

KENGYEL MIKLÓS

**A BÍRÓI HATALOM ÉS A FELEK
RENDELKEZÉSI JOGA A POLGÁRI PERBEN**

AKADÉMIAI DOKTORI ÉRTEKEZÉS

PÉCS, 2003

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS

BÍRÓI HATALOM VAGY FÉLURALOM?

1. Tudománytörténeti előzmények

A bíróság és a felek viszonya a polgári per olyan alapkérdése, amelynek helyes megoldása évszázadok óta foglalkoztatja a polgári eljárásjog művelőit. A kérdésre adandó válasz alapján a polgári pernek *két alaptípusát* különböztethetjük meg: az egyikben a peres felek általában korlátozás nélkül rendelkezhetnek a perbe vitt anyagi és eljárási jogaik felett, sőt a per menetének az irányítása is az ő kezükben van, míg a másik esetben a bírói hatalom, a hivatalbóliség érvényesül a per során, nemegyszer a felek akarata ellenében is. A modern polgári perjog történetében e két alaptípusnak többféle változata alakult ki.

A különbségre hamar felfigyelt a jogirodalom. Ebben nagy szerepe volt *Gönnernek*, aki már a XIX. század elején felismerte azt, hogy a polgári perben két út is vezethet az igazság kiderítése felé: Az egyik úton a bíró minden lépését, a bírósági eljárás minden részletét a felek határozzák meg. „A bíró nem vehet semmilyen más bizonyítási eszközt figyelembe, mint amit a bizonyító fél elébe tárt, a per során csak annyira lehet tevékeny, amennyire a felek előterjesztései mozgásba hozzák. Az általános elv a semmit hivatalból, amely az egész bírósági eljárásra és annak részleteire is vonatkozik és amelyet tárgyalási elvnek is nevezhetünk, mert minden a felek előadásától vagy az ő tárgyalásuktól függ.” A másik úton minden hivatalból történik, de csak akkor, ha a fél jogvédelmet kér. A kereset benyújtása azt jelenti, hogy a fél beleegyezik azokba a bírói intézkedésekbe, amelyek a jogainak az érvényesítését szolgálják: „...itt minden a bírósági vizsgálati útját járja, ezért vizsgálati elvnek is nevezhetjük.”¹

Bármennyire jelentős tett volt a polgári eljárásjog saját alapelveinek a meghatározása, csak egy kis lépést jelentett a tudomány emancipálódásának az útján. A magánjogtól való elszakadás, nemkülönben a jogág és a tudomány önállóságának az elismertetése

¹ GÖNNER 1801: 1. köt. 182–183. p.

közismerten nehezen ment. Volt olyan idő, amikor a processzualisták a perjog helyett szerényen csak a perről beszéltek, amit egyébként *Nettelbladt* a XVIII. század közepén úgy definiált mint „az akták elkészítésének és az azokkal való ügyes bánásmódnak a művészetét”.² A polgári eljárásjog-tudomány önállóvá válását *Bülow* nevezetes művének a megjelenésétől, 1868-tól számítjuk,³ habár *Wetzell* még egy évtizeddel később is azt írta le a nem kevésbé híres tankönyvében, hogy a polgári eljárásjog elmélete lényegében hitelből él: A kereset fogalmát a polgári jogból kölcsönözte, a bíráskodását az államjogból vette át és a perjogra csupán e két terület praktikus alkalmazásának a kérdései maradnak.⁴ A XIX. század utolsó harmadában elért kodifikációs sikerek, az olasz, a német, majd az osztrák polgári perrendtartás meghozták a processzualisták önbizalmát. „Az anyagi jog úgy viszonyul az eljárásjoghoz, mint a gondolat a megvalósításhoz. De mit ér a legjobb gondolat, ha nem lehet megvalósítani?” – tette fel a kérdést a századfordulón *Franz Klein* egyik kortársa. A XX. századra is maradt még a polgári eljárásjog-tudománnyal szembeni élcéldésből, hiszen a húszas években *Stein* azt írta: „A per számomra az a technikai jog..., amely a változó célszerűségtől uralva mentes az örök értékektől.”⁵ *Gaul* szerint nincs még egy olyan szó, amely a perjogtudományt olyan haragra és némely gúnyolódót olyan elégtételre készítetett volna, mint a Stein-féle technikai jog.⁶ A tudomány a védekező reflexét még napjainkban sem veszítette el, különösen akkor, ha a polgári eljárásjog és az ideológia kapcsolata kerül szóba. *Oberhammer* a bíró hatalomról szóló, 2001-ben megjelent tanulmányát azzal kezdi: „Aki tényleg úgy gondolja, hogy az eljárásjog a 'how to do szabályok' minden elvi háttér nélküli összessége, annak kétszeresen is megvan a lehetősége, hogy magát az ellenkezőjéről meggyőzze. Vethet egy pillantást a múltba vagy a határainkon túlra. Mindenhol azt fogja megállapítani, hogy olyan értékek szolgálnak a polgári eljárásjog struktúrájának alapjául elveiben (és sok részletszabályában is), melyek a mindenkori államfelfogással állnak szoros összefüggésben. Az eljárásjog – mint tudvalevő – megélt alkotmányjog (és az is, ami a magánjogból a nap végére megmarad).”⁷

² NETTELBLADT, DANIEL: *Abhandlung von der praktischen Rechtsgelehrtheit*. Magdeburg, 1764, § 8.

³ BÜLOW, OSCAR: *Die Lehre von Prozesseinreden und Prozessvoraussetzungen*. Giessen, 1868.

⁴ WETZELL 1878: § 31.

⁵ STEIN 1921: 14. p.

⁶ GAUL, 1968: 28. p.

⁷ OBERHAMMER 2001: 131. p.

A polgári eljárási dogmatika közel másfél évszázada fáradozik azon, hogy a polgári jogtól és az államjogtól kapott hitelét letörlessze és a *modern tudományosság* alapjait megteremtse. Az európai műhelyek közül a német processzualisztikát kell az első helyen megemlíteni, amelyik – külföldi méltatói szerint is – a „procedúrából” eljárásjogot, a „kézműves módszerekből” jogszabályokat formált, a pert pedig tudományos vizsgálatok tárgyává tette.⁸

A XIX. századi német polgári eljárásjogi dogmatika a polgári per célját az *alanyi magánjogok* védelmében jelölte meg. Ez a szemlélet a pandektistára vezethető vissza, akik a per célját Savigny nyomán úgy fogalmazták meg, hogy az állam a polgári perben „az egyénnek, akinek a jogát megsértették, védelmet nyújt a sérelemmel szemben”. Tehát a polgári pert a felperes szubjektív álláspontjából nézték és a kereset célját fogalmazták meg percélként. A felperes – önkéntelenül is – úgy jelent meg, mint a jogvédelem alanya, szemben az alperessel, akit gonosz jogzavarónak tekintettek. Wach ezzel szemben arra mutatott rá, hogy a per felépítésének az objektív, nem pedig a szubjektív célmeghatározáson kell alapulnia, következésképpen a per céljának – a jogvédelem nyújtása révén – a magánjog megóvását kell tekinteni.⁹

A század végéhez közeledve azonban egyre nagyobb hangsúlyt kapott a *közérdek* védelme. A német dogmatikával szemben az osztrák Klein volt az, aki a per célját a jogbéke megőrzésében és „a jogrendnek mint egésznek” a védelmében jelölte meg.¹⁰ A per közjogi jellegének az előtérbe állítása nem maradhatott hatás nélkül a bíróság és a felek viszonyára sem: „Ha a per legfőbb célját a jogrend megőrzésében látják, akkor a bírósági döntésekben a jogrendet a felek magatartására tekintet nélkül kell megvalósítani...Ezzel szemben az (individuális) jogvédelem gondolatának, mint percélnak a hangsúlyozása esetén a felek per feletti rendelkezése számára szabad teret kell biztosítani.”¹¹

A polgári per céljának a meghatározása mellett a „Maximenschöpfung” – az alapelvek megteremtése is a német processzualisztika érdeme. A már említett Gönner volt az első, aki észjogi alapon aki különbséget tett a felek uralmát kifejező *tárgyalási elv* és

⁸ CARNELUTTI, FRANCESCO: Recht und Prozeß in den neuen Strömungen des italienischen Rechtsdenkens. *Zeitschrift für Zivilprozeß*, 54. Band (1951) 32–39. p. HABSCHEID, WALTER (Hrsg.): *Das deutsche Zivilprozeßrecht und seine Ausstrahlung auf andere Rechtsordnungen*. Bielefeld, 1991, Giesecking.

⁹ WACH 1885: 3–12. p.

¹⁰ KLEIN 1943: 3–12. p.

a bírói hatalomra utaló *vizsgálati elv* között. A XIX. század végére a tárgyalási elv fogalma a per eldöntéséhez szükséges tények és bizonyítékok összegyűjtésre szűkült, de látszólagos egyszerűsége ellenére is sok vitára adott alkalmat a jogirodalomban.¹² Ennek a magyarázata az, hogy hosszú időn keresztül nem jelent meg jogszabályi formában, ami többféle értelmezésre adott lehetőséget. Az uralkodó felfogás a következőképpen határozza meg a tárgyalási elv elemeit: a) csak a felek által előadottak képezheti a döntés alapját, b) a feleket állítási és bizonyítási kötelezettség terheli, c) bizonyítást csak az állított tényekre nézve lehet elrendelni, d) tanúkat csak a felek indítványára lehet kihallgatni. A tárgyalási elv ritkán fordul elő „tiszta formában”, erre leginkább a common law jogrendszerekben van példa. Célszerűségi okokból ötvöződik a vizsgálati vagy nyomozati elvvel, ami azt jelenti, hogy a bíróság a per eldöntése céljából olyan tényeket és bizonyító eszközöket is *felkutat*, amelyekre a felek nem hivatkoztak. Tehát a bíróság nem elégszik meg azzal az anyaggal, mely az előtte folyó eljárásból a tudomására jutott, hanem saját kezdeményezéséből más tényeket és bizonyító eszközöket is beszerz.

A per tárgya feletti uralmat, ha az a feleket illeti meg, a *rendelkezési elv*, ha a bíróságot, akkor az *officialitás (hivatalbóliság) elve* fejezi ki. A rendelkezési elv az általánosan elfogadott meghatározás szerint az anyagi jogi magánautonómia eljárásjogi megfelelője. Magában foglalja a per megindítása (befejezése), valamint a per tárgya feletti rendelkezést. A polgári per kizárólag a fél kezdeményezésére indulhat meg, még abban az esetben is, ha a jogvita tárgya közérdekű. A felperes nemcsak a kereset benyújtásakor, hanem a per során mindvégig rendelkezik a per tárgya felett (egyezségkötés, elismerés, lemondás stb.). A bíróság az ítéletében nem terjeszkedhet túl a kereseti kérelmen és az ellenkérelmen. A hivatalbóliság szűkebb értelmezése azt jelenti, hogy a bíróság a felek kérelme vagy indítványa nélkül, illetve azt be nem várva jár el. A hivatalbóliság ennél tágabb lehet, amikor a bíróságnak azt a jogát vagy kötelességét foglalja magába, hogy a felek jogainak a védelmében vagy az igazság kiderítése érdekében megtegye a „szükséges intézkedéseket”.¹³

¹¹ BAUR 1977: 161. p. továbbá GAUL 1968: 27–61. p. PAWLOWSKI 1967: 345–391. p.

¹² BERNHARDT 1949. HIPPEL 1939. BRÜGGEMANN 1968. BOMSDORF 1971. BATHE: 1977, Gruyter. BÖHM 1978. SCHÖNEFELD 1981.

¹³ ROSENBERG 1927: 170–175. p. SCHÖNKE 1938: 19–26. HABSCHEID: 1968: 175–196. p. BLOMEYER 1985: 89–93. p. KÜNZL 1986. ROSENBERG–SCHWAB–GOTTWALD: 1993: 422–423. p. ZÖLLER 2002: 553–554. p.

Az eljárásjog XX. századi „felemelkedése” a tudomány önállóvá válása mellett nem kis mértékben az alapelveknek köszönhető. A bennük megtestesülő gondolatok emelték ki az eljárásjogot a gyakorlatiasság és a célszerűség alapján szabályozott „technikai jogból”. Ennek ellenére a német, az osztrák és az olasz polgári perrendtartásból mind a mai napig hiányzik az alapelvekről szóló fejezet. A német dogmatika álláspontja szerint¹⁴ az alapelvek nem is rendelkeznek normativitással, a jelentőségük elsősorban a jogértelmezésben, illetve a törvény hézagainak a kitöltésében áll. Ugyanakkor más jogrendszerekben már megkezdődött az alapelvek „szabállyá” válása. (A szocialista polgári eljárási törvénykönyvek „élen jártak” ebben.) Az utóbbi évtizedekben egyre gyakoribbá vált az, hogy az új kódexek az alapvető elvek deklarálásával kezdődnek. Az 1975-ben megújított francia polgári eljárási törvény első fejezete *Les principes directeurs du procès* cím alatt 24 szakaszt tartalmaz és általános meglepetést keltő módon az 1998. évi angol perrendtartás is az alapvető cél – *The overriding objective* – kitűzésével kezdődik.

2. A modern polgári eljárásjog fejlődési íve

A polgári per céljának és alapvető elveinek a tisztázása megnyitotta az utat a kutatómunka legfontosabb célkitűzésének a megvalósításához: *a modern polgári eljárásjog fejlődési ívének a megrajzolásához*. A nagyobb – és egyetemesebb – ív a XVIII. század végétől kezdve az európai polgári eljárásjog fejlődéstörténetét, a kisebb ív a XX. századi magyar jogfejlődést kíséri végig. Több mint két évszázad polgári eljárási törvénykönyvei és perrendtartási közül azokat válogattuk ki, amelyek a bíróság és a felek közötti viszony szabályozásának egy-egy jellegzetes típusát képviselik. Így esett a választás az 1793. évi porosz rendtartásra, az 1806. évi francia polgári eljárási törvénykönyvre, az 1877. évi német és az 1895. évi osztrák polgári perrendtartásra, az OSZFSZK 1923. évi polgári eljárási törvénykönyvére és annak 1964. évi változatára, valamint az 1911. évi és az 1952. évi magyar polgári perrendtartásra.

A kiválasztott törvénykönyvek elemzése mindvégig *azonos szempontok* alapján történt. A keletkezéstörténetből azt próbáltuk megragadni, hogy a konkrét társadalmi, gazdasági és politikai folyamatok hogyan hatottak a kodifikációra. Nagy jelentőséget tulaj-

¹⁴ MünchKommZPO 1992: LÜKE Einl. 31. p

donítottunk a vizsgált korszak uralkodó eszméinek és szellemi áramlatainak is, ezek ugyanis – közvetve vagy közvetlenül – mindig kifejezésre jutottak a polgári per céljának és alapelveinek a megválasztásában, illetve meghatározásában. A történeti és a szellemi háttér felvázolását a bíróság és a felek közötti hatalmi viszony elemzése követte. A tételes szabályozás vizsgálata során a következő kérdésekre kerestük a választ: Ki jogosult arra, hogy a perbe vitt anyagi jogok, illetve a per során keletkező eljárási jogok felett rendelkezzen? Kinek a feladata az, hogy a polgári per eldöntéséhez szükséges tényeket és bizonyítékokat összegyűjtse? Kit terhel a felelősség a per menetéért, a jogvita zavartalan, késedelem nélküli lebonyolításáért?

A kiválasztott törvénykönyveket nemcsak *in statu nascendi* vizsgáltuk meg, hanem a változásait is figyelemmel kísértük. A polgári eljárásjogi kódexek egy része ugyanis feltűnően hosszú élettartamú. Az 1806. évi francia polgári eljárás törvénykönyvet csak 1975-ben váltotta fel a Nouveau Code de procédure civile, az 1877. évi német és az 1895. évi osztrák perrendtartás pedig jelenleg is hatályban van. A bíróság és a felek viszonyára vonatkozó szabályozás tekintetében a német perrendtartás változott a legtöbbet: a XX. századi novellák nemcsak módosításokat hoztak, hanem *modellváltást* idéztek elő.

A modern polgári eljárásjog *fejlődési ívének* a kiinduló pontjába a XIX. századi liberális polgári perrendtartások kerültek. Az 1806. évi francia, az 1865. évi olasz polgári eljárási törvénykönyv, valamint az 1877. évi német polgári perrendtartás – egymástól ugyan eltérő mértékben – de alapvetően a feleket tette meg a polgári per kizárólagos uraivá, és a bíróságtól semleges és passzív magatartást várt el. A „*semmit hivatalból*” alaptípushoz soroltuk az angol polgári pert is, de azzal a megszorítással, hogy az *adversary system*, amely a felek és ügyvédek számára a per menete felett korlátlan uralmat biztosít, elsősorban az angol jogfejlődés tradíciójának és a célszerűségi szempontoknak, nem pedig a liberális alapeszméknek a következménye.

A korlátlan féluralom ellentéte a „*mindent hivatalból*” elvet megtestesítő túlméretezett bírói hatalom. Történelmi előképe a feudális abszolutizmus állameszményét megvalósító 1793. évi porosz rendtartás. A bíróközpontú eljárás, az anyagi igazság kiderítésének a követelménye, a vizsgálati elv „kísértése”, az ügyvédek szerepének a csökkenése a XX. századi *szocialista* polgári eljárási törvénykönyvekben éled fel újra. A min-taadó kódex, az OSZFSZK 1923. évi polgári eljárásjogi törvénykönyve a bíróság és az

ügyész számára „az állam és a dolgozók érdekében” korlátlan beavatkozási lehetőséget biztosított a polgári per menetébe.

A modern polgári eljárásjog fejlődési íve *a korlátlan féluralom és a túlméretezett bírói hatalom között húzódik*. A kutatómunka utolsó szakaszában ezt a hipotézist próbáltuk meg igazolni. Először azokat a perrendtartásokat vizsgáltuk meg, amelyek deklaráltan a bíróság és a felek együttműködésére épülnek. Ezek közé tartozik az 1895. évi osztrák polgári perrendtartás, amely kezdettől fogva a „szociálisan gyengébbek” jogait kívánta megvédeni, ezért gátat vetett a felek korlátlan uralmi helyzetének és helyette a bíró pozícióját erősítette meg. Az osztrák perrendtartás sikere bebizonyította azt, hogy a bíróság és a felek viszonyában tartósan létrehozható egy olyan *egyensúlyi állapot*, amely a peres felek rendelkezési jogait csak a legszükségesebb mértékben korlátozza, ugyanakkor a bírói pervezetés és az igazság kiderítésére való törekvés révén hozzájárul a polgári per társadalmi rendeltetésének a megvalósításához. A liberális német polgári perrendtartás XX. századi alakváltozásai ennek az egyensúlyi állapotnak a megteremtésére irányultak.

A fejlődési ív létezésével kapcsolatos hipotézisünket támasztja alá az a jelenség is, amelyet már (a múlt század) nyolcvanas éveinek végén a „felelősségi modellek konvergenciájának” neveztünk el.¹⁵ A hetvenes-nyolcvanas évek polgári eljárásjogi reformjai, illetve reformtörekvései során a liberális értékeket őrző polgári perrendtartásoknál (francia, német, olasz) a bírói felelősséget növelő, míg a szocialista polgári eljárásjogban – ha sokkal halványabban is – a felek felelősségét növelő irányzatok bontakoztak ki. A kilencvenes évektől kezdve már *az eljárási modellek konvergenciájáról* beszélhetünk. A volt szocialista országokban megkezdődött a bíróságok polgári perbeli szerepének a csökkentése, a bíróság és a peres felek viszonyában a túlméretezett bírói hatalom leépítése. Ugyanakkor a liberális permodell fellelővárát jelentő common law jogrendszerben kibontakozott a „judicial case management” gondolata, amely a bírót ki akarja mozdítani a hagyományos passzivitásából. A fejlődés mindkét irányból a kiegyensúlyozott bírói hatalom, a felek és a bíróság modern együttműködése felé tart.

A kutatómunka célkitűzései között szerepelt a modern magyar polgári eljárásjog fejlődési ívének a bemutatása is. Részletesen elemeztük azokat a hatásmechanizmusokat,

¹⁵ KENGyel 1989: 83–93. p.

amelyek egy évszázadon belül *három modellváltást* idéztek elő. Az 1911. évi polgári perrendtartás – a francia és német hatás nyomán – liberálkapitalista alapokról indult, de a hosszú kodifikációs folyamat eredményeképpen a szociális polgári per eszményeit is kifejezésre juttatta és megteremtette a bíróság és a felek modern együttműködését. Az ötvenes években mégis „burzsoá tartalmúnak” minősítették és egy új „szocialista szellemű” törvénnyel váltották fel. Az 1952. évi polgári perrendtartás a polgári eljárás alapelveit, valamint a bíróság és a felek viszonyát a szovjet minta szerint szabályozta. A harmadik modellváltás a kilencvenes évek második felében történt, amikor megkezdődött a túlméretezett bírói hatalom lebontása. A magyar „inga” azonban túlságosan nagyot lendült, és a szociális permodellhez való visszatérés helyet a liberális tendenciák erősödtek fel. A három modell egyben három *keresztutat* jelent (a szó valóságos és jelképes értelmében is) a magyar polgári eljárásjog fejlődéstörténetében.

3. Módszerek és források

A kutatás alapvető célkitűzéseinek a megvalósításához elsősorban a *történeti és az összehasonlító módszer* alkalmazására volt szükség. A modern polgári eljárásjog fejlődési ívének a felvázolása során a XVIII. század végének felvilágosult abszolutista perrendtartásaitól kezdve a XXI. század elejéig követjük nyomon azokat a változásokat, amelyek a bíróság és a peres felek viszonyának a szabályozásában bekövetkeztek. Az első törvénykönyv, amelyet részletesebben elemeztünk az 1781. évi Corpus Juris Fridericianum – egy fontos állomás az 1793. évi porosz Allgemeine Gerichtsordnunghoz vezető úton; az utolsó mozzanat pedig a német polgári perrendtartás 2001. évi módosítása, az azóta is vitatott Zivilprozessreformgesetz. Könyvünk ennek ellenére *nem jogtörténeti munka*, mivel a modern polgári eljárás fejlődési íve nem az egyes törvénykönyvek keletkezésének az időpontjától függ. A történetiség minden egyes fejezetben jelen van, de az angol, francia, német, magyar, osztrák stb. jogfejlődést bemutató fejezetek nem időrendben, hanem aszerint követik egymást, hogy a bíróság és a felek közötti viszony szabályozásának melyik modelljét testesítik meg. Így kerülhet XIX. századi francia és német polgári perrendtartás mellé a XX. századi angol perjog (a Woolf-reform előtti állapotában) vagy a XVIII. század végének porosz perrendje mellé a XX. századi szocialista polgári eljárásjog. A történeti módszer alkalmazását megkönnyítette az, hogy a német jogiroda-

lom bővelkedik a legjelentősebb európai kódexek keletkezésével foglalkozó művekben, valamint szövegkiadásokban.¹⁶

A korszakhatárokkal kapcsolatban annyit kell megjegyeznünk, hogy a jogirodalom a modern polgári eljárásjog kezdetét a francia forradalomra teszi, amely „megkezdte, de nem fejezte be” a feudális perjog lerombolását. Ettől annyiban térünk el, hogy a XVIII. századi porosz eljárásjogot is az európai fejlődési ív részének tekintjük, hiszen az 1793. évi Allgemeine Gerichtsordnung – a bírói hatalom megnövelésével és a vizsgálati elv alkalmazásával – a maga nemében egy nagyszabású kísérlet volt a pandektajogtól való elszakadásra és a polgári eljárásjog megújítására.

A polgári perrendtartások nem az örökkévalóság igényével készülnek, ezért az alapelveik és a tételes szabályaik gyakran változhatnak. A hosszabb ideje hatályban lévő törvénykönyvek esetében a módosítások az önazonosság elvesztését eredményezhetik. Az 1793. évi porosz rendtartás az eredeti arculatát már a XIX. század elején elvesztette, ennek ellenére az egységes német szabályozás megszületéséig hatályban maradt. A liberális alapokról induló 1877. évi német polgári perrendtartás a XX. századi módosítások következtében szociális pereszményeket megtestesítő törvénykönyvvé vált. Az 1952. évi magyar polgári perrendtartás a kilencvenes évek végén teljesen új célok és alapelvek mentén újult meg. Ezekre a folyamatokra tekintette nagy súlyt helyeztünk arra, hogy az *eredeti törvényszöveget* felkutassuk.¹⁷

A modern polgári eljárásjog fejlődési ívének a megrajzolásához az *összehasonlító módszer* alkalmazására is szükség volt. A bíróság és a peres felek közötti viszony változásait különböző jogrendszerekben és különböző korszakokban vizsgáltuk meg. Az összehasonlító módszer segítségével részletes leírást adunk a kiválasztott törvénykönyvek keletkezéséről, az adott korszak jogpolitikai célkitűzéseiről és az azt megtestesítő alap-

¹⁶ A teljesség igény nélkül utalunk a következő művekre: COING, HELMUT: *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*. München, 1982, Beck. EBEL, FRIEDRICH: *200 Jahre preussischer Zivilprozess. Das Corpus Iuris Fridericianum vom Jahre 1781*. Berlin, 1982, Gruyter. DAMRAU, JÜRGEN: *Die Entwicklung einzelner Prozeßmaximen seit der Reichszivilprozeßordnung von 1877*. Paderborn, 1975, Schöningh. KOCH, CHRISTIAN: *Der Preussische Civil-Prozess*. Berlin, 1855, Guttentag, LEONHARDT, OTTO: *Zur Geschichte der österreichischen Justizreform vom Jahre 1898*. Wien, 1948, Manz. SCHWARTZ, JOHANN: *Vierhundert Jahre deutscher Zivilprozeß-Gesetzgebung: Darstellungen und Studien zur deutschen Rechtsgeschichte*. Berlin, 1898. (Neudruck. Aalen, 1986, Scientia Verlag)

¹⁷ *Allgemeine Gerichtsordnung für die preussischen Staaten*. Berlin, 1795, Decker. *Civilgerichtsordnung des Französischen Reichs*, Leipzig, 1813, Voss. *Die gesammten Materialien zu den Reichsjustiz-*

elvekről. A bíróság és a felek viszonyát nemcsak statikusan, hanem a per dinamikájában, az eljárást menetén keresztül is bemutatjuk. Az európai fejlődési ív az *angol, francia, német (porosz), osztrák és szovjet* polgári eljárásjog elemzése során bontakozik ki.

Az összehasonlító módszert nemcsak leíró, hanem szembeállító és értékelő jelleggel is alkalmaztuk. Ennek a segítségével tártuk fel azokat a kölcsönhatásokat, amelyek előmozdították a polgári per különböző alaptípusainak az egymáshoz való közeledését, majd a XX. század végére az eljárási modellek konvergenciájához vezettek. A legkiterjedtebb jogösszehasonlításra a könyv befejező részben kerül sor, ahol az európai fejlődési ívet az eljárásjog *világméretű változásai*val vetjük egybe.

A forrásmunkák felhasználását megkönnyítette az, hogy a jogösszehasonlításnak nagy hagyományai vannak a polgári eljárásjog-tudományban. Már a XIX. század első felében, amikor a Német Birodalom még „több polgári perjogi rendszert számlált mint államot”, megkezdődött a különböző perrendtartások összehasonlítása.¹⁸ Napóleon hadserege mellett a német jogtudósok munkássága is hozzá járult ahhoz, hogy a francia polgári eljárás liberális alapelvei elterjedjenek a német tartományokban.¹⁹ A magyar polgári eljárásjog megújításában ugyancsak nagy szerepet játszott az az európai kitekintés, amely már a kiegyezés évében elkezdődött.

A polgári eljárásjog-tudományra jellemző leíró jogösszehasonlítás a XX. században is folytatódott: egyik kedvelt területe a liberális német és a „szociális” osztrák polgári perrendtartás összehasonlítása lett. Továbbra is fennmaradt az érdeklődés a francia és az olasz polgári eljárásjog iránt, a második világháború után pedig a common law polgári pere is belekerült a jogirodalom látókörébe.²⁰ A polgári eljárásjog-tudomány számára a jogösszehasonlítás új dimenzióját nyitotta meg a *Cappelletti* által kezdeményezett kuta-

gesetzen. Berlin, 1880. *Materialien zu den neuen österreichischen Civilprocessgesetzen*. Wien, 1897, Manz.

¹⁸ BORST, JOHANN: *Einige Grundlinien für eine vernünftige Gesetzgebung des Civilprozesses mit vergleichenden Bemerkungen über den gemeinen teutschen, baierischen, preußischen und französischen Proceß*. Nürnberg, 1810.

¹⁹ MITTERMAIER, CARL: *Der gemeine deutsche bürgerliche Prozeß in Vergleichung mit dem preußischen und französischen Zivilverfahren und mit den neuesten Fortschritten der Prozeßgesetzgebung*. Bonn, 1822.

²⁰ ENDRES, PETER: *Die französische Prozeßrechtslehre vom Code de procédure civile 1806 bis zum beginnenden 20. Jahrhundert*. Tübingen, 1985, Mohr. PIEKENBROCK, ANDREAS: *Der italienische Zivilprozeß im europäischen Umfeld. Eine rechtsvergleichende Studie unter Hervorhebung der richterlichen Verfahrensleitung*. Berlin, 1995, Duncker & Humblot. BUNGE, JÜRGEN: *Zivilprozeß und Zwangsvollstreckung in England*. Berlin, 1995, Duncker & Humblot.

tás az igazságszolgáltatás hozzáférhetőségéről (Access-to-Justice)²¹ az *International Encyclopedia of Comparativ Law* polgári eljárásjoggal foglalkozó sorozata, valamint az 1996-ban indult *Zeitschrift für Zivilprozeß International*. A kilencvenes években elterjedtek a gyakorlati célú, elsősorban a jogalkalmazók számára készülő jogösszehasonlító munkák.²² Az ezredforduló legnagyobb kihívása a „határok nélküli pereskedés”, valamint az Európai Unión belül a polgári eljárásjog harmonizációja.²³

A történeti és az összehasonlító módszer mellett fontos szerep jut az eljárásjogi dogmatikának és a tételesjogi szabályok elemzésének is. A bíróság és a felek közötti viszony egyfelől a per célján és alapelvein, másfelől a per menetén keresztül ragadható meg. A polgári per céljának a meghatározása, valamint az alapelvek tartalmának a feltárása az eljárásjogi dogmatika legfontosabb kérdései közé tartozik. (A monográfia célkitűzéseiből adódóan *nem foglalkozunk* a bírói hatalom közjogi vonatkozásaival, valamint a bírói függetlenség kérdésével.) Munkánk elsősorban a *német dogmatikai* eredményeire támaszkodik, mivel a per célja és az alapelvek természete körüli vita jelentős mértékben hozzájárult a bíróság és peres a felek közötti viszony tisztázásához. Az osztrák polgári eljárásjog-tudomány a szociális polgári per téziseinek a kidolgozásában szerzett elévülhetetlen érdemeket.²⁴ A francia perjogi iskola figyelmét a XIX. században a Code de procédure civile szövegkritikai értelmezése kötötte le, ezért lényegesen kevesebbet foglalkozott az eljárás alapelveivel vagy a bíróság és a felek viszonyával, mint a német vagy az osztrák tudomány. A common law jogrendszerben az eljárásjogot közismerten „sokkal lanyhább szárnycsapásokkal üzik”.²⁵ A polgári per célja és az alapelvek tartalmának a meghatározása – az erőteljes ideológiai kötöttségek miatt – a szocialista jogtudományt is foglalkoztatta. A szovjet eljárásjogi dogmatika az ötvenes években valóságos kultuszt formált az alapelvek körül. A posztsztálinista korszakban a frazeológia megváltozott, de a szilárd ideológiai váz csak a nyolcvanas évek végén roppant össze.

²¹ CAPPELLETTI, MAURO – GARTH, BRYANT (ed.): *The Florence Access-to-justice Project*. Milano, Vol. I. *A World Survey* 1978. Vol. II. *Promising Institutionis* 1979. Vol. III. *Emerging Issues and Perspectives* 1979. Vol. IV. *The Antropological Perspective* 1979.

²² PLATTO, CHARLES (ed.): *Trial and Court procedures worldwide*. London, 1991, Graham & Trotman.

²³ TARZIA, GIUSEPPE: *Une procédure civile sans frontières. Harmonisation et unification du droit procédural*. In *Procedural Law on the Threshold of a New Millenium*. General Reports. Wien, 1999, 25–37. p.

²⁴ JELINEK, WOLFGANG 1991: 41–89. p.

²⁵ STÜRNER, ROLF 1991: 3–40. p.

ELSŐ RÉSZ

A KORLÁTLAN FÉLURALOM

I. FEJEZET

A LIBERÁLIS POLGÁRI PER ELŐFUTÁRA – AZ 1806. ÉVIFRANCIA POLGÁRI ELJÁRÁSI TÖRVÉNYKÖNYV

1. A törvény keletkezése

- 1 Az 1806. évi francia polgári eljárás törvénykönyv a napóleoni kodifikáció része volt,¹ de történetét korántsem övezte annyi legenda, mint a „nagyobb testvér”, az 1804. évi Code civil megszületését. A kortársak nem sokra becsülték, a hálátlan utókor pedig Napóleon öt törvénykönyve közül a leggyengébbnek tartotta.² De a *Code de procédure civile* mintha nem vett volna tudomást ezekről a bírálatokról, hiszen 130 éven keresztül szinte változatlan maradt és a gyökeres megújítására csak 1975-ben került sor.³ Nagyobb sikere volt Franciaország határain kívül, amit nemcsak a napóleoni hódításokat követő gyors elterjedésének, hanem alapelvei meggyőző erejének köszönhetett. „A francia per jog az alapelveiben és a történeti fejlődésében úgy mutatkozik meg, mint a tisztán gyakorlatias és ésszerű szabályok mintaszerű rendszere, a bírósági szervezet pedig úgy, mint a való élettel összhangban álló természetes rendszer. A franciák a jogtudományban a modern *rómaiak*.” – írta a francia jogrendszer egyik német csodálója a XIX. század közepén.⁴ A megítélésében megmutatkozó kettősség azzal magyarázható, hogy a felvilágosodás és a forradalom eszméi az Ancien régime eljárásjogi szabályaival ötvöződtek.

¹ A Napóleon uralkodása alatt kodifikált törvénykönyvek: Code civil (1804), Code de procédure civile (1806), Code de commerce (1807), Code d'instruction criminelle (1808), Code penal (1810).

² LERMINIER, EUGÈNE: *Introduction générale à l'histoire du droit*. Paris, 1829, 289. p. CUCHE, PAUL: Le Centenaire du Code de procédure civile. *Revue politique et parlementaire*, 13 (1906) 140. p., GLASSON–MOREL–TISSIER 1925: 1. köt. 63. p.

³ Nouveau Code de procédure civile (Decret n. 75-1123 du 5 décembre 1975). Az új eljárásjogi szabályok bevezetésével az 1806. évi törvénykönyv hatálya megszűnt.

⁴ KOCH, CHRISTIAN: *Entwurf einer Civ.-Proc.-Ordnung mit Motiven, nebst einem Anhang*. Berlin, 1848, IV–V. p.

- 2 A törvénykönyv gyökerei az 1667. évi *Ordonnance civile*-ig nyúltak vissza,⁵ amelynek először sikerült egységesítenie Franciaországban az eljárási szabályokat. Ismét előtérbe került a szóbeliség, amelyet a királyi rendelet a „maga tisztaságában” akart bevezetni. Az eljárás a felek közötti iratváltással kezdődött; amelynek lebonyolításában a „sergent” vagy az „huissier” működött közre. A bíróság csak akkor kapcsolódott bele az eljárásba, amikor a felek valamelyike a tárgyalási határnap kitűzését kérte. A szóbeli tárgyaláson a feleket „prokurátorok” (*procureurs*) és ügyvédek (*avocats*) képviselték.⁶ Ha az ügy döntésre érett volt, a bíróság nyomban meghozta, majd kihirdette az ítéletét. Ellenkező esetben a bizonyítási eljárás lefolytatásáról kellett határoznia.

A tényállás megállapítására szolgáló „instruction” továbbra is írásbeli és közvetett eljárás maradt.⁷ A bizonyítást a kiküldött bíró a felek távollétében folytatta le, akik csak az arról felvett jegyzőkönyvre tehettek észrevételeket. Ezután újabb iratváltás következett, amelynek sorrendjét és határidejét a királyi rendelet pontosan megszabta. A bizonyítási eljárás befejezése után a kiküldött bíró elkészítette az írásbeli jelentését, amelyben összefoglalta a tényállást, a bizonyítási eszközöket, az indítványokat és a per menetét. Ezt a jelentést a bíróság zárt tanácsülésen egybevetette a per irataival, majd meghozta az ítéletét, amelyet csak kézbesítés útján közölt a felekkel.⁸

Az 1667. évi *Ordonnance civile* figyelemre méltó újításai ellenére a polgári perek továbbra is elhúzódtak, ám ezért a korabeli kritika nemcsak a bonyolult eljárási szabályokat, hanem a széttagolt bírósági szervezetet, az áttekinthetetlen illetékességi rendszert és a nemesség által megőrzött privilégiumokat is okolta.⁹ Mindez kevés volt ahhoz, hogy a polgári per a XVIII. század közepén meginduló reformtörekvések tárgya legyen. Ennek az okát *Dahlmanns* abban látja, hogy a francia perjog az évszázadok folyamán „mint ideológia és értékmentes tér” jelent meg, ellentétben a bírósági szervezettel, amely szinte egyedül állt a forradalmi törvényhozás középpontjában.¹⁰ Mivel a polgári eljárás szabályozása a *technikai jogra* korlátozódott, nem mutatható fel olyan ér-

⁵ Ordonnance civile touchant la réformation de la justice d’avril 1667.

⁶ Az előbbiek az eljárási cselekmények megtételénél működtek közre, míg az utóbbiak az anyagi jogaik érvényesítésében támogatták a feleket, illetve perbeszédet tartottak.

⁷ Ordonnance civile, titre XXII: „Des enquête”.

⁸ Vö. DAHLMANNS 1982: 2502–2505. p.

⁹ SOLUS, HENRY – PERROT, ROGER: *Droit judiciaire privé*, Paris.1961. 1. köt. 40. p. Id. FISCHER 1990: 5.p.

¹⁰ DAHLMANNS 1982: 2548. p.

tékeket, mint a „forradalom fő művének” számító Code civil, a „balzaci hősök katekiz-musa”.¹¹

- 3 A francia polgári perjog évszázadokon keresztül megőrzött belső rendjét csak a *forradalom* ingatta meg. 1789-ben először a földesúri bíróságokat számolták fel, majd egy évvel később megszüntették az egész régi bírósági szervezetet.¹² Az angol jury mintájára létrehozott esküdtszékek azonban csak büntető ügyekben jártak el.¹³

A polgári eljárásjog reformja lassabban indult meg. Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés, amely 1790 nyarán „haladéktalanul” hozzá akart kezdeni egy egyszerűbb, gyorsabb és kevésbé költséges eljárás megteremtéséhez,¹⁴ néhány hónappal később úgy rendelkezett, hogy a polgári és a büntető ügyekben egyelőre a meglévő szabályok szerint („*de la procédure actuellement existant*”) kell eljárni.¹⁵ Ennek a döntésnek nemcsak az időhiány volt az oka, hanem az a tény is, hogy az 1667. évi Ordonnance civile „értékmentes” volt és a korszakváltás kezdetén még nem állt ellentétben a forradalom eszméivel. Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés többségét alkotó ügyvédeknek egyébként sem függött érdekük az eljárási szabályok radikális megújításához.

Ennek ellenére történt néhány olyan változtatás, amely feltétlenül említést érdemel. Az 1790 augusztusában elfogadott törvény meghatározta a bírósági eljárás alapvető elveit, így minden állampolgár jogát a szóbeli vagy írásbeli védekezéshez, a tárgyalás és az ítélet nyilvánosságát,¹⁶ valamint a bíróság indokolási kötelezettségét.¹⁷ (A felsoroltak közül csak ez utóbbi tekinthető újdonságnak, mivel a védekezés jogát, illetve a tárgyalás nyilvánosságát az Ancien régime joga is tartalmazta.¹⁸)

¹¹ ARNAUD, ADNRÉ-JEAN: *Les origines doctrinales du Code Civil Français*. Paris, 1969, 220. p.

¹² GLASSON–MOREL–TISSIER 1925: 1. köt. 40–42. p.

¹³ Az esküdtszék felállítását nemcsak büntető, hanem polgári ügyekben is tervezték, ám a polgári jog bonyolultságára tekintettel az Alkotmányozó Nemzetgyűlés 1790 áprilisában elvetette a polgári esküdtszék tervét: „L’Assemblée nationale décrète, 1° qu’il y aura des jurés en matière criminelle, 2° qu’il n’en sera point établi en matière civile.” Décret sur les jurés en matière criminelle et civile du 30. 4. 1790.

¹⁴ „Le code de la procédure civile sera incessamment réformé, de manière qu’elle soit rendue plus simple, plus expéditive et moins coûteuse.” Décret sur l’organisation judiciaire du 16/24. 8. 1790, titre II, art. 20.

¹⁵ Décret du 12/19. 10. 1790.

¹⁶ „En toute matière civile ou criminelle, les plaidoyers, rapports et jugemens seront publics.” Décret du 16/24. 8. 1790. titre II. art. 14.

¹⁷ „Les motifs, qui auront déterminé le jugement, seront exprimés”. Décret du 16/24. 8. 1790. titre V. art. 15.

¹⁸ GLASSON–MOREL–TISSIER 1925: 1. köt. 60. p.

- 4 A Nemzetgyűlés által kezdeményezett igazságügyi reformot a *forradalmi terror tombolása* közepette nem lehetett tovább folytatni. 1792-ben megkezdődött az igazságszolgáltatás teljes *szétverése*. Először a régi bírákat menesztették, akiknek a helyét a nép által választott laikusok vették át. A polgári per egy formátlan békéltető eljárás színvonalára süllyedt, ahol többnyire szóbeli előterjesztésekről vagy formátlan beadványokról döntöttek. Nemcsak a tárgyalás, hanem a *tanácskozás* is a nyilvánosság előtt zajlott, ahol a békéltető „bírák” hangosan mondtak véleményt és megindokolták a határozataikat.¹⁹ A jakobinus diktatúra csúcspontján a Konvent megszüntette az ügyvédséget, ingyenessé tette a pereskedést és eltörölte a még létező eljárási szabályokat.²⁰ Ezzel az igazságszolgáltatást egy szerencsejátékhoz tette hasonlóná, ahol az eljárás önmaga karikatúrájává, az ítélet pedig „vakka és önkényessé” vált. *Locré* megállapítása szerint a bírói állások betöltésének a módja, valamint a „burleszk” eljárás következtében a polgárok jogai, amelyet éppen a forradalomnak kellett volna megvédenie, az önkény áldozatául estek.²¹
- 5 A *diktatúra bukása* a „forradalmi igazságszolgáltatásnak” is véget vetett és az 1795. évi alkotmány²² a forradalom előtti állapothoz való visszatérést rendelte el. A bírósági szervezetet az 1790. évi törvény alapján építették fel és a laikusok békéltetők helyét az öt évre választott hivatásos bírák foglalták el. A tanácskozás ismét zárt lett, de az indokollással ellátott ítéletet továbbra is nyilvánosan hirdették ki. Az új polgári perrendtartás megalkotásáig a régi szabályok és formák szigorú alkalmazását rendelték el. A forradalmi zűrzavar elmúltával az 1667. évi Ordonnance civile úgy jelent meg mint „a mindenkorai államformától független eljárási formák összessége, olyan ’bölcs rendelkezések sokasága’, amelynek kóros múltbeli burjánzásait nem a rendelkezésekre magukra, hanem a bírák részéről történt hibás alkalmazásukra lehet visszavezetni.”²³ A 1797. évi

¹⁹ „Ils délibèrent en publique. Ils opinient à haute voix. Ils statuent en dernier ressort, sur défenses verbales, ou sur simple mémoire, sans procédure et sans frais. Ils motivent leurs décisions.” Décret du 26. 6. 1793.

²⁰ Décret qui détermine une nouvelle forme pour l’instruction des affaires devant les tribunaux, et supprime les fonctions d’avoué du 3. brumaire an II (24. 10. 1793.).

²¹ *LOCÉ* 1830: 33. p.

²² Constitution de la République Française du 5. Fructidor an III (22. 8. 1795).

²³ *DAHLMANN* 1982: 2540. p.

*Guillemot-féle tervezet*²⁴ kudarca ugyanakkor bebizonyította azt, hogy a polgári perrendtartás reformját nem lehet tisztán XVIII. századi alapokon felépíteni.²⁵

- 6 A *reformmunkálatok* öt év elteltével kezdődtek újra. Egy 1802-ben kiadott rendelet neves gyakorlati szakemberekből álló bizottságot hozott létre az új polgári perrendtartás kidolgozására.²⁶ Vezetője és egyben a Code de procédure civile „keresztapja” a párizsi Fellebbezési Bíróság elnöke, *Treilhard* lett. Jóllehet a bizottság tagjai a régi perjog kitűnő ismerői voltak, nem hagyták figyelmen kívül a forradalom alatt elvetélt reformkísérleteket sem. A kodifikációs munka az alkotmány megszabta keretek között gördülékenyen, megszakítás nélkül haladt és 1804-re már elkészült az első tervezet.²⁷ A törvény előkészítésébe a bíróságokat is bevonták, de csak a Semmítőszék és a fellebbezési bíróságok foglalhattak állást.²⁸ A tervezetet a Conseil d'État 1805 áprilisa és 1806 márciusa között összesen 23 ülésen tárgyalta meg, a készülő öt törvénykönyv közül erre fordítva a legkevesebb időt. *Locré* megjegyzése szerint „az anyag száraz volt és a legtöbb államtanácsos nem is értette, hogy miről van szó”.²⁹ A polgári perrendtartás – ellentétben a bírósági szervezeti törvénnyel vagy a polgári joggal³⁰ – Napóleont sem érdekelte különösebben, amíg eljárási szabályok tárgyalása tartott, mindössze egyszer vett részt az államtanács ülésén. A kodifikációs munka a Section de Législation du Tribunal előtt folytatódott tovább, itt szerkesztették meg az indokolást és innét került a törvényhozó testület elé, amely 1806. április 24-én elfogadta és 1807. január 1-jén hatályba lépett.³¹

²⁴ Projet de Code de la procédure civile, présenté au nom de la commission de la classification des lois, par Guillemot, Paris germinal an V.

²⁵ A tervezet, amely meghagyta az 1667. évi Ordonnance civile struktúráját és csupán egyes rendelkezéseit igazította hozzá az új bírósági szervezethez, nem került a törvényhozás elé. DAHLMANN 1982: 2539–2540. p.

²⁶ Arrêté du 3 germinal an X (24. 3. 1802).

²⁷ Projet de Code de procédure civile, présenté par la commission nommée par le Gouvernement, Paris an XII.

²⁸ BORDEAUX, RAYMOND: *Philosophie de la procédure civile. Mémoires sur la réformation de la justice*. Evreux, 1857, 93. p.

²⁹ LOCRÉ 1830: 146. p.

³⁰ A Code civilre Napóleon úgy tekintett mint személyes életművére. Vö. VILLENEUVE DE JANTI, PIERRE: *Bonaparte et le Code Civil*. Paris, 1934., SAVATIER, RENÉ: *L'art faire les lois. Bonaparte et le Code Civil*. Paris, 1927.

³¹ A Code de procédure civile 1041. cikke a polgári jogvitákra vonatkozó minden korábbi törvényt, szokásjogot, szokást és bírósági döntést a hatálybalépés időpontjától kezdve hatályon kívül helyezett.

2. A francia polgári eljárás liberális alapelvei

- 7 Az 1806. évi francia polgári eljárásjogi törvénykönyvet *nem új műként*, hanem az 1667. évi Ordonnance civile javított változataként tartja számon az utókor.³² Tissier sokat idézett megállapítása szerint a törvény a „*déjà vieux en naissant*” érzését keltette.³³ Ám a két évszám között mégiscsak ott volt a „nagy” francia forradalom, amely maradandó nyomokat hagyott az állam és a társadalom intézményrendszereiben. 1790-ben visszavonhatatlanul megváltoztak az igazságszolgáltatás keretei: átalakult a bírósági szervezet, a hatalmi ágak elváltak egymástól, a bírák elmozdíthatatlanok lettek, megvalósult a törvény előtti egyenlőség stb.

Az 1667. évi Ordonnance civile továbbélésének az oka nem a hagyományok tiszteletében, hanem a törvényhozók gyakorlatiasságában keresendő, akik a régi szabályozást minden nehézség nélkül hozzá tudták illeszteni az új bírósági szervezethez. Mivel a forradalmi igazságszolgáltatás az eljárási szabályok feloldásával elviselhetetlenül tág teret nyitott az önkénynek, a Code de procédure civile *szigorú formakényszerszerűen* vezetett be és az attól való eltérést kétség esetén a mindenkori eljárási cselekmény hatálytalanságával szankcionálta. A korabeli törvényhozók a formakényszerszerűt tartották a legalkalmasabb eszköznek arra, hogy a polgárok jogainak az érvényesülését biztosíthassák (*pour assurer l'exercice des droits des citoyens*)³⁴, ugyanakkor ez a szándékuk ki is merült a formák rendelkezésre bocsátásában. Egyébként Napóleon is úgy vélekedett a formákról, mint a magánérdek szükséges garanciájáról (*garantie nécessaire de l'intérêt particulier*).³⁵

- 8 A Treilhard vezette kodifikációs bizottság tagjai nem tartották szükségesnek, a „*Section de Législation du Tribunal*” pedig kifejezetten elutasította azt, hogy az eljárás menetének a részletes szabályozásán kívül általános elvek (*principes généraux*) is belekerüljenek.

³² Ezt a törvénykönyv „keresztapjának” tartott Treilhard is elismerte a törvénykönyvhöz fűzött bevezető megjegyzésekben (Observations préliminaires): „Noun n'avons point hésité à conserver tout ce qui nous a paru sage et utile...notamment dans l'ordonnance de 1667, et nous avons beaucoup conservé”.

³³ GLASSON–MOREL–TISSIER 1925: 1. köt. 62. p.

³⁴ LOCRÉ 1830: 5. p.

³⁵ EDMOND-BLANC: Napóleon Ier. Ses Institutions Civiles et Administratives. Paris 1880, 181. p.

nek a törvénybe.³⁶ Ugyanígy hiányzott belőle a különböző szintű eljárások közös intézményeit tárgyaló általános rész is, vagyis az illetékesség, a jog- és cselekvőképesség, a törvényes képviselő, a beavatkozás, továbbá az eljárási cselekmények, a bizonyítás és a jogerő lényegének a szabályozása. Ezekből a hiányosságokból adódón a Code de procédure civile éppúgy értékmentes *technikai jog* lett, mint előképe, az 1667. évi Ordonnance civile. A legtöbb kritika mégsem ezért, hanem *áttekinthetetlen felépítése* miatt érte. Az 1042 cikkből álló törvénykönyv felépítése egy korabeli ügyvéd szerint érthetetlen, zavaros és átgondolt rend nélküli volt, – „egy labirintus, tekergő utakkal, amely csak azok számára volt járható, akik a pert már korábbról ismerték és ’beavattak’ voltak.”³⁷ De kifogásolták a törvény „archaikus karakterét”, valamint eszköztárát, amely – a napóleoni kodifikáció során született többi törvénykönyvvel ellentétben – nem felelt már meg a politikai, szociális és társadalmi valóságnak.³⁸ *Bonnier* szerint a régi perhez való kapcsolódásával meghaladta azt a mértéket, amelyet a forradalom kicsapongásai indokoltak volna.³⁹

- 9 A lesújtó kritika ellenére mégis a francia polgári perből lett a liberalizmus jogpolitikai törekvéseinek egyik eszményképe. Ebben kétségtelenül szerepet játszott az új bírósági szervezethez való szoros kapcsolódása is, amelynek európai fogadtatásáról ugyanaz mondható el, amivel *Feuerbach* a Code civil hatását értékelte: ahol megjelenik „ott új idő, új világ, új állam keletkezik”.⁴⁰

A Code de procédure civile Franciaország határain túli sikerét elsősorban a *liberális alapelveinek* (nyilvánosság, szóbeliség, közvetlenség, szabad bizonyítás) köszönhetné⁴¹,

³⁶ ENDRES 1985: 10. p.

³⁷ Id. DAHLMANN 1982: 2549. p.

³⁸ GLASSON–MOREL–TISSIER 1925: 1. köt. 64. p.

³⁹ BONNIER, EDUARD: *Éléments d'organisation judiciaire, précédés d'une introduction sur la législation nouvelle*. Paris, 1953, 66. p.

⁴⁰ FEUERBACH, JOHANN PAUL: *Betrachtungen über des Geist des Code Napoleon und dessen Verhältnis zur Gesetzgebung und Verfassung deutscher Staaten überhaupt und Baierns insbesondere*. Landshut, 1812. 61. p.

⁴¹ A felsorolt alapelvek nem kizárólagosan kapcsolódtak a liberális eszmekörhöz, mivel a korábbi eljárásjogok (így pl. a görög, a római, a germán és az angol is) ismerték és alkalmazták őket. „Az azért igazságtalan lenne állítani, hogy a liberalizmus csak újra felfedezte ezeket az elveket, mert az ókori és a középkori társadalmak az irástudatlanság miatt az írásbeli pert aligha alkalmazhatták volna. A szóbeliség, a közvetlenség és a nyilvánosság elvei a liberális szemlélet számára a társadalmi ellenőrzés garanciáit jelentették a közhatalom egyik szerve fölött.” MACZONKAI MIHÁLY: *A polgári eljárás és a politikai filozófiák alapelveinek kapcsolódási pontjai*. Kézirat. Pécs, 1992, 19–20. p.

amelyek ha nem is jelentek meg általános elvek formájában, a törvénykönyv egyes rendelkezéseiből kiolvashatók voltak. Egy német földről elterjedt vélekedés szerint a törvénykönyv ezekkel az alapelvekkel „a (meghaladott per) csúnya, szikkadt testét pompás, ragyogó, kellemes és melengető köntösbe bújtatta”.⁴² Az alapelvek iránti csodálatot valamelyest lehűti az a tény, hogy ezeknek egy része már a forradalom előtti eljárásban is fellelhető volt, másrészt az 1806. évi törvénykönyvben sem jöttek „vegytisztán” elő. A Code de procédure civile egy „pragmatikus középutat” tett meg az alapelvek között, ez azonban elegendő volt ahhoz, hogy mintául szolgáljon a XIX. századi liberális törvényhozások számára.⁴³

A nyilvánosság elve

- 10 A tárgyalás nyilvánosságát először az 1790. augusztus 16-i törvény 14. cikke mondta ki, majd egy 1793. évi törvény is megerősítette.⁴⁴ A Code de procédure civile a nyilvánosságot – a békebíró, a törvényszék, a kereskedelmi törvényszék és a fellebbezési bíróság előtt – minden eljárásban biztosította. A 8. cikk a békebíróra kötelezte, hogy a saját házában tartott meghallgatás esetén *az ajtót nyitva tartsa*. A törvényszék előtti eljárásban a tárgyalás nyilvánosságát csak a törvény által meghatározott esetekben lehetett korlátozni. Ha a nyilvános tárgyalás haragot vagy jelentős hátrányt vonhatott maga után, a törvényszék elrendelhetette azt, hogy a tárgyalást zárt ajtók mögött tartsák. A bíróság határozatát a fellebbezési bíróságnak, a fellebbviteli eljárásban pedig az igazságügyi miniszternek kellett jelenteni (87. cikk). Az eljárás nyilvánossága nem érvényesült a per a kezdetén, a kereset beadásánál, a kifogások megtételénél, továbbá a bizonyítási eljárás egyes szakaszaiban sem.⁴⁵ Ezzel szemben az eljárás második szakasza a teljes nyilvánosság előtt zajlott. A 111. cikk szerint minden „előadásnak”, beleértve a bíróság kijelölt tagjának a jelentését is, nyilvános tárgyaláson kellett elhangzania. A törvényszék

⁴² „den unschönen trockenen Körper (des überkommenen Prozesses) in herrliche und strahlende, wohltuende und erwärmende Gewänder gehüllt”. PARAQUIN, ERNST JULIUS: *Die französische Gesetzgebung, I. Die bürgerliche Prozeßordnung*. München, 1861, 10. p.

⁴³ „Franciaországban...a közvetlenség és a nyilvánosság elveit...nemcsak megőrizni, hanem fejleszteni is bírták olyképpen, hogy azon diadalban, melyet a szóbeliség korunkban ül, az oroszánrészt a francia perjognak jut.” ZLINSZKY 1875: 26. p.

⁴⁴ Lásd 14. lábj.

⁴⁵ Így pl a tanúknak és a szakértőknek a kihallgatása nem a tárgyaláson, hanem a kiküldött bíró előtt történt és ezen csak a felek vehettek részt (262. cikk).

által hozandó ítélet alapjául csak az szolgálhatott, ami a „szóbeli nyilvános tárgyaláson a felek és ügyvédek részéről szóval és nyilvánosan előadatott, és a törvényszék előtt igazoltatott”.⁴⁶ A nyilvánosság mellőzése az ítélet hatályon kívül helyezését vonhatta maga után (480. cikk).

A szóbeliség elve

- 11 A nyilvánosság elvéhez hasonlóan a szóbeliség elve sem érvényesült maradéktalanul a francia polgári eljárásban. A törvény az 1667. évi Ordonnance civile-t követve inkább a szóbeliség és az írásbeliség egyensúlyának a megtartására törekedett.⁴⁷ Tette ezt abból a felismerésből, hogy a per kezdeti szakaszában a peranyag összegyűjtésének és kezelésének az írásbeliség a legmegfelelőbb formája. Ennek megfelelően a Code de procédure civile nem riadt vissza a „terjedelmes írásművektől” sem. A szóbeliség és az írásbeliség viszonya eltérően alakult a különböző eljárásokban.
- 12 A békebíró előtti eljárás *szóbeli* volt (1–47. cikk). A felek nemcsak idézésre, hanem anélkül is megjelenhettek a bíró előtt és ehhez sem a meghatalmazottjuk engedélyére,⁴⁸ sem pedig keresetlevél benyújtására nem volt szükség (9. cikk). A békebíró „sommásan” járt el, vagyis meghallgatta mind a két felet és – ha lehetséges volt – nyomban eldöntötte az ügyet. Szükség esetén elrendelhetette a periratok kézbesítését is (13. cikk). Ha bizonyításra került sor, a békebíró a felek jelenlétében hallgatta ki a tanúkat (36. cikk) és foganatosította a szemlét (41. cikk). Az eljárási cselekményekről jegyzőkönyv (*feuille d’audience*) készült, amibe belefoglalták az ítéletet is (18. cikk). A békebíró ítélete elleni fellebbezést⁴⁹ a törvényszék sommás eljárásban bírálta el (404. cikk).
- 13 A törvényszék előtti rendes eljárás első szakasza (instruction) írásbeli volt. A kereset benyújtása, az alperes megidézése, a bizonyítékok összegyűjtése, beleértve a tanúk és a szakértők kihallgatását is, a bíróság közreműködése nélkül zajlott. Az „instruction” lebonyolítása az ügyvédek (*avoué*), a bírósági végrehajtók (*huissier*) és a kiküldött bíró

⁴⁶ CSATSKÓ 1867: 103. p.

⁴⁷ HÉBRAUD, PIERRE: *L’élément écrit et l’élément oral dans la procédure civile*. In Recueil de l’Académie de législation. 5e série, I. Toulouse, 1951, 44. p.

⁴⁸ A békebírárság előtt az ügyvédek csak meghatalmazottként léphettek fel, mivel a törvény nem írta elő az ügyvédkényszeret.

⁴⁹ A békebíró ítélete ellen csak akkor lehetett fellebbezni, ha a pertárgy értéke a 300 frankot meghaladta.

feladata volt, a törvényszék előtti tárgyalásra (*audience*) csak a rendkívül alapos és hosszadalmas írásbeli előkészítés után kerülhetett sor. Az eljárás második szakasza a szóbeliség és a közvetlenség elvére épült, ettől a törvény csak indokolt esetben engedett eltérést. A tárgyaláson először a felperes ügyvédje felolvasta a kereseti követelést, majd átnyújtotta az indítvány alátámasztására szolgáló *conclusions motivées*-t, amely a tényeknek és a jogi indokoknak a tömör összefoglalását tartalmazta.⁵⁰ Az indítványtételt perbeszéd (*plaidoyer*) követte, majd az alperes ügyvédje ismertette az ellenkérelmet. Az ügyvédeken kívül, akiknek a részvétele a törvényszék előtti eljárásban kötelező volt, a – törvényben meghatározott esetekben (83–84. cikk) – fellépő ügyész is tarthatott perbeszédet. A felek is felszólalhattak, de a bíróság megvonhatta tőlük a szót, ha „a szenvedélyük vagy a tapasztalatlanságuk hátráltatta őket abban, hogy az ügyet illő tisztelettel vagy a bíróság számára szükséges érthetőséggel előadják” (85. cikk). A perbeszéd után a bíróság zárt tanácskozásra vonult vissza, majd az ítéletét szóban hirdette ki (116. cikk).⁵¹

- 14 Az írásbeliség és a szóbeliség sajátos keveredését mutatta a 93–115. cikkekben szabályozott eljárás. Ha a bíróság a szóbeli tárgyalás alapján nem tudta eldönteni az ügyet, akkor írásbeli eljárást rendelt el (*instruction par écrit*) és egyúttal kijelölte az eljáró bírót is. A feleket a perirataik benyújtására hívta fel, amelyből a kijelölt bíró írásbeli jelentést állított össze. A nyilvános tárgyaláson felolvasott jelentés csak a periratokban fellelhető tények és bizonyítékok ismertetésére szorítkozott és nem tartalmazhatta az eljáró bíró saját véleményét. Az ügyvédek a jelentésről szóban nem nyilatkozhattak, de ha a tények előadását nem tartották kielégítőnek, akkor írásban tehettek észrevételeket a tanács elnökénél.

⁵⁰ A „conclusions motivées” összeállítását nem a Code de procédure civile, hanem egy két évvel későbbi törvény (Décret du 30. 3. 1808) írta elő.

⁵¹ A szóbeliséget – a nyilvánossághoz képest – több kritika érte a korabeli jogirodalomban: „A szóbeli rendes eljárásnál hiány az, hogy az írásbeli felszerelés bírósági befolyás nélkül egészen a prókátoroknak és a huissiereknek hatalmában van, kik a keresetet magában foglaló idézetet is készítik, és kik az avouékkal egyetértve a felek kárára és saját hasznukra fondorkodnak, a határidőket kijátsszák, az iratokat hasztalanul szaporítják olyakat is írásba foglalván, mi az ügyvédeknek szóbeli eladására van fenntartva. Ennek az oka az, hogy a prókátorok ívek szerint számítják fel a díjakat. Hogy a prókátorok haszontalanságokat írnak össze, kitetszik abból, miszerint az ügyvédek az írott előkészületeket nem is veszik figyelembe; hogy a törvényszék a gyakran hosszadalmas előiratok dacára az ügynek új írásbeli kifejtését rendeli el. E hiányok azonban nem lényeges tulajdonai, hanem csak kárhozandó kinövései a francia szóbeliségnek, mik máshol már mellőzve vannak.” CSATSKÓ: 121. p.

- 15 A törvényszékekkel ellentétben a *fellebbezési bíróság* már szabadon dönthetett arról, hogy szóbeli tárgyalást tart vagy az írásbeli eljárás szabályait követi. Abban az esetben azonban, ha a fellebbezés írásbeli eljárás alapján hozott ítélet ellen irányult, kötelező volt tárgyalást tartania (461. cikk). A *Semmítőszék* előtti eljárás túlnyomó részben írásbeli volt, a felek azonban lehetőségük volt arra, hogy az álláspontjukat szóban is kifejtessék (480. cikk).

A közvetlenség elve

- 16 A szóbeliséghez hasonlóan a közvetlenség elvét is számos kivétel törte át. Ezek közül a legtöbbet idézett példa az, hogy a tanú vallomástétele nem a perbíróság, hanem a kiküldött bíró előtt történt.⁵² A 255. cikk alapján a perbíróság csak a bizonyítandó tényekről döntött és kijelölte azt a bírót, aki a tanút kihallgatta.⁵³ A kiküldött bíró nem volt minden esetben az ítéletet hozó tanács tagja. A kihallgatásra (*enquête*) általában a bíró hivatali szobájában, az arra megidézett felek jelenlétében került sor, habár a törvény a felek távollétében történő kihallgatást sem zárta ki (262. cikk).⁵⁴ Csak a sommás eljárás jelentett kivételt, ahol a tanúkat az a békebíró hallgatta ki, aki egyúttal az ítéletet is meghozta (36. cikk). A felek formális meghallgatása sem a nyilvános tárgyaláson, hanem a tanács elnöke vagy a kiküldött bíró előtt történt (325. cikk). A tanúbizonyítás rendjén csak másfél évszázad elteltével, a XX. század közepén változtattak először.⁵⁵

A szabad bizonyítás

⁵² DELPECH, HENRY: *Enquête*. In *Encyclopédie Juridique*. Répertoire de Procédure civile et commerciale. Paris, 1955, Dalloz, 1 köt. 77, 86, 223. p. GORPHE 1947:18, 60. p. LEGAIS, RAYMOND: *Les règles de preuve en droit civil, permanences et transformations*. Paris, 1955. 194. p. NAGEL 1967: 61–62. p.

⁵³ A kihallgatás menetének a részletes leírása megtalálható: ZLINSZKY 1875: 570–571. p.

⁵⁴ Az *enquête* intézménye a XIX. században a magyar kodifikátorokat is foglalkoztatta. PLÓSZ (1893:34. p.) a francia per egyik alapkövének nevezte. „Nem hiányoznak e rendszernek védői. Ezek abban találják annak jogosultságát, hogy sok munkától kíméli meg az ítéelő bíróságot; korlátozza a szóbeli tárgyalás anyagát és lehetővé teszi a tárgyalásnak egy határnapra való koncentrációját, biztosítja a pártatlanságot a bizonyítás felvételénél, melyet az ítéelő bíróságnál a felek előző előadásainak benyomása veszélyeztet, és végre olcsóbb, mint a bizonyításnak közvetlen felvétele.”

⁵⁵ A törvénykönyv. 255. cikkét módosító 1958. évi dekrétum (Nr. 58-1289) alapján a bíróság szabadon dönthet arról, hogy a kihallgatás a perbíróság előtti nyilvános tárgyaláson vagy a tanács egyik tagja, illetve más kiküldött bíró előtt történjen. Ugyancsak a bíróság döntésére van bízva az, hogy a felek kihallgatása a nyilvános tárgyaláson vagy „devant la chambre du conseil” kerüljön sor. Vö. NAGEL 1967: 61–62, 67–68. p.

- 17 A francia polgári eljárásjog liberális alapelvei közül a szabad bizonyítás volt a legelentmondásosabb. A forradalom alatt kimondott elvet, miszerint az esküdtek csak a szóbeli tárgyaláson kialakult belső meggyőződésük (*conviction intime*) alapján dönthetnek, csak a büntető ügyekben alkalmazták⁵⁶ és a napóleoni kodifikáció sem mondta ki általános érvénnyel a polgári ügyekre nézve. A forradalom során szerzett rossz tapasztalatok ellenére a Code de procédure civile nem tért vissza a kötött bizonyítási rendszerhez, de az 1667. évi Ordonnance civile számos elemét megtartotta. A felemás szabályozás így is kiváltotta a kortársak elismerését és a szabad bizonyítás a francia eljárásjog határára terjedt el a XIX. századi európai perrendtartásokban.

Sajátos módon a francia jogirodalom – mind a mai napig – sokkal kritikusabban szemléli a bizonyítási rendszerét, mint ahogyan azt a *conviction intime* csodálói tették a múlt században. Perrot – némi túlzással – arról beszél, hogy a francia jogban továbbra is a kötött bizonyítás érvényesül, mivel a törvény előírja a bíró számára azt az eljárást, amelynek a segítségével a meggyőződését ki kell alakítania és meghatározza azt a bizonyító erőt, amelyet az egyes bizonyítékoknak feltétlenül tulajdonítania kell.⁵⁷ Ezt a vélekedést támasztja alá az a nagyon részletes szabályozás is, amely a bizonyítási eszközökre, illetve a bizonyítékok értékelésére nézve az eljárásjogi törvényben, illetve – a francia jogfejlődés sajátosságából adódóan – a Code civilben⁵⁸ található.

- 18 A korabeli jogirodalom a törvényes kötöttségek sokaságában mégis felismerte és nagyra értékelte azokat a rendelkezéseket, amelyek megnyitották az utat a *szabad bizonyítás*, illetve a *szabad bírói mérlegelés* előtt.⁵⁹ Ezek közé tartozott a tanúbizonyításra vonatkozó szabályozás, ahol a vallomások szabad mérlegelését a törvényes előírások hiánya tette lehetővé.⁶⁰ Már a forradalom alatt eltörölték, majd a napóleoni kodifikáció is mel-

⁵⁶ Lásd 13. lábj.

⁵⁷ PERROT 1956: 2. köt. 46. p.

⁵⁸ A Code civil a szerződésekről és kötelekekről szóló fejezetében (Livre troisième, Titre III.) , részletesen szabályozza a bizonyítási kötelezettséget (1315–1316. cikk), az okirati bizonyítást (1317–1340. cikk), a tanúbizonyítást (1341–1348. cikk), a vélelmek és a beismerés bizonyító erejét (1349–1356. cikk), valamint a felek esküjét (1357–1369. cikk). A felsorolt szabályok ugyan csak a kötelmi jogra vonatkoznak, de „az egész jogrendszert uralják”. ZINK 1860: 1. köt. 13–14. p.

⁵⁹ NAGEL 1967: 72–73. p.

⁶⁰ A bizonyítási szabályok megváltoztatását, különösen a tanúbizonyítás vonatkozásában, már a forradalom előtt is megkísérelték. Egy konkrét ügyben hozott igazságtalan ítélet miatt rölapok támadták meg a két kifogástalan tanú egybehangzó vallomásának, mint teljes bizonyítéknak a szabályát. Az igazságszolgáltatási szervek azonban a „bíróságokra nézve sértő, a legszentebb elvek megváltoztatásá-

lőzte azt az – európai bizonyítási jogokban mindenütt alkalmazott – rendelkezést, amely csak két tanú egybehangzó vallomását tekintette teljes bizonyítéknak.⁶¹ A tanúvallomások értékelésére sem az eljárási törvény, sem a Code civil nem adott konkrét útmutatást a bírónak (leszámítva azt a szabályt, amely a százötven frankot meghaladó ügyekben kizárta a tanúbizonyítást⁶²), amelyből a joggyakorlat azt a következtetést vonta le, hogy az „teljes egészében a bíró szabad mérlegelésének lett átengedve”.⁶³ Hasonló szabadságot biztosított a törvény a bíró számára a – bizonyítási eszközökhöz sorolt – *vélelmeknél* is.⁶⁴ A Code civil 1353. cikke szerint „azok a vélelmek, amelyek nem törvényen alapulnak, a bíró belátására és bölcsességére vannak bízva, aki csak fontos, határozott és egybehangzó vélelmeket és csak olyan esetekben engedhet meg, amikor a törvény a tanúbizonyítást megengedi, kivéve ha a cselekmény csalás vagy rossz-hiszeműség miatt megtámadható.”⁶⁵

A szabad bírói mérlegelés érvényesült a *szakértői bizonyítás* és a kiküldött bíró által lefolytatott *szemle* esetében is. A Code de procédure civile 323. cikke szerint „a bírák nem kötelesek a szakértők véleménye szerint dönteni, ha az a saját meggyőződésükkel ellenkezik”. A szakértői véleménytől való eltérést azonban a bíróságnak meg kellett indokolnia.⁶⁶ A többi bizonyítási eszköz, így különösen az *okiratok* esetében azonban továbbra is fennmaradtak a törvényi kötöttségek.

ra irányuló és a törvényhozás, valamint a bíróságok iránti minden bizalmat megrontónak” bélyegezték ezt a törekvést. A változás ellenzői között volt egyébként Montesquieu is, aki végzetesnek minősítette az olyan törvényeket, amelyek egyetlen tanú vallomása alapján tönkrekedhetnek valakit. (MONTESQUIEU, CHARLES: *A törvények szelleméről*. Budapest, 2000, Osiris – Attraktor, 294. p).

⁶¹ Az „*unus testis nullus testis*” elvet állítólag maga Napoléon a következő szavakkal kritizálta: „Tehát ezek szerint egy tisztességes ember vallomása alapján nem lehet elítélni egy gazfickót, de két gazfickó vallomása alapján el lehet ítélni egy tisztességes embert.” GORPHE 1947:35. p.

⁶² Code civil 1341. cikk.

⁶³ ZINK 1860: 1. köt. 37. p.

⁶⁴ Code civil 1316. cikk.

⁶⁵ ZINK 1860: 1. köt. 201–210. p. ZLINSZKY 1875:150. p.

⁶⁶ PAPON, GABRIEL: Expertise. In *Encyclopédie Juridique*. Répertoire de procédure civile et commerciale, Paris, 1956, Dalloz, 1. köt. 249. p.

3. A bíróság és a felek viszonya

- 19 A francia perjogi iskolát a XIX.században elsősorban az *exégèse*, azaz a Code de procédure civile szövegkritikai értelmezése kötötte le.⁶⁷ Ennélfogva lényegesen kevesebbet foglalkozott az eljárás alapelveivel vagy a felek és a bíróság viszonyával, mint a német polgári eljárásjog-tudomány. A korabeli kódexek gyakorlatának megfelelően a Code de procédure civile sem fogalmazott meg általános rendelkezéseket, a jelenlegi alapelvek (*les principes directeurs du procès*) csak az 1975. évi módosítás során kerültek a törvény élére.⁶⁸
- 20 A francia polgári eljárást hagyományosan a „*système accusatoire*” uralta, amelyen belül a jogirodalom különbséget tett a „*principe d’initiative*” és a „*principe dispositif*” között. Az előbbi azt jelenti, hogy a jogvita megkezdése, folytatása és befejezése kizárólag a felek akaratától függ, míg az utóbbi azt fejezi ki, hogy a per tárgya felett csak a felek rendelkezhetnek.⁶⁹ Nagel megjegyzése szerint ez a két elv nem fedi teljesen a német és az olasz alapelvek tartalmát, nagy általánosságban mégis elmondható az, hogy „*principe d’initiative*” a *rendelkezési elvhez*, a „*principe dispositif*” pedig a *tárgyalási elvhez* hasonlít.⁷⁰
- 21 Nemcsak a per tárgya feletti rendelkezés, hanem a *per vezetése* is a felek, illetve képviselőik kezében volt. Vincent megállapítása szerint a bíróságnak az eljárás irányításában alig volt jelentősége, inkább az „*arbitre*” szerepét játszotta.⁷¹ Tissier a francia bírót egy olyan automatához hasonlította, amit ha tényekkel megettettek, „*kiköpte*” az ítéletet.⁷² A liberális korszak a bíróval szemben két követelményt támasztott: legyen semleges és maradjon passzív. A bírói semleges szerepe Daigre szerint valójában egy „szándékos

⁶⁷ ENDRES 1985: 27. p.

⁶⁸ Nouveau Code de procédure civile 1–24. cikk.

⁶⁹ MOTULSKY, HENRY: *Écrits: Études et notes de procédure civile I.* 1973. Paris, Dalloz, 275. p.
GLASSON–MOREL–TISSIER 1925: 2. köt. 393–394. p.

⁷⁰ NAGEL 1967: 32. p.

⁷¹ VINCENT, JEAN – GUINCHARD, SERGE: *Procédure civile.* 20. éd. Paris, 1981, Dalloz, 578. p.

⁷² ENDRES 1985:18. p.

eufemizmus volt”⁷³, mivel még azt a kevés lehetőséget sem használták ki az eljárás menetének a befolyásolására, amit a törvény biztosított a számukra. Ennek az okát *Fischer* abban látja, hogy a Code de procédure civile rendelkezéseinek nem volt *valódi tekintélye*, az eljárási szabályokat úgy kezelték, mint az Ancien régime előírásainak a mechanikus átvételét. A jelenség másik lehetséges oka a forradalom utáni korszak gyakori hatalomváltásaiban keresendő, amely nagyfokú bizalmatlanságot váltott ki az állami erőszak mindenkorai képviselőivel szemben, és inkább az ügyvédség pozícióját erősítette meg.⁷⁴

- 22 A bíróság és a felek viszonya *nem maradt változatlan* a Code de procédure civile csaknem két évszázados történetében. A „système accusatoire” mellett már a XIX. század második felében megjelentek a „système inquisitorial” elemei. A bíró egyre aktívabb lett a tényállás megállapításánál és ezzel mind messzebbre került a semleges „arbitre supérieur” szerepétől. Joggal állapíthatta meg – az 1860-ban írott monográfiájában — *Zink* azt, hogy a francia polgári per éppúgy a tárgyalási elv uralma alatt áll, mint a német és az angol, de nem érvényesül olyan mereven és következetesen, mert kivételek sora töri át.⁷⁵

A per megindítása

- 23 A két részből álló polgári per első szakasza teljes egészében a felek és képviselőik uralma alatt állt, következésképpen a bíróság semmilyen módon nem működött közre a per megindításánál.

Az ún. sommás eljárásban benyújtott keresetlevél tulajdonképpen az alperes megidézésére (*citation*) szóló kérelem volt (1. cikk), amely alapján a békebíró kitűzte a meghallgatás időpontját (5–6. cikk). Az idézés kézbesítése (*insinuation*) a békebíró illetékességi területén működő bírósági végrehajtó (*huissier*) feladata volt (4. cikk).

⁷³ DAIGRE, JEAN-JACQUES: Tribunal de Grande Instance. Evolution de la législation. Nouveau code d. proc. civ. In *Juris-Classeur procédure civile III. fascicule 216*. Paris, 1985. 8. p.

⁷⁴ FISCHER 1990: 62. p.

⁷⁵ „Der französische Civilprozeß steht unter der ordentlichen Herrschaft der Verhandlungsmaxime, wie der deutsche und der englische, nur wird dieselbe nicht so starr erfaßt, und so consequent durchgeführt, wie von den deutschen Gerichten, sondern sie findet sich durch bedeutende Ausnahmen eingeschränkt.” ZINK 1860: 1. köt. 372. p.

A törvényszék előtti eljárás – amennyiben az ügyet nem lehetett sommásan elintézeni⁷⁶ – a bírósági végrehajtó által megszerkesztett keresetlevéllel (*exploit d'ajournement*) indult, amely a felekre, a végrehajtóra és az eljáró bíróságra vonatkozó adatokon kívül tartalmazta a kereset tárgyát, valamint a kereseti követelés jogalapjának a rövid leírását (61. cikk). A keresetlevél összeállításában a felperest képviselő alacsonyabb rangú ügyvéd (*avoué*) is közreműködhetett.⁷⁷ Az *exploit* kézbesítésével a felek között egy olyan jogviszony keletkezett, amely alapján az alperes köteles volt a felperes által megszabott határidőn belül az ügyvédjét megnevezni (75. cikk). Ha ez megtörtént, akkor elkezdődhetett a felek közötti iratváltás. Az alperesnek – az ügyvéd megnevezésétől számított tizennégy napon belül – el kellett juttatnia az ügyvédje által aláírt védekező iratát (*défense*) a felpereshez (77. cikk). A felperesnek nyolc napja volt arra, hogy a védekezésre adott válaszát (*réponse aux défenses*) az alpereshez eljuttassa (78. cikk). Az iratváltás után bármelyik fél kezdeményezhette a bírósági tárgyalást, erről az egyik fél ügyvédje a másikat rövid írásbeli feljegyzésben tájékoztatta (80. cikk). A felperes ügyvédje ezt akkor is megtehetette, ha az alperes a védekező iratát a megszabott határidőn belül nem terjesztette elő vagy a felperes egyébként nem kívánt élni a válaszadás jogával.

A tárgyalás kitűzése

- 24 A bíróság a tárgyalást nem hivatalból, hanem a felek indítványára tűzte ki. Ehhez arra volt szükség, hogy valamelyik ügyvéd az ún. *placet* benyújtásával az ügyet bejegyeztesse a tárgyalási regiszterbe (*rôle général*).⁷⁸ Ezután a bíróság elnöke az ügyet az „az általános persorozatba való felvétel végett” kikiáltotta, majd illetékes tanács nyilvántartásába beiktatta (*rôle particulier de la chambre*). A tanács elnöke az ügyeket a beérkezésük sorrendjében tűzte ki tárgyalásra és az időpontokról legalább nyolc nappal korábban hirdetményt tett közzé.⁷⁹ A tárgyalásra akkor kerülhetett sor, ha az egyik fél ügyvédje a

⁷⁶ A Code de procédure civile a törvény elé tartozó ügyekben is kötelezővé tette a békebíró előtti egyeztetést (50. cikk), amely alól csak kevés kivételt engedett (49. cikk).

⁷⁷ Az angol jogból ismert *solicitor–barrister* megkülönböztetés mintájára a francia eljárásjog is különbséget tett a perek előkészítésében közreműködő, de perbeszédre nem jogosított *avoué* és az ügyvédi feladatokat ellátó *avocat* között. A kétféle ügyvédi jogállást az elsőfokú eljárásban a polgári eljárásjogi törvény 1975. évi reformja szüntette meg.

⁷⁸ A tárgyalás kitűzésére vonatkozó szabályok a Code de procédure civile 1808. évi módosítása során kerültek bele a törvény szövegébe.

⁷⁹ „Mire a 'code de procédure civile' szerint szóbeli előadásra került a rendes eljárás alá tartozó ügy, összesen 7 különféle perbeli eljárási formaságon kellett keresztül mennie, melyek közül az idézési ok-

másik felet a kitűzött határnapra ún. *avenir*-rel meghívta és az indítványait legalább három nappal a tárgyalás előtt kölcsönösen elküldték egymásnak.⁸⁰ A „conclusions” a per tárgyának a leírását és az ún. végindítványt tartalmazta.

A tárgyalás

- 25 A modern polgári perrendek közül a Code de procédure civile volt az első, amely nemcsak a sommás, hanem a rendes eljárásban is általános érvénnyel írta elő a szóbeli tárgyalás megtartását. A felek közötti iratváltás csak az ügy előkészítésére szolgált, az indítványoknak szóban is el kellett hangozniuk a tárgyaláson, enélkül a bíróság nem dönthetett el az ügyet.⁸¹ A tárgyalás főszereplői az ügyvédek voltak, akik az ügy tárgyára vonatkozó előterjesztések után perbeszédet tartottak, amit – gyakorta több tárgyaláson keresztül tartó – szóváltás követett, amelyet még az ügyész perbeszéde is kiegészíthetett. A bíró – a tárgyalás rendjének a fenntartása mellett – elsősorban a bizonyításban működött közre. Ha az ügyet döntésre érettnak minősítette (*en état d'être jugé*), akkor a tárgyalást berekesztette és meghozta az ítéletet. A 141. cikk a bírót ítéletének indokolására kötelezte. Az indokolásnak a „kérdésszerű tények és jogszabályok rövid leírását és a döntés alapjait” kellett tartalmaznia.

A bizonyítás

- 26 A bíróság a bizonyítás elrendeléséről önálló határozatot hozott, amelynek a végrehajtása a felek tetszésére volt bízva. Így pl. a tanúbizonyításra megszabott határidő akkor kezdődött, amikor az erről szóló ítéletet az egyik ügyvéd kézbesítette a másiknak (255–257. cikk). Az a korlátlan szabadság azonban, amellyel a felek az eljárás megindítása és befejezése felett rendelkeztek, a bizonyítás esetében nem érvényesült. Jóllehet a peranyag-szolgáltatás alapvetően a felek feladata volt, de a bíróság közreműködhetett a tényállás megállapításában és a törvényben meghatározott esetekben *hivatalból* rendelhetett el

irat és az alperesi védíraton kívül, a többi felesleges lévén, ezek által az ügy mielőbbi tárgyalása hátráltatott, és az ügy keresztül vitele szükségtelen költségekkel terheltetik, azon felül pedig, a felesleges mennyiségű periratok által az ügy átnézete is nehezítetvén, ez okból az ügynek az alapos szóbeli tárgyalása is gátoltatik.” PFENDESZAK 1867: 129. p.

⁸⁰ MOREL, RENÉ: *Traite élémentaire de procédure civile*. Paris, 1949, 486. p.

⁸¹ A 343. cikk szerint „az ügy akkor van döntésre érett állapotban, ha a tárgyalás megkezdődött; a tárgyalást pedig akkor kell megkezdettnek tekinteni, ha mindkét fél, miután kölcsönösen meghallgatták őket, az indítványát előadta”.

bizonyítást. Ezek a jogosítványok a XIX. században tovább bővültek és a tárgyalási elv uralma ellenére *vizsgálati jelleget* kölcsönöztek az eljárásnak.

A megállapítás mindenekelőtt az ún. *instruction*-ra vonatkozik, ahol a bírónak a felek által kijelölt határok között az igazságot kellett kideríteni, és pedig „ugyanúgy, mint a büntető bíró”. Ez nem azt jelenti, hogy büntető eljárásbeli eszközöket használhatna, de rendelkezik „egy kielégítő arzenállal” ahhoz, hogy az igazság mélyére hatoljon.⁸²

Bizonyítás hivatalból

- 27 Az Code de procédure civile már 1806-ban is figyelemre méltó „eszköztárat” bocsátott a bíróság rendelkezésére a tényállás megállapításához.

Ha a törvény nem zárta ki, a bíróság a *tanúbizonyítást* hivatalból is elrendelhetett olyan tények tekintetében, amelyeket lényegesnek tartott (254. cikk). A tanút a kiküldött bíró hallgatta ki, aki a tényállás tisztázása érdekében kérdéseket tehetett fel a tanúnak (273. cikk). A bíróság hivatalból elrendelhetett azt, hogy a felek – betekintés végett – helyezték letétbe a birtokukban lévő *okiratokat* (13, 150. cikk).⁸³ A hivatalos megőrzésben lévő nyilvántartásokat és iratokat, beleértve a közjegyzőnél letett eredeti okiratokat is, a bíróság megbízása alapján az ügyészesség beszerezhetette.⁸⁴ A bíróság hivatalból elrendelhetett a *felek személyes megjelenését* (119. cikk), valamint a „nyilvános tárgyaláson vagy a tanácskozó teremben” történő *személyes meghallgatását* is (428. cikk). Ha ebben a fél „jogszerűen” akadályoztatva volt, a tanács egyik tagját vagy a békebírák egyikét bízták meg a kihallgatásával, amiről jegyzőkönyv készült. Az ügy eldöntése vagy egy összeg megállapítása céljából a bíró a felek egyikét *eskü letételére* hívhatta fel (Code civil 1366. cikk).

A törvény a bíróság mérlegelésére bízta a *szemle* (295. cikk) és a szakértő bizonyítás (302. cikk) elrendelését. Szükség esetén úgy is rendelkezhetett, hogy a bírák egyike menjen a helyszínre. A bíróság hivatalból nevezett *szakértőt*, ha a felek a személyében nem tudtak megegyezni (305. cikk). A bíró nem volt köteles a szakértő véleménye szerint dönteni (323. cikk), attól indokolt határozatával eltérhetett.

⁸² FISCHER 1990:19. p.

⁸³ A félnek joga volt arra, hogy az ellenérdekű fél által vele szemben felhozott okirat eredeti példányába betekinthessen (188. cikk).

⁸⁴ ZINK 1860: 374. p.

A felsorolt bírói „arzenál” ismeretében joggal tehetette *Zlinszky Imre* a francia polgári perben érvényesülő tárgyalási elvről azt a megállapítást, hogy „egyrésről...a bírói tevékenység a per minden stádiumában a felek kérelméhez van kötve, másrésről, ha a bíró a fél kérelmére az eljárást megindítja, tevékenysége nincs oly merev szabályokhoz kötve, melyek általaz igazság kinyomozása megghiúsíthatnák, sőt megszerezheti mindazon anyagot, mely arra nézve, hogy benső meggyőződése szerint mondhasa ki ítéletét, igényeltetik.”⁸⁵

Az ügyészi részvétel hatása a felek rendelkezési jogára

- 28 A francia ügyészség a „forradalom gyermekeként” született meg,⁸⁶ miután az Alkotmányozó Nemzetgyűlés az 1790. évi igazságügyi reform során a közrend védelmére létrehozta a *ministère public* nevű intézményt.⁸⁷ Az ügyészség hatáskörével és a feladatainak ellátásához szükséges szervezet kiépítésével több törvény is foglalkozott a forradalom, illetve a császárság alatt. Az ügyész polgári perbeli részvételét a Code de procédure civile 83. cikke szabályozta. A törvény hét pontban foglalta össze azokat az eseteket, amikor az ügyész „melléfként” (*partie jointe*) vehetett részt a perben, azaz a nyilvános és szóbeli tárgyaláson a felek előadásai után indítványt tehetett. Ezek közé tartoztak a közrendet, az államot, az állami javakat, a közösségeket és a közintézményeket, továbbá a személyi állapotot, a kiskorúakat, a gyámságot, a gondnokságot és a távollévőket, valamint a hatásköri összeütközéseket és a bírák elleni panaszokat érintő ügyek. A ügyész minden olyan ügyről tájékoztatást kérhetett, amelyben a részvételét szükségesnek tartotta és ezt a bíróság hivatalból is elrendelhetette. A 83. cikken kívül a Code de procédure civile és a Code civil még több esetben előírta azt, hogy az ügyet a bírósági döntés előtt az ügyésszel közölni kell.⁸⁸ Ha az ügyész részt kívánt venni a perben, akkor az indítványát nyilvános tárgyaláson kellett meghallgatni (111. cikk). Ennek

⁸⁵ ZLINSZKY 1875: 32. p.

⁸⁶ GÜNTHER, HANS: Staatsanwaltschaft: Kind der Revolution. Versuch eines juristischen Essays. Frankfurt, 1973, Ullstein.

⁸⁷ Décret sur l'organisation judiciaire du 16./24. 8. 1790, titre II, art. 18.

⁸⁸ A Code de procédure civile szerinti esetek: ha a békebíró ellen kifogást emeltek (47. cikk), ha a bemutatott okmány hamisnak bizonyult (227. cikk), ha a szakértő ellen kifogást emeltek (311. cikk), ha a bíróság valamelyik tagja ellen kifogást emelnek és emiatt az ügyet másik bírósághoz kell áttenni (371. cikk), ha valakit gondnokság alá akarnak helyezni (891. cikk) stb. A Code civile szerinti esetek: ha valakit a bíróság előtt gyermekké akarnak fogadni (456, 457. cikk), ha a gondnok valakivel egyezséget akar kötni (467. cikk) stb.

a megtörténtét az ítélet indokolásában fel kellett tüntetni (141. cikk). Az ügyész meghallgatásának az elmulasztása az ítélet hatályon kívül helyezését vonta maga után (480. cikk 8. pont).

- 29 A francia szabályozás igazi sajátossága azonban az ügyész részére biztosított *keresetindítási jog* volt, amely a közérdek képviselőjét – a törvényben meghatározott esetekben – „fő peres féllé” (*partie principale*) tette. Ebbe a körbe tartozott az elmebetegsége érdekében (Code civil 491. cikk), a házasság érvénytelenségének megállapítása iránt (Code civil 144., 147, 169. cikk stb.), a bírák ügyvédek, bírósági tisztviselők fegyelmi ügyeiben, valamint a kincstár érdekében történő keresetindítás (Code civil 114. cikk); ez utóbbi esetben akkor, ha a kincstár ügyvéddel nem képviseltette magát.

A polgári perben eljáró ügyész jogállása úgy foglалható össze, hogy „nem a perlekedő feleknek, hanem egyedül a törvénynek az érdekét képviseli, miszerint kötelessége felügyelni, hogy a törvény az előforduló perekben helyesen alkalmaztassék;...az olyan intézeteknek vagy személyeknek, melyeknek védőjéül fellép, nem csak a javára, hanem, ha a jogosság úgy kívánja, *azok hátrányára is* indítványt tenni köteles. Az államügyészség tehát Fanciaországban egy főeszköz arra, hogy a bíróság ítéleteiben az anyagi jogot mondja ki érvényesnek.”⁸⁹

⁸⁹ CSATSKÓ 1867: 72–73. p.

II. FEJEZET

A LIBERÁLIS POLGÁRI PER MODELLJE – AZ 1877. ÉVI NÉMET POLGÁRI PERRENDTARTÁS

1. A törvény születése

- 30 A XIX. század utolsó harmadában a legkülönbözőbb eszmék és irányzatok kavargtak a frissen egyesített Németországban. A francia forradalom eszmerendszere még éppolyan élő volt, mint az 1848-as német szabadságküzdelmeké, és az egyesüléssel szükségképpen együtt járó központosító törekvések ellenére is virágzott a liberalizmus. Egyelőre még békésen megfért egymás mellett a hatalommal szembeni bizalmatlanság, a francia jogintézmények tisztelete és a nemzeti egységmozgalom. Az egyesülésben rejlő kohéziós erő ezekben az években még nem került szembe a „diffúz liberalizmussal”. A kor szellemi műhelyéből kikerülő 1877. évi „birodalmi” német polgári perrendtartás (ZPO¹) ugyanezt a heterogenitást tükrözte.
- 31 Az európai nagyhatalommá szerveződő Birodalomnak egységes bírósági szervezetre és eljárási szabályokra volt szüksége. A tartományi perrendtartások sokfélesége egyre zavaróbban hatott, mivel az egyesülés küszöbén álló Németország „több polgári perjogi rendszert számlált, mint államot”.² Az egyes perrendtartások között korszakhatárokat jelző különbségek voltak. Poroszországban még az 1793. évi Allgemeine Gerichtsordnung volt hatályban, amely a feudális perjogok nehézkességével és formalizmusával szemben több olyan újítást vezetett be, ami az eljárás egyszerűsítését és gyorsítását szolgálta (lásd 267. pont). Ennek ellenére az erőteljesen bíróközpontú eljárás rövid idő alatt elavulttá vált, és az 1833. évi, majd az 1846. évi novella új irányt szabott a porosz

¹ Az először *Reichszivilprozessordnung*nak, később csak *Zivilprozeßordnung*nak nevezett perrendtartást a jogirodalomban szokásos módon ZPO-nak rövidítjük. Itt jegyezzük meg, hogy a *Prozess* főnév írása az 1998-as német helyesírási reform során megváltozott. A nevekben és az idézetekben azonban az eredeti írásmódot (Prozeß) követjük

² ECK, EBERHARD: *Die neue deutsche Civilprozessordnung*. Berlin, 1873, 6. p.

eljárásjog számára. Az önálló fejlődés utolsó epizódja az 1864. évi javaslat volt, amely *Dahlmanns* úgy értékelt, mint „porosz kapitulációt a francia-rajnai eljárás előtt”.³

- 32 Az 1806. évi francia eljárásjogi törvény hatása (lásd 10–18. pont) hatása úgyszólván a megszületésétől kezdve érvényesült német földön. A napóleoni hódítások következtében francia megszállás alá került Rajnán–túli területeken 1807-ben a *Code de procédure civile*-t vezették be.⁴ A szóbeliségen és közvetlenségen alapuló eljárás rövid időn belül népszerűbbé vált, mint az írásbeliségen alapuló, nehézkes pandaktajogi per, ezért a hatása a franciák által megszálltva tartott rajnai területek visszafoglalása után is fennmaradt.

Az 1831. évi badeni polgári perrendtartás a francia igazságszolgáltatás eszményeit a pandektajogi hagyományokkal olvasztotta egybe.⁵ A bíróság és a felek viszonyát nem változtatta meg, de a felek és ügyvédjeik nagyobb szerepet kaptak a bizonyítási eljárásban. Az írásbeliség és a szóbeliség egyaránt megengedett volt, de írásbeli eljárás esetén a törvény kötelezővé tette a szóbeli zárótárgyalást, hogy az ítéldbírák számára a közvetlenséget biztosítsa. A bírói önkényt az elsőfokú eljárásban bevezetett társasbíráskodással próbálta megakadályozni. Ezekkel az intézkedésekkel a badeni perrendtartás kiérdemelte a „korai liberális” jelzőt.

- 33 A modern igazságszolgáltatás megteremtése a XIX. század közepére politikai mozgalmá vált, amely 1848-ban érte el csúcspontját. A német államok többsége elfogadta az 1849. évi birodalmi alkotmányt, amelynek 178. §-a kimondta azt, hogy a bírósági eljárásnak nyilvánosnak és szóbelinek kell lennie. A polgári eljárásjog fejlődése ettől olyan „nagy lökést” kapott, hogy a következő évtizedben alig volt olyan német állam, amelyik legalább egy *tervezetig* ne jutott volna el az eljárási szabályainak a megújításában.⁶ Az elkészült törvénykönyvek közül kiemelkedik az 1850. évi hannoveri polgári

³ DAHLMANNS 1982: 2654. p.

⁴ Így a kölni és a trieri érsekségben, valamint Achen, Worms és Speyer birodalmi szabadvárosokban: 1810-ban a francia uralom Bréma, Hamburg és Lübeck Hanza városokra is kiterjedt, ahol 1811-ben vezették be a francia polgári eljárásjogi törvényt. Vö. SCHUBERT, WERNER: *Französisches Recht in Deutschland zu Beginn des 19. Jahrhunderts*, Köln, 1977, 95. p.

⁵ A délnémet liberalizmus fellegetvárának tartott Baden 1818. évi alkotmánya a közigazgatás és az igazságszolgáltatás szétválasztása, a bírósági eljárás szóbelisége és nyilvánossága, a bírói függetlenség, valamint a társasbíráskodás mellett kötelezte el magát.

⁶ DAHLMANNS 1982: 2663. p.

perrendtartás,⁷ amely annak a *Leonhardtnak* az alkotása volt, aki később döntő szerepet játszott a német polgári eljárásjog egységesítésében. A hannoveri eljárás középpontjába a *szóbeli tárgyalás* került, csaknem teljesen kiszorítva ezáltal a pandektajogi perre olyanra jellemző iratváltást, amelynek Leonhardt mindössze előkészítő szerepet szánt. Az egységesnek tekintett szóbeli tárgyaláson, amely több tárgyalási határnapot is jelenthetett, a felek időbeli korlátozás nélkül terjeszthették elő az állításaikat és a védekezéseiket.⁸ A pandektajogi hagyományoktól, valamint a porosz eljárási szabályoktól egyaránt eltávolodó, a teljes szóbeli eljárást megvalósító hannoveri perrend másfél évtizeddel később az egységes német polgári perrendtartás megteremtésére irányuló törekvések kiinduló pontja lett.⁹

A német államoknak tizenöt évre volt szükségük az egységes polgári perrendtartás megteremtéséhez. A kodifikációs előmunkálatok – egyelőre csak tíz állam részvételével – 1862-ben kezdődtek el Hannoverben.¹⁰ A kezdeti sikertelenség után¹¹ 1871-ben, a Német Birodalom megalapításának az évében következett be a döntő fordulat. Leonhardt porosz igazságügyi miniszter vezetésével sikerült egy olyan javaslatot elkészíteni, amely a bírósági szervezeti törvénnyel és a büntető perrendtartással együtt, rövid időn belül a Reichstag elé került, majd három éven keresztül tartó, elsősorban bizottsági vita után 1877-ben törvényerőre emelkedett és 1879-ben hatályba lépett.

2. A liberalizmus hatása a német polgári perre

34 A polgári forradalmak hatására – a XIX. század második felében – abszolút monarchiá-

⁷ PFENDESZAK 1867.

⁸ Az 1850. évi hannoveri polgári perrendtartás megszabadította az eljárást az ún. eshetőségi elvtől (Eventualmaxime), amely a perkoncentráció érdekében megkövetelte azt, hogy a felek a támadó vagy védekező eszközeiket egyszerre terjesszék elő. A 203. § szerint „a kereső fél a tárgyalás folyama alatt keresetbeli indítványait kijavíthatja. Kijavításnak tekintendő, ha a főigény és mellékköveteléseknek ténybeli alapjuk megtartása mellett, az előterjesztés megmagyaráztatik, közelebbről vagy tüzetesebben meghatározatik, hasonlóképp, ha a főigény vagy mellékkötelezettségek összege leszállítatik vagy felemeltetik.” (PFENDESZAK 1867: 63. p.)

⁹ GOLDSCHMIDT 1929: 17. p. DAHLMANN 1982: 2623, 2673. p.

¹⁰ A résztvevők között kell megemlíteni – egyebek között – Ausztriát, Bajorországot, Frankfurtot, Hannovert és Mecklenburgot. Poroszország nemcsak távol maradt, hanem 1864-ben még egy önálló javaslatot is kidolgozott.

¹¹ Az 1850. évi hannoveri perrendtartáson alapuló 1866. évi javaslatot, valamint az 1870. évi ún. észak-német javaslatot a résztvevő államok nem fogadták el.

kat fokozatosan felváltották a demokratikusabb államformák és az etatista szemlélet helyébe a liberalizmus lépett. Az 1877. évi német polgári perrendtartás minden tekintetben megfelelt a liberálkapitalizmus követelményének. A liberális állam olyan mértékben ismerte el polgárainak a szabadságát és az egyenlőségét, hogy a jogvitáiba sem kívánt beleavatkozni. Ezért a polgári per magánügynek minősült, amely *Wach* klasszikus megfogalmazása szerint „az államnak a jogvitában való érdektelensége alapján” zajlott.¹² Az állam feladata csupán arra korlátozódott, hogy az egyik polgárt a másiktól megvédje és a tulajdon élvezetének a szabadságát biztosítsa.

- 35 A korszak polgári joga – természetjogias kiindulópontjának megfelelően – a polgárt úgy fogta fel, mint egy társadalmi rendeltetés nélküli lényt, aki csak magáért létezik. Az ember nem a maga empirikus konkrét létezése által adott, hanem mint *személy*, mint egyéniség nélküli és elszigetelten gondolkodó individuum, mint általános lény, akinek nincsenek más ismertető jegyei, mint a többi embernek. E gondolkodás számára a szociális különbségtétel nem létezik, az emberek közötti társadalmi különbségek inkább kiegyenlítődnek: „Egyformán személy a tulajdonos és a nincstelen, a gyenge magán-személy és a mamuterős jogi személy is.”¹³ Számukra az ideális szabadságot az biztosítja, ha a jog nem avatkozik bele a „társadalmi hatások természeti folyamatába”, sőt közbömbös marad e folyamatok anyagi eredménye iránt.¹⁴ Ennek a felfogásnak a következményét ismerte fel *Savigny*, amikor korszakos jelentőségű munkájában kiterelés nélkül megállapította azt, hogy a magánjogi alapelvek keresztülvitele „a gazdaság vagy a szegénység minden korlátozás nélküli lehetőségéhez” vezet.¹⁵
- 36 A felvilágosult abszolutizmushoz képest a liberálkapitalista államban megváltozott az államnak a polgáraihoz való viszonya. Az individuális szabadság elismerésével az állam megszűnt az a jóságos apa lenni, akinek legfőbb gondja az, hogy polgárainak a jólétéről gondoskodjon. Ehelyett megelégedett azzal, hogy a társadalom olvasztótégelyében legalábbis formálisan eltüntesse a szociális különbségeket, mivel „...csak egy bíróságot adott polgárnak és parasztnak, munkásnak és tisztviselőnek, gazdagnak és szegénynek.

¹² WACH 1896: 2. p.

¹³ RADBRUCH, GUSTAV: *Der Mensch im Recht*. Göttingen, 1952, 37. p.

¹⁴ SINZHEIMER, HUGO: *Arbeitsrecht und Rechtssoziologie*. Frankfurt am Main, 1976, 316. p.

Ennélfogva a per nem lehetett csak a gazdag és befolyásos réteg privilégiuma, azt mindenki számára egyformán elérhetővé tették.”¹⁶

A korszak liberális törvényhozói a polgári pert csak az egyéni érdek megvalósításának az oldaláról szemlélték. A „laissez faire, laissez passer” elv alapján a polgári perrendtartás úgy jelent meg, mint azoknak a játékszabályoknak a gyűjteménye, amelyeknek a betartásával az ellenérdekű felek a bíróság előtt szabadon összemérhetik az erejüket, és ahol az ügyesebb, rátermettebb és agyafűrtabb félnek van több esélye a győzelemre. A polgári pert ebben az állapotában *Jhering* a jogért folytatott küzdelemként írta le és olyan „morális nevelőintézetnek” nevezte, amelyben nem annyira az igazság kiderítésének, a jog vagy a jogtalanság megállapításának van jelentősége, mint inkább a személyiség poézisének.¹⁷ Ebben a helyzetben a bírónak csupán a pártatlan szemlélő szerepe jutott, akinek „úgy kell ülnie a bírói székekben, mint egy griesgrimmigi oroszlán jobb lábát átvetvén a bal felett”.¹⁸

- 37 Az 1877. évi ZPO – a liberalizmus szellemével összhangban – a feleket tette meg a polgári per kizárólagos uraivá. A „Parteiherrschaft” három területen nyilvánult meg a legerőteljesebben:

a) A felek *rendelkeztek* a per tárgya felett, ami magába foglalta az eljárás kérelemmel történő megindításának, megszakításának és továbbfolytatásának, valamint érdemi döntés nélküli befejezésének a szabadságát, és nem utolsósorban a jogvita terjedelmének a meghatározását (Dispositionsrecht). A bíróság csak a felek kérelme alapján járhatott el és nem ítélt meg többet annál, mint amennyit a felek követeltek.

b) A bíróság számára kizárólag a felek szolgáltatták a per eldöntéséhez szükséges tényeket és bizonyítékokat; a bíróság az igazság kiderítése végett önálló kutatást nem végzett, tehát a peranyagszolgáltatás a *tárgyalási elv* (Verhandlungsprinzip) alapján történt.

c) A törvény a *pervezetési jogosítványok* jelentős részét a feleknek engedte át (Parteibetrieb). A „bírói hivatal tisztántartása” érdekében a felek feladata lett az idézés, a kézbesítés, a határidők és a határnapok kitűzése, a hivatalbóli eljárás elve csak korlátozottan érvényesült.

¹⁵ SAVIGNY, FRIEDRICH CARL VON: *System des heutigen römischen Rechts*. Berlin 1848-49. Id. WASSERMANN 1978: 31. p.

¹⁶ KISCH 1928/1929: 3. p.

¹⁷ JHERING 1873: 19–21. p.

- 38 A fenti elvek nagyon szemléletesen fejeződtek ki a két részre osztott polgári per menetének a szabályozásánál. Az első szakasz a felek iratváltásával kezdődött, amely mind a vitapartnerek, mind a bíróság számára adatokat szolgáltatott a per további menetének az előkészítéséhez (120. § a. F.¹⁹). Ezután került sor a tárgyalásra, amelynek az igazi jelentőségét az adta meg, hogy csak az ott előadott tények szolgálhattak a bírósági ítélet alapjául (119, 280. § a. F.). A bíróság sem a tárgyalás előkészítésében, sem a peranyag összegyűjtésében nem működött közre, feladata kizárólagosan az ügy eldöntésére, az ítélet meghozatalára irányult. Ahogy a törvény indokolása megfogalmazta: „Seine Thätigkeit ist die richterliche Funktion in ihrer Reinheit, eine urtheilende”.
- 39 A bírói hatalom korlátozása egyértelműen a francia perjog hatására vezethető vissza. Innét eredt az a törekvés, hogy a *jogkérdést és a ténykérdést* meg kell osztani a bíróság és a felek között.²⁰ A tényekről a felek egymás között, a bíróság közreműködése nélkül tárgyalnak; erre szolgál a per első szakasza, az iratváltás. A tények csak a tárgyaláson kerülnek a bíró elé, hogy azok alapján és az esetleges bizonyításfelvétel után a jogkérdést eldöntse. Tehát a porosz bíró-elődökkel szemben, akik a polgári perben is buzgón fáradoztak az igazság kiderítésén, a liberális eszménykép a „tevékenységének kicsinyes terheitől nem háborgatott”, csak az ítélelhozatalra koncentráló bíró lett.²¹
- 40 A német hagyományoktól való eltérés – legalábbis kezdetben – nem gátolta, hanem inkább elősegítette az 1877. évi ZPO elfogadtatását. A bíró szerepének az átértelmezése teljes összhangban volt a liberalizmus eszményeivel. A perháború gondolatához, amelyet a feleknek a saját felelősségükre kellett megvívniuk, a bírói passzivitás illet. Eközben azonban a polgári per *szociális funkciói*, amelyeknek a megvalósítása döntően a bíróság feladata lett volna, teljesen háttérbe szorultak. Hiába hívta fel rá a figyelmet Puchta már a XIX. század első felében,²² a ZPO kodifikátorai egyszerűen „elfeledkez-

¹⁸ „...er soll sitzen auf dem Richter–Stuhl, wie ein Griesgrimmiger Löw, und soll schlagen seinen rechten Fuß über den linken.” KRETTMAYR, ALOYS: *Codex iuris bavarici judiciarii*. München, 1753, 2. Kap. §.

¹⁹ A tanulmányban használt a. F. (alte Fassung) rövidítés a ZPO eredeti törvényhelyeire utal. A szakaszok új számozását az 1898. évi novella után, 1900. január 1. napjától vezették be.

²⁰ A német jogirodalomban nem osztja mindenki ezt a felfogást. BETTERMANN (1978:391. p.) szerint a tény és a jogkérdés megosztása soha nem alapelve a ZPO-nak, mivel a bíró kezdettől fogva részt vett a döntéshez szükséges tényállás megállapításában.

²¹ BOMSDORF 1971: 243. p.

²² PUCHTA 1819.

tek” róla.

- 41 Az 1877. évi ZPO – *Wassermann* értékelése szerint – minden tekintetben megfelelt egy szabad, felelős és önszabályozó polgári társadalom modelljének és ezáltal olyan közel került a liberális jogállamisághoz, amennyire csak lehetett.²³ Nyoma sem volt benne a nemesség és a polgárság kompromisszumán felépülő bismarcki Németország paternalizmusának és tekintélyelvűségének. A francia eszméktől megtermékenyített német törvényhozás a kodifikáció során mindvégig maga mögött tudhatta a „mind szakmailag, mind morálisan magasan álló” bírói kar támogatását, sőt az ügyvédségét is, amely a bíróság és a felek közötti hatalmi viszony átrendeződésétől a saját szerepének a felértékelődését várta. Ez a támogatás nagyban hozzájárult ahhoz, hogy parlament mindkét háza csaknem teljes egyhangúsággal fogadta el a törvényjavaslatot.²⁴

3. A felek uralma a per tárgya felett (a rendelkezési elv)

- 42 A bíróság feladata az, hogy a per tárgyáról, vagyis a vitatott jogi helyzetről döntsön. Erre csak akkor kerülhet sor, ha a felek *a jogvitájukat a bíróság elé viszik* és megjelölik azt a vitatott jogot vagy jogviszonyt, amelyre nézve a bíróságtól döntést várnak, vagyis *meghatározzák a per tárgyát*. Ha ezek a jogosultságok a feleket korlátozás nélkül megilletik, akkor beszélhetünk a polgári perben a *rendelkezési elv* érvényesüléséről. Ellentété a hivatalbóliság vagy officialitás, amikor a bíróság a felek kérelme nélkül rendelkezik az eljárás megindítása és befejezése, egyes eljárási cselekmények foganatosítása, valamint a per tárgya felett.

A ZPO keletkezése idején a rendelkezési elv még nem volt elválasztva a tárgyalási elvtől. Az indokolásban nem is szerepelt a „Dispositionsmaxime” kifejezés, mivel azt a törvényhozó beleértette a tárgyalási elv fogalmába.²⁵ A rendelkezési elv tartalmát a jogiro-

²³ WASSERMANN 1978: 27. p.

²⁴ HAHN 1880: 1313. p.

²⁵ A jogirodalomban hosszú időn keresztül vitatták az önálló rendelkezési elv létezését és GÖNNER (1801:183. p.) hatására a tárgyalási elv részeként kezelték (vö. ROSENBERG: 1927. 171. p. SCHÖNKE: 1938: 20. p.). Az uralkodó felfogás szerint a két alapelv szétválasztása a tisztánlátást segíti elő, mivel az egyik a peranyag összegyűjtésére, a másik a per tárgya feletti rendelkezésre vonatkozik (vö. BRUNS 1968: 114–115. BLOMEYER 1985: 89–93. p. MÜNCHKOMM 1992: LÜKE Einl. 31–32. p. WIECKKOMM 1994: PRÜTTING Einl. 24–25. p. ZÖLLER 2002: 553–554. p.)

dalom csak évtizedekkel később tárta fel, de ez a „késedelem” nem változtat azon a tényen, hogy ez az alapelv – a tárgyalási elvhez hasonlóan – a ZPO-t kezdettől fogva uralta.

A per megindítása

- 43 A törvény „liberális alaptartásából” nem is következhetett más, minthogy az állam csak akkor nyújt jogvédelmet, ha erre a polgáraitól felkérést kap.²⁶ A keresetindítás szabadsága, beleértve a per tárgya feletti rendelkezést is, az *anyagi jogi magánautonómia eljárásjogi megfelelője*. Bárki szabadon dönthet arról, hogy a keresetét az állami bírósághoz nyújtja be vagy az ellenérdekű féllel egyetértésben választottbírószághoz (esetleg más vita-kezelő fórumhoz) fordul vagy pedig lemond a jogának bírói úton való érvényesítéséről.²⁷

A polgári pert – a keresetlevél benyújtásával vagy a fizetési meghagyás kibocsátása iránti kérelemmel – csak a *felperes* indíthatta meg. Tehát a ZPO magáévá tette a régi jogelveket: „Wo kein Kläger, da kein Richter” – „Ne procedeat iudex ex officio”. Mindkét jogi szólás arra utal, hogy a bíróság hivatalból nem kezdeményezhet eljárást a peres felek között. A perindítás monopóliumát a törvény csak kivételes esetekben törte át. Így pl. az ügyész közérdekből keresetet indíthatott a házasság érvénytelenítése iránt (586 § a. F.).

Rendelkezés a per tárgya felett

- 44 A felek határozták meg azt, hogy miről fognak vitatkozni a bíróság előtt. *Damrau* szerint nem volt olyan eljárás, ahol a bíróság állapította volna meg a per tárgyát. Még a közérdekből indított perekben sem tehetette meg, itt ugyanis az ügyész feladata volt a per tárgyának a meghatározása.²⁸ A felek nemcsak a per megindításakor, hanem az eljárás során mindvégig rendelkezhetek a per tárgya felett. A törvényben meghatározott nyilatkozataik révén (pl. keresetváltogatás, joglemondás stb.) a bírósági döntés tartalmát közvetlenül is befolyásolhatták.

²⁶ „A polgári per mint a magánjogok érvényesítésére szolgáló intézmény az egyén messzemenő önrendelkezéséből és a jogbirtokosok (*Rechtsinhaber*) saját felelősségén alapuló döntéséből indul ki. Nekik van átengedve, vajon kívánják-e és hogyan a jogukat érvényesíteni, következésképpen a bíróság igénybeviteléről a jogaik érvényesítéséhez vagy a jogaik védelméhez szabadon rendelkeznek.”
MÜNCHKOMM 1992: LÜKE Einl. 31. p.

²⁷ WIECKZKOMM 1994: PRÜTTING Einl. 24. p.

²⁸ DAMRAU 1975: 32–33. p.

A rendelkezési elv érvényesülésének egyik legfontosabb biztosítékaként az 1877. évi ZPO is átvette a pandektajogból ismert „Ne eat iudex ultra petita partium” elvet. Eszerint a bíró nem jogosult arra, hogy a félnek olyat ítéljen meg, amelyet nem követelt (279. § a. F.). A tilalom a főkövetelés járulékaire is kiterjedt.

A kérelemhez kötöttség a jogorvoslati eljárás során is érvényesült: a fellebbezés során az elsőfokú ítéletet csak annyiban lehetett megváltoztatni, amennyiben azt indítványozták (498. § a. F.) és a felülvizsgálat terjedelmét is a felek határozhatták meg (522. § a. F.).

Rendelkezés az eljárás befejezéséről

- 45 A felek a bírósághoz benyújtott indítványaikat (kereset, fellebbezés, felülvizsgálati kérelem stb.) – a törvényben meghatározott feltételekkel – bármikor visszavonhatták és ezáltal a bíróság döntéséről lemondhattak. A felperes a keresetet a tárgyalás megkezdéseig egyoldalúan, ezt követően az alperes beleegyezésével vonhatta vissza (243. § a. F.)

A fellebbezési, illetve felülvizsgálati eljárásban a felek a jogorvoslati kérelmükről egyoldalúan is lemondhattak, a benyújtott kérelmet pedig a tárgyalás kezdetéig visszavonhatták (475–476, 529. § a. F.).

A felek más módon is elérhették az eljárás – érdemi döntés nélküli – befejezését. Így pl. azzal, ha egyezséget kötöttek (702. § a. F.), vagy ha a tárgyalást elmulasztották. Ez utóbbi esetben mind a felperessel (295. § a. F.), mind az alperessel (296. § a. F.) szemben mulasztási ítélet született.²⁹ Ez a szigorú szabály az alperessel szemben nem érvényesült a fellebbezési eljárásban (504. § a. F.).

Joglemondás és jogelismerés

- 46 A felperes a tárgyaláson a követeléséről lemondhatott (277. § a. F.), az alperes pedig a vele szemben támasztott követelést elismerhette (278. § a. F.). A jogról lemondó felperes ezzel a nyilatkozatával a kereseti követelése megalapozatlanságát, az alperes pedig a kereset megalapozottságát ismerte el. A bíróság akkor is köteles volt ezeket a nyilatkozatokat elfogadni, ha egyébként a kereset megalapozatlanságáról vagy megalapozottságáról nem volt meggyőződve. *Blomeyer* megállapítása szerint ezáltal a felek nagyon

²⁹ A felperes mulasztásának ugyanaz volt a hatása, mintha lemondott volna a követeléséről (277. § a. F.), mivel a bíróság a keresetét elutasította (295. § a. F.). Ezzel szemben az alperes mulasztásához a beismerési fikció kapcsolódott (296. § a. F.) és a bíróság a felperes követelésében marasztalta.

hatékonyan rendelkezhetnek a per tárgyról.³⁰

Keresetváltoztatás

- 47 A jogról való lemondáshoz, illetve a jogelismeréshez képest korlátozottabb volt a keresetváltoztatás lehetősége, amelyet a felperes a perfüggőség beállta után csak az alperes beleegyezésével tehetett meg (235. § a. F.). A beleegyezést megadottnak kellett tekinteni akkor, ha az alperes a keresetváltoztatás ellen nem tiltakozott és a megváltoztatott kereset tárgyalásába belebocsátkozott (241. § a. F.). A törvény a fellebbezési eljárásban már nem engedte meg a keresetváltoztatást (489. § a. F.).

Az 1877. évi ZPO a felek rendelkezési szabadságát csak azokban az esetekben *korlátozta*, amikor a per tárgyául szolgáló jogot vagy jogviszonyt az anyagi jogszabályok – a közérdekre tekintettel – kivonták a magánautonómia köréből. Így pl. a házassági perekben *nem tette lehetővé* a jogról való lemondást, az egyezségkötést, valamint az alperessel szemben a mulasztási ítélet alkalmazását (577–578. § a. F.). Hasonló szabályok érvényesültek a gondnoksággal kapcsolatos perekben is (611, 620, 624. § a. F.). *Damrau* értékelése szerint ezek a szabályok már közeledést jelentettek a hivatalbóliség felé, „mivel az elérendő célt az indítványtevő, de az ahhoz szükséges eszközt a bíróság határozta meg”.³¹

4. A felek uralma a peranyag felett (a tárgyalási elv)

- 48 A peranyag összegyűjtésének kétféle módja van: vagy a felek szolgáltatják a jogvita eldöntéséhez szükséges tényeket és bizonyítékokat, vagy a bíróság hivatalból kutatja fel, illetve szerzi be azokat. Amint arra a Bevezetésében már utaltunk, a német észjogi iskolát képviselő *Gönnér* érdeme volt az, hogy a peranyag-szolgáltatásban megmutatókozó különbségből két alapelvet vezetett le, éspedig a *tárgyalási elvet*³², amikor „min-

³⁰ BLOMEYER 1985: 91. p.

³¹ DAMRAU 1975: 34. p.

³² Az alapelv magyar elnevezése a „Verhandlungsmaxime” kifejezésből ered (GÜNNER 1801:183. p.). Az újabb német jogirodalom egyre gyakrabban a „Beibringungsgrundsatz” kifejezést használja. Vö. ZETTEL, GÜNTHER: *Der Beibringungsgrundsatz: seine Struktur und Geltung im deutschen Zivilprozeß*. Berlin, 1977, Duncker & Humblot.

den a felek előadásától vagy az ő tárgyalásuktól függ”, és a *vizsgálati elvet*³³, amikor „a kereset benyújtása után minden hivatalból történik...minden a bírósági vizsgálat útját járja”.³⁴

A ZPO keletkezéséig mindkét alapelv megtalálható volt a német polgári perrendtartásokban. A pandektajogi perben a feleket terhelte a felelősség azért, hogy az indítványokkal, tényállításaikkal és bizonyítékaikkal a bírói döntés alapját szolgáltatassák. A bíró a saját tudomását nem használhatta fel (*quod non est in actis, non est in mundo*), és arra sem volt feljogosítva, hogy a feleknek az előterjesztéseik vagy a bizonyítási eszközök kiegészítését indítványozza stb.³⁵ Ezzel szemben az 1793. évi porosz Allgemeine Gerichtsordnung a vizsgálati elvet részesítette előnyben, amikor a bíróság kötelességévé tette a valóságnak megfelelő ítélet meghozatalát és ehhez a bírót azzal a joggal is felruházta, hogy a perben felhozott tények alapját vagy alaptalanságát közvetlenül is megvizsgálja (lásd 269, 290–292 pont). Egyébként Gönner mind a tárgyalási, mind a vizsgálati elvet az észjoggal egyezőnek tartotta.³⁶ Mindkét alapelv igazolható a dolgok természetével és a bírói hatalom céljával, ezért tévedés az, „ha tárgyalási elvet tartják egyedül olyannak, amelyre a bírósági eljárás rendje felépíthető”. A bíróság hivatalbóli eljárása sem nélkülözi a felek beleegyezését, mivel a kereset benyújtása, vagyis a „bírói segítség iránti általános felhívás” egyben beleegyezést jelent „valamennyi ehhez vezető eszköz alkalmazásához”. A tárgyalási elv alkalmazása mellett az szól, hogy a tulajdonával mindenki szabadon rendelkezik, következésképpen minden eszközt megkaphat, amellyel a jogát elismertetheti.³⁷

A ZPO kodifikálása során a tárgyalási elvnek nem volt alternatívája. A perháború és a felek saját felelősségének gondolata a virágkorát élte,³⁸ ennél fogva az igazság kiderítésének vagy a felek bíróság általi „instruálásának” az igénye fel sem merült. A magánautonómia perbeli megnyilvánulásaként a felek nemcsak a jogaikról, hanem a bírói íté-

³³ A magyar elnevezés az „Untersuchungsmaxime” kifejezésből származik. A hazai jogirodalom a „nyomozás elve” (MAGYARY 1924: 223. p.) és a „nyomozati elv” (NÉMETH 1999: 50–52. p.) kifejezéseket is használja.

³⁴ GÖNNER 1801: 1. köt. 182–183. p.

³⁵ WETZELL 1878: 520. p.

³⁶ BÖHM (1978:145. p.) mégis úgy véli, hogy Gönner „nem titkolta a vizsgálati elv iránti rokonszenvét”.

³⁷ GÖNNER 1801: 1. köt 184. p.

³⁸ BOMSDORF 1971: 244. p.

let alapjául szolgáló tényekről is szabadon rendelkezhetek.³⁹ A tárgyalási elv, anélkül, hogy a törvény kifejezetten kimondta volna, „az eljárás struktúrájából és számos egyedi rendelkezéséből adódott”.⁴⁰

A bizonyítás indítványozása

- 49 A keresetlevélnek, valamint a felek által benyújtott előkészítő iratoknak tartalmazniuk kellett az indítványok alapjául szolgáló „ténybeli viszonyok” leírását, valamint a bizonyítási eszközök megjelölését (121, 230. § a. F.). A tárgyaláson a feleknek elő kellett adniuk a vitatott jogviszony ténybeli és jogi leírását (128. § a. F.). Mindegyik fél köteles volt a bizonyítási eszközök megjelölésével a ténybeli állítások alátámasztására vagy megcáfolására szolgáló bizonyítékait előterjeszteni, illetve az ellenérdekű fél által megjelölt bizonyítási eszközökről nyilatkozni (255. § a. F.). A bíróság ítélete a tényállás tömör leírását a felek *szóbeli előadásai* alapján tartalmazta (284. § a. F.).

A bizonyítás elrendelése

- 50 A bíróság csak a felek indítványára rendelhetette el a bizonyítást. Az erről szóló határozatának – egyebek mellett – tartalmaznia kellett annak a félnek a megnevezését, aki a ténybeli állítások alátámasztására vagy megcáfolására szolgáló bizonyítási eszközre hivatkozott (324. § a. F.). A törvény az egyes bizonyítási eszközök szabályozásakor külön is meghatározta a bizonyító fél feladatait. Így pl. a szemle elrendeléséhez meg kellett jelölni a szemletárgyat és a bizonyítandó tényeket (336 § a. F.), a tanúbizonyításhoz meg kellett nevezni a tanút és azokat a tényeket, amelyekről a tanút ki kell hallgatni (338. § a. F.) stb. Hasonló rendelkezéseket tartalmazott a ZPO a szakértő kirendelése (368 § a. F.), az okirati bizonyítás (385 § a. F.), harmadik személy okirat felmutatására kötelezése (393. § a. F.), továbbá az eskü (416. § a. F.) esetében is. A felek a bizonyítás elrendelése után is *lemondhattak* az általuk indítványozott bizonyítási eszköz alkalmazásáról. Így pl. a tanú kihallgatásáról, feltéve ha az ellenérdekű fél nem kívánta azt (364. § a. F.), az okirat bemutatásáról (401. § a. F.) és elengedhették a másik fél esküjét is (429. § a. F.). Ezekben az esetekben a bíróság hivatalból sem folytathatta le a bizonyítást.

³⁹ WEYERS 1975: 200. p.

A beismerés

- 51 A tárgyalási elvvel hozhatók összefüggésbe azok a rendelkezések is, amelyek a tényállás megállapítása során a bíróság számára bizonyos tilalmakat vagy legalábbis korlátozásokat tartalmaztak. Így pl. azokat a tényeket, amelyeket a felek kifejezetten nem vitattak, *beismertnek* kellett tekinteni (128. § a. F.). Nem kellett bizonyítani az egyik fél részéről állított olyan tényeket, amelyeket a másik fél beismert (261. § a. F.). A mulasztás mind az elsőfokú, mind a fellebbezési eljárásban azzal a következménnyel járt, hogy a másik fél tényállításait beismertnek kellett tekinteni (316, 504. § a. F.).

A bíróság közreműködése

- 52 A felsorolt szabályokból az állapítható meg, hogy az 1877. évi ZPO *elkerülte* a tárgyalási elvre utaló kategorikus rendelkezéseket. A korabeli német tartományi javaslatokkal ellentétben még az általános elvek között sem mondta ki azt, hogy „a bíróságok csak a felek indítványára tárgyalnak, kivéve ha a törvény rendelkezéseiből más következik”.⁴¹ Habár a törvény indokolása nem hagyott kétséget aziránt, hogy a ZPO a tárgyalási elv alapján áll, mégis igyekezett azt „a gyakorlati igényeknek megfelelő korlátok” között tartani, hogy az elv túlhajtását vagy „elfajulását” megakadályozza.⁴² Erre szolgált az *a bírói közreműködés*, amelyet a törvény a „liberális alaptartása” ellenére is szükségesnek tartott.

A bíróságnak gondoskodnia kellett az ügy kimerítő tárgyalásáról (127. § a. F.). Az elnöknek a kérdéseivel *oda kellett hatnia*, hogy a homályos indítványokat megmagyarázzák, a hiányzó adatokat pótolják, a bizonyítási eszközöket megjelöljék és a tényállás megállapításához szükséges nyilatkozatokat megtegyék (130. § a. F.). A bíróság a tényállás tisztázása céljából elrendelhetette a fél személyes megjelenését (132. § a. F.).⁴³ A bíró-

⁴⁰ „Das der Entwurf von der Verhandlungsmaxime ausgeht, ergiebt sich aus der Structur des Verfahrens und aus zahlreichen Einzelbestimmungen.” HAHN 1880: 127. p.

⁴¹ Ilyen általános elvet tartalmazott az 1850. évi hannoveri, az 1864. évi porosz és az 1870. évi. észak-német javaslat is.

⁴² PUCHELT 1877: 1. köt. 368. p.

⁴³ Ez a rendelkezés az utolsó pillanatban került bele a ZPO szövegébe. Az eredeti törvényjavaslat összeállítói elutasították, mivel a, amint az az indokolásból kiderült, a felek személyes szabadságának a megsértését látták benne. A Reichstagskommission érte el azt, hogy – a járásbírói eljárásra hivatkozással, ahol a felek ügyvédi képviselete nem volt kötelező – a második olvasás alkalmával belekerült a törvény szövegébe. A szabály mindazonáltal *lex imperfecta* lett, mivel a törvény a fél mulasztását nem szankcionálta, a bíróság legfeljebb a szabad mérlegelés körében értékelhette. Vö. PUCHELT 1877: 1. Köt. 393. p.

ság a felet felhívhatta arra, hogy a birtokában lévő okiratokat, továbbá családfákat, tervrajzokat, vázlatokat mellékelje (133–134. § a. F.). A bíróság *hivatalból* elrendelhetette a szemle fogatosítását, továbbá a szakértő általi bizonyítást (135. § a. F.). A szemle során egy vagy több szakértőt is kirendelhetett (337. § a. F.). A tanúbizonyítás során az elnök és a tanács tagjai kérdéseket tehettek fel a tanúnak, hogy a szavahihetőségét, illetve a tudomásszerzésének a körülményeit megállapíthassák (360, 361. § a. F.). A bíróság *hivatalból* tudakozódhatott egy közokirat valóságáról, ha azt kétségesnek találta (402. § a. F.). Ha a bíróság a tárgyalás és a bizonyításfelvétel eredményét nem találta elegendőnek ahhoz, hogy egy tény valóságáról vagy valótanságáról meggyőződjön, az egyik vagy a másik felet a vitatott tény esküvel való megerősítésére hívhatta fel (437. § a. F.)

Bizonyítás hivatalból

- 53 A ZPO két esetben kifejezetten *áttörte a tárgyalási elv határait*. Külföldi jogszabály, szokásjog vagy helyhatósági szabály bizonyítása során⁴⁴ a bíróság a felek által nem hivatkozott forrásokat is felhasználhatta és az ehhez szükséges lépéseket hivatalból is megtehetette (265. § a. F.). A házasság fenntartása céljából a bíróság olyan tényeket is figyelembe vehetett, amelyekre a felek nem hivatkoztak és *a bizonyítást hivatalból is elrendelhetette* (581. § a. F.).

A tárgyalási elv értelmezése

- 54 Az 1877. évi ZPO megalkotói a tárgyalási elvet nem a Gönner-féle „semmit hivatalból” felfogás alapján értelmezték (lásd 48. pont). *Bomsdorf* szerint a kodifikációs bizottság gyakorlati szakemberei nem sokat törődtek az alapelvek körüli ideológiával, így aztán a tárgyalási elv deklarálását is mellőzték, mivel annak csak doktrinális jelentőséget tulajdonítottak.⁴⁵ A „helyesen felfogott” tárgyalási elv számukra azt jelentette, hogy „a bírónak nem ülhet nyugodtan és hidegen a felekkel szemben, hanem vezetnie kell a tárgyalást és közre kell működnie a jogvita alakításában. A tárgyalási elv annyiban szabott határt a bírónak, hogy nem hatolhatott be a felek rendelkezési jogai közé és nem használhatott

⁴⁴ Erre csak akkor kerülhetett jog, ha a bíróság a kérdéses külföldi jogszabályt (szokásjogot, szabályrendeletet) nem ismerte. Ugyanilyen rendelkezést tartalmazott az 1911. évi magyar Pp. 268. §-a is.

⁴⁵ A Bundesrat kodifikációs bizottsága négy bíróból, két ügyvédből és négy minisztériumi tisztviselőből állt. Vö. HAHN 1880: 3. p.

fel olyan tény, amelyre a felek a tárgyaláson nem hivatkoztak.⁴⁶

- 55 Nincs még egy olyan alapelve a német polgári perrendtartásnak, amelyről a jogirodalomban annyit vitatkoztak volna, mint a tárgyalási elvről.⁴⁷ Már a törvény eredeti szövege is kételkedést ébresztett az alapelv érvényesülését illetően, a későbbi módosítások (lásd 159, 180. pont) pedig csak fokozták azt. Anélkül, hogy a kiterjed jogirodalmi vita részleteibe belemennénk, néhány jellegzetes álláspontot szeretnénk bemutatni.

Azt, hogy a német polgári perrendtartás a tárgyalási elven nyugszik, a jogirodalom általában nem is vitatja. *Bomsdorf* szerint többről van szó, mint „uralkodó tanításról” vagy „többségi véleményről”. A tárgyalási elvet a ZPO keletkezése óta kétségbevonhatatlan igazsággént kezelik és *axiómának* tekintik.⁴⁸ Eközben nem veszik észre a hiányzó összhangot a teoretikus tétel és a pozitív jog között. A tárgyalási elv nyilvánvaló korlátozásai, a bíróság pervezetési jogosítványai és a hivatalbóliság figyelmen kívül maradnak. Csak *Bomsdorf* jut el addig a következtetésig, hogy a tárgyalási elv tulajdonképpen alapja nem is a törvényben, hanem a perjogászok véleményében található.⁴⁹

- 56 A jogirodalom számára a tárgyalási elv indokolása is problémát okozott. Az „ideológiai” magyarázat szerint a tárgyalási elv a rendelkezési elvvel együtt, amelyet a ZPO keletkezése idején még nem választottak külön (lásd 42. pont), a *magánautonómia* érvényesülését biztosítja.⁵⁰ Tehát a felek éppúgy rendelkeznek a tények, mint a jogaik felett! Az már másodlagos kérdés, hogy a tényállás feltárása a történetileg valós esemény kiderítéséhez vezet-e vagy sem. A felek akár meg is tilthatják a bíróságnak, hogy a tudomására jutott tényeket vagy bizonyítékokat felhasználja. *Weyers* szerint a tárgyalási elv úgy jelenik meg, mint egy *tilalom* a bíró számára, hogy a feleknek a peranyag feletti szabad rendelkezési joga érvényesülhessen.⁵¹ Az ezzel ellentétes magyarázat a *célszerűség*re helyezi a hangsúlyt. *Bruns* szerint a feleknek a – tárgyalási elv által kikényszerített – aktivitása kellő biztosítékot nyújt a jogvita eldöntéséhez szükséges tényanyag teljes

⁴⁶ BOMSDORF 1971: 255. p.

⁴⁷ SCHÖNFELD (1981: IX–LII. p.) bibliográfiája kb. *hét* száz, a tárgyalási elvhez kapcsolódó tételt sorol fel. A fontosabb könyvek, illetve tanulmányok az értekezés irodalomjegyzékében is megtalálhatók.

⁴⁸ „Der Satz von der Verhandlungsmaxime als Prinzip der ZPO ist Axiom.” BOMSDORF 1971: 19. p.

⁴⁹ BOMSDORF 1971: 281–282. p.

⁵⁰ BREHM 1982: 17 p. GRUNSKY 1974: 166. p.

előteremtésére, hiszen a felek sokkal jobban ismerik a saját ügyüket, mint a bíró, akinek először „képbe kellene kerülnie”.⁵² *Rosenberg-Schwab* a felek „egoizmusát” és egymással ellentétes érdekeit a tényállás teljes tisztázása szempontjából jobbnak tartja, mint a hivatalból elvégzett vizsgálatot.⁵³ A felek közreműködése folytán az állami megismerési tevékenység (Ermittlungstätigkeit) jelentős része megtakarítható. Ennélfogva az a bíróhoz címzett utasítás, hogy a tényállás összegyűjtésekor várja be a feleket, nem úgy jelenik meg, mint a felek rendelkezési szabadságát biztosító tilalom, hanem mint *utasítás* a gazdaságos és hatékony eljárásra.⁵⁴

5. A felek pervezetési jogosítványai

- 57 Az 1877. évi ZPO a rendelkezési és a tárgyalási elv érvényre juttatása mellett a pervezetési jogosítványok jelentős részét is a feleknek engedte át. A felek – az általuk megindított eljárásban – szabadon rendelkezhetek *a per menete*, különösképpen egyes határnapok kitűzése és elhalasztása, a tárgyalás elnapolása, határidők lerövidítése vagy meghosszabbítása, az ellenérdekű fél megidézése, valamint a periratok kézbesítése felől, beleértve a bíróság ítéletét is.

Ezeket a jogosítványokat a német jogirodalom az *alaki pervezetés* (formelle Prozeßleitung) körébe sorolja és összefoglalóan *Prozessbetrieb*-nek nevezi, mivel a per „külső lefolyásának” vagy „üzemben tartásának” biztosítására irányulnak.⁵⁵ Attól függően, hogy az alaki pervezetésről a bíróságnak vagy a feleknek kell gondoskodnia, a jogirodalom különbséget tesz az *Amtsbetrieb* (*Offizialbetrieb*) vagy a *Parteibetrieb* között.⁵⁶ Mivel ezeknek a kifejezéseknek nincs találó magyar megfelelőjük, a körülírás elkerülésére a pervezetés kifejezést használjuk.

⁵¹ „Damit erscheint die Verhandlungsmaxime als eine Inhibitorium an den Richter zugunsten der freien Verfügung der Parteien über den Prozeßstoff.” WEYERS 1975: 200. p.

⁵² BRUNS 1968: 114. p.

⁵³ ROSENBERG–SCHWAB–GOTTWALD 1993: 425. p.

⁵⁴ WEYERS 1975: 200. p.

⁵⁵ MÜNCHKOMM 1992 LÜKE Einl. 33. p. ROSENBERG–SCHWAB–GOTTWALD 1993: 436. p. WIECZKOMM 1994: PRÜTTING 26. p.

⁵⁶ Vö. BLOMEYER 1985: 133. p. BRUNS 1968: 124. p. DAMRAU 1975: 4. P. GOLDSCHMIDT 1929: 1929. 23–24. p. ROSENBERG 1927: 170. p. WASSERMANN 1978: 38. p.

- 58 Az 1877. évi ZPO gyökeresen szakított a német hagyományokkal,⁵⁷ amikor a francia perjog hatására a bírót megpróbálta minden olyan tevékenység alól mentesíteni, amely nem állt közvetlen kapcsolatban az ítélethozatallal. A bírói hivatal teljes „tisztántartását” – amint azt a következő pontokban látni fogjuk – mégsem sikerült elérnie. A jogirodalom szerint a ZPO keletkezéskori állapotát a *mérsékelt* „Parteibetrieb” jellemezte,⁵⁸ vagyis a törvény a pervezetési jogosultságot megosztotta a felek és a bíróság között. Ahogy a törvény „liberális alaptartása” engedett a XX. század folyamán, úgy erősödött meg ismét a bíróság szerepe és vele együtt a hivatalbóliség.⁵⁹

Határnapok és határidők

- 59 A határnapot a bíróság a felek indítványára vagy hivatalból tűzte ki. A ZPO, amely ezen a téren nem követte a francia polgári eljárásjog példáját (lásd 23–24. pont), nem biztosított számottevő előnyt a felek számára a bírósággal szemben; a határnapok feletti rendelkezést kezdettől fogva megosztotta közöttük. Így pl. az első tárgyalás határnapját a bíróság csak a felek *indítványára* tűzthette ki (191–193, 233. § a. F.). Ez a szabály érvényesült a perorvoslati eljárásokban is. A felek indítványára tűzte ki a bíróság a tárgyalási határnapot a mulasztási ítélet ellen kifogás (305. § a. F.), a fizetési meghagyás elleni ellenmondás (636 § a. F.), az ítélet kiegészítése (292. § a. F.), valamint az ideiglenes intézkedés elrendelése iránti kérelem esetén (820 § a. F.) stb.
- 60 Ezzel szemben a bíróság *hivatalból* tűzte ki a folytatólagos tárgyalás (127. § a. F.), a berekesztés után újból megnyitott tárgyalás (142. § a. F.), a perbíróság, illetve a megkezesett vagy kiküldött bíró előtti bizonyításfelvétel (333. § a. F.), valamint a határozat kihirdetésének az időpontját, ha arra nem a tárgyaláson került sor (281. § a. F.).
- 61 A törvény lehetővé tette azt, hogy a bíróság vagy a felek *közös megegyezéssel* a kitűzött határnapot elhalasszák vagy a tárgyalást elnapolják (205. § a. F.). Ebben az esetben a

⁵⁷ Különösen az 1793. évi porosz Allgemeine Gerichtsordnung szellemével, amelyben a hivatalbóliség (Amtsbetrieb) a legerőteljesebben érvényesült (lásd 291–292. pont).

⁵⁸ BLOMEYER 1985: 133. p. HABSCHEID 1968: 178. p.

⁵⁹ BETTERMANN (1978: 386. p.) szerint ezt a folyamatot nemcsak politikai, hanem szakmai okokra is vissza lehet vezetni. Az állam számára nem gazdaságos és a bíró részéről pedig elfogadhatatlan az, hogy a felek egy tárgyalást, amelyre a bíró felkészült, elhalasszanak vagy egy határidőt érvénytelenítenek, mert ezáltal a bíró munkája feleslegessé és értéktelenné válik. Ezzel szemben ellenérvként azt

tárgyalás folytatására a bíróság hivatalból is kitűzhetett határnapot (206. § a. F.). Ha a felek egyike sem jelent meg a tárgyalás határnapján, az eljárás szünetelt (228. § a. F.).

- 62 Hasonló szabadságot biztosított a törvény a feleknek a *határidők* tekintetében is. Közös megegyezéssel mind a törvényi, mind a bírósági határidőket meg lehetett rövidíteni vagy hosszabbítani, ez alól csak az ún. záros határidők (Notfristen) képeztek kivételt (202. § a. F.).⁶⁰ A bírósági határidők esetében a feleknek „fontos okra” kellett hivatkozniuk, míg a törvényi határidőket csak az ott meghatározott okból lehetett megváltoztatni. A felek közös kérelméről a bíróság tárgyaláson kívül határozott (203 § a. F.). A tárgyalás – formálisan – akkor is egységesnek minősült, ha több tárgyalást tartottak, ennek megfelelően a felek a „támadó és védekező eszközeiket” az ítélet hozatalát megelőző tárgyalás berekesztéséig terjeszthették elő (251. § a. F.).
- 63 Az ZPO „liberális alaptartása” ellenére a törvényhozók már 1877-ben is szükségesnek láttak bizonyos biztosítékokat beépíteni, hogy azzal a felek perelhúzó magatartását megakadályozzák. Így pl. a törvény lehetővé tette azt, hogy a bíróság az alperes védekezését figyelmen kívül hagyja, ha azt késve és a perelhúzás szándékával nyújtotta be vagy az érdemi védekezését „nagyfokú gondatlanságból” kellő időben nem terjesztette elő (252. § a. F.).⁶¹ Ha a bíróság azt állapította meg, hogy a pernyertes fél a „támadó vagy védekező eszközeinek” az utólagos előterjesztésével a per befejezését késleltette, a perköltség megfizetésében részben vagy egészében marasztalhatta (251. § II. a. F.).

Az idézés

- 64 Az 1877. évi ZPO – a francia perjog hatására (lásd 13 és 23. pont) – a felekre bízta az idézést, vagyis a bíróság előtti megjelenésre való felhívást. A törvény eredeti szövege szerint az idézés annak a félnek a feladata volt, aki „a főkérdésben vagy a közbenső vitában” tárgyalás megtartását akarta (191 § a. F.). Mivel a tárgyalás időpontját a bíróság

lehet felhozni, hogy az igazságszolgáltatás végső soron egy szolgáltatás, amelynek során a felek egybehangzó kívánságait figyelembe kell venni.

⁶⁰ Ilyennek minősítette – egyebek között – a ZPO a perorvoslati határidőket, így a kifogás, a fellebbezés, a felülvizsgálat és a panasz benyújtásának határidejét.

⁶¹ „Verteidigungsmittel, welche von dem Beklagten nachträglich vorgebracht werden, können auf Antrag zurückgewiesen werden, wenn durch deren Zulassung die Erledigung des Rechtsstreites verzögert werden würde, und das Gericht die Überzeugung gewinnt, daß der Beklagte in der Absicht, den Prozeß zu verschleppen, oder aus grober Nachlässigkeit die Verteidigungsmittel nicht früher vorgebracht hat.”

határozta meg, a másik félnek címzett idézést először a bírósági írnokhoz kellett benyújtani, aki gondoskodott arról, hogy az eljáró tanács elnöke huszonnégy órán belül kitűzze a tárgyalás határnapját (193 § a. F.). Ezután a fél a bíróságtól visszakapta az idézést, amit neki kellett eljuttatnia az ellenérdekű félhez.

- 65 A bíróság *hivatalból* idézte meg a tanúkat (342. § a. F.) és a szakértőket (367. § a. F.), valamint a feleket azokban az esetekben, amikor a határnapot is hivatalból tűzte ki. Az idézés mellőzhető volt azokban az esetekben, amikor a bíróság a határnap kitűzését a kihirdetett határozatába belefoglalta (195 § a. F.).

A kézbesítés

- 66 Az 1877. évi ZPO liberális felfogásából következően nemcsak az idézés, hanem a kézbesítés is a felek feladata volt, akik a bírósági végrehajtót bízták meg azzal, hogy az ügyiratot – az átvétel igazolása mellett – adja át a címzettnek.⁶² (A törvény természetesen megengedte az ügyvédek közötti közvetlen kézbesítést is.) A fentebb említett „Parteibetrieb” ezen a területen nyilvánult meg a legerőteljesebben, hiszen a feleknek kellett gondoskodniuk a keresetlevél (230. § a. F.), az ellenkérelem (244. § a. F.), az előkészítő iratok (123. § a. F.), a mulasztási ítélettel szembeni kifogás (350. § a. F.), a tárgyalásra szóló idézés (191. § a. F.) és nem utolsósorban az ítélet kézbesítéséről (288 § a. F.). A járásbíró előtti eljárásban – ahol nem volt ügyvédkényszer – a bírósági írnok *közvetítésével* történt a kézbesítés, kivéve ha a fél úgy nyilatkozott, hogy maga kívánja megbízni a bírósági végrehajtót (458. § a. F.). A fizetési meghagyást a jogosult kézbesíttette a kötelezettnek (633. § a. F.). A perorvoslati eljárásban a fellebbezés, a fellebbezési ellenkérelem és a csatlakozó fellebbezés (479, 482, 484. § a. F.), valamint a felülvizsgálati kérelem és ellenkérelem (518–519. §) kézbesítése ugyancsak a felek feladata volt.

A törvény eredeti szövegében alig akadt kivétel a „Parteibetrieb” elve alól. A bíróság *hivatalból* kézbesíttette azokat a határozatait, amelyeket nem hirdetett ki (294 § a. F.), a tanúk idézéseit (342. § a. F.), továbbá a házassági perekben hozott ítéleteit (582 § a. F.).

⁶² ROSENBERG/SCHWAB/GOTTWALD 1993: 403. p.

6. A ZPO fogyatékoságai – a liberális modell kritikája

- 67 Az 1877. évi polgári perrendtartást – mint a birodalmi igazságszolgáltatási törvények egyikét⁶³ – a közvélemény „kitörő örömmel és nagy várakozással” fogadta. Ebben szerepet játszott az az érzés, hogy a jogrendszer több évszázados széttagoaltsága után az eljárásjogi törvény újból egységes lett, továbbá az a hit, hogy ez a gondosan megalkotott mű minden német tartományban utat fog nyitni a méltányos ítélkezés előtt.⁶⁴ A kedvező fogadtatást még az sem zavarta, hogy az új eljárás lényegesen különbözött attól, amihez a németek többsége az évszázadok során hozzászokott.⁶⁵ Kezdetben úgy tűnt, hogy a nemzeti kódex megalkotásának a tudata kárpótlást nyújt az új szabályok bevezetésével együtt járó nehézségekért.
- 68 A jogkeresők öröme nem tartott sokáig, mivel a liberális modell *fogyatékoságai* már az 1879. évi hatálybalépést követően megmutatkoztak. Az a fikció, miszerint a több tárgyalást egynek kell tekinteni, továbbá az, hogy az iratok tartalma a tárgyalás alapját képezi, a gyakorlatban inkább egy írásbeliségen alapuló polgári perhez vezetett, ahol a tárgyalás megtartására csak azért került sor, hogy a törvény előírásainak eleget tegyenek. A jogban járatlan felek számára a polgári per továbbra is „hétpecsétes titok vagy félig nevetséges, félig bosszantó jogászai hókuszpókusz” maradt.⁶⁶ Mivel a felek és ügyvédjeik nem voltak sem a teljes és a valóságnak megfelelő ténybeli előadásra, sem pedig a gyors pervezetésre kötelezve, a perek – minden törvényhozói szándék ellenére – változatlanul elhúzódtak. A bíróság kezéből pedig mindazok a szankciók hiányoztak, amelyekkel a feleket akár a gyorsabb pervitelre, akár a valóságnak megfelelő tényállás előadására ösztönözhatték volna. A „bírói hivatás tisztántartása” miatt a bíró csak a tárgyaláson teljesíthette az együttműködési kötelezettségét, amelyre egyébként a törvény kötelezte. Mivel a felek erre az időpontra a per eldöntéséhez szükséges tényeket és bizo-

⁶³ A német parlament 1877-ben nemcsak a polgári perrendtartást fogadta el, hanem a bírósági szervezeti törvényt (Gerichtsverfassungsgesetz), a büntető perrendtartást (Strafprozeßordnung) és a csődeljárásról szóló törvényt (Konkursordnung). Ezt a négy törvény emlegeti úgy a jogirodalom mint birodalmi igazságszolgáltatási törvényeket (Reichsjustizgesetze).

⁶⁴ BOMSDORF 1971: 257. p.

⁶⁵ BETTERMANN (1978:367. p.) szerint a lakosság jelentőség része és mindenekelőtt a jogászok érezheték úgy, hogy a ZPO bevezetése után búcsút mondhatnak a „rég jó szabályoknak”.

⁶⁶ KLEIN: 1901:15. p.

nyítékokat már összegyűjtötték, a tényállás felderítése vagy kiegészítése nehézségeket és jelentős késedelmet okozhatott volna. A bírónak a tényállás megállapításával kapcsolatos jogosítványai – a tárgyalási elvből adódóan – egyébként is korlátozottak voltak és azt a felek bármikor elvonhatták tőle; így pl. lemondhattak az általuk indítványozott bizonyítási eszköz alkalmazásáról (364, 401, 429. § a. F.).

- 69 Az első bírálók ezeket a hiányosságokat vették célba. *Canstein* azon a véleményen volt, hogy a törvény a tárgyalási elv alkalmazása során nagyon eltávolodott az *anyagi igazságtól*, amikor a feleknek megengedte azt, hogy a tanúk vagy a szakértők megesketéséről lemondjanak (356, 375. § a. F.). Arra sem talált ésszerű magyarázatot, hogy miért nem rendelheti el a bíróság *hivatalból* az általa ismert tanú kihallgatását (364. § a. F.), vagy miért van kötve a felek megegyezéséhez a szakértő kiválasztásánál (369. § a. F.).⁶⁷ A számos bírálat közepette⁶⁸ egyedül *Wach* vette védelmébe a *tárgyalási elvet*: „Az igazság megállapítása nem célja a polgári pernek, nem is lehet az. Ez egy kívánatos, de nem garantált eredmény. Az anyagi igazság mint percel csak egy hivatalbóli eljárásban képzelhető el, egy olyan perben, amely a tényállás kimerítő rekonstrukciójához nemcsak lehetőséget kínál, hanem egyben a ‘szabad vizsgálódás elvét’, mint az állami szervek hivatalbóli kötelezettségét is felállítja. Ez csak ott történhet, ahol a jogvita tárgya közérdek. Tehát a polgári perben a jogvita magánjogi természete kiküszöböli a ‘szabad vizsgálódás elvét’ és azzal együtt a valós tényállás objektív megállapítását is, mint percelt. Az ítélet nem alapulhat máson, mint a felek által előterjesztett tényállításokon és bizonyítékokon.”⁶⁹

- 70 Az 1877. évi törvény másik – gyakran felrótt – hiányossága az volt, hogy a feleket *nem kötelezte igazmondásra*, mivel a „szabályozott perháború” korában a felek számára minden eszköz megengedett volt, hogy a jogaikat érvényesítsék. Ez a szemlélet mindenképpen visszalépést jelentett a korábbi szabályozáshoz képest, hiszen már az 1793. évi Allgemeine Gerichtsordnung is kimondta azt, hogy „senki sem szerezhet előnyöket a meg nem engedett cselekményei révén. A felek tehát kötelesek arra, hogy a per eldöntéséhez szükséges tényeket a valóságnak megfelelően és a legjobb tudásuk szerint a bíró-

⁶⁷ CANSTEIN 1880: 307. p.

⁶⁸ DAMRAU 1975: 119–121. p.

⁶⁹ WACH 1896: 199–200. p.

ság elé tárják.”⁷⁰ *Degenkolb* lesújtó véleménye szerint „a perjog feloldódik a reménytelen formalizmusban és elveszti a valódi jog szubsztanciáját, ha nem fejeződik ki benne a szubjektív igazságosság igénye, mint mindkét fél számára irányadó kíváncsalom.”⁷¹ Az osztrák *Klein* az igazság nélküli pert „egy üresen járó, kerepelő malomnak” nevezte.⁷² A nevéhez fűződő 1895. évi osztrák polgári perrendtartás 178. §-a a feleket arra kötelezte, hogy az indítványaik alátámasztásához szükséges ténybeli körülményeket a valóságnak megfelelően adják elő (lásd 126, 134. pont).

- 71 A ZPO a törvényszék előtti eljárás szabályozására helyezte a hangsúlyt, ilyen módon a járásbírószámba mindössze tizenhat „szegény paragrafus” jutott.⁷³ Ebből nem is kerekedett ki önálló arculat⁷⁴. Jóllehet a járásbírószámba az ügyvédi képviselő nem volt kötelező, a törvény mégsem ösztönözte a bírót – a törvényszékihez képest – nagyobb aktivitásra. A bírónak csupán „oda kellett hatnia”, hogy a felek a tárgyaláson valamennyi jelentős tényről kimerítően nyilatkozzanak és szakszerű indítványokat tegyenek (464. § a. F.) Az ügyvédi képviselő hiánya, illetve a bírói passzivitás miatt a peranyag szolgáltatásával együtt járó, illetve a pervezetésből adódó teendők a jogban járatlan feleket gyakran állították olyan feladatok elé, amelyeknek nem felelhetek meg. *Schwartz* szerint a törvényhozók csak a felsőbb rétegek érdekeit tartották szem előtt és megfélemlítettek arról, hogy 300 márka alatt is lehetnek jogviták. Pedig az igazságügyi statisztikák szerint a járásbírószámba ügyforgalma csaknem tízszerese volt a törvényszékekének.⁷⁵ *Schwartz* egyébként azt is sérelmezte, hogy a „kis emberek” ügyeiben a törvény csak egyfokú perorvoslatot tett lehetővé.⁷⁶ Vitába szállt *Wach*-nak azzal a kijelentésével is, hogy „az apparátust nem lehet háromfokú eljárással terhelni, ezért a járásbí-

⁷⁰ Einleitung in die Prozessordnung, 13. §.

⁷¹ DEGENKOLB 1877: 43. p.

⁷² Id. BAUR 1970: 453. p.

⁷³ Verfahren vor den Amtsgerichten, 456–471. § a. F.

⁷⁴ A járásbírószámba előtti eljárás szabályozásánál a ZPO elfordult a német jogi hagyományoktól. A tartományi perrendek a bagatell ügyeknél általában nem érvényesítették a „judex ex officio non procedit” elvet. BOMSDORF 1971: 259. p.

⁷⁵ 1899-ben Németországban 1 750 123 rendes elsőfokú peres eljárás volt, ebből azonban mindössze 176 915 ügy került a törvényszékek elé. A peres felek oldaláról nézve ez azt jelentette, hogy a járásbírószámba előtt 3–3,5 millió ember fordult meg, míg a törvényszékek előtt 350–500 ezer.

⁷⁶ A ZPO 507. § a. F. csak olyan ügyben engedte meg a revíziót (felülvizsgálatot), amelyben első fokon a törvényszék járt el.

rósági ügyekben egyáltalában nincs revízió”.⁷⁷ Végző következtetése az volt, hogy egy később reform során a járásbíróági eljárást nem a törvényszéki (eljárás) változataként, hanem *önállóan* kellene szabályozni.⁷⁸

- 72 A kezdetben csak lassan csörgedező kritika – *Bomsdorf* szemléletes megfogalmazása szerint – „napról-napra növekvő áradattá duzzadt”⁷⁹ és az egyes intézményekről a törvény egészére kiterjedt. *Bähr* a ZPO legfőbb hibáját abban látta, hogy „nemcsak a jónak, hanem a rossznak is ugyanakkora játékkeret ad. Nem vív hiábavaló harcot az emberi tökéletlenséggel szemben, hanem inkább támogatja azáltal, hogy annak teljes szabadságot ad. Az igazságszolgáltatás valamennyi rossz eleme szabadon működhet. A lusta bíró még lustább lesz, a könnyelmű még könnyelműbb, aki hajlik az önkényre, az még önkényesebbé válhat. És hasonló (megy végbe) az ügyvédekénél is.”⁸⁰ A bírálatból kijutott *Leonhardt* porosz igazságügyi miniszternek is, akit a ZPO „szellemi atyjának” tekintettek. „Hiába rendelkezett kitűnő formaérzékkel, nem voltak tapasztalatai arról a területről, amelyik az igazságszolgáltatás középpontját képezi, éspedig a bírói pálya területéről....Az egész perrendtartás, amely a keze alól kikerült, olyan benyomást kelt, mint-ha a törvényhozás azt tartotta volna a feladatnak, hogy azoknak az életét, akik a pereskedni akarnak, megnehezítse és a mindenhol rájuk leselkedő veszélyek miatt megszívleljék, hogy a pereskedés nem tréfa.”⁸¹
- 73 A ZPO a gyakorlati érvényesülése során – a liberális állam és jogeszmény minden egyenlősítő törekvése ellenére – felszínre hozta azokat a társadalmi különbségeket, amelyeket a formális jogegyenlőség szőnyege alá próbált besöpörni. A polgári igazságszolgáltatás területét – állapította meg *Menger* – addig tökéletesítettük, amíg a nemzet túlnyomó többsége számára elérhetetlenné vált.⁸² A felek kezébe adott pervezetés (Parteibetrieb) olyan hátrányokkal járt együtt, hogy azt *Bähr* „emberkínzásnak és költségmachinációnak” (Menschenquälerei und Kostenmacherei) nevezte, amelyet nem a népnek, hanem a jogászoknak találtak ki. A ZPO megalkotói a jogvitát még olyan egye-

⁷⁷ WACH 1898: 69. p.

⁷⁸ SCHWARTZ 1902: 149-150. p.

⁷⁹ BOMSDORF 1971: 257. p.

⁸⁰ BÄHR 1885:432. p.

⁸¹ BÄHR 1885: 357. p.

⁸² MENER 1890: 31. p.

di jelenségnek tekintették, amelyben a felek lovagias küzdelmet folytatnak egymással. Ebből a felfogásból adódott az, hogy a polgárt „a saját jogvitájában lehetőleg a saját lábára akarták állítani és a lehető legritkábban akarták őt az állami gondoskodás áldásában részesíteni.”⁸³ Csakhogy a polgári per időközben társadalmi *tömegjelenséggé* vált és a ZPO már nem tudott az új követelményeknek megfelelni. Az időközben hatályba lépett osztrák polgári perrendtartással összehasonlítva joggal nevezték „aszociális” törvénynek.⁸⁴

Megjegyzés: Közvetett idézet, Wassermann, 52-53 p.

- 74 A német polgári igazságszolgáltatással szembeni kritika a XIX. század fordulóján érte el a csúcspontját. Ebben szerepet játszott az is, hogy a ZPO 1898. évi novellája – az előzetes várakozással ellentétben – nem orvosolta a törvény kirívó hiányosságait.⁸⁵ Mindazonáltal hiba lenne a jogalkalmazók és a jogirodalom elégedetlenségét, valamint a jogkeresők bizalomvesztését kizárólag a ZPO fogyatékoságaival magyarázni. A századforduló Németországa sem gazdaságilag, sem politikailag nem volt azonos a huszonöt évvel korábbival. Az egyesülésben rejlő kohéziós erő ellentmondásba került a „diffúz” liberalizmussal. A törvény „manchesterizmusa” is egyre nagyobb teherként jelentettek. A ZPO körül kibontakozott mély válságból többféle kivezető út kínálkozott.
- 75 Néhány szerző a megerősödött birodalmi szellemben „egészséges fordulatot” várt a törvényhozástól. „Nem titok az, hogy az új Német Birodalomban a bizalom az igazságszolgáltatás iránt nagymértékben csökkenni kezdett. Felelős helyen már megfogalmazódott a jobbítás iránti igény és komoly, nemzeti érzelmű férfiak tették szavá a nép növekvő elidegenedését az állami bíróságoktól.”⁸⁶ A jogirodalomban ismét felbukkant a porosz jogalkotás dicsérete. *Bähr* nem tudott a „fájdalmas benyomás ellen” védekezni, amikor a ZPO-t megalkotó egész törvényhozási módot azzal a *jóakarattal* vetette össze, amellyel az előző évszázad porosz törvényhozása az anyagi jog érvényesítését mindenben támogatni igyekezett.⁸⁷ A porosz bíró gondoskodási kötelezettségének (*Fürsorgepflicht*) vagy a nyomozati elvnek (*Untersuchungsmaxime*) a felelőse a ZPO „libe-

⁸³ BOMSDORF 1971: 258. p.

⁸⁴ Az aszociális jelző egyben utalás arra, hogy az 1895. évi osztrák perrendtartás a szociális polgári per eszményét testesítette meg. Vö. SCHWARTZ 1902: 142. p.

⁸⁵ Ennek a novellának az volt a célja, hogy a ZPO és a BGB (*Bürgerliches Gesetzbuch*) közötti összhangot megteremtse. Ezen kívül módosította a gyámság, illetve a gondnokság alá helyezés szabályait, továbbá szélesítve ezzel a hivatalból történő bizonyításfelvétel lehetőségét. Vö. DAMRAU 1975:138. p.

⁸⁶ SCHWARTZ 1902: 160. p.

⁸⁷ BÄHR 1885: 358.

rális alaptartása” elleni nyílt támadást jelentette. *Schwartz* a járásbíróság előtt eljárás újrászabályozásánál a porosz mintához való visszatérést ajánlotta.⁸⁸

- 76 A ZPO-t ért számos kritika hatására egyre sürgetőbben merült fel a gyökeres változtatás igénye. *Schwartz* ennek az időpontját a következőképpen prognosztizálta: „Poroszországban, a legnagyobb német államban az elmúlt kétszáz évben 42,5 év volt a polgári perrendtartások átlagos élettartama. Amennyiben ebbe az AGO-t, illetve annak az 1833. évi novelláját is beleszámítjuk, akkor az élettartam már csak 28,3 év lesz. Ha tehát az 1877. évi ZPO sorsát vizsgáljuk, akkor – az 1898. évi novellát nem számítva – azt mondhatjuk, hogy már csak 5,3 éve van hátra.”⁸⁹ *Schwartz* előrejelzése nem sokat tévedett. Az 1879. évi hatálybalépéstől számítva 1907-re tette az első nagyszabású reform időpontját, ami ténylegesen 1909-ben következett be (lásd 154–155. pont).

⁸⁸ A bagatell ügyekben való eljárást az 1793. évi AGO és a sommás eljárásról szóló 1833. évi törvény szabályozta. Vö. SCHWARZ 1902: 152. p.

⁸⁹ SCHWARTZ 1902. 139. p.

III. FEJEZET

A FELEK URALMA A COMMON LAW JOGRENDSZERBEN – AZ ANGOL POLGÁRI PER

1. A kontradiktórius rendszer (adversary system)

- 77 Az angol jogirodalom a bíró és a felek polgári perbeli viszonyának a jellemzésére általában az „adversary system” kifejezést használja. A fogalom eredete és alkalmazásának kezdete bizonytalan. *Bentham* a XVIII. század végén még a „contestational” jelzőt használta.¹ A jogirodalomban olyan kifejezések is felbukkannak, mint a „contradictory system”, a „confrontational system” vagy az „accusatory system”, bár ez utóbbit inkább a büntető eljárásra alkalmazzák. A magyar fordítás során a *kontradiktórius rendszer* kifejezést használjuk, noha tudjuk azt, hogy az adversary system nem csupán a kétoldalú meghallgatás kötelezettségét, az „audiatur et altera pars” elv megtestesülését jelenti, hanem a bíróság és a felek együttműködésének a *keretét*, amelyben az angol polgári igazságszolgáltatás legfontosabb alapelvei megvalósulnak.
- 78 A jogirodalom által nem kis büszkeséggel emlegetett kontradiktórius rendszer az „angol polgári eljárásjog szívében foglal helyet”.² A rendszer működésének kiinduló pontja az, hogy a bíróság köteles a per során mindvégig passzív, semleges és inaktív maradni, hogy a szemben álló felek – *Sir Jacob* kedvenc kifejezésével élve „a jogi gladiátorok” – a saját ügyükben a saját maguk módján pereskedjenek, alávetve magukat a jogszabályoknak és a bírósági gyakorlatnak.³ A kontradiktórius rendszer a bíró számára elsősorban tilalmakat jelent. Nem vizsgálódhat az ügyben, nem rendelhet ki szakértőt, nem hallgathatja ki a feleket és a tanúkat, mert ha így tenne, akkor *Lord Green* szerint „leereszkedne az arénába, ahol a konfliktus porfelhője elhomályosítaná a szemét”⁴ vagy

¹ BENTHAM, JEREMY: *Principles of Judicial Procedure*. In BOWRING, JOHN (ed.): *The Works of Jeremy Bentham*. Edinburgh, 1843, William Tait, Vol. II. 28. p.

² ANDREWS 1994: 50. p.

³ JACOB 1987: 15. p.

⁴ *Yuill v. Youill* [1945] P. 15.

Lord Denning kifejezésével élve „eldobná bírói köpenyét és az ügyvéd szerepét öltené magára”.⁵ Egy gyakran idézett megállapítás szerint „a bírák nem azért ülnek a pulpitu-son, hogy kiderítsék az igazságot, hanem azért, hogy választ kapjanak arra a kérdésre: „Hogyan is van az?””⁶ Az angol bírónak inkább a döntnök, mintsem a vizsgáló szerepét kell eljátszania. Ennélfogva nem veszi, sőt nem veheti át az eljárás egyetlen szakaszában sem a kezdeményezést a felektől vagy az ügyvédjeiktől, akik a *party control* és a *party prosecution* elve alapján jogosultak és kötelezettek is arra, hogy az eljárás menete felett ellenőrzést gyakoroljanak (lásd 96. pont).

- 79 A kontradiktórius rendszer eredetét a jogirodalom a XIII. századig vezeti vissza.⁷ Az angol jogfejlődés útja ekkor vált el végleg a kontinentális Európától. Az 1215. évi Magna Charta biztosította az esküdszék előtti eljáráshoz való jogot, ahonnét az – ugyanebben az évben tartott – IV. egyetemes lateráni zsinat hatására fokozatosan kiszorultak a korai középkorra jellemző bizonyítási eszközök (istenítélet, bajvívás stb.). A döntő különbséget az jelentette, hogy a *common law*-t alkalmazó angol bíróságok nem vették át az inkvizitórius eljárást, tehát a bíróság és a felek viszonya kezdettől fogva másképpen alakult, mint azokban az európai országokban, amelyeknek a bírósági eljárására a kánoni perjog gyakorolt hatást. Az angol kontradiktórius rendszer – *Sir Jacob* szép megfogalmazása szerint – „nem a törvény teremtménye volt és nem más eljárási módszerekből (való) doktrinális választás eredményeként ültették be, hanem inkább a talajból nőtt és fejlődött ki, gyakorlati módon megfelelő a nép szociális, politikai és kulturális szükségleteinek.”⁸ A történelmi kontinuitásban rejlő erő tette képessé arra, hogy túlélje a nagy társadalmi és alkotmányos válságokat, és alkalmazkodjon azokhoz az alapvető változásokhoz, amelyek az évszázadok során az eljárásban bekövetkeztek. Ez történt a XIX. század második felében is, amikor az 1873. és 1875. évi Judicature Act megteremtette az igazságszolgáltatás egységes rendszerét és minden bíróság előtt

⁵ *Jones v. National Coal Board* [1957] 2 Q. B. 55, C. A.

⁶ JACOB 1987: 9. p.

⁷ POLLOCK, SIR FREDERICK – MAITLAND, FREDERIC WILLIAM: *The History of English Law*. 2nd ed. Cambridge, 1968, Vol. 2. 671. p.

⁸ „It was not the creation of statute nor was it implanted as the result of a doctrinal choice of other methods of procedure but rather it grew and developed out of the soil, responding in a practical way to the social, political and cultural needs of the people.” JACOB 1987: 5. p.

megengedte a common law és az equity alapján folyó eljárást.⁹ Egy évszázaddal később újabb reformhullám söpört végig a szigetországon,¹⁰ de a kontradiktórius rendszer 1998-ig változatlan maradt. Az angol polgári igazságszolgáltatás legősibb intézményének az alapjait csak a Lord Woolf nevéhez kötődő reform ingatta meg (lásd 448–449, 460. pont)

- 80 Az *adversary system* a XX. század végéig a korlátlan féluralmat testesítette meg. Ennélfogva az angol polgári per – a jogrendszerbeli különbségek ellenére – számos vonást mutat a liberális pereszményeken alapuló francia és német polgári eljárással. A bíróság és a felek viszonyának, valamint a kontradiktórius rendszer működésének a vizsgálata során elsősorban a *hasonlóságokra* helyezük a hangsúlyt és – a szükséges mértéken túl – nem foglalkozunk a *common law* sajátosságaival, mivel az angol bírósági szervezet és polgári eljárás eltéréseinek a bemutatása meghaladná a monográfia kereteit.

Az adversary system tartalma

- 81 A kontradiktórius rendszer lényegét a jogirodalom különböző alapelveken keresztül próbálja megragadni. A leggyakrabban a *principle of party control* és a *principle of party prosecution* szerepel, de felbukkan még *principle of party autonomy*,¹¹ valamint *principle of party presentation* is. Millar szerint a kontradiktórius rendszer mindenekelőtt a *principle of bilaterality* meglétét feltételezi, vagyis mindkét félnek a lehetőségét arra, hogy a bizonyítékait felkutassa és a jogi érvelésével együtt a bíróság elé tárja.¹²
- 82 A *principle of party control* elve azt fejezi ki, hogy a per irányítása a felek kezében van,

⁹ Az 1832. évi *Uniformity of Process Act*-tal megkezdett igazságszolgáltatási reform több mint negyven éven keresztül tartott és olyan főbb állomásai voltak, mint az 1852., 1854. és 1860. évi Common Law Procedure Act, illetve az 1850., 1852. és 1858. évi Chancery Practice Amendment Act. Vö. JACOB 1982: 205. p.

¹⁰ A XX. század utolsó évtizedeiben Anglia és Wales bírósági szervezete és polgári eljárásjoga nagy változásokon ment keresztül. Az 1981. évi Supreme Court Act, az 1982. évi Civil Jurisdiction and Judgments Act, 1984. évi County Courts Act, az 1986. évi Insolvency Rules, az 1990. évi Court and Legal Services Act, az 1991. évi High Court and County Court Jurisdiction Order és az 1991. évi Family Proceedings Rules az igazságszolgáltatás korszerűsítése mellett már jogharmonizációs törekvéseket is kifejezésre juttattak. Vö. BUNGE 1995: 25. p.

¹¹ A felek önrendelkezési joga azt jelenti, hogy az ügyeket a az eljárás bármely szakaszában a bíróság jóváhagyása nélkül rendezhetik. (A *party autonomy* nem illeti meg a kiskorúakat és az elmebetegeket) Vö. JACOB 1987: 14. p.

¹² MILLAR, ROBERT: *The Formative Principles of Civil Procedure*. 18 III. Law Review (1923) 1. 20. p.

ennélfogva a bíróság a passzív maradhat és megőrizheti a pártatlanságát. Az eljárási szabályok,¹³ a bírósági döntések és a gyakorlat adta keretek között a felek szabadon határozhatják meg a bírósági eljárás formáját, tartalmát, sőt az ütemét is. A bíróság köteles azokra a tény- és jogkérdésekre, valamint vitapontokra szorítkozni, amelyeket a felek a perirataikban vagy más nyilatkozataikban körülhatároltak. A *party control* elvét, amely a felek számára mind a per menete, mint a per tárgya feletti felügyeletet biztosítja, a *rendelkezési elv* angol változatának tekinthetjük.

- 83 A *principle of party prosecution* az ügynek a felek általi előrevitelére vonatkozik („the going forward of the case”). A peres felek gyorsíthatják vagy lassíthatják az ügy menetét, a ki nem mentett késedelem azonban hátrányos lehet a számukra. A bíróság csak az egyik fél *indítványára* kötelezi a másik felet az eljárási szabályok vagy a bíróság határozatainak a betartására és a különböző szankciók alkalmazásához (pl. per költségekben marasztalás, a kereset vagy a védekezés elutasítása) is a felek indítványára van szükség. A felek kötelessége az, hogy a tárgyaláson a tanúkat kihallgassák, beleértve az ellenérdekű fél tanúit is (cross-examination).¹⁴
- 84 Kézenfekvő lenne a *principle of party presentation*-ben a tárgyalási elvet felfedezni, csak hogy itt többről van szó, mint a per eldöntéséhez szükséges tények és bizonyítékok szolgáltatásáról. A *party presentation* azt jelenti, hogy a magánérdek érvényesítése kizárólag a felek feladata, akik szabadon döntenek arról, hogy a kereseti követelésüket vagy a védekezésüket fenntartják, illetőleg visszavonják. A bíróság még akkor sem avatkozik közbe, ha egy polgári jog érvényesülése olyan fontos a társadalom számára, hogy aktívan részt kíván venni a végrehajtásának biztosításában; ebben az esetben a kezdeményezés és a vizsgálat egy erre feljogosított *közérdekű szerv* feladata lesz. A *party presentation* – Fleming szerint – nem a „laissez fair, laissez passer” elvéből és nem is az individualista filozófiából ered, hanem a feladatok megosztásának a célszerű-

¹³ Az eljárási szabályokat (*rules*) nem a törvények, hanem a *statutory instruments* fogalomkörébe tartozó jogszabályok állapítják meg. Kibocsátásukra bírákból és ügyvédekből álló bizottságok (Rule Committees) jogosultak, amelyeknek a tagjait a Lord Kancellár nevezi ki. Az 1998. év Civil Procedure Rules megszületéséig: a különböző szintű bíróságokra más-más eljárási szabályok vonatkoztak: így a High Court és a Court of Appeal előtti eljárásra az 1965. évi *Rules of the Supreme Court* (R.S.C.), a County Court eljárására az 1981. évi *County Court Rules* (C.C.R.), a családi és házassági ügyekre az 1991. évi *Family Proceedings Rules*.

¹⁴ JACOB 1987: 13. p.

ségből, hiszen el kell választani egymástól a vitatkozó feleket (akik közül az egyik a közérdek képviselője is lehet) és a jogvitát eldöntő bíróságot. A *party presentation* és a kontradiktórius rendszer mellett két fontos érv szól: 1. Az igazság nagyobb valószínűséggel derül ki egy – a magánérdek által erőteljesen motivált – kétoldalú vizsgálat eredményeinek a bemutatásából, mint a bíróság által kötelességszerűen elvégzett vizsgálatból. 2. Egy határozat morális ereje és elfogadhatósága akkor a legnagyobb, ha olyan személy hozza, akinek nincs vagy nem látszik a pszichológiai elkötelezettsége a jogvita kimenetelében, beleértve az ügy kezdeményezését és lefolytatását is. Az ügy előterjesztésébe való beavatkozás nem egyeztethető össze a döntéshozatali folyamat integritásával.¹⁵

Ezek az érvek nem ismeretlenek a kontinentális jogirodalomban sem. A korlátlan féluralmat megvalósító XIX. századi kodifikációk *Habscheid* szerint két axiómára épültek: 1. A polgári per a magánjogi igények érvényesítésére szolgáló intézmény, tehát a felek magánügyének minősül. 2. Az „erők szabad játékának” kell érvényesülnie, tehát a jogaikért küzdő felek saját érdeke a leghatásosabb katalizátor a jogi helyzet mielőbb tisztázásához.¹⁶

Verseny vagy háború?

- 85 A jogirodalom előszeretettel használja a sportnyelvből kölcsönzött kifejezéseket az *adversary system* jellemzésére. A bíró szerepét gyakran hasonlítják a sportmérkőzések játékvezetőjéhez (referee) vagy a teniszcsaták döntőjéhez (umpire).¹⁷ A felek nemcsak vetélytársnak, hanem *ellenségnek* tekintik a másikat, akit le kell győzni a törvényszék előtti ütközetben. Az ügyvédek is kiveszik a részüket a szellemi csatából és mint „jogi gladiátorok” megmérkőznek egymással a pereskedés porondján.

Ebben a küzdelemben van valami groteszk. *Wigram* a XIX. század közepén a polgári pert úgy jellemezte, mint egy kakasviadalt, „ahol az győz, akinek az ügyvédjei a leg-

¹⁵ FLEMING 1965: 4–5. p.

¹⁶ HABSCHEID 1968: 186–187. p.

¹⁷ A jogirodalom mindazonáltal gyakran idézi azt az amerikai szövetségi bírót, aki a *Johnson v. United States* (1948) ügyben egy tanúkihallgatás kapcsán így fakadt ki: „Federal judges are not referees at prize-fights but functionaries of justice... A Federal judge has power to call and examine witnesses to elicit the truth.”

hosszabb sarkantyújú legbátrabb madárral rendelkeznek”.¹⁸ A kontradiktórius rendszerben helye van a váratlan fordulatoknak, amit fegyverként lehet felhasználni a pervezetés során. Jóllehet az ügyvédek a tárgyalóteremben karnyújtásnyi távolságra vannak egymástól, mégsem szokás az ellenfelet a tévedéseire figyelmeztetni. *Lord Denning* szerint a per inkább a háborúhoz hasonlít: „Ha az egyik fél hibát követ el, a másik fél a maga javára tudja fordítani. Nincs olyan fogás, amit helytelenítenének.”¹⁹

- 86 Az angol ügyvéd legfőbb etikai és jogi kötelessége minden törvényes lépést megtenni annak érdekében, hogy a pert az ügyfele számára megnyerhesse. „De mint a bokszban vagy a krikettben, itt is vannak bizonyos játékszabályok. Ezek pedig a következők: a megbízó utasítása, az eljárási szabályok, a bírósági gyakorlat, valamint az ügyvédek (barristerek és solicitorok) etikai kódexe.”²⁰

A XX. század utolsó évtizedeiben sokat változott az angol igazságszolgáltatás megítélése. *Lord Donaldson* szerint a pereskedés elvesztette mind a harcias, mind pedig a nevetséges mivoltát: „a pereskedés nem háború és nem is játék. Arra szánták, hogy a szembenálló felek között valóban igazságot tegyen, de ha a bíróság nem rendelkezik az ehhez szükséges információkkal, akkor nem tudja megvalósítani ezt a célt.”²¹

Szembeállítás az inkvizitórius rendszerrel

- 87 Ha az angol jogirodalom a Csatornán túlra tekint, szinte mindenütt az *adversary system*től eltérő rendszereket talál. (Kivételt csak egyes skandináv országok képeznek.²²) *Darbyshire* drámáinak tartja a kontrasztot a common law és az európai igazságszolgáltatás között.²³ Az angol szerzők általában a francia,²⁴ ritkábban a német eljárás-

¹⁸ „...a cock fight wherein he wins whose advocates have the gamest bird with the longest spurs.” Id.: JACOB 1987: 15. p.

¹⁹ „In litigation as in war. If one side makes a mistake, the other can take advantage of it. No holds are barred.” LORD DENNING, ALFRED in *Burmah Oil Co. v. Governor and Company of the Bank of England* [1977] 1 Weekly Law Reports, 473.

²⁰ ANDREWS 1994: 35–36. p.

²¹ DONALDSON, SIR JOHN in *Davies v. Elli Lilley & Co.* [1987] 1 Weekly Law Reports 428 at 431.

²² Így pl. a svéd és a norvég polgári perben az angol eljárás számos eleme megtalálható. Vö. *Danis and Norwegian Law* (ed. The Danish Committee on Comparative Law), Copenhagen, 1963, G.E.C GAD, 194–207. p. CRONHUT, PÄR – TIBERG, HUGO – STERZEL, FREDRIK: *Swedish Law – a survey*. Stockholm, 1994, Juristförlaget, 515–533. p. STRÖMHOL, STIG (ed.): *An Introduction to Swedish Law*. Deventer, 1981, Kluwer, Vol. I. 95–121. p.

²³ DARBYSHIRE 1995: 60. p.

jog²⁵ ismerete alapján vannak le következtetések arról a rendszerről, amelyet a bíróság szerepe, illetve a hivatalból (is) elrendelhető bizonyítás alapján „inquisitorial system” elnevezéssel illetnek. *Sir Jacob* elismeri, hogy ez a kifejezés nemcsak pontatlan, hanem pejoratív is. A használatát az indokolja, hogy rávilágít a két rendszer közötti különbség lényegére.²⁶

- 88 Az adversary system legfontosabb eleme a bíró teljes passzivitása (lásd 90–93. pont), amelyhez képest még a liberális francia vagy német polgári per bírása is túlzottan „elvennek” tűnik. Az angol polgári igazságszolgáltatásban a *tárgyalási elv* a legtisztább formában érvényesül, mivel a bíró semmilyen szerepet nem vállal a tényállás megállapításában. A többi európai országban ugyanakkor sohasem sikerült a Gönner-féle „*semmit hivatalból*” elvet (lásd 22, 27, 48, 52. pont) maradéktalanul megvalósítani. Még a korlátlan féluralmat hirdető XIX. századi liberális polgári perrendtartások is áttörték a tárgyalási elv határait. Annak ellenére, hogy a „civil law” országokban nagyon jelentős különbség van a bíró aktivitás mértékében, általánosságban elmondható azt, hogy a bíróság kisebb vagy nagyobb mértékben, de mindenütt részt vesz a per menetének az irányításában, közreműködik a peranyag összegyűjtésében és a törvényben meghatározott esetekben hivatalból rendel el bizonyítást.²⁷ Az árnyalatokra nem sokat adó angol jogirodalom számára mindez az *inkvizitórius rendszert* testesíti meg,²⁸ amelyben a bíró nem pártatlan játékvezetőként (referee), hanem a tényállás kifürkészésére hivatott személyként (ferret) jelenik meg. És azt sem mulasztják el megjegyezni, hogy a vizsgálatot végző bíró – az angol rendszerrel ellentétben – nem a nagy tapasztalatokkal rendelkező ügyvédek közül kerül ki, hanem tisztviselő, aki kellő gyakorlat nélkül válik az ítélőtestület tagjává.²⁹

²⁴ GIFFORD – SALTER 1997: 70. p.

²⁵ JOLOWICZ, JOHN ANTHONY: 1988: 111–112. p.

²⁶ Az *inquisitorial system* olyan kifejezésekkel lenne helyettesíthető mint az „investigatory system”, amely a *civil law* országok bíróságainak a legfontosabb feladatára utal, továbbá szóba jöhetne még az „activist system” vagy az „interventionist system”. JACOB 1987: 7. p.

²⁷ CAPPELLETTI – JOLOWICZ 1975: 244–274. p. CAPPELLETTI – GARTH 1987: 23–32. p.

²⁸ JOLOWICZ (1983: 237. p.) figyelmeztet arra, hogy egyetlen rendszert sem lehet tisztán kontradiktóriusnak vagy inkvizitóriusnak tekinteni. A XX. században egyébként is megkezdődött a két rendszer keveredése. Ennek a legjobb példája Japán, ahol az eredetileg német alapokon nyugvó eljárási rendszer a második világháború után (amerikai hatásra) a common law elemeivel ötvöződött.

²⁹ GIFFORD – SALTER 1997: 70. p.

- 89 Mindkét rendszer *kontradiktórius* elven működik, azaz két ellenérdekű fél van, akik a bíróság előtt kifejthetik az érveiket. Az alapvető különbség a döntéshozatali folyamatban van: Jacob szerint a *kontradiktórius rendszerben* a felek „fontos, meghatározó és önálló” szerepet játszanak abban, hogy meggyőzzék a bíróságot a jogvita javukra történő eldöntéséről vagy más módon történő megoldásáról, szemben az inkvizitórius *rendszerrel*, ahol a feleknek „csekély, puhatolódzó, és alárendelt” szerepük van abban, hogy képessé tegyék a bíróságot a feladatának a teljesítésére, vagyis az ügy kivizsgálására és a jogvita eldöntésére.³⁰

2. A bírói passzivitás

- 90 Az angol polgári perben a bíróság a XX. század végéig megőrzi azt szerepet, amelyet a jogirodalom általában olyan kifejezésekkel ír le mint *inaktív, passzív, nem beavatkozó*. A bíróságnak – néhány kivételes esettől eltekintve³¹ – az eljárás egyetlen szakaszában sincs kezdeményezési joga; ennél fogva nem vesz részt a tárgyalás előkészítésében és a per menetének az alakításában, úgyszintén nem tartozik a feladatai közé az, hogy a felek közötti egyezségkötést előmozdítsa. Azt sem határozhatja meg, hogy a felek milyen vitapontokról (*issues*) és kérdésekről tárgyaljanak, kivéve ha ezek a periratokból vagy a felek egyéb nyilatkozataiból kitűnnek. A bíróság nem döntheti el ügyet olyan tényre hivatkozással, amelyet nem hoztak a tudomására.
- 91 A bíróság hivatalból nem folytat le bizonyítási eljárást, ha erre – valamilyen kivételes körülmény folytán – mégis szükség lenne, akkor azt az *Official Solicitorra* bízta. Szakértőt csak akkor rendelhet ki, illetve szakvéleményt csak akkor szerezhethet be, ha legalább

³⁰ JACOB 1987: 7. p.

³¹ A kivételek két csoportba sorolhatók. *Kötelező* a bírói aktivitás és a tényállás hivatalból történő megállapítása (vizsgálat) a kiskorúakat és az elmebetegeket érintő, az elhunyt személyek vagyonával kapcsolatos perekben, a csőd- és felszámolási eljárásban, valamint a törvény által külön előírt esetekben. A bíróság *mérlegelésétől* függ akkor, ha erre fel van hatalmazva és az igazság kiderítése érdekében szükséges. Így pl. 1952. évi Magistrates Courts Act 61. szakasza megkívánja a bíróságtól azt, hogy a képviselővel nem rendelkező vagy a jogban járatlan fél számára a tanú kihallgatásához segítséget nyújtson.

az egyik fél kéri.³² Hasonló korlátozás érvényesül a tanúbizonyítás esetében is: a bíróság a felek indítványa nélkül nem idézheti meg a tanúkat.³³

- 92 Az angol bíró tradicionális passzivitása a tanúk kihallgatása során is érvényesül: A bíró csak *szemlélője* az ügyvédek (ritkábban a felek) által irányított kihallgatásnak, de minden esetben ő dönt a *relevancy* és az *admissibility* tekintetében. Ezen kívül joga van ahhoz, hogy a tanúhoz közvetlenül is kérdéseket intézhessen,³⁴ illetve a tanút további kihallgatás céljából visszahívhasa.³⁵
- 93 A bírói passzivitás okait az angol jogirodalom nem az *elvi alapokra* vezeti vissza. Nincs szó „liberális alaptartásról” vagy individualista szemléletről. *Andrews* mint az egyik lehetséges okot említi „a bíróságok évszázadok óta fennálló és jelenleg is kétségtelenül létező emberhiányát”, amelynek következtében a bíróság nem tudja ellátni a polgári perek irányítását.³⁶ *Sir Jacob* szerint mindez fordítva van: az angol bíróság passzív szerepe magyarázza egyfelől a bírói testület jó hírnevét és magas társadalmi megbecsülését, másfelől a viszonylag *alacsony létszámát* is.³⁷
- 94 A kezdeményezés hiánya nem azt jelenti, hogy a bíróság a per során mindvégig „negatív és távolságtartó” magatartást tanúsít. Éppen ellenkezőleg! A tárgyaláson – azonnali választ várva – kérdéseket intézhet a felekhez vagy a képviselőikhez. Különböző javaslatokkal próbálja meg elérni azt, hogy valamelyik fél változtassa meg az álláspontját. Közreműködik a vitás kérdéseket tisztázásában vagy a részletek feltárásában, ami hozzásegítheti ahhoz, hogy a felek által felvetett vitapontok és kérdések között rátaláljon az igazságra. *Andrews* a beavatkozás korlátaira figyelmeztet: a bíró számára ajánlatos az, hogy a saját javaslatát visszafogottan adja elő és ha nem talál kedvező fogadtatásra, felhagy a további rábeszéléssel. A másik fél ugyanis sértve érezheti magát amiatt,

³² A bíróság arra sem kötelezheti a felet, hogy egy konkrét kérdésben szakértő által készített véleményt szerezzon be. Ez ugyanis azt jelentené, hogy a bíróság „inkvizitórius módon” jár el. Ez a megállapítás a *Court of Appeal*nek egy 1990-ből származó döntésében szerepel. Vö. *ANDREWS* 1994: 41. p.

³³ *JACOB* 1982: 62. p.

³⁴ A tekintélyes jogász, *LORD DENNING* (1980: 58–62) arra figyelmeztet, hogy a bíróságnak minél ritkábban kellene félbeszakítani a tanúk kihallgatását. Története szerint a *Jones v. N.C.B.* [1957] ügy „tehetséges és intelligens” bírájának azért kellett utóbb lemondania mert „túl sokat kérdezett”.

³⁵ *KENGYEL* 1988: 171–174. p.

³⁶ Vö. *ANDREWS* 1994: 41. p.

³⁷ *JACOB* 1987: 12. p

hogy az ellenfele a bíró személyében egy második ügyvédre tett szert.³⁸

- 95 Az angol polgári eljárás reformjához vezető úton – a XX. század utolsó évtizedeiben – egyre több olyan döntés született, amely arra utalt, hogy az angol bíróság fokozatosan kilép a passzivitásból. Lord Roskill egy konkrét ügy kapcsán fogalmazta meg azt, hogy „a kereskedelmi bíróságon és a többi bíróságon is, a tárgyaló bíró az, aki az eljárás irányítja. „A feladatai közé tartozik az, hogy megállapítsa a jogvita döntő kérdéseit és gondoskodjon arról, hogy azokat szakszerűen és költségkímélő módon tárgyalják. A felek tanácsadóinak pedig segédkezniük kell abban, hogy a bíró ezt a feladatát teljesíteni tudja. A pereskedők nem jogosultak arra, hogy korlátozás nélkül kihasználják a tárgyaló bíró idejét. Másoknak is sorra kell kerülniük. Csak annyit vehetnek igénybe a tárgyaló bíró idejéből, amennyire feltétlen szükségük a releváns kérdések meghatározásához.”³⁹ A Lordok Háza „nagyon idős bírójának” a megnyilatkozása – Andrews szerint – úgy hangzott mint egy rekviem a kontradiktórius rendszerért, legalábbis a bíróság és az ügyvédek tárgyalás alatti viszonyát illetően. A kilencvenes évek elejétől kezdve egyre többen sürgették ennek a viszonyoknak a megváltoztatását, lehetővé téve azt, hogy a bíró polgári ügyekben olyan intézkedéseket is hozhasson, amelyek a gazdaságosság és az igazságosság célját szolgálják: „Semmiképpen sem teheti meg azt, hogy a székében hátradőlve hallgatja végig, ahogyan az ügyvédek elhúzzák az ügyet. Ők ezalatt a zsebüköt tömik meg. Az igazságszolgáltatás érdeke azonban előbbrevaló.”⁴⁰

A valódi rekviemet – alig néhány évvel később – Lord Woolf mondta el a kontradiktórius rendszer és a bírói passzivitás felett (lásd 448–449. pont)

3. Féluralom – angol módra

- 96 Az angol bíró passzivitását a felek és jogi képviselőik igen erős aktivitása ellensúlyozza. *Andrews* tömör összefoglalása szerint a felek irányító szerepe a következő területeken érvényesül
- az eljárás kezdeményezése,

³⁸ Vö. ANDREWS 1994: 39. p.

³⁹ *Ashmore v. Corp. of Lloyd's* [1992] 1 Weekly Law Reports, 448, H.L.

⁴⁰ Vö. ANDREWS 1994: 45. p.

- az eljárás keretbe foglalása, különösen a periratok megszerkesztése révén,
- annak az eldöntése, hogy bevonjanak-e újabb feleket az eljárásba,
- a releváns tények kiválasztása,
- a jogalap meghatározása, valamint a védekezés eszközeinek a megválasztása,
- a tárgyalás előkészítése,
- annak az eldöntése, hogy folyamodjanak-e ideiglenes intézkedésért,
- egyezségkötés vagy a kereset visszavonása,
- a bizonyítékok beterjesztése a tárgyaláson,
- a jogszabályokra való hivatkozás a tárgyaláson,
- az ítélet végrehajtásának a kezdeményezése,
- a fellebbezés benyújtása, kivéve ha a bíróság engedélyéhez kötött.⁴¹

A felsorolásból kitűnik az, hogy az angol polgári perben a kezdeményezés, az előkészítés, az irányítás és a „prezentálás” felelősségét a bíróság helyett a felek, méginkább az őket képviselő *ügyvédek* viselik. *Sir Jacob* szerint a perbeli szerepek felcserélődése jelentősen megnöveli a polgári perben eljáró jogi képviselők feladatait és kötelezettségeit, egyben a peres feleknek, sőt a bíróságnak a *függőségét* is az ügyességüktől, a szakmai hozzáértésüktől és a tisztességüktől.⁴²

Keresetindítás

- 97 A bírósági eljárás kezdeményezése a peres felek olyan nyilvánvaló joga, hogy szinte feleslegesnek tűnik külön megemlíteni. „A bíróság megvárja azt, amíg egy ügyben hozzá fordulnak. Nem kínálja fel a hatáskörét, hogy fontoskodva beleüsse az orrát más emberek magánügyeibe.”⁴³
- 98 A keresetindítás – az 1998. évi reformot megelőzően – számos történelmi bélyeget visel magán. Többféle módja közül⁴⁴ a *writ of summons* a leggyakoribb, amelynek az elnevezése a korai középkorban kialakult királyi parancsra utal vissza.⁴⁵ Modernebb formájá-

⁴¹ ANDREWS 1995: 171. p.

⁴² JACOB 1987:13. p.

⁴³ Vö. ANDREWS 1994: 37. p.

⁴⁴ BUNGE 1995: 85–86. p.

⁴⁵ A *writ* szabta meg a bírói ítélet előfeltételeit. A per csak akkor lehetett sikeres, ha az esetre illő *writet* vásárolt a felperes. „A *writ* tehát szabadon választható és vásárolható performa (...), amely azonban a

ban a writ tulajdonképpen az *idézés* szerepét tölti be; a High Court előtti eljárásban olyan formanyomtatvány, amely az alperes felhívását tartalmazza, hogy 14 napon belül vagy teljesítsen, vagy a bíróság előtt nyilatkozzon arról, hogy védekezni akar-e.⁴⁶

A felperes ügyvédje által benyújtott, majd a bíróság által lepecsételt és kibocsátott *writet* 4 hónapon belül kell az alperesnek kézbesíteni, éspedig személyesen, ami biztosítékot jelent arra, hogy az eljárásról tudomást szerez. A kézbesítéssel beáll a perfüggőség (*pending ation*). Ha 4 hónapon belül nem történik meg a kézbesítés, akkor a bíróság mérlegelésén múlik az, hogy a *writ* hatályosságát meghosszabbítja-e. Ellenkező esetben az idézést hatálytalanítja és a keresetet elutasítja (*dismisses the action*).

Ha a *write* kézbesítését követő 14 napon belül az alperes nem nyilatkozik vagy nem emel kifogást, a *felperes* – a kereseti kérelem tartalmától függően – kérheti a közbenső vagy a végleges döntés meghozatalát. Mielőtt erre sor kerülne, a kereseti kérelem meg-alapozottságát részletesen meg kell indokolnia (*statement of claim*) és egy eskü alatt tett írásbeli nyilatkozatával bizonyítania kell azt, hogy a *writ* kézbesítése megtörtént.⁴⁷

Kézbesítés

- 99 A High Court előtti eljárásban a kézbesítésnek háromféle módja van. Az eljárás kezdeményezésére szolgáló iratok, kiváltképpen a *writ*ek kézbesítése a bíróság közreműködése nélkül történik. A felperes személyesen adja át az iratot a címzettnek (*personal service*). Ha a címzett társaság, akkor az átadás a hivatalban, ha testület, akkor az illetékes tisztviselőnél történik. A személyes kézbesítést az ügyvéd általi kézbesítés csak akkor pótolhatja, ha az alperes ügyvédjét az ilyen okiratok átvételére felhatalmazták.⁴⁸

- 100 Ha a személyes kézbesítésnél nehézségek lépnek fel, akkor a felperes a bíróságtól

legmerevebb formaszűrővel köti meg annak a kezét, aki egyszer hozzá folyamodott. A helyes *writ* megvásárlása tehát a legfontosabb, ezen múlnak a hatáskör, az eljárás, a tárgyalási és a bizonyítási módok, a mulasztási ítélet lehetősége, a végrehajtás eszközei stb.” HORVÁTH 2001:6. p.

⁴⁶ A High Court előtti eljárásban a kereset benyújtásának négy különböző módja van. A writ of summons mellett az *originating summons* a második leggyakoribb. Ez utóbbi keresetforma egy jogkérdésre irányuló gyorsított eljárás indít el, amelyet törvények vagy okiratok értelmezése körül jogvitáknál alkalmaznak. A *originating motion* és *petition* csak a törvényben előírt esetekben alkalmazható. (Rules of Supreme Court, Ord. 5, r. 1–5.)

⁴⁷ Az 1998. évi Civil Procedure Rules a *writ* helyett *claim-form* kifejezést használja a keresetlevél megjelölésére.

⁴⁸ Rules of Supreme Court, Ord. 65, r. 2–3, Companies Act (1985) s. 725.

kérheti a pótlólagos kézbesítés elrendelését (*substituted service*). Ebből a célból eskü alatt nyilatkoznia kell arról, hogy a személyes kézbesítést megkísérelte. Ha a bíróság a kérelemnek helyt ad, akkor vagy a posta útján történő kézbesítést rendeli el, vagy a címzetthez közel álló személyhez továbbíttatja a küldeményt.

A tulajdonképpeni keresetlevél (*statement of claim*) személyes kézbesítését az eljárási szabályok nem írják elő, ezért elegendő a rendes kézbesítés is (*ordinary service*), amely a postán keresztül vagy a bíróság által elrendelt más módon történik.

Iratváltás

- 101 A High Court előtti eljárásban az alperes perbe bocsátkozása (*appearance*) úgy történik, hogy egy formanyomtatványon megerősíti az idézés kézbesítését (*acknowledgment of service*). A kézbesítéstől számított 14 napon belül az alperesnek arról is nyilatkoznia kell, hogy a keresettel szemben kifogásokat támaszt-e vagy sem.⁴⁹

Az alperes perbe bocsátkozása után elkezdődik a felek közötti formális iratváltás (*service of pleadings*). A felek indítványára a bíróság előkészítő iratok nélkül is megterthatja a tárgyalást, a legtöbb esetben azonban az ügy bonyolultsága indokolja az írásbeli előkészítést.

A felperesnek 14 napon belül kell a keresetét megindokolnia, majd az alperesnek ugyanennyi idő áll a rendelkezésére ahhoz, hogy a védekezését (*defence*) előterjessze. (A határidőkre általában érvényes az a szabály, hogy az egyik fél a másiknak *hosszabbítást* engedélyezhet. Ha megtagadja, akkor a bíróság dönt.⁵⁰)

Az alperes védekezése a felperes még válaszolhat, de a *reply* elküldésével az iratváltás formálisan lezárul (*close of pleadings*) és a továbbiakban csak a bíróság engedélyével lehetséges. Az eljárásnak ebben a szakaszában az alperes viszontkeresetet (*counterclaim*) támaszthat, amellyel szemben a felperes védekezhet (*defence to counterclaim*).⁵¹

- 102 *Andrews* találó hasonlata szerint az iratváltás folyamata a palimpszesztre, az ókori papirusztekercsre emlékeztet, amelyről az eredeti írást letörölték, majd újat írtak helyet-

⁴⁹ Rules of Supreme Court, Ord. 12, r. 1–5.

⁵⁰ JACOB 1982: 62–63. p. BUNGE 1995: 89. p.

⁵¹ O'HARE – HILL 1996: 613–620. p.

te. A felek végleges álláspontja is így alakul ki a kereseti kérelem, a védekezés, az ellenkérelem, a replika és a – még engedélyezett – további iratok tartalmának a változásában keresztül.⁵²

A periratok tartalmát illetően a szubsztanciálási elv érvényesül. Mindegyik fél köteles a másikat az ügy lényeges körülményeiről tájékoztatni, hogy a tárgyaláson „a meglegyetéseket” elkerüljék. Ha az iratváltás megtörtént, a felek a tárgyaláson nem hivatkozhatnak olyan tényekre, amelyeket a periratok nem tartalmaznak.

- 103 A felek – a bíró engedélyével – még a tárgyaláson is változtathatnak a periratokon, de azzal a megszorítással, hogy a módosított irat (*amendment*) nem állhat ellentétben a korábbival.⁵³ A bíróságok „nagyon liberálisan” viszonyulnak a módosításokhoz, mert azt a klasszikus álláspontot követik, hogy „bármilyen gondatlanság merült is fel a fél részéről, vagy bármilyen későn is javasolta a változtatást, el kell fogadni, ha az nem okoz méltánytalanságot a másik fél számára.”⁵⁴

Ugyanezt a szellemet tükrözi *Lord Bowen* aforizmája is: „a bíróságok nem azért léteznek, hogy fenntartsák a rendet, hanem azért, hogy vita esetén döntést hozzanak...”⁵⁵ A XX. század utolsó évtizedeire azonban alaposan megváltozott az angol bíróságok „önértékelése”. A Court of Appeal egyik bírója meglehetősen határozottan fejtette ki a véleményét: „A továbbiakban nem engedhetjük meg magunknak azt, hogy hasonló engedékenységgel viszonyuljunk a pereskedés során tanúsított gondatlan magatartáshoz, jóllehet korábban, lazább korokban ezt talán megtehették.”⁵⁶

Egyezségkötés

- 104 A felek az eljárás során bármikor egyezségeket köthetnek, anélkül, hogy a bíróságot tájékoztatnák vagy a közreműködését igénybe vennék. A bíróság csak meghatározott esetekben vesz részt ezekben a folyamatokban. Így pl. a kiskorút vagy az elmebeteg

⁵² Vö. ANDREWS 1994: 37. p.

⁵³ Rules of Supreme Court, Ord. 20.

⁵⁴ *Clarapede & Co. v. Commercial Union Association* (1883) 32 Weekly Reporter. 262–263, per Brett M. R., C.A.

⁵⁵ *Cropper v. Smith* [1984] 26 Ch. D. 700 at 710–711 per Bowen L. J., C.A.

⁵⁶ *Ketteman v. Hansel Properties* [1987] A. C. 189 at 220 per Lord Griffiths, H.L.

érintő egyezséget a bíróságnak jóvá kell hagynia.⁵⁷ Újabban az Ipari Törvényszék előtt eljárásban (a munkavállaló jogtalan elbocsátása vagy hátrányos megkülönböztetése tárgyában) csak a Egyeztető Biztos (*Conciliation Officer*) közbelépése után lehet egyezséget kötni.⁵⁸ Néha az is előfordul, hogy a bíróságot kifejezetten felkérlik a méltányos bérleti díj megállapítására.

- 105 A *party autonomy* elve nemcsak az egyezségkötésnél, hanem a kereset visszavonása során is érvényesül. A bíróság itt sem ellenőrzi azt, hogy a félnek a döntése, amely a per megszüntetését eredményezi, helyes-e. *Andrews* szerint a „be nem avatkozó” magatartás kérdésessé válhat akkor, amikor a felek között túl nagy különbség van a tapasztalatok és a képességek tekintetében. Azzal is számolni kell, hogy a fél „a nagy nehézségek és a tisztességtelen körülmények” miatt vonja vissza a keresetét.⁵⁹

A tárgyalás előkészítése

- 106 Az iratváltás befejezése után legkésőbb egy hónapon belül a felperesnek kezdeményeznie kell a tárgyalás menetére vonatkozó bírói útmutatás kibocsátását (*direction*).⁶⁰ Ezzel indul meg a tárgyalás előkészítése, amely elsősorban a felek és az ügyvédjeik feladata, míg a bíróság részéről az ügyek előkészítésével megbízott bíró, a *master* működik közre.

Az előkészítő tárgyaláson a *master* eldönti azt, hogy szükség van-e a periratok kiegészítésére, a *discovery*⁶¹ keretében további okiratok bemutatására, engedélyezi a periratok esetleges módosításait és meghatározza azt, hogy a feleknek milyen eskü alatti nyilatkozatokat (*affidavits*) kell letenniük. A *master* az ítélet kivételével minden olyan nyitott kérdést eldönthet, amelynek a tisztázása nem a (fő)tárgyalásra tartozik.

A *master* határozza meg a tárgyalás helyét, az eljárás módját és a várható időpontját is (*order giving directions*).⁶² A felperes számára kitűzi azt a határidőt, amelyen belül

⁵⁷ Rules of Supreme Court, Ord. 80, r. 11.

⁵⁸ Employment Protection (Consolidation) Act 1978, para 19–32.

⁵⁹ ANDREWS 1994: 37. p.

⁶⁰ Rules of Supreme Court, Ord. 25.

⁶¹ Az eljárásnak az a szakasza, amikor a felperes és az alperes kicserélik azoknak a releváns dokumentumoknak a listáit, amelyeket a birtokukban vagy az őrízetükben tartanak vagy tartottak. (O'HARE – HILL 1996: 413. p.) Az 1998. évi Civil Procedure Rules már nem a *discovery*, hanem a *disclosure* elnevezést használja és az eljárás egyszerűsítése, illetve gyorsítása érdekében csak azokra az okiratokra korlátozza, amelyeket a felek a közvetlen ellenőrzésük alatt tartanak.

⁶² Rules of Supreme Court, Ord. 33, r. 4.

indítványoznia kell a tárgyalás végleges időpontjának a kitűzését (*to set down the action for trial*). Ezzel a határozattal az előkészítő eljárás lezárul.⁶³

A tárgyalás

- 107 Az előkészítő eljárás befejezése után a felperesnek be kell jegyeztetnie az ügyet a folyamatban lévő eljárások listájába. Az ügyforgalomtól és a bejegyzés sorrendjétől függ az, hogy mikor kerülhet sor a tárgyalásra, amelynek az időpontját – néhány nappal korábban – hirdetményben teszik közzé. Ha a felperes elmulasztja az ügy bejegyeztetését, akkor az alperes dönthet arról, hogy a tárgyalás megtartását vagy a – a hiányzó eljárási cselekmény miatt – a kereset elutasítását indítványozza.
- 108 A tárgyaláson az érdemi vitát a felperes ügyvédjének a perbeszéde nyitja meg. A felperes azonban maga is felléphet, mivel az angol bíróságok előtt – a jogi személyeket kivéve – nincs ügyvédkényszer. A nyitóbeszéd után a felperes ügyvédje előterjeszti a bizonyítékait. A bizonyításfelvétel általában a felperes kihallgatásával kezdődik, mivel az angol polgári eljárásban a felet is *tanúként* lehet kihallgatni. Ezután a felperes ügyvédje a saját tanút szólítja kihallgatásra (*examination in chief*), amikor is az ügyvéd „művészete” arra irányul, hogy a tanúinak mindazon állításait megerősítse, amelyeket az ügy szempontjából jelentősnek és szükségesnek tart. A kérdésfeltevés módját több szabály is korlátozza, közülük a legfontosabb a sugalmazó kérdések (*leading questions*) tilalma. A felperes tanúját ezután az alperes ügyvédje hallgatja ki. A *cross-examination* célja kettős: egyrészt az alperesre nézve kedvezőbb körülményeket kideríteni, másrészt a tanú szavahihetőségét megingatni. A „keresztkérdések” után a felperes ügyvéd újbóli kihallgathatja a tanút. A *re-examination* során azokat a tényeket lehet tisztázni, amelyek körül kételyek támadtak. Ha a *re-examination* célja a szavahihetőség visszaállítása, akkor erre nézve újabb kérdéseket csak a bíróság engedélyével lehet feltenni.⁶⁴

Ha a felperes tanúinak a kihallgatása befejeződött, akkor a tárgyalás az *alperes ügyvédjének* a perbeszédével és a bizonyítékainak – a fentebb leírtak szerinti – előterjesztésével folytatódik tovább. A bizonyítási eljárás befejezése után a záróbeszéd következnek, amikor is az utolsó szó a felperes képviselőjét illeti meg.

⁶³ O'HARE – HILL 1996:501–505. p.

⁶⁴ KENGYEL 1988: 172. p

Előnyök és hátrányok

- 109 A felek korlátlan uralmát megtestesítő angol kontradiktórius rendszer előnyei és hátrányai leginkább a tárgyaláson mutatkoznak meg. A rendszer sikeres működésének az egyik előfeltétele az, hogy a felek – közel azonos képességű – ügyvédekkel rendelkezzenek, akik elsősorban az ügyfeleik érdekében tevékenykednek. *Andrews* szerint ilyenkor jó esély van arra, hogy az ellenérdekű felek érveinek az összeütközéséből az igazság derüljön ki.⁶⁵
- 110 A jogirodalom a kontradiktórius rendszer *előnyének* tartja azt, hogy a bíróság előtt általában a szakemberek érvelnek és vitatkoznak, de a felek is hozzászólhatnak és kétségbe vonhatják az ellenérdekű fél bizonyítékait, ami hozzájárul a jogrendszerbe vetett bizalom növekedéséhez. Kisebb a kockázata annak, hogy a bíró elveszik a saját gondolatai között, mielőtt a bizonyítási eljárás befejeződné, az ügyvédeknek pedig több lehetőségük van arra, hogy a bíró előítéleteit leküzdjék.⁶⁶ *Sir Jacob* szerint a kontradiktórius rendszer az *angol kulturális értékeket* tükrözi vissza, amennyiben a függetlenség és a „fair play” szellemét testesíti. Az angol átlagemberek jobban szeretik a polgári jogvitákat az általuk választott ügyvédekre bízni, mint olyan bírák kezébe adni, akik – legye-
nek bármilyen kiválók és függetlenek – semmilyen felelősséggel nem tartoznak nekik.⁶⁷
- 111 A jogirodalom az *adversary system* hátrányai között említi azt, hogy az eljárás körülményes és emiatt a költségek is nagyon magasak. A bíróság passzivitása miatt a perek is elhúzódhatnak, bár *Griffith* szerint ennek nem nagy a valószínűsége. „Az ügyvédeknek mindkét oldalon nagy gyakorlatuk van a releváns bizonyítékok kiválasztásában és nem kockáztatják azt, hogy untassák a bírót és az esküdteket az idejük pazarlásával. A legnagyobb késedelmek általában akkor fordulnak elő, amikor a felek személyesen jelennek meg.”⁶⁸ A kontradiktórius rendszerrel összefüggésben a legtöbb kritika az *ügyvédek*et éri, akik közül sokan „a képesség, a hozzáértés és a becsületesség tekintetében nem érik el azt a színvonalat, amit saját hivatásukból eredően elvárnának tőlük. Ennek az az eredménye, hogy sok kereseti kérelem és ellenkérelem kudarcba fullad,

⁶⁵ ANDREWS 1995: 172. p.

⁶⁶ GIFFORD – SALTER 1997: 69–70. p.

⁶⁷ JACOB 1987: 15–16. p.

nem születik meg az érdemi döntés és a veszített ügyek szemétdombjára kerül.” Emiatt a kontradiktórius rendszer igazi áldozatai maguk a peres felek, akik csalódnak az igazság keresésében.⁶⁹

A XX. század utolsó évtizedeiben felerősödtek a kontradiktórius rendszerrel szembeni kritikus hangok, amelyek az intézmény körüli misztikum fenntartása helyett a gyökeres megváltoztatását sürgették.⁷⁰

⁶⁸ GIFFORD – SALTER 1997: 70. p.

⁶⁹ JACOB 1987:16. p.

⁷⁰ JACOB 1982. ZUCKERMAN–CRANSTON 1995. LORD WOOLF 1996.

MÁSODIK RÉSZ

A FÉLURALOM ÉS A BÍRÓI HATALOM EGYENSÚLYA

IV. FEJEZET

A SZOCIÁLIS POLGÁRI PER MODELLJE – AZ 1895. ÉVI OSZTRÁK POLGÁRI PERRENDTARTÁS

1. A törvény születése

112 A német és az osztrák polgári eljárásjog fejlődési iránya a XIX. század utolsó harmadában – rövid időre – eltávolodott egymástól. A német kodifikációt meghatározó *liberális per-felfogás* (lásd 34–41. pont) nem talált visszhangra a Monarchiában.¹ Az osztrák perjog megújítása egyébként is nagyon vontatottan haladt, mert a törvényhozók évtizedeken keresztül nem tudtak megszabadulni XVIII. századi örökségüktől, a „jozefinista” törvénykezési rendtartástól. Miközben a szomszédos országokban már megszülettek a korszak nagy eljárásjogi kódexei, így az 1865. évi *Codice di procedura civile* Olaszországban, majd az 1877. évi *Zivilprozeßordnung* Németországban, addig Ausztriában – alig egy évtizeddel a századforduló előtt – még az 1781. évi *Allgemeine Gerichtsordnung* volt hatályban.² A jozefinista rendtartás a pandektajogi per osztrák változatát testesítette meg.³ A tárgyalási elv uralta eljárás írásbeli és közvetett volt, ahol a törvény nemcsak az egyes eljárási cselekmények sorrendjét szabta meg, hanem a bizonyítási eszközök bizonyító erejét is. A XIX. század közepén megindult óvatos reformkísérletek során a mo-

¹ JELINEK (1991: 50. p.) szerint „az osztrák jogéletnek” már voltak tapasztalatai a liberalizmussal, mivel az 1781. évi *Allgemeine Gerichtstordnung* a felek rendkívül erős uralmi helyzete jellemezte, ami ellentétben állt az akkori államfelfogással. Éppen ez készítette elő a talajt az 1895. évi osztrák polgári perrendtartásban érvényesülő szilárdabb bírói hatalom számára.

² Az osztrák AGO a Mária Terézia uralkodása idején megkezdett, majd II. József alatt befejezett reformtörekvések „késői gyümölcse” volt. Az osztrák polgári eljárásjog fejlődéséhez azzal járult hozzá, hogy először a német és a cseh örökös tartományokban, majd Galíciában, Lombardiában, Dalmáciában és Velencében is megteremtette az eljárásjog egységét. Megalkotója Josef Hyacinth von Froidevo Svájcban származott, így az osztrák AGO egyes svájci kantonok perrendtartásaira is hatással volt. 1852-ben ideiglenes szabályként Magyarországon is bevezették és 1861-ig volt hatályban, mikor is az Országbírói Értekezlet visszaállította a korábbi magyar jogot. Keletkezésének történetéről lásd LOSCHOLDER, MICHAEL: *Die österreichische Allgemeine Gerichtsordnung von 1781. Grundlagen und Kodifikationsgeschichte*. Berlin, 1978, Duncker & Humblot.

³ Az 1781. évi AGO – ellentétben az 1793. évi porosz *Allgemeine Gerichtsordnung*gal – nem változtatott meg a bíróság és a felek korábban kialakult viszonyát, továbbra is fenntartotta a felek pervezetési jogosítványait és nem kívánt a bírói hatalom kiterjesztése révén az alattvalók jogvitáiba közvetlenül beavatkozni. Vö. LEONHARD 1948. 126–129. p.

dern perjogi elveket először a különleges eljárásoknál „próbálták“ ki. Így pl. a szóbeli tárgyalást 1845-ben a sommás eljárásban, 1849-ben a birtokháborítási ügyekben, majd egy évvel később a váltóperekben vezették be.⁴ A sommás eljárásban a bíró köteles volt az ügyvéd nélküli eljáró felet kitanítani.⁵ 1873-ban – osztrák jogterületen először – a közvetlenség és a szabad bizonyítás elve is megjelent, de csak az újrászabályozott bagatell eljárásban.⁶

- 113 Mindezek alapján érthető *Franz Klein* kifakadása, aki a század végéhez közeledve a következőképpen jellemezte az osztrák polgári eljárásjog állapotát: „Mialatt a legtöbb európai országban a nagy fordulatot, amely évszázadunk közepe óta csaknem minden területen végbement, a bírósági jogvédelem korszerű átalakítása követte, ez a visszahatás Ausztriában mindeddig elmaradt. Az itt hatályban lévő perjogi alaptörvény a kontinens perrendtartásai közül a legrégebbi, még a francia *Code de procédure*-nél is idősebb, és – ami ennél is fontosabb –, éppen akkor született, amikor az enciklopédisták a történetitől elfordulva az új szellemet hirdették meg. Amíg Napóleon eljárásjogi törvényhozását a forradalom vihara pezdítette meg, addig az osztrák perben a birodalmi bíraskodás (Reichskammergericht) szelleme él tovább. A bagatell eljárás kivételével a mi perrendtartásunk írásbeli és titkos, az eljáró bíró és felek el vannak választva egymástól, a per lefolyása szigorú formai szabályoknak van alárendelve, a bírói szuverenitás helyett az eshetőségi elv,⁷ a szabad bizonyítás helyett a törvényes bizonyítási rendszer érvényesül a töménytelen bizonyítási előírással együtt, röviden *postakocsi jár a vasút korában*”.⁸

- 114 Sokkal nehezebb feladatnak bizonyult a rendes peres eljárás reformja. Hiába írta elő az 1860. évi Októberi Diploma azt, hogy a polgári jogvitákat a szóbeliség és a nyilvánosság elve alapján kell szabályozni, harminc éven keresztül az egymást követő tervezetek

⁴ Hofdekret von 1845 JGS 906 über das summarische Verfahren, Verordnung von 1849 RGBI 12 über das Besitzstörungsverfahren, Verordnung von 1850 über den Wechselprozeß.

⁵ A kitanítási kötelezettséget a bagatell eljárásról szóló 1873. évi törvény (lásd köv. láb.) is átvette és innét az 1895. évi polgári perrendtartásba is belekerült.

⁶ Hasonló folyamat játszódtott le Magyarországon is. A sommás eljárásról szóló 1893:XVIII. tc. elemei beépültek az 1911. évi polgári perrendtartásba. Vö. KENGYEL 1993B: 608–611. p.

⁷ Az eshetőségi elv (Eventualmaxime) a perkonzentráció érdekében a felektől azt követeli meg, hogy az egymással összefüggő eljárási cselekményeiket egyszerre végezzék el, így pl. az egymást feltételező támadó vagy védekező eszközeiket egyszerre terjesszék elő.

⁸ KLEIN 1894: 1. p.

egyike sem emelkedett törvényerőre.⁹ Hiába esett erre az időszakra az osztrák liberalizmus fénykora (1871–1879) és hiába tevékenykedett igazságügyi miniszterként *Glaser*, a kiváló jogtudós,¹⁰ a korszak polgári eljárásjogi reformtörekvéseiből csak a bagatell eljárás korszerűsítésére futotta. A fordulatot *Klein* fellépése jelentette, aki 1890-től kezdve „Pro futuro” címmel közzétette a polgári per megújítására vonatkozó téziseit.¹¹ Ezzel olyan sikert aratott, hogy az addig kevésbé ismert egyetemi magántanár gróf Schönborg igazságügyi minisztertől megbízást kapott arra, hogy az új polgári perrendtartás tervezetét elkészítse.

- 115 Kleinnek alig két évre volt szüksége arra, hogy elkészítse a polgári perrendtartás, a végrehajtási eljárás és az ún. Jurisdiktionsnorm (a bírói útról, a bírósági hatáskörrel és az illetékességről szóló törvény) tervezetét.¹² Sokat merített az 1877. évi német polgári perrendtartásból, de a bíróság és a felek közötti viszony megváltoztatásával igyekezett elkerülni annak a hibáit. Felismerte azt, hogy a ZPO liberális alapfelfogása, amely a felek „teljes fegyverzeti egyenlőségét” feltételezve a bíróságot passzivitásra kárhóztatta, tarthatatlanná vált a növekvő szociális feszültségek közepette. A Klein-féle tervezet tehát túllépett a polgári per céljának individuális felfogásán és a jogvita eldöntésén túl felvállalta a „szociálisan gyengék” védelmét is. Ennek érdekében ismét *a bíróság kezébe adta a pervezetést*, újra meghirdette a perkoncentráció elvét, és kilátásba helyezte a felek – határidők és határnapok feletti – rendelkezési jogosultságának a megszüntetését. A javaslat egyúttal kötelezte a bíróságot a jogban járatlan felek kitanítására és az igazság kiderítésében való közreműködésre is.¹³

⁹ Az 1862. évi, az 1866/67. évi, az 1876. évi és az 1881. évi tervezetek meddő kísérleteknek bizonyultak a polgári eljárásjog megújítására. Vö. DAHLMANN 1982: 273–279. p.

¹⁰ Julius Glaser nevéhez az osztrák büntető perrendtartás 1873. évi kodifikációja fűződik.

¹¹ Ebben megjelölte azt a hat területet, ahol a legnagyobb szükség mutatkozott a reformra: 1. a bíróság közreműködés a tényállás megállapításánál, vagyis az ítélet alapjául szolgáló tények feltárása, 2. a peres felek támogatása a bírói pervezetés révén, 3. a pergátló kifogások, 4. az eljárás gyorsítása, 5. a szóbeliség az egyesbíró előtti eljárásban, 6. a békebíróság bevezetése. KLEIN, FRANZ: Pro futuro. Betrachtungen über Probleme der Civilprozeßreform. *Juristische Blätter*, XIX. Jahrg. (1890) Nr. 44–52, XX. Jahrg. (1891) Nr. 1–9.

¹² Entwurf eines Gesetzes über die Ausübung der Gerichtsbarkeit und der Zuständigkeit der ordentlichen Gerichte (Jurisdiktionsnorm 1893, Nr. 687 der Beilagen), Entwurf eines Gesetzes über das gerichtliche Verfahren in bürgerlichen Rechtsstreitigkeiten (Civilprozeßordnung 1893, Nr. 688 der Beilagen), Entwurf eines Gesetzes über das Exekutions- und Sicherungsverfahren (Nr. 689 der Beilagen).

¹³ „Mindezt német füleknek ijesztő volt hallani.” – állapította meg BOMSDORF 1971: 263. p.

- 116 A három tervezetet a gróf Schönborg igazságügyi miniszter vezette bizottság olyan jónak találta, hogy 1893 tavaszán szinte változtatás nélkül benyújtotta a képviselőházhoz. A jogirodalom kritikusabban fogadta Klein javaslatát, a tárgyalási elvtől való elfordulás és a bíróság szerepének az átértelmezése körül heves vita bontakozott ki. A polgári perrendtartás tervezete nemcsak Ausztriában, hanem Németországban¹⁴ is megosztotta a közvéleményt.¹⁵ Az osztrák parlament azonban – harminc év meddő kísérletei után – nem akart hosszasan vitatkozni a javaslatról. Először egy külön törvényt fogadott el, amely a törvénytervezetek érdemi vitáját a parlament két házának az állandó bizottságai elé utalta.¹⁶ A képviselők – a két bizottság közös határozatai alapján – csak a tervezetek elfogadásáról vagy elutasításáról dönthettek. A szokatlan eljárás miatt az új perrendtartás sorsa néha borotvaélen táncolt, ám végül is a parlament mindkét háza 1895 nyarán elfogadta, majd a császár augusztus 1-jén szentesítette.¹⁷ Az osztrák polgári perrendtartás (öZPO¹⁸) három évvel később, 1898. január 1-jén lépett hatályba.
- 117 Az öZPO eredetisége nem a felépítésében, hanem a per céljának a megfogalmazásában, pontosabban e cél megvalósítására rendelt eszközökben rejlik. Gyökerei – a ZPO-hoz hasonlóan – a pandektajogig nyúlnak vissza, és szabályainak jelentős részét is a régebbi német perrendtartásokból vette át.¹⁹ *Bähr*-től ered az a megállapítás, amelyet néha kritikai éllel is szoktak idézni, hogy Klein nem alkotott újat, de a régi dolgokat halomba döntötte és azoknak a helyén *egy más jellegű rendszert* (ein System ganz anderer Art) hozott létre.²⁰ Az a gondolat, hogy a pernek közösségi érdekeket kell szolgálnia, ugyancsak nem eredeti, hiszen már az 1793. évi porosz Allgemeine Gerichtsordnungban is jelen volt. A korlátlan féluralommal szemben megnövelt bírói hatalom és a hivatalbóliság az öZPO-ban mégis új tartalmat kapott, mivel szerencsés módon ötvöződött a modern perjogi elvekkel, nevezetesen a szóbeliséggel, a nyilvánossággal és a közvetlenséggel. Kleint a sokat emlegetett *pragmatikus realizmusa* megóvta attól, hogy az alapelvek je-

¹⁴ A tervezet 1894-ben a német polgári eljárásjogászok folyóiratában is megjelent és nyomban nagy figyelmet keltett. Vö. KLEIN 1894: 1–78, 197–246. p. BÄHR 1894. 79–103. p.; VIERHAUS 1894: 552–564. VIERHAUS 1895: 360–366. p.

¹⁵ A kezdeti kritikát később az egyöntetű elismerés váltotta fel. Vö. BÖHM 1988: 191–192. p.

¹⁶ Beratungsgesetz vom 2. 12. 1894. RGBI. Nr. 227/1894.

¹⁷ DAHLMANN 1982: 2733–2734. p.

¹⁸ Az österreichische Zivilprozessordnung általánosan elfogadott rövidítése.

¹⁹ STÜRNER 1991: 18–19. p., GOTTWALD 1998: 180. p.

lentőségét túlértékelve, az eljárás célszerűségéhez és gyakorlatiasságához fűződő érdeket dogmatikai megfontolásoknak rendelje alá.²¹ Az alapelveket csupán eszközöknek tekintette a valódi cél, a *szociális polgári perrendtartás* megvalósításához.

2. A szociális polgári per eszménye a XIX. század végén

- 118 A szociális gondolatok a XIX. század utolsó évtizedében hatoltak be Európában a polgári igazságszolgáltatásba. *Menger* a készülő német polgári törvénykönyv, a *Bürgerliches Gesetzbuch* 1888-ban közzétett tervezetének a bírálatakor jutott arra a felismerésre, hogy a jog nem törődik a vagyontalanok védelmével. Ugyanezt állapította meg a német polgári perrendtartásról is, rámutatva arra, hogy a törvényhozók félreismerték a társadalmi valóságát, és az egyenlőtlenséget tovább fokozták azzal, hogy a nem egyenlőt egyenlőként kezelték. A jövőre nézve *Menger* azt ajánlotta, hogy a törvényhozók szabaduljanak meg az előítéleteiktől, és a jogszabályok, illetve a jogintézmények kialakításakor azt a kérdést helyezték előtérbe, hogyan lehet azokat a vagyontalan osztályokra is alkalmazni. Annak érdekében, hogy a polgári per a szociális feladatait megvalósíthassa, a bírói hatalom növelését és a kitanítási kötelezettség bevezetését követelte.²²
- 119 *Menger* tanítványa, *Klein*, az 1895. évi osztrák polgári perrendtartás egyszemélyes megalkotója, a jogvitát a *szociális szükséghelyzet* egyik esetének tekintette.²³ A liberalizmus jogeszményét, a perháború modelljét túlhaladva a pert már nem kizárólagosan az egyéni jogvédelem eszközének, hanem az *individuális és a közösségi érdekek hídjának* tekintette: „Hosszú időn keresztül elkápráztatott minket az a szellemes észrevétel a jogért folytatott küzdelemről, amely a jogvitát magánügynek, morális nevelési eszköznek tüntette fel, a jog erejét a jogosult jellemétől és eszközeitől tette függővé, és a bírót csupán pártatlan szemlélőnek tekintette. Az ebből kinövő individualizmus, amely az egyéni tö-

²⁰ BÄHR 1894: 83. p.

²¹ BÖHM 1988: 48–49. p.

²² MENER 1890: 34. p.

²³ „Man sollte glauben, der Rechtsstreit müsse bald als ein Fall sozialer Not erkannt sein, und daraus müßten sich dann bei genügender Einsicht in das Wesen des Gesellschaftskörpers die weiteren Konsequenzen von selbst ergeben.” KLEIN 1901: 14. p.

rekvések pusztá összegezésével próbált energiát nyerni a szolidaritáshoz és a társadalom fejlődéséhez, túljutott a csúcspontján.”²⁴

- 120 *Klein* a pert olyan közjogi intézményként határozta meg, amelynek az a rendeltetése, hogy „a magánérdeken túl a magasabb társadalmi értékeknek is eleget tegyen”. Ennélfogva a modern államnak nem szabad a pert csupán technikai kérdésnek tekinteni, hanem a „szociálpolitikai programjába kell integrálnia.”²⁵ A per céljában kifejezésre jutó *közérdek* Kleinnél nem úgy jelent meg, mint természetjogias elem. Sokat méltatott pragmatizmusa kora társadalmi és gazdasági viszonyainak pontos megfigyelésén és rendkívül szemléletes leírásán alapult.²⁶ A polgári per általa „spirituálisnak” nevezett felfogása helyett a jogvita „hús-vér valóságának” a megismerését hirdette: „A XIX. század első feléig a jogviták többsége egysíkú, lokális jellegű és alacsony perértékű volt, amit a városi vagy földesúri bíróságok általában a békéltető eljárás keretében egyszerűen és formalitás nélkül az érdekeltek megalégedésére oldottak meg. Az állami bíróságok előtti magasabb perértékű ügyekben a per szociális vonatkozásai csak ritkán merültek fel és általános figyelmet ekkor sem keltettek. [...] A század második felében minden addiginál jelentősebb fellendülés következett be a gazdaságban és a kultúrában, ami erőteljesen visszahatott a tulajdonra, az iparra, a kereskedelemre és a társadalom struktúrájára. A termelés és a termelékenység emelkedett, a javak cseréje korábban elképzelhetetlen méreteket öltött. A hitel varázsereje ezeket köt össze, akiknek korábban nem volt köztük egymáshoz, most azonban együtt érzik meg a gazdasági élet valamennyi rezdülését. A kereskedelemben a hitelezés, a termelésben a munkamegosztás az egyik embert a másikra utalja és az érdekeiket szinte elszakíthatatlanul összekapcsolja. A minden irányban ható változások a polgári pert sem kímélik. Új követelményeket támasztanak a működésével és a teljesítményével szemben. Végre fel kell ismerni a perben a félig nevetséges, félig bosszantó jogászai hókuszpókusz mögött a szociális elemet és annak a mindenki számára való jelentőségét.”²⁷

²⁴ KLEIN 1901: 27. p.

²⁵ KLEIN-ENGEL 1927: 188. p.

²⁶ BÖHM 1988: 192. p. ESSER 1948: 34. p.

²⁷ KLEIN 1901: 15. p.

- 121 Ez a szociális elem *a polgári per jóléti funkciója* (Wohlfahrtsfunktion), amely az osztrák jogirodalmat a XIX. század eleje óta foglalkoztatta. Zeiler az 1811. évi Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch megalkotója fogalmazta meg először azt, hogy a polgári per *egy szükséges rossz*, amelyet a bölcs törvényhozónak lehetőség szerint meg kell akadályoznia; ha pedig nem sikerül, akkor egy „jó perrendtartással” kell enyhítenie, amelynek ismérvei közül a méltányosságot, a nyilvánosságot és a jogvita gyors elintézését tartotta a legfontosabbnak.²⁸ A már idézett Menger számára a polgári per jóléti funkciója a „vagyonatlan osztályok” jogérvényesítésének az előmozdításában nyilvánult meg. Mivel nem bízott azokban a szolgáltatásokban, amelyeket az ügyvédek és a közjegyzők ingyenesen nyújtanak a szegényeknek („mert ezeket rosszul és vonakodva teszik”), a polgári bíró kötelességévé akarta tenni azt, hogy a szociális különbségek kiegyenlítése érdekében – az ügyvéddel képviselt gazdag féllel szemben – maga vállalja fel „a szegényebb peres fél képviseletét”.²⁹ A polgári per társadalmi rendeltetéséről szóló gondolatok szintézise Klein érdeme, aki szerint a per kimenetele nemcsak az abban résztvevő peres feleket érinti. Az egyén mellett a társadalom egésze is érdekelt abban, hogy „a jog élvezete, mint a jólét egyik feltétele” sikerrel megvédhető és megtartható legyen. Ehhez a pernek egy konkrét szociálpolitikai programba beágyazott jóléti intézményként kell funkcionálnia.³⁰
- 122 Klein felfogása megfelelt annak a szemléletnek, amely a XIX. század utolsó harmadában Ausztriában általános elterjedté vált és a „korai” jóléti állam egyik megnyilvánulásaként a szociális törvényhozásban is lecsapódott. Ezt a szemléletmódot egyfelől a historizmustól és a „Begriffjurisprudenz”-től való tudatos elfordulás, másfelől a politikai, szociális, szociológiai, gazdasági, pszichológiai és jog vonatkozások együttes figyelembe vétele jellemezte.³¹
- 123 Klein az osztrák perjogi reformot egy általánosabb társadalompolitika szempontjai alá rendelte, amelynek egyébként az elkötelezettje volt, és nem hagyta figyelmen kívül a társadalmi élet gazdasági feltételei és a polgári per szabályozása közötti kapcsolódási

²⁸ SPRUNG 1977: 388. p., JELINEK, i.m. 45. p.

²⁹ SPRUNG 1979: 14–15. p.

³⁰ KLEIN 1901: 25. p.

³¹ SPRUNG 1901: 14. p.

pontokat. Ezek közé tartozott pl. az eljárás hossza, amelynek az egyes emberek gazdasági érdekein messze túlmutató „népgazdasági jelentőséget” tulajdonított. Ezáltal a Jhering-féle felfogást a perről, mint „jogért folytatott küzdelemről” (lásd 36. pont) egy szociálpolitikai szemléletmóddal váltotta fel.³² Wassermann szerint a per mint jóléti intézmény gondolata elárulja azt, hogy Klein a „katedra-szocializmus” gondolatkörével rokonszenvezett, amely akkoriban a szegények életkörülményeinek a javítását tűzte ki célul. Mindazonáltal nem volt forradalmár,³³ hanem egy olyan ember, aki messzemenően tisztában volt kora társadalmi helyzetével.³⁴

- 124 Ahhoz hogy a polgári per valóban „jóléti intézmény” legyen újra kellett fogalmazni *a per célját*. Ebben Klein egyoldalúnak bizonyult, amennyiben a „jogrendet mint egészet” jelölte meg az állami jogvédelem tárgyaként, tehát a konkrét jogviszonyoknál a védelem csak „mint az egésznek a része” vehető igénybe.³⁵ (Hasonlóképpen egyoldalú felfogással találkozunk évtizedekkel később Schönkenél, aki az alanyi jogoknak a polgári per általi védelmét csak *az objektív jog reflexhatásának* tekintette.³⁶)

- 125 A polgári per szociális funkciójának a megvalósítása szempontjából kulcsfontosságúvá vált a *bíróság szerepe*. A felek uralmi helyzetével szemben Klein a bíróság erőteljes aktivitását hangsúlyozta. „A bírót olyan személynek kell elismerni, aki a perben hatékonyan közreműködik és nagy befolyást gyakorol a tényállás megállapítására.”³⁷ A bíró „lekötött erejét” fel kell szabadítani, hogy a jog, a közjó és a társadalmi béke szolgáltatába lehessen állítani. A bíró valósítja meg a szociális polgári per legfontosabb elemét, a jogvita eldöntéséhez nyújtott állami segítséget. A per csak akkor felel meg a modern államfelfogás követelményének, ha a jogvédelem nemcsak az ítélet révén, hanem az eljárás első lépésétől kezdve megvalósul.³⁸

A bírói aktivitás formájában megnyilvánuló „állami gondoskodás” nem jelenti a per kontradiktórus jellegének a feladását. A per továbbra is a felek összeütközése marad.

³² HAGEN 1971: 385–395. p.

³³ Klein két alkalommal is, 1906-ban és 1916-ban a konzervatív osztrák kormány igazságügy-minisztere volt.

³⁴ WASSERMANN 1978: 55. p.

³⁵ GAUL 1968: 48. p.

³⁶ SCHÖNKE 1950: 12. P.

³⁷ BAUR 1970: 445. p.

Hogy a felek a jogvitájukkal felkeresik-e a bíróságot vagy sem, ez a szabad választásukra van bízva. Ha a bíróság mellett döntenek, akkor tekintettel kell lenniük a per céljára és közre kell működniük a konfliktus gyors és méltányos elhárításában.³⁹

- 126 A per céljának és szociális funkciójának a megváltozásával újból felmerült *a felek igazmondási kötelezettségének* bevezetése iránti igény. Hasonló kötelezettséget az abszolutizmus korából származó törvénykezési rendtartások – így pl. az 1781. évi osztrák és az 1793. évi porosz Allgemeine Gerichtsordnung (lásd 292, 299. pont) – írtak elő. A XIX. században, a „szabályozott perháború” korában az igazmondási kötelezettség kiszorult az alapelvek sorából. Az 1877. évi német polgári perrendtartás, amely a pervezetéssel kapcsolatos jogosítványok túlnyomó részét a feleknek engedte át (lásd 57–66. pont), a jogvita eldöntéséhez megelégedett az alaki igazsággal. *Wach* szerint az igazság kiderítése „...nem célja a perrendtartásnak és nem is lehet az. Az egy véletlen eredmény.”⁴⁰ A korabeli német eljárásjogi dogmatikával szemben *Klein* volt az, aki „a végighazudott perrel” szemben újból az igazságot állította az eljárás középpontjába, mert az alaki igazságot összeegyeztethetetlennek tartotta a per szociális funkciójával. „A per az anyagi igazság megállapításának az eszköze, és annak is kell maradni, különben hiányzik a per szociális igazsága”.⁴¹
- 127 A polgári per társadalmi rendeltetésének az előtérbe állítása nem változtatta meg az eljárásjognak az anyagi joghoz való viszonyát. *Klein* a per „szolgáltató funkcióját” hangsúlyozta: „A jó per és a jó jog egymáshoz tartoznak, mint ahogy a régi mondás szerint is csak ép testben lakozhat ép lélek.”⁴² A per az anyagi jog megállapításának az eszköze és annak is kell maradnia. Az anyagi jog ismerete és annak helyes alkalmazása áll az első helyen, különben hiányzik a per szociális igazolása, „egy üresen járó, kerepelő malom-má válik”.⁴³

³⁸ KLEIN 1901: 28. p.

³⁹ Vö. WASSERMANN 1978: 55. p.

⁴⁰ „Die Feststellung der Wahrheit ...nicht das Ziel des Civilprozesses und kann es nicht sein. Sie ist ein zufälliges Resultat.” WACH 1879: 149. p.

⁴¹ Id. LEVIN 1913: 33. p.

⁴² KLEIN 1901: 25. p.

⁴³ BAUR 1970: 453. p.

- 128 Az osztrák polgári perrendtartás több mint egy évszázada a szociális polgári per modelljének számít. *Klein* gondolatai a perről, mint az állam szociálpolitikai programjába beleágyazott jóléti intézményről, az ezredfordulón még időszerűbbek, mint valaha (lásd 443. pont). Az utókor nem fukarkodik a műnek és alkotójának a dicséretével.⁴⁴ Ezek közül *Esser*ét emeljük ki, aki az osztrák tudóst mint jogszociológust méltatja: „Ritkán tükrözi vissza olyan beszédesen egy modern törvénykönyv az alkotójának a személyiségét és a tudását, mint Franz Klein polgári perrendtartása. Hogy egy teoretikus – és Klein az volt a legjobb értelemben – minden dogmatikai előítéletről lemondjon, az már egy különlegesség. De hogy a politikai realitásra is ráérezzen és azt meg is ragadja, az már egyenesen ámulatba ejtő.”⁴⁵

3. Az osztrák polgári perrendtartás alapelvei

- 129 A polgári per szociális funkciójának az előtérbe állítása nem maradhatott hatás nélkül a polgári eljárás *alapelveire* sem. Mindenekelőtt megváltozott a bíróság és a felek közötti viszony. A felek hátrányára ismét gyarapodtak a bíróság pervezetési jogosítványai, lényegesen túlhaladva a liberális perben kialakított mértéket (lásd 21, 24, 57–66. pont). A bírói aktivitás fokozódásával tényleges tartalmat kaptak azok az alapelvek is (nyilvánosság, szóbeliség, közvetlenség), amelyek a polgári forradalmak korszakának vívmányai voltak.

Perkoncentráció

- 130 Az alapelvek közül a *perkoncentráció* kívánczik az élre, amely a szociális polgári per egyik legfontosabb célkitűzését, a gyors, olcsó és lehetőleg egyszerű eljárás iránti igényt fejezi ki. *Klein* ezzel a polgári per szabályozásának olyan mércéjét állította fel, amely a mindig megújuló reformtörekvések egyik legfőbb mozgatórugója lett. Az osztrák polgári perben mindenekelőtt a bíró megnövekedett pervezetési jogosítványai és a hivatalbóliság (lásd 140, 142 pont) szolgálják a perkoncentráció elvének a megvalósulását. A törvény számos olyan eszközt ad a bíró kezébe, amellyel időt és felesleges költségeket

⁴⁴ A Franz Kleinről szóló értékelések részletes áttekintését adja BÖHM: 1987: 326–328. p

⁴⁵ ESSER 1948: 35.p.

tud megtakarítani, és fel tud lépni a felek perelhúzási kísérleteivel szemben (lásd 140. pont). Az eljárás koncentrációját szolgálja még az ún. novációs tilalom a fellebbezési eljárásban, amely a másodfokú bíróság tevékenységét az első fokon megállapított tényállás felülvizsgálatára korlátozza. A modern osztrák polgári eljárásjog főszabályként nem alkalmazza ugyan az „eshetőségi elvet”, azaz nem követeli meg a felektől azt, hogy a tényállításait és a bizonyítási indítványait egyszerre terjesszék elő, egyes kereseti típusok esetében azonban előfordulhat.⁴⁶

Rendelkezési elv

- 131 A *rendelkezési elv* az öZPO-ban is lényegében változatlan tartalommal érvényesült mint az 1877. évi német polgári perrendtartásban. A polgári per szociális funkciójának az előtérbe állítása nem változtatott (és nem is változtathatott) azon az alapvető elven, hogy a felek a *per tárgya felett szabadon rendelkezhetnek*. A polgári per csak a felek kérelmére indulhat meg (226. §) és a „Wo kein Kläger, da kein Richter” elv alól a törvény csak kivételes esetekben ad felmentést, így pl. egyes különleges perekben, illetve a nemperes eljárásokban.⁴⁷ A felperes kereseti kérelme, illetve az alperes ellenkérelme határozza meg a bíróság érdemi döntésének a terjedelmét. A bíróság nem jogosult arra, hogy a feleknek olyat ítéljen meg, amit nem indítványoztak (405. §). A rendelkezési elvben rejlő „kockázatot”, miszerint a bíróság többet nem, kevesebbet azonban megítélhet, *Fasching* szerint a hiánypótlásra való felhívás (84. §), illetve a kitanítási kötelezettség (432. §) csökkentheti, amelynek keretében a bíróság még az ügyvéd által képviselt felet is köteles felhívni a keresetet ellentmondásainak vagy hiányosságainak a kiküszöbölésére.⁴⁸ Az öZPO is megengedi a kereset megváltoztatását, de a perfüggőség beállta után ehhez az alperes beleegyezésére vagy a bíróság kifejezett engedélyére van szükség (235. §). A felek a jogvita idő előtti befejezéséről is rendelkezhetnek. Ilyen hatása van a kereset visszavonásának (237. §), a felek egyezségének (204. §) valamint a jogról való lemondásnak (394. §) és a jogelismerésnek (395. §).

Tárgyalási elv

⁴⁶ Vö. FASCHING 1990: 338–339. p., RECHTBERGER–SIMOTTA 2000: 187. p.

⁴⁷ Vö. WOLFF 1936: 262. p., FASCHING 1990: 304–305. p., RECHBERGER–SIMOTTA 2000: 268–269. p.

⁴⁸ FASCHING 1990: 340. p.

- 132 Az osztrák polgári perben a *tárgyalási elv* csak korlátozottan érvényesül. A feleknek a pertárgy feletti szabad rendelkezése nem kapcsolódik össze a *peranyag* feletti kizárólagos uralommal. Ez az egyik legszembevetőbb különbség az 1895. évi osztrák és az 1877. évi német perrend között, amelynek az oka a szociális polgári per célkitűzésében keresendő. Klein nagyon szemléletesen írta le azt, milyen következményekkel jár a tárgyalási elv kizárólagos érvényesülése: „A felek a valódi tényállásból a jogilag releváns tényeknek és körülményeknek csak egy tetszőleges mennyiségét hozzák a bíróság tudomására; van amit elhallgatnak abból és van amit hozzátesznek. Irreleváns dolog a bírótól elvárni azt, hogy a valódi tényállás maradéka alapján hozza meg az ítéletét....*Ezért a per tartalma feletti uralom vagy másképpen jogosítvány a bírót egy téves vagy csak viszonylag helyes, illetve pontatlan ítélethez vezeti.*” Ugyancsak tőle származik a megállapítás, miszerint „... a feleknek azért kell a bíróság előtt a tényeket feltárniuk és az állításait bebizonyítaniuk, mert a kereset benyújtása előtt a bíró a jogvitájukról semmit sem tudhatott. De ha ezalatt azt értjük, hogy a tények feltárása és a bizonyítás kizárólag a felek feladata, és a bíró csak az alapján dönt, amit elébe tárnak, és a számára közömbös az, hogy az ítélet a valós helyzetnek megfelel-e, ez érthető módon nemcsak az egyénnek, hanem a jogélet és a jogrend számára is rendkívül kedvezőtlen.”⁴⁹
- 133 Erre tekintettel az osztrák polgári perrendtartás a peranyag szolgáltatásáért való felelősséget *megosztotta* a bíróság és a felek között. A per eldöntéséhez szükséges tények és bizonyítékok szolgáltatása, ellentétben a pandektajogi perrel, valamint a XIX. századi liberális perrendtartásokkal, nem kizárólag a felek feladata, abban a bíróságnak is közre kell működnie, mert csak így lehet biztosítani azt, hogy az ítélete valós ténybeli alapon nyugodjon és az anyagi igazság kiderítésének a követelménye megvalósuljon. A „tiszta tárgyalási elv” feladása és helyette egy olyan *vegyes rendszer* kialakítása, amely a vizsgálati elv elemeit is tartalmazza, nemcsak egy új perteknikai megoldás,⁵⁰ hanem – az osztrák jogirodalom álláspontja szerint – azt a felfogást is kifejezésre juttatja, hogy a per *állami jóléti feladat* (staatliche Wohlfahrtsausgabe).⁵¹

⁴⁹ KLEIN 1890/91:520. p.

⁵⁰ PETSCHKE–STAGEL 1963: 223. p.

⁵¹ RECHBERGER–SIMOTTA 2000: 175–177. p. BÖHM 1986: 59. p. OBERHAMMER 1993: 42. p.

- 134 A peranyag-szolgáltatás szabályozásakor az öZPO is *a tárgyalási elvből* indul ki, vagyis elsődlegesen a felek feladatává teszi azt, hogy a ténybeli állításait és azok bizonyítékait a bíróság elé terjesszék (226. §). A felek „játékterét” azonban az *igazmondási kötelezettség* meglehetősen leszűkíti, mivel a törvény a feleket arra kötelezi, hogy a perbeli kérelmeik alapjául szolgáló tényeket a valóságnak megfelelően és a maguk teljességében adják elő (178. §). Az ellenérdekű fél ténybeli előadásáról, az általa felajánlott bizonyításról, valamint a bizonyítási eljárás eredményéről a feleknek határozottan kell nyilatkozniuk. Az igazmondási kötelezettség *Fasching* szerint a rendezett és méltányos (geordnete und gerechte) igazságszolgáltatáshoz fűződő közérdekben gyökerezik és megóvjá a per a felek önkényétől, anélkül azonban, hogy a felek felelősségét csökkentené.⁵² Az igazmondási kötelezettség bevezetése egyúttal azt is kifejezi, hogy az öZPO a „tisztá tárgyalási elvtől” a vizsgálati elv irányába fordul.⁵³

4. A bírói hatalom megnövelésének eszközei

- 135 Az 1895. évi osztrák polgári perrendtartás – *Klein* elképzeléseinek megfelelően – „a szociálisan gyengébbek” jogát kívánta megvédeni. Ezt a célkitűzését úgy tudta megvalósítani, hogy alapvetően átrendezte azt a felelősségi viszonyt, amely a bíróság és a felek között a liberális polgári perben kialakult. A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga között megpróbált olyan *egyensúlyt* teremteni, amely egyszerre óvta meg a pereskedőket a bírói önkénytől és az eljárás parttalanságától. A felek továbbra is szabadon dönthettek a per megindításáról, illetve a jogorvoslati eszközök igénybe vételéről, és ők határozták meg a jogvitájuk tárgyi kereteit is; de a már megindult eljárás „mozgásban tartása” a bíróság feladata lett. Az alaki pervezetés körében az osztrák bíró mindazokat a jogosítványokat átvette, amelyeket az 1806. évi *Code de procédure civile* teljes egészében (lásd 21, 23–24. pont), az 1877. évi *Zivilprozeßordnung* pedig jelentős részben (lásd 57–66. pont) a felekre bízott. Az öZPO a tényállás megállapításában is közreműködésre kötelezte a bírót és ehhez – amint azt az előző pontban láttuk – megfelelő jogosítványokkal ruházta fel. Mindezek alapján megállapítható az, hogy az osztrák polgári per-

⁵² FASCHING 2000: 309. p.

⁵³ RECHBERGER–SIMOTTA 2000: 175. p.

ben az *Amtsbetrieb* (lásd 57. pont) érvényesül, ami – a jogirodalom szerint – a polgári per „jóléti intézmény” jellegének a kifejeződése.⁵⁴

Határnapok és határidők

- 136 Az osztrák polgári eljárásban vagy a törvény által közvetlenül meghatározott vagy pedig a bíróság által megállapított határidők érvényesülnek (123. §). A liberális perrendtartással ellentétben a feleknek alig van befolyásuk a határidők alakítására: közös meg egyezésükkel legfeljebb megrövidíthetik (129. §), de semmiképpen sem hosszabbíthatják meg a határidőket (128. §).⁵⁵ *Fasching* szerint az osztrák polgári per időbeli lefolyásáért a bíró a felelős, akire a törvény egyfelől szigorú cselekvési kötelezettséget ró, másfelől a mozgásterét is beszűkíti, különösen a törvényi határidőkkel, valamint egyes határnapok hivatalból történő kitűzésének a kötelezettségével.⁵⁶ Ennek a megállapításnak látszólag ellentmond az öZPO 130. §-a, amely szerint a határnapok kitűzése, amennyiben a törvény másképpen nem rendelkezik, *a felek indítványára történik*. A törvény azonban – szinte valamennyi fontosabb határnap esetében – a hivatalból történő kitűzést írja elő, tehát a felek indítványozási jogának nincs számottevő jelentősége. Így pl. a bíróság *hivatalból* tűzi ki az előkészítő tárgyalás (257. §)⁵⁷, az érdemi tárgyalás (260. §), a megkeresett bíróság előtti bizonyításfelvétel (281. §), a fellebbezési tárgyalás (480. §) a perújítást engedélyező tárgyalás határnapját (541. §), valamint a félbeszakadt eljárás folytatásának időpontját (190. §). A határnap kitűzéséről a bíróság végzéssel határoz, amellyel szemben a törvény csak kivételes esetekben engedi meg a fellebbezést.

Idézés

- 137 A határnap kitűzése után a bíróság hívja fel a feleket vagy a tanúkat a tárgyaláson való megjelenésre, tehát az idézés is *hivatalból* történik. Ha a bíróság valamelyik fél indítványára tűzi ki a határnapot, akkor csak az ellenérdekű felet kell megidézni, az indítványozót elegendő a kérelemre vezetett „felzettel” értesíteni. Azokban a perekben, ame-

⁵⁴ KLEIN 1901: 25. p. RECHBERGER–SIMOTTA 2000: 177. p.

⁵⁵ A törvényi határidőket, illetve a bírósági határidőket azonban, ha a törvény kifejezetten nem tiltja meg, a *bíróság* meghosszabbíthatja (128. § 1. bek.).

⁵⁶ FASCHING 1990: 287. p.

⁵⁷ Az öZPO 2002. évi novellája hatályon kívül helyezte a perfelvételi tárgyalásra vonatkozó rendelkezéseket (239–242. §) és a rugalmasabb *előkészítő tárgyalást* (258. §) vezette be.

lyekben az ügyvédi képviselőt kötelező, az érdemi tárgyalásra szóló első idézésben a feleket fel kell hívni arra, hogy csak ügyvéddel képviseltethetik magukat és egyúttal tájékoztatni kell őket arról, hogy az ügyvéd megnevezésének elmulasztása milyen hátránnyal jár (131. §). A törvény részletesen szabályozza a tanúk megidézésének a módját is (329. §).

Kézbesítés

- 138 Az öZPO abban is eltér a liberális polgári perrendtartásoktól (lásd 23, 66. pont), hogy az idézések kézbesítését sem bízta a felekre, ehelyett az „Amtsbetrieb” elvét érvényesíti. A bíróság *hivatalból* rendeli el a kézbesítést (87. §), kivéve ha a törvény eltérően rendelkezik, pl. az ügyvédek egymás közötti kézbesítése esetében (112–113. §). A bíróság feladata az, hogy meghatározza:

- a) mit, milyen módon és kinek kell kézbesíteni,
- b) elrendelje a kézbesítés végrehajtását,
- c) gondoskodjon a kézbesítésre alkalmas szervről,
- d) megőrizze a kézbesítést igazoló vétíveket.⁵⁸

Mivel a kézbesítés a felségjogból eredő állami feladat, a kézbesítést végző szervek felróható magatartásáért az állam a felelős. A kézbesítés módját egyébként 1982 óta *külön törvény* szabályozza.⁵⁹

Pervezetés

- 139 Az osztrák polgári perben érvényesülő „Amtsbetrieb” egyik megnyilvánulása az, hogy az ún. alaki és anyagi pervezetés is a bíró feladata.⁶⁰ Az *alaki pervezetés* körében az elnök megnyitja, vezeti és bezárja a tárgyalást, megadja a szót a jelenlévőknek, illetve megvonhatja azoktól, akik a tárgyalás rendjét nem tartják be, kihallgatja azokat a személyeket, akiknek a bizonyítási eljárás során vallomást kell tenniük, és kihirdeti a bíró-

⁵⁸ FASCHING 1990: 274. p.

⁵⁹ Bundesgesetz über die Zustellung behördlicher Schriftstücke (Zustellgesetz) – BGBl 1982/200.

⁶⁰ A német jogirodalomhoz hasonlóan (lásd 57. pont) az osztrák szerzők is különbséget tesznek az alaki és az anyagi pervezetés (formelle und materielle Prozeßführung/leitung) között. Az alaki pervezetés körébe tartoznak mindazok az intézkedések, amelyek a per külső lefolyását hivatottak biztosítani (pl. idézés, kézbesítés, határidők és határnapok kitűzése stb.). Az anyagi pervezetés az ügy kimerítő tárgyalását és szakszerű eldöntését jelenti, amely magában foglalja a peranyag összegyűjtésében való közreműködést is. Vö. FASCHING 1990: 414. p. RECHBERGER–SIMOTTA 2000: 269–270. p.

ság határozatait (180. §).⁶¹ *Fasching* szerint a jogérvényesítésért, a jogbiztonságért, valamint az egyes polgárok jogbékéjéért való jogállami felelősség az osztrák polgári perben oda vezet, hogy a bíró ugyanolyan mértékben felelős, mint a felek a döntés teljességéért és helyességéért. A magától értetődő formális pervezetési kötelezettséghez pótlólag lép a bíró *anyagi pervezetése*, amely azonos a felek cselekvési terheivel, hogy a per gyorsan és célravezetően a helyes döntéshez vigyen.⁶²

- 140 Az osztrák bíró megnövekedett pervezetési jogosítványai mindenekelőtt a *perkoncentráció* elvének a megvalósulását szolgálják (lásd 130. pont). Ennek érdekében az elnök gondoskodik arról, hogy az ügyet *kimerítően tárgyalják*, a tárgyalás azonban ne legyen terjengős és ne terjedjen ki lényegtelen mellékkörülményekre és amennyiben lehetséges, megszakítás nélkül fejeződjön be. Az elnöknek a tárgyaláson a kérdéseivel vagy más módon oda kell hatnia, hogy a felek a döntés szempontjából lényeges ténybeli közléseket megtegyék vagy a hiányzó adatokat pótolják, a bizonyítási eszközeiket megjelöljék, a felajánlott bizonyítékaikat kiegészítsék és általában minden olyan felvilágosítást megadjanak, amelyek a valós tényállás megállapításához szükségesek (182. §). Az anyagi pervezetés körébe tartozik a *peranyag tagolása* is, így a bíróság elrendelheti az előtte folyamatban lévő perek egyesítését, elkülönítését, valamint a tárgyalásnak egy meghatározott vitapontra való korlátozását (187–189. §). Ha a jogvita eldöntése részben vagy egészben olyan jogviszony fennállásától vagy fenn nem állásától függ, amely egy folyamatban lévő másik eljárásnak a tárgya, annak a jogerős befejezéséig a bíróság felfüggesztheti az eljárást (190. §). A perkoncentráció érdekében a bíróságnak lehetősége van arra, hogy a felek tényállításait vagy bizonyítási indítványait a perelhúzás szándéka miatt *megengedhetetlennek minősítse*, illetve *elutasítsa* (179, 181, 275. §). A bíróság – indítványra – a bizonyítást elrendelő határozatában határidőt tűzhet ki, ha a bizonyítás felvételét határozatlan ideig tartó akadály gátolja vagy a foganatosítása kétségesnek látszik (279. §).

A kitanítási kötelezettség

⁶¹ Az öZPO 2002. évi novellája tovább bővítette a bíróságnak az alaki pervezetés körében megtehető intézkedéseit (180–82. §).

⁶² FASCHING 1990: 413. p.

- 141 A kitanítási kötelezettség az anyagi pervezetés egyik fontos eleme, amely egyúttal jól tükrözi a szociális polgári per szemléletváltozását is. Ez a per már nem a „jogért folytatott küzdelem”, ahol a bíró „keresztbe tett lábbal” szemléli az eseményeket, hanem az állam szociálpolitikájának a része. Ebbe illeszkedik bele a bírónak az a kötelessége, hogy a jogban járatlan és ügyvéddel nem képviselt felek számára a percselekmények foganatosításához szükséges irányítást megadja, valamint a cselekményeik és a mulasztásaik jogi következményeire őket kitanítsa. A határozatának a kihirdetése során a bírónak *külön fel kell hívnia* a jogban járatlan felek figyelmét a perorvoslati határidőkre és azokra a rendelkezésekre, amelyek a perorvoslat benyújtásához kötelező ügyvédi képviseletet írnak elő (432. §). A jogirodalom és a gyakorlat álláspontja szerint a bíró kitanítási kötelezettsége nem terjedhet odáig, hogy a felet keresetváltoztatásra ösztönözze, az egyoldalú támogatás látszatával az ellenérdekű félben aggodalmat keltsen vagy a bíró az egyik fél tanácsadójává vagy ügyvédjévé (Rechtsfreund) váljon.⁶³ A fentebb idézett szabály csak a *járásbíróság hatáskörébe* tartozó ügyekben alkalmazható. Ha az ügy magasabb bírói fórum elé tartozik, a törvény a felek számára kötelezővé teszi az ügyvédi képviselet (27. §).

Bizonyítás hivatalból

- 142 A vizsgálati elv alapján a bíróságnak aktívan közre kell működnie a tényállás megállapításában. A 183. § lehetővé teszi azt, hogy 1. a bíró a feleket személyes megjelenésre szólítsa fel, 2. a feleket a birtokukban lévő okiratokat vagy szemletárgyakat bemutatására hívja fel, 3. hivatalból okiratokat beszerzése iránt intézkedjen, 4. a felek bevonásával szemle foganatosítását, szakértői bizonyítást rendeljen el, továbbá olyan személyeket, akiktől a kereset vagy a tárgyalás addigi adatai alapján a per eldöntése szempontjából jelentős tényekről felvilágosítás várható, tanúként megidézzen, valamint a 371. § alapján hivatalból elrendelje a felek kihallgatását (371. §). A felsorolt szabályokból kitűnik az, hogy a bíróság hivatalból *bármilyen bizonyítást* felvehet. Ezen a téren a kötöttségei minimálisak, így pl. csak olyan okirat bemutatását rendelheti el, amelyre legalább a felek egyik hivatkozik, illetve nem vehet fel okirati vagy a tanúbizonyítást akkor, ha az ellen mindkét fél tiltakozik (183. § 2. bek.). A jogirodalom álláspontja szerint az osztrák

⁶³ RECHBERGER 2000: 1161–1162. p.

polgári perben a tárgyalási elv mellett a „korlátozott” vizsgálati elv (abgeschwächter Untersuchungsgrundsatz) érvényesül, amit alapvetően az különböztet meg a „tisztá” vizsgálati elvtől, hogy a bíró a felek állításainak a hiányában tények után nem kutat-hat.⁶⁴ A „tisztá” vizsgálati elv csak azokban a különleges eljárásokban fordul elő, ahol azt a közérdek indokolja, így pl. a házasság érvénytelenítése vagy a származás megállapítása iránti perekben.

5. Az osztrák polgári per hatása

- 143 Az öZPO kezdettől fogva nagy hatást gyakorolt a környező országok polgári eljárásjogának a fejlődésére. A német jogirodalom az 1894. évi tervezet megjelenésétől fogva élénk figyelemmel kísérte az osztrák kodifikáció útját (lásd 116. pont). A szociális permodell sikere és a törvény kedvező fogadtatása még jobban ráirányította a figyelmet a német perrendtartás fogyatékoságaira (lásd 68–73. pont). Egyre többen követelték azt, hogy német igazságszolgáltatás bizalmi válságát az osztrák polgári perrendtartáshoz hasonló modern eljárással oldják meg,⁶⁵ sőt olyanak is akadtak, akik az öZPO teljes átvételét is elképzelhetőnek tartották.⁶⁶ A dicséret mellett nem hiányzott az „elfogulatlanul tárgyilagos és tudományosan megalapozott” kritika sem. *Bähr*, aki 1894-ben korreferátumot írt Kleinnek az öZPO javaslatát bemutató tanulmányához,⁶⁷ eltúlzottnak találta az egyesbíráskodás mértékét,⁶⁸ esetenként formálisnak a perfelvételi tárgyalást, kételkedett abban, hogy a szóbeli tárgyalást iratváltás nélkül is elő lehet készíteni, to-

⁶⁴ A „korlátozott” és a „tisztá” vizsgálati elv között a különbség RECHBERGER–SIMOTTA (2000: 177. p.) szerint inkább elméleti, mintsem gyakorlati. Ha a bíró a „tisztá” vizsgálati elv alapján jár el, akkor is ügyelnie kell arra, hogy a felek egy „alapszubsztátumot” szolgáltatassanak a tényálláshoz.

⁶⁵ GOTTWALD 1998: 182. p.

⁶⁶ Közéjük tartozott Josef Kohler is, aki azt javasolta, hogy német polgári törvénykönyv (BGB) helyett a svájcit, a német polgári perrendtartás (ZPO) helyett az osztrákot kellene bevezetni. Id. SPERL 1926: 415. p.

⁶⁷ KLEIN, Franz: Die neuen österreichischen Civilprozess-Gesetzentwürfe. *Zeitschrift für Deutschen Zivilprozess*, XIX. Band, 1–79., 197–246. p.

⁶⁸ Az 1894. évi tervezet, majd az öZPO a járásbíráskodás előtti eljárásban, ahol az ügyvédi képviselet nem volt kötelező, minden ügyre kiterjedően bevezette az egyesbíráskodást. *Bähr* ellenvéleményét, miszerint a „jó igazságszolgáltatáshoz már az első fokú eljárásban társasbíráskodásra van szükség” a gyakorlat nem igazolta, és mind Németországban, mind Ausztriában az egyesbíráskodás a törvényszék előtti elsőfokú eljárásban is elterjedt. Vö. *BÄHR* 1894: 79. p. ROSENBERG–SCHWAB–GOTTWALD 1993: 630–632. p. RECHBERGER–SIMOTTA 2000: 24. p.

vábbá elutasította a felek eskü alatti kihallgatását, mint bizonyítási eszközt.⁶⁹ Wach, korának egyik legtekintélyesebb német perjogásza a bíró erős perbeli pozícióját kritizálta, mivel abban az ügyvédek iránt kifejeződő bizalmatlanságot látta és az osztrák eljárás alapelveivel is csak részben értett egyet.⁷⁰ A jóindulatú bírálók mellett néhány elszánt ellenfele is akadt az új osztrák perrendtartásnak, így pl. *Stein*, aki a német jogirodalmat az „ausztriacizmus hipnózisából” akarta felébreszteni⁷¹ vagy *Richard Schmidt*, aki később sem tudott az osztrák perrendtartás iránt érzett ellenszenvétől megszabadulni.⁷² Ehhez azok az osztrák jogászok is hozzájárultak, akik – *Jelinek* szerint „részben elegendő legitimitás nélkül” – csak azért támadták az öZPO-t, mert az érdekeikkel ellentétes volt.⁷³

- 144 Az osztrák polgári perrendtartással szembeni későbbi kritika elsősorban a felek háttérbe szorítását, illetve a bíróság szerepének a túlzott növekedését, valamint a hivatalbólíságot nehezményezte. De vitatták a kleini gondolatok eredetiségét is, azt állítva, hogy az öZPO-ban nem tűntek fel új gondolatok, hanem a régiek tértek vissza új tartalommal.⁷⁴ A perkoncentrációban, az aktív bírói pervezetésben pedig az abszolutizmus jogának a feléledését, sőt a „rendőrállam” visszatérését látták.⁷⁵ Ezeknek a vádaknak mindössze annyi alapjuk volt, hogy Klein nagyra értékelte a XVIII. századi porosz törvényhozást, mivel abban saját kora szociális törekvéseinek az anticipációját látta.⁷⁶

⁶⁹ Az a gondolat, hogy a felek tanúk módjára kihallgathatók és megeskethetők, az angol polgári perjogból ered, de a konkrét szabályok az 1873. évi bagatell eljárásból kerültek az öZPO-ba (371–380.§). Az intézmény körüli bizonytalanság megmutatkozott abban, hogy a felek kihallgatása csaknem egy évszázadon keresztül csak szubszidiárius bizonyítási eszköznek minősült, amelyre csak akkor kerülhetett sor, ha a felek más bizonyítékokkal nem rendelkeztek. Az 1983. évi novella a felek kihallgatását a négy „klasszikus bizonyítási eszköz” közé emelte. Vö. BÄHR 1894: 94. p. RECHBERGER 2000: 1022. p.

⁷⁰ WACH 1895: 15. p.

⁷¹ „Man muß sich von der Hypnose des Austriacismus befreien.” In *Verhandlungen des 29. Deutschen Juristentages* (Karlsruhe 1908.) V. Bd. Berlin 1909. 669. p.

⁷² SCHMIDT R. 1939: 253–278. p.

⁷³ Az osztrák kritikusok elsősorban az ügyvédek közül kerültek ki (pl. Beck, Kornfeld, Tinzl), de az egyetemi tanár Canstein, Demelius és Skedl is közéjük tartozott. Vö. SPERL 1926: 413–414. p.

⁷⁴ KISCH 1928/29: 3. p.

⁷⁵ HABSCHEID 1968: 190–191. p.

⁷⁶ A XVIII. század végi porosz törvényhozást egy „túlságosan korán kivirágzott sarjnak, szívet melengető felvillanásnak” nevezte, de elismerte azt, hogy nem volt „szerves gyümölcse” a korszak kulturális körülményeinek. Ezt a gondolatsort egy Goethe hivatkozással tette még szemléletesebbé: „Egy Eckermannal folytatott beszélgetésben Goethe úgy vélte, hogy az ember anticipációiban hordja magában a világot, csak az ad megismerést...Ezt a véleményt el lehet fogadni, ha látjuk, amit ma az egész társadalmat hatalmába kerítő gazdasági és kulturális mozgalom által mint kíváncsiságot és jövőtervet el-

- 145 A kételkedők másik célpontja a *perkoncentráció elve* volt (lásd 130. pont), és abban az aggodalomban nyilvánult meg, vajon a gyorsaság nem megy-e az alaposság rovására? Az igazságügyi statisztikák azonban már néhány évvel az öZPO hatályba lépése után *Kleint* igazolták. 1900-ban az osztrák bíróságok által hozott elsőfokú ítéleteknek (nem számítva az ún. mulasztási ítéleteket) 42%-át támadták meg fellebbezéssel, míg ugyanabban az időben Németországban a fellebbezési arány 41,5%-os volt, tehát a perek felgyorsítása nem vezetett az ítélkezés minőségének a romlásához. Ide kívánczik *Jelineknek* az a megjegyzése, hogy azoknak, akik úgy vélték, hogy az osztrák polgári perben a „Fixigkeit vor Richtigkeit” elve érvényesül, még sohasem sikerült bebizonyítaniuk azt, hogy a tárgyalások elhalasztása vagy a feleknek a határidők feletti rendelkezése a döntések helyességét mozdítaná elő. „Mifelénk inkább arról panaszkodnak, hogy a perek túlságosan hosszú ideig tartanak, hogy a gyorsaság a helyességet veszélyeztetné, ezt még senki sem állította.”⁷⁷
- 146 A bírálatok ellenére az osztrák polgári perrendtartás a XX. századi perjogi reformok és kodifikációk példaképévé vált. A legnagyobb hatást kétségtelenül *Németországra* gyakorolta, bár ezt a tényt a német jogirodalom – néhány szerző kivételével⁷⁸ – nem szívesen ismeri el. Ehelyett elég gyakori az a beállítás, amely az öZPO-ban a német perrendtartás „kishúgát” látja. *Stürner* szerint „egy szövegezésbeli, tartalmi és rendszerbeli normarecepció történt, a német per lényegében az osztrák modellben lett továbbfejlesztve”.⁷⁹ Az osztrák perrend keletkezéstörténete ellentmond ennek, mivel az 1876. évi ún. Harrasowsky-féle tervezettől kezdve,⁸⁰ (amelyet másfél évtizeddel később Klein is felhasználott) egyre nagyobb lett a szemléletbeli különbség a két születő perrendtartás között. Ha valami mégis hatott *Kleinre*, az az 1850. évi hannoveri perrendtartás volt (lásd 33. pont). *Jelinek* szerint sokkal helyesebb arról beszélni, hogy a ZPO és az öZPO évtizedeken keresztül tartó, a „határokon átnyúló” egymásra hatásban fejlődtek.⁸¹

érni szándékozunk, a 18. századi porosz törvényzásban egy rövid időre realizálták.” KLEIN (1901:25–26. p.)

⁷⁷ JELINEK 1991: 47. p.

⁷⁸ A legújabb jogirodalomból mértékadónak tekinthető GOTTWALD 1998. 179–195. p.

⁷⁹ „Az öZPO a német törvény felépítése és intézményei mellett annak a szövegét is átvette, a per menetét azonban a Franz Klein-féle permodell szerint alakította át.” STÜRNER 1991. 18–19. p.

⁸⁰ DAHLMANN 1982: 2726–2777. p.

⁸¹ Az egymásra hatás egyfelől az új eljárásjogi alapelvek, különösen a szóbeliség és a nyilvánosság alkalmazásában, másfelől a pandektajogi per szerkezetének a megújítására való törekvésben nyilvánult

- 147 A kleini reformgondolatok nyomán évtizedekig tartó vita bontakozott ki a liberális és a szociális polgári perrendtartás alapelvei körül. Mivel a német perjogászok „klasszikus iskolája” a liberális táborba tartozott, kezdetben minden olyan javaslatot elutasítottak, amely a felek szabadságát korlátozni akarta vagy a liberális alapelvektől való eltávolodáshoz vezetett volna. *Wassermann* megállapítása szerint a „Parteiherrschaft” a korszak életérzése volt, amelyen logikai vagy szociológiai érvekkel nem lehetett változtatni.⁸² Az áttörés a weimari köztársaság alatt következett be, amikor a társadalmi problémák súlya alatt a liberális polgári per értékrendje megroppant és az eljárás szociális átalakítása elkerülhetetlenné vált (lásd 158–161. pont).
- 148 A ZPO 1924. évi és 1933. évi novelláját, valamint az 1931. évi tervezetet az *erős osztrák hatás* jellemezte. 1926-ban német-osztrák jogharmonizációs bizottság alakult. A két ország perjogászainak 1928. évi bécsi konferenciáján „a kulturális összetartozás jeleként” egy *közös polgári perrendtartás* megalkotásának a gondolata is felmerült.⁸³ A Reichstag 1930. évi feloszlata után azonban az erről szóló tárgyalások befejeződtek.⁸⁴ Az osztrák befolyás az 1933. évi novellával érte el a tetőpontját. Már a törvény praebulumuma is – a néphez közel álló igazságszolgáltatásról, valamint a bíró pervezetési feladatairól – *Klein gondolatait* visszhangozta (lásd 120–128. pont). Az osztrák perjogászok (Sperl, Engel, Schima) elégtétellel nyugtázhatták több jogintézmény, így pl. az öZPO-ban szabályozott igazmondási kötelezettség átvételét.⁸⁵
- 149 Az Anschluß után megváltozott a két perrendtartás egymáshoz való viszonya. A „Birodalom” jogalkotási terveibe az öZPO átvétele már nem illett bele, mivel a hangadó nemzeti szocialista perjogászok már nem találták elég „korszerűnek”.⁸⁶ A két perrend-

meg. A német kodifikáció szempontjából hátrányt jelentett az, hogy először a jogegységet kellett megteremteni, Ausztriában pedig a soknyelvűség jelentett – el nem hanyagolható politikai kockázatot – a szóbeli eljárás bevezetése miatt. JELINEK 1991: 54.p.

⁸² WASSERMANN 1978: 59. p.

⁸³ A részleteket illetően már kevésbé volt egyetértés. Az osztrák perjogászok azt szerették volna, ha a közös perrendtartás túlnyomó részben az osztrák mintát követi, míg a németek nem akarták az öZPO-t teljes egészében recipiálni, hanem a német minta alapján szerették volna egy közös törvényt kialakítani. Vö. PETSCHKE 1928/1929: 183–236. p. GOTTWALD 1998: 188. p.

⁸⁴ DANNREUTHER 1987: 418.p.

⁸⁵ JELINEK 1991: 67. p.

⁸⁶ BLOMEYER 1938: 462–463. p.

tartás közelítése ennek ellenére folytatódott, de a II. világháború alatti közös módosítások nem bizonyultak hosszú életűnek.⁸⁷

- 150 A háború utáni évtizedekben a német perjogi dogmatika ismét a liberális alapokhoz tért vissza és az osztrák polgári perrendtartást *mint egészet* általában elutasította. A korszakot jellemző befelé fordulás – *Gottwald* szerint – a belső identitászavar következménye volt.⁸⁸ Hiába ülésezett a német nyelvű perjogászokat tömörítő Zivilprozeßlehrervereinigung 1960-ban és 1970-ben is Bécsben, a német referensek nem hivatkoztak a *genius loci*ra, mert a történelmi emlékek felidézése ebben a korban még nem volt ildomos.⁸⁹ Fordulatot csak a hetvenes évek második fele hozott, amikor hosszú előkészítés után megszületett a német polgári perrendtartás módosítása, az 1976. évi Vereinfachungs-novelle (lásd 177–182. pont), majd két évvel később megjelent *Wassermann* „Der soziale Zivilprozeß” c. könyve. A novella egyes gyorsító intézkedéseiben, valamint a bíróság és a felek közötti együttműködés fokozásában *felismerhető* az osztrák polgári perrendtartás hatása. *Wassermann* könyve a kleini gondolatok felidézésével a polgári per társadalmi rendeltetésére hívta fel a figyelmet.⁹⁰ A német jogirodalomban ismét fel-lángolt a vita a bírói hatalomról és a felek rendelkezési jogáról.⁹¹ A nyolcvanas évektől kezdve egyre gyakrabban esik szó a két perrendtartás közötti *kölcsönhatásról*, amelyet mindkét jogirodalom lovagiasan elismer. Az (osztrák) *Jelinek* az öZPO 1983. évi novel-lájában a ZPO egyes intézményeinek a hatását mutatja ki.⁹² (A német) *Gottwald* szerint a ZPO küszöbön álló reformjánál az osztrák előkép ugyanúgy szerepet játszik, mint korábban.⁹³ Ennek a magyarázatát a két perrendtartás *közeli rokonságában* látja: „Az idősebb német testvérnek meg kellett élni azt, hogy a fiatalabb indulása sikeresebb volt, korszerűbbnek és modernebbnek bizonyult. Ha nem is akarta mindig beismerni és a

⁸⁷ Ilyen volt pl. az 1943. évi 4. Vereinfachungsverordnung, amelyik külön „osztrák-résszel” rendelkezett.

⁸⁸ GOTTWALD 1998: 189. p.

⁸⁹ BAUMGÄRTEL, GOTTFRIED: Das Verfahren der ordentlichen Gerichte in öffentlich-rechtlichen Streit-sachen. *Zeitschrift für Zivilprozeß*, 73. Band (1960) 387. p. ZÖLLNER, WOLFGANG: Betriebjustiz. *Zeitschrift für Zivilprozeß*, 83. Band (1970) 104. p.

⁹⁰ WASSERMANN 1978: 49–62. p.

⁹¹ LEIPOLD 1982: 441–448. p.

⁹² JELINEK 1991: 80. p.

⁹³ GOTTWALD 1998: 193. p. Nem osztja ezt a felfogást STÜRNER (1991: 21. p.), aki szerint az osztrák processzualisztika német recepciójának az „aranykora” a weimai köztársasággal véget ért, mert a Klein-féle permodell elveszítette „szellem- és társadalomtörténeti” újdonságának az erejét, miután Németország sok alapelvben közelített hozzá.

tulajdonságaihoz is ragaszkodott, mégis arra törekedett, hogy a fiatalabb testvért utánozza és sok jellemvonását átvegye. Kívülről szemlélve a két perrendtartás nagyon hasonlónak látszik, és mind a testvéreknek, elválaszthatatlan sajátosságaik vannak.⁹⁴

- 151 Hasonlóképpen szoros, mondhatnánk „sógori” kapcsolat jellemezte az 1895. évi öZPO és az 1911. évi magyar Pp. viszonyát is. A magyar perrendtartás keletkezéstörténetével és az osztrák jogintézmények átvételével a 210–221. pontokban foglalkozunk részletebben. A Monarchia utódállamai közül az 1929. évi jugoszláv polgári perrendtartás kapcsolódott legszorosabban az osztrákhoz.⁹⁵
- 152 Nehezebben mutatható ki az osztrák polgári perrendtartás hatása a többi európai országban. A liberális alapokon nyugvó francia polgári eljárásjogi törvény vagy az 1940. évi olasz *Codice di procedura civile*, amely a peranyag és a per menete feletti rendelkezést túlnyomó részben a feleknek engedte át, az osztrák perrendtartás *ellenpólusának* bizonyult.⁹⁶ Az angol adversary-system szemszögéből nézve az osztrák polgári per egy *inkvizitórius eljárásnak* minősült (lásd 87–88. pont).⁹⁷ Mindez nem akadályozta meg az említett országokat abban, hogy a polgári eljárásjogi reformjaik során ne a Franz Klein munkássága óta ismert jelszavakat (néphez közeli igazságszolgáltatás, egyszerűség, gyorsaság, szociális tartalom stb.) és a bíró szerepének a növelését hirdessék. Legjobb példa erre az angol polgári eljárásjognak a – Woolf jelentés nyomán kibontakozott – 1998. évi reformja (lásd 448–449 pont). Joggal állapíthatta meg Gottwald az osztrák polgári perrendtartást elemző tanulmányában, hogy a szociális polgári per modellje *Ausztria maradandó hozzájárulása az európai perjog fejlődéséhez*.⁹⁸

⁹⁴ GOTTWALD 1998: 193. p.

⁹⁵ JELINEK 1991: 72–73. p.

⁹⁶ TROCKER (1991: 151. p.) megállapítása szerint az olasz perrendtartás céljai nem különböznek az osztrák, illetve az 1933 után német perrendtartás céljaitól, „de az ennek elérésére szolgáló eszközök teljesen eltérőek”.

⁹⁷ ABEL, PAUL – BRESH, MAX: Grundsätze des österreichischen und englischen Zivilprozesses in vergleichender Darstellung. In *Festschrift zur fünfzigjahrfeier der österreichischen Zivilprozeßordnung 1898–1948*. Wien, Manz, 7–16. p.

⁹⁸ GOTTWALD 1998: 181. p.

V. FEJEZET

EGY MODELLVÁLTÁS TÖRTÉNETE – A NÉMET POLGÁRI PERRENDTARTÁS ÁTALAKÍTÁSA

1. A reformnovellák

153 A XX. század elejére a német liberális permodell súlyos válságba került. Az 1877. évi polgári perrendtartás – a sokat emlegetett „manchesterizmus” következtében¹ – alkalmatlannak bizonyult arra, hogy a növekvő társadalmi feszültségeket közepette a jogviták megoldásának hatékony eszköze legyen (lásd 74. pont). A válságból kivezető utat a liberális elvek feladása és a ZPO *szociális indíttatású* átalakítása jelentette, amelyhez a kleini reformgondolatokat megtestesítő 1895. évi osztrák polgári perrendtartás szolgált mintául (lásd 118–128. pont). A reformnovellák sora 1909-ben kezdődött, majd az 1924. évi és az 1933. évi követte. A novellák hatására a ZPO az eredeti változatához képest egészen más alakot öltött. A leglényegesebb módosulás a bíróság és a felek viszonyában következett be.

Az 1909. évi novella

154 Az 1909. évi novella a járásbírói eljárás régóta esedékes reformját hajtotta végre.² A legfontosabb újítások közé tartozott az értékhatar felemelése, a hivatalbóliság bevezetése és a bíró jogkörének a kiszélesítése a tárgyalás előkészítése során.

A járásbírói eljárásban a felek pervezetését (Parteibetrieb) a hivatalbóliság (Amtsbetrieb) váltotta fel, mivel a novella úgy rendelkezett, hogy a határnapok kitűzése, továbbá az idézés és a kézbesítés a felek helyett kizárólag a bíróság feladata lesz. (496–497.§). Az újonnan beiktatott 501. § pedig a bíróságot feljogosította arra, hogy a kere-

¹ „A mi perrendtartásunk valódi törvénye a „manchesterizmusnak”. De nem sok életerő lakozhat benne, mivel ahogy az évtized eltelt, vagyis alig két évvel a ZPO hatályba lépése után már megjelent az 1881. évi császári rendelet, amely a német államügyek egységére támaszkodva egészséges fordulatot adott a törvényhozásnak.” SCHWARZ 1902: 141. p.

² Innét a német jogirodalomban használt „Amtsgerichtsnovelle” elnevezés.

setlevél vagy az előkészítő iratok alapján a tényállás felderítése érdekében a szóbeli tárgyalást megelőzően különböző intézkedéseket tegyen. A bíróság (1) elrendelhetette azt, hogy a felek mutassák be a birtokukban lévő olyan okiratokat, amelyekre hivatkoztak; továbbá törzskönyveket, tervrajzokat, vázlatokat és egyéb rajzokat csatoljanak; (2). közhivatalokat vagy köztisztviselőket kereshetett meg olyan okiratok közlése végett, amelyekre valamelyik fél hivatkozott; (3) a közhivataloktól és a köztisztviselőktől hivatalos felvilágosítást kérhetett; (4) tanúkat, akikre az egyik fél hivatkozott, valamint szakértőket idézhetett meg a tárgyalásra, (5) elrendelhetette a felek személyes megjelenését, továbbá (6) szemle fogantatását és szakvélemény elkészítését. Az 502. § módosításával még nyomatékosabbá vált a bíróság felderítési kötelezettsége (Aufklärungspflicht). Az eredeti megfogalmazás kiegészült azzal, hogy a szóbeli tárgyaláson bíróság köteles a tényállást a felekkel megvitatni.³

- 155 Az 1909. évi módosítások az osztrák polgári eljárásjog hatását tükrözték.⁴ A fentebb idézett 501. § nemcsak a tartalmában, hanem a megszövegezésében is követte az öZPO 183. §-át.⁵ A hivatalbóliság és a nagyobb bírói aktivitás egyelőre csak a járásbíróság előtti eljárásban érvényesült, tehát a novella a ZPO „liberális alaptartásán” egyelőre még *nem változtatott*.⁶ A német jogirodalomban ennek ellenére újból fellángolt vita a tárgyalási és vizsgálati elv körül. Már az első tervezetek megosztották a közvéleményt. A bírói aktivitást újból felélesztő 501. § azt a reményt táplálta, hogy a közelgő reform „végleg legyőzheti a túlhaladott tárgyalási elvet”.⁷ Sauter és Schwarz a *nép jogérzékére* hivatkozással követelte a tárgyalási elv korlátozását. „Amit a mi német népünk sohasem értett meg és nem is fog megérteni, az a tárgyalási elv és annak a bírósága, amelynek

³ A 464. § (a. F.) szerint a szóbeli tárgyaláson a bíróságnak oda kellett hatnia, hogy a felek valamennyi jelentős tényről kimerítően nyilatkozzanak és szakszerű indítványokat tegyenek. Az eredeti számozás az 1898. évi novella után változott meg.

⁴ Ezt a nézetet nem osztotta mindenki a német jogirodalomban. R. SCHMIDT (1909: 7, 12. p.) szerint a módosítás inkább a porosz jogtudósok, Cocceji, Carmer és Svarez eszméihez (lásd 265–266. pont) kapcsolódott.

⁵ A ZPO 501. §. szerint: „Das Gericht kann insbesondere: 1. den Parteien die Vorlegung der in ihren Händen befindlichen Urkunden, auf welche sie sich bezogen haben, sowie die Vorlegung von Stammbäumen, Plänen, Rissen und sonstigen Zeichnungen aufgeben.” Az öZPO 183. § szerint [...] kann der Vorsitzende insbesondere: [...] 2. verfügen, daß die Parteien in ihren Händen befindliche Urkunden, auf welche sich die eine oder andere berufen hat, Akten, Auskunftsachen oder Augenscheingegegenstände, ferner Stammbäume, Pläne, Risse und sonstige Zeichnungen und Zusammenstellungen vorlegen.

⁶ FEHLING 1966: 141. p.

egyszerűen megtiltották azt, hogy az igazság kiderítésében részt vegyen.”⁸ Az ellentábor a bíróság szerepének a növelésében a *vizsgálati elv* előretörését látta, és a „hazát fenyegető veszélyként” (dem Vaterlande drohende Gefahr) élte meg.⁹ A vitában kevesen maradtak mentesek az előítéletektől. *Richard Schmidt* tárgyilagos értékelése szerint az 501. § nem törte át a tárgyalási elvet, de a bíróság tevékenysége, ahogy a bizonyítási indítványoknak elébe megy, gyakorlatilag a vizsgálati tevékenység (Untersuchungstätigkeiten) felé közelít¹⁰. Hasonlóképpen vélekedett Stein is, aki az 501. §-t „a vizsgálati elvbe való bátor behatolásnak” nevezte.¹¹

- 156 Vitát váltott ki az 502. § módosítása is, mivel az új megfogalmazás túlmutatott a korábbi tartalomra.¹² A szóbeli tárgyaláson a bíró kötelessége lett az, hogy a *tényállást* (Sach- und Streitverhältnis) a felekkel megbeszélje. Ezáltal a bíró kiléphetett a korábbi passzivitásából és a tárgyalás *cselekvő alanya lett*. A „beszélgetés” során olyan tényeket is kideríthetett, amelyet a felek eredetileg nem akartak érvényesíteni. A módosítás ellenzői ezt a lehetőséget a *hivatalbólisághoz* való erős közeledésként értékelték. A tárgyalási elvet mégsem fenyegette veszély, mivel azt a ZPO megalkotói már 1877-ben sem a Gönner-féle „semmit hivatalból” felfogás alapján értelmezték (lásd 54. pont).

Az 1909. évi novelláról kialakult általános vélemény az volt, hogy a járásbíróság előtti eljárásban sikerült megtalálnia a józan közéletet a tárgyalási és vizsgálati elv között. *Bomsdorf* szerint ebben nem az osztrák vagy a porosz hatás, hanem a jogpolitikai megfontolások játszották a döntő szerepet. A reform azért nem lépett túl a járásbírósági eljárás keretein, mert a korabeli törvényhozók még nem ismerték fel a polgári per társadalmi jelentőségét.¹³

Az 1924. évi novella

⁷ DAMRAU 1975: 233. p.

⁸ SCHWARZ, JOHANN: *Erneuerung deutscher Rechtspflege*. Halle, 1908. 191–192. p.

⁹ BOMSDORF 1971: 265. p.

¹⁰ SCHMIDT R. 1909: 35. p.

¹¹ STEIN 1907: 1283. p.

¹² Lásd 4. lábj!

¹³ BOMSDORF: 1971: 266–267. p.

- 157 Az 1909-ben megkezdett utat tizenöt évvel később az Emminger igazságügyi miniszter-ről elnevezett novella folytatta tovább.¹⁴ A két novella közötti időszakban mindjobban felerősödött a tárgyalási elv korlátozása és a vizsgálati elv kiszélesítése iránti igény.¹⁵ A jogirodalom nemcsak az öZPO sikerét tartotta számon, hanem felfigyelt az 1911. évi magyar¹⁶ és az 1913. évi zürichi¹⁷ perrendtartásra is, és egyre hangosabban követelte azt, hogy a német perrendtartás lépjen ki a individuális-liberális gondolkörből. *Kohler* előbb az osztrák bíró „inkvizitórius jogállásának” a bevezetését ajánlotta, majd a magyar Pp. alapján azt követelte, hogy a bíró az eljárás során ismertté vált tanúkat a felek akarata ellenére is kihallgathassa, illetve a beismert tények ne kössék a bírót akkor, ha a bizonyításfelvétel eredményéből ellenkező következtetésre jutna.¹⁸ A tárgyalási elv kiszélesítésének *ellenzői* viszont azzal érveltek, hogy a ZPO 139. § szerinti *richterliche Fragepflicht*¹⁹ elegendő ahhoz, hogy a bíróság a peranyag összegyűjtésében közreműködjön, és óvtak a porosz eljárásból ismert nyomozat elvtől, amely „fejlődéstörténetileg egy visszalépés, a primitívebb, a kevésbé kifinomult és értéktelen formákba való visszaesés, a jogállamiságtól az abszolutista államhoz való visszatérés.”²⁰
- 158 A háborús évek elmúltával végleg felülkerekedett az a nézet, hogy az állam felelősséggel tartozik a jogvédelmi intézményeinek a sikeres működéséért. A szabályozott perháború korszaka elmúlt és megkezdődött „az egoizmus szabad tevékenységének” a korlátozása. Ennek érdekében az 1924. évi novella a korábbinál sokkal nagyobb szerepet

¹⁴ Az elnevezés arra utal, hogy a novella – a parlament felhatalmazása alapján – miniszteri rendelet formájában született meg. (Verordnung über das Verfahren in bürgerlichen Streitigkeiten vom 13. 2. 1924.)

¹⁵ DAMRAU 1975: 291–296. p.

¹⁶ A magyar Pp. iránti érdeklődést jelzik a német jogirodalomban megjelent tanulmányok: KOHLER, JOSEPH: Alexander Plosz und die Offizialmaxime im ungarischen Zivilprozeß. *RheinZ*, 6. Jahrg. (1914) 1–33. p. SAAR: Die neue ungarische Zivilprozeßordnung. *DRiZ*, 3. Jahrg. (1911) 567–568. p. SEUFFERT, LOTHAR: Über die neue ungarische Zivilprozeßordnung, *RheinZ*, 5. Jahrg. (1913) 161–173. p., SCHMIDT, ALEXANDER: Die neue Zivilprozeßordnung für Ungarn. *ZZP*, 41. Band 1911. 539–551. p. továbbá MAGYARY GÉZA: Die neue ungarische Zivilprozeßordnung. *RuWi*, 1. Jahrg. (1911/1912) 230–234. p. PLÓSZ SÁNDOR: Die Prozeßleitung des Gerichts nach der neuen Zivilprozeßordnung. *RuWi*, 1. Jahrg. (1911/1912) 392–398. p. PLÓSZ SÁNDOR: *Zwei Vorträge aus dem ungarischen Zivilprozeßrecht*. Berlin 1917. Liebmann.

¹⁷ SAAR: Das Zivilverfahren im Kanton Zürich. *DRiZ*, 3. Jahrg. (1911) 281–289. p. WEIß, THEODOR: Mündlichkeit und Unmittelbarkeit im Zürcherischen Zivilprozeß. *RuWi*, 1. Jahrg. (1912) 406–410. p.

¹⁸ DAMRAU 1975: 291. p.

¹⁹ Az elnöknek a kérdéseivel *oda kellett hatnia*, hogy a felek a homályos indítványokat megmagyarázzák, a hiányzó adatokat pótolják, a bizonyítási eszközöket megjelölik és a tényállás megállapításához szükséges nyilatkozatokat megtegyék (130. § I a. F.– 139. § n. F).

szánt a bírónak *a per menetének az alakításában*. A 1909. évi módosítás nyomdokain haladva a járásbírói eljárás bevált szabályait (lásd 154. pont) továbbfejlesztette és *a törvényszék előtti eljárásba* is átültette. Az 501. § felváltó 272b § – a novella „kvintesszenciájaként” – általános érvénnyel határozta meg a bíróságnak a tárgyalás előkészítésével kapcsolatos feladatait: „A (tanács) elnöke vagy az általa kijelölt bíró már a tárgyalás előtt megteszi mindazokat az intézkedéseket, amelyek előmozdíthatják azt, hogy a jogvita lehetőség szerint egy tárgyaláson elintézhető legyen.” A korábbi szabályozással ellentétben a törvény nemcsak megengedte, hanem – a járásbírói és törvényszéki eljárásban egyaránt – *kötelezővé tette* a tárgyalás alapos előkészítését. A 272b § öt pontban sorolta fel azokat az intézkedéseket, amelyeket a bíróság a cél érdekében *különösen* megtehetett.²¹ Az új rendelkezés olyan nyilvánvalóvá tette a *vizsgálati elv* behatolását a polgári eljárásba, hogy a továbbiakban értelmetlenné vált a tárgyalási elv sérelméről vitatkozni.²² Az 1931. évi tervezetben a két alapelv szembeállítás helyett már a bíróság és a felek közötti *munkamegosztás* gondolata jelent meg.²³

- 159 A novella a járásbírói eljárásban érvényesülő *bírói felderítési kötelezettséget* a törvényszék előtti eljárásra is kiterjesztette. Az 502. § helyébe lépő 139. § szerint „a tanács elnökének oda kell hatnia, hogy a felek minden jelentős tényről kimerítően nyilatkozzanak és tárgyszerű indítványokat tegyenek, különösképpen az érvényesíteni kívánt tényekhez hiányzó adatokat egészítsék ki és a bizonyítási eszközeiket jelöljék meg. Ebből a célból, amennyiben szükséges, a felekkel a tényállást ténybeli és jogi szempontból meg kell tárgyalni és kérdéseket kell feltenni.” Az idézett szakasz – a benne foglalt rendelkezések jellege miatt – akár a *vizsgálati elv* foglalat is lehetne. *Bomsdorf* mégis úgy vélekedik: a 139. § „az alapelvek felett” áll és azt a gondolatot testesíti meg, hogy „a feleknek és a bíróságnak közösen kell munkálkodniuk a tényállás felderítése érdekében”. Abban az esetben, ha a felek nem képesek vagy nem hajlandók az

²⁰ DAMRAU 1975: 294. p.

²¹ Ez a felsorolás nem különbözött lényegesen az 501. §-ban foglalt intézkedésektől: A bíróság (1) a feleket az írásbeli előkészítő irataik kiegészítésére vagy megmagyarázására, továbbá okiratok, törzskönyvek, tervrajzok vázlatok és rajzok bemutatására hívhatta fel; (2) hatóságokat és tisztviselőket kérésre meg okiratok közlése vagy hivatalos felvilágosítás céljából; (3) elrendelhetette a felek személyes megjelenését (4) azokat a tanúkat, akikre legalább az egyik fél hivatkozott, a tárgyalásra megidézhetette vagy írásbeli felvilágosítást kérhetett tőlük (5) szemle fogantatását, továbbá szakvélemény elkészítését rendelhetette el, valamint szakértőt idézhetett meg a tárgyalásra (vö. 154. pont).

²² GOLDSCHMIDT 1924: 4. p.

együttműködésre, akkor a bíróság joga és kötelessége az, hogy a saját tevékenysége, különösen beható kérdései révén a valódi tényállást kiderítse. A vizsgálati elv érvényesüléséről ebben az esetben sem lehet beszélni, mert a hivatalbóli eljárás nem terjedhet ki olyan tényekre, amelyeknek az előadásáról a felek kifejezetten lemondanak. (Így pl. a bíróság nem idézhet meg olyan tanút a tárgyalásra, akire egyik fél sem hivatkozott.²⁴) Az 1877. évi ZPO a bíró tevékenységét eredetileg a kérdések feltevésére korlátozta (lásd 52. pont). Ebből alakult ki – négy évtized alatt – *Hartmann* által a „polgári perrendtartás Magna Charta-jának” nevezett felderítési kötelezettség,²⁵ amely az 1924. évi novellával elérte a jogpolitikailag kívánatosnak tartott mértéket, ezért a tartalma a XX. század végéig nem is változott.

- 160 Az 1924. évi novellának több olyan rendelkezése is volt, amely a bíró számára megkönnyítette a tényállás felderítését. Ezek közé tartozott a 279a §-ba foglalt praeklúziós rendelkezés is: „Ha a bíróság úgy ítéli meg, hogy bizonyos pontok tekintetében további felvilágosításra van szüksége, akkor a felet fel kell hívni arra, hogy a megadott határidőn belül a vitatott pontokról magyarázatot adjon. Ha ennek a felhívásnak nem tesz eleget vagy késedelmesen teljesíti, akkor a nyilatkozatát figyelmen kívül lehet hagyni, ha a késedelmét nem tudja kimenteni.” Ez a szigorú szabály az 1877. évi ZPO mindeddig érinthetetlennek tartott axiómáját rombolta le, mivel megszüntette a feleknek az a jogát, hogy a per anyagát időbeli korlátozások nélkül, *szabadon alakíthassák* (lásd 49–50. pont).²⁶ A határidők és a határnapok megváltoztatásának a lehetősége ugyancsak kikerült a felek rendelkezése alól (lásd 59, 61–62. pont). A módosított 227. § szerint ezeket a változtatásokat a bíróság hivatalból vagy – alapos ok esetén – a felek indítványára tehetette meg.

²³ Entwurf einer Zivilprozeßordnung veröffentlicht durch das Reichjustizministerium, Berlin 1931. 254. p.

²⁴ BOMSDORF 1971: 269–270. p.

²⁵ BAUMBACHKOMM 2003: HARTMANN 637. p. (§ 139)

²⁶ BOMSDORF (1971:272. p. szerint a törvényhozó nem akarta megzavarni a bíróság és az ügyvédek együttműködésén alapuló eljárást, de a bizonyítási indítványok késedelmes előterjesztése olyan mértékben megszorodott, hogy szükség volt a 279a §-ban megtestesülő szankció bevezetésére. A gyakorlati alkalmazására viszonylag ritkán került sor.

- 161 Az általános értékelés szerint az 1924. évi novella szakított a polgári per *tisztán liberális* felfogásával.²⁷ A kor követelményeihez alkalmazkodva alapvető változásokat idézett elő a bíróság és a felek viszonyában, mivel a felek rendelkezési jogainak a korlátozása révén megerősítette a bírói hatalmat.²⁸ A peranyag összegyűjtésére vonatkozó szabályok azt tükrözték, hogy a „perháború lelketlen gondolatai” feledésbe merültek. A törvény „a tárgyalási elv szűkítő sorompóit áttörte”, de nem esett bele egy újabb alapelv megalkotásának a hibájába.²⁹ Az egyetlen rendező elv a *célszerűség* lett.³⁰ *Franz Klein* pragmatikus realizmusa és a doktrinális gondolkodástól való mentessége három évtized elteltével német földön is utat talált.³¹

Az 1933. évi novella

- 162 A baljós évszám ellenére le kell szögezni azt, hogy az 1933. október 27. napján elfogadott törvénynek csak a praambuluma utalt „az új világszemléletre”³². A rövid bevezetőben – a *Kleintől* kölcsönzött gondolatok mellett – már felbukkantak a nemzeti-szocialista ideológiára utaló olyan kifejezések,³³ de maga a novella annak az *1931. évi javaslatnak* a töredékes megvalósítása volt, amely eredetileg a ZPO átfogó reformját tűzte ki célul. Az 1933. évi módosításokat *Popp* „a jogállamiság szempontjából aggálytalannak” nevezte.³⁴ Ezek közé tartozott az eljárás gyorsítása, a perkoncentráció lehető-

²⁷ Az 1924. évi novellának – az értekezésben külön nem részletezett – módosításai közé tartozott még a törvényszék előtti eljárásban az egyesbíráskodás bevezetése, a járásbíró előtti eljárásban a békéltetés kötelezővé tétele, a fellebbezési eljárásban az indokolási kötelezettség bevezetése, valamint az ún. azonnali bizonyításfelvétel, illetve a bizonyítási határozat megváltoztatásának a megengedése.

²⁸ ROSENBERG–SCHWAB–GOTTWALD 1993: 25. p.

²⁹ GOLDSCHMIDT 1924: 4. p.

³⁰ A novellának az erre épülő szabályai tették lehetővé azt, hogy a bíró a doktrínáktól mentesen a felekkel együttműködve gyorsan és egyszerűen teremthesse meg a későbbi ítéletének a ténybeli alapjait. BOMSDORF 1971: 273. p.

³¹ Klein –1926-ban bekövetkezet halála után – Németországban is a legmelegebb méltatásban részesült: „Az [ő]ZPO hatálybalépése után a kételkedők hadserege számára is világossá vált az, hogy itt egy mester...az eljárás rideg anyagából új szellemet támasztott, ahogy a kőből szikrákat csíholnak és a pusztán álló sziklából vizet fakasztanak.” Id. GOTTWALD 1998: 182. p.

³² Gesetz zur Änderung des Verfahrens in bürgerlichen Rechtsstreitigkeiten. Reichsgesetzblatt 1933. Nr. 120.

³³ „Egy néphez közelálló igazságszolgáltatás csak olyan eljárásban lehetséges, amely a nép számára érthető és garantálja a biztos és gyorsan ható jogvédelmet. A feleknek és a képviselőiknek tudatában kell lenni azzal, hogy az igazságszolgáltatás nemcsak az ő, hanem egyúttal és kiváltképpen az egész nép jogbiztonságát szolgálja.[...] A bíró feladata az, hogy az eljárás feszes vezetésével és a felekkel való szoros összeköttetésben oda hasson, hogy minden vitás ügy alapos előkészítés után lehetőleg egy tárgyaláson felderíthető és eldönthető legyen.

³⁴ POPP 1986: 11. p.

ségének a megteremtése, valamint a felek esküjének az eltörlése, amelynek a helyébe a felek kihallgatása lépett (445–455. §).³⁵ A novella legfontosabb újítása kétségtelenül *a felek igazmondási kötelezettségének* a kimondása volt, amelyet a 138. § I. úgy fogalmazott meg, hogy „a felek kötelesek a ténybeli körülményekről teljes és a valóságnak megfelelő nyilatkozatot tenni”.³⁶ A törvényhozó ezzel még tovább korlátozta a felek szabadságát, és végleg szakított a ZPO individuális-liberális felfogásával, amely a felekre bízta azt, hogy a bíróság előtt igazat mondanak-e vagy valótlanságot.

Az igazmondási kötelezettség bevezetésével a törvényhozó évtizedek óta tartó vita végére tett pontot. Ám továbbra is fennmaradt a nézetkülönbség a „perháború” hívei és a „helyesen értelmezett” tárgyalási elv képviselői között. Az előbbiek elutasították a felek igazmondási kötelezettségét, míg az utóbbiak összeegyeztethetőnek tartották a tárgyalási elvvel.³⁷

- 163 Az 1933. évi novellával befejeződött a német polgári perrendtartás szociális indíttatású átalakítása. A kleini reformgondolatok és az azt megtestesítő osztrák polgári perrendtartás hatására (lásd 135–142. pont) megnőtt a bírói hatalom, megszilárdult a perkoncentráció elve és kiszélesedett a hivatalbóli eljárás lehetősége. A három novella az 1877. évi ZPO liberális felfogását kifejezésre juttató „Parteiherrschaft” alapvető pilléreit ingatta meg, így a tárgyalási elv kizárólagos érvényesülését, a rendelkezési elv korlátozhatatlanságát és a felek meghatározó szerepét a pervezetésben. A jogirodalom – legalábbis a harmincas évekig – elutasította azt a feltevést, hogy az új szabályok hatására a bíróság „gyámkodna” a jogvita felett, ehelyett a bíróság és a felek közötti „szoros munkaközösség” kialakítását tartotta elérendő célnak.³⁸

³⁵ A vallomást tévő fél esküjét a bíróság ezután is elrendelhetette, de a két eskü eljárásjogi hatásaiban már lényeges különbség volt.

³⁶ Az idézett törvénytörvény az öZPO 178. §-ának az erőteljes hatását mutatja, amely a feleket arra kötelezi, hogy a perbeli kérelmek alapján szolgáló tényeket a valóságnak megfelelően és a maguk teljességében adják elő.

³⁷ BOMSDORF 1971: 275. p.

³⁸ A bíróság és a felek munkaközösségének a gondolata (Arbeitsgemeinschaft zwischen Gericht und Parteien) végigvonul a XX. századi német perjogi irodalmon. Időbeli határait olyan művek jelzik, mint LEVIN, LOUIS: *Richterliche Prozessleitung und Sitzungspolizei in Theorie und Praxis*. Berlin, 1913, Liebmann és HAHN, BERHARD: *Kooperationsmaxime im Zivilprozeß*. Prozeßrechtliche Abhandlungen. 55. Heft. Köln, 1983, Heymanns.

2. A ZPO a totális rendszer árnyékában

164 A német perjogi irodalmat 1933 és 1945 között a nemzetiszocializmus eszméje járta át.³⁹ Az egyre sűrűbben felbukkanó jelszavak, mint pl. a „néphez közeli igazságszolgáltatás” (volkstümliche Rechtspflege), a „nép egészének a jogbiztonsága” (Rechtssicherheit des Volksganzen), vagy „a közösség haszna a saját haszon előtt” (Gemeinnutz vor Eigennutz) közvetlenül a pártpropagandából eredtek. A korszak frazeológiája tükröződött a *polgári per lényegének* az átértelmezésében is. A náci perjogászok egyaránt túlléptek a Wach-féle magánjogi⁴⁰, illetve a Klein-féle közjogi felfogáson⁴¹, amikor a per célját a népközösségnek (Volksgemeinschaft) a jogrend megőrzéséhez, valamint a jogbéke helyreállításához fűződő érdekében jelölték meg, és ehhez képest az egyént megillető jogvédelmet csak „reflexhatásnak” minősítették.⁴² „Jóllehet a polgári per továbbra is a magánérdek védelmét szolgálja, de mégsem ez áll az előtérben. A megzavart egyéni jog védelme nem végcélja az eljárásnak, hanem csak eszköz arra, hogy a 'népközösség' jogrendjét és békéjét fenntartsák.”⁴³ Ehhez a bírónak vissza kellett adni azokat a *pervezetési jogosítványait*, amelyeket a liberális korszakban elvontak tőle.⁴⁴ A társasbíráskodás helyett a náci perjogászok a „Führerprinzip” bevezetését is javasolták⁴⁵, amely a tanács elnöke számára többletjogokat biztosított volna.⁴⁶ A jogirodalomban egyre durvább támadásokat intéztek a német igazságszolgáltatás intézményei,

³⁹ BÖHM 1990: 149–172. p.

⁴⁰ WACH 1885: 1. p.

⁴¹ KLEIN–ENGEL 1927: 186–206. p.

⁴² KISCH, WILHELM: Ziel und Wege einer Zivilprozeßreform. *DJZ*, 40. Jahrg. (1935) 1. p. DE BOOR, OTTO: Die Funktion des Zivilprozesses in der völkischen Rechtsordnung. *ZakDR*, 5. Jahrg. (1938) 834–838. p. SCHÖNKE 1938: 4. p.

⁴³ BERNHARDT 1939: 1. p.

⁴⁴ FREISLER, ROLAND: Recht, Richter und Gesetz. *DJ*, 95. Jahrg. (1933) 694–696. p. ENGELHARDT 1935: 586–590. p. THIERACK, GEORG: Recht und Richter in den autoritären Staaten. *ZakDR*, 6. Jahrg. (1939) 219–224. p. BEHRENS: Richter und Staatsanwalt als politischer Leiter. *DR*, 14. Jahrg. (1944) 786–788. p.

⁴⁵ EBERT: Führertum nicht genug gut für die Rechtspflege? *ZakDR*, 2. Jahrg. (1935) 119–123. LENT, FRIEDRICH: Führergrundsatz in der bürgerlichen Rechtspflege? *ZakDR*, 1. Jahrg. (1934) 141–143. p. KERN, EDUARD: *Das Führertum in der Rechtspflege*. Freiburger Universitätsreden. 18. Heft. Freiburg im Breisgau, 1935, Wagner, 1–17. p. OSTWALD: Richterkönigtum, Führergrundsatz und Rechtsgestaltung. *DJZ*, 39. Jahrg. (1934) 439–442. p.

⁴⁶ A javaslattevők meg akarták vonni az ülnökök szavazati jogát vagy legalábbis egy olyan tanácskozási rend bevezetését ajánlották, ahol elsőként az elnök nyilvánított volna véleményt, illetve ő adva volna le az első szavazatot. KERN 1939. 4–5. p.

az eljárásjogi alapelvek, a bírósági szervezet és nem utolsósorban a bírói függetlenség ellen. Popp megállapítása szerint: „A tudomány kapitulálni kényszerült a náci perfel-fogása előtt. A helyébe lépő jogi atavizmus azt mutatta, hogy milyen mélyre süllyedt a Harmadik Birodalomban a jog színvonala.”⁴⁷

- 165 A jogirodalomban megkezdődött a támadás a polgári perrendtartás ellen is. A korszak hangadói a ZPO-nak a novellák által nem vagy csak kevésbé érintett alapintézményeit vették célba. „Hogy nekünk a Harmadik Birodalomban nincs szükségünk egy liberális polgári perrendtartásra, az olyan magától értetődő, hogy megindokolni sem érdemes” – foglalta össze De Boor a náci perjogászok véleményét.⁴⁸ Popp szerint meglehetősen nehéz volt a ZPO-ban az ellenségképet megtalálni, mivel eredetileg sem volt a liberális per prototípusa, sokkal inkább annak felvizezett változata, ami a reformnovellák óta még tovább hígult.⁴⁹
- 166 1933 után a legtöbb kritika a *tárgyalási elvre* zúdult. Blomeyer szerint „az erők szabad játéka” nem kapcsolható ki a polgári perből, a vizsgálati elv bevezetése pedig ellentétes lenne a polgári jogviták természetével, de a tárgyalási elv alkalmazási területét lényegesen korlátozni kellene.⁵⁰ Helm a bírót akarta megszabadítani azoktól bilincsektől, amelyeket a tárgyalási elv rakott rá. Ezért azt javasolta, hogy a bíró az igazság kiderítése érdekében olyan tényeket is figyelembe vehessen, amelyekre a felek nem hivatkoztak, és hivatalból is elrendelhesen bizonyítást.⁵¹ Engelhardt már azt követelte, hogy a bíró a polgári perben ne legyen kötve a felek előterjesztéseihez és bizonyítási indítványaihoz, ha közérdekű kérdés merül fel.⁵² Mivel a tárgyalási elv „sem alapgondolataiban, sem pedig a kihatásaiban” nem felelt meg a „nemzetiszocialista életjognak”⁵³, mind többen

⁴⁷ POPP 1986: 38. p.

⁴⁸ DE BOOR, HANS OTTO: Die Funktion des Zivilprozesses in der völkischen Rechtsordnung. *ZAKDR.*, 5. Jahrg. (1938) 835. p.

⁴⁹ POPP 1986: 15. p.

⁵⁰ BLOMEYER, KARL: Erneuerungsbewegung und Zivilprozeßreform. *DJZ*, 38. Jahrg. (1933) 1240. p.

⁵¹ HELM: Was ist am deutschen Zivilprozeß kapitalistisch, liberalistisch und demokratisch? *DR*, 4. Jahrg (1934). 230. p.

⁵² BLOMEYER, KARL: Neue bürgerliche Rechtspflege und neue Prozeßrechtswissenschaft. *DR*, 4. Jahrg. (1934) 475. p. ENGELHARDT 1935: 589. p.

⁵³ SCHOAN, HANS: Die neugestaltung der Verhandlungsform im Zivilprozeß. *JR*, 11. Jahrg. (1935) 138. p.

foglaltak állást a *vizsgálati elv* teljes vagy részleges bevezetése mellett.⁵⁴ Így pl. *Bernhardt*, aki Klein gondolatmenetét követve jut el ahhoz a felismeréshez, hogy a polgári perben az igazság kiderítését kell a legfőbb alapelvvé tenni. A bírónak lehetőséget kell adni arra, hogy a tényállást valamennyi rendelkezésre álló eszközzel hivatalból kiderítse.⁵⁵ *Maurach* viszont óvott attól, hogy a ZPO esetleges módosítása az 1923. évi szovjet polgári eljárásjogi törvény 5. §-ára emlékeztető megoldáshoz vezessen (lásd 331, 338, 340. pont), ami a polgári pernek a 'kriminalizálódását' eredményezheti.⁵⁶ A vizsgálati elv bevezetése ellen érvelők közül *Lent* azon a véleményen volt, hogy a jogért folytatott küzdelem (*Kampf ums Recht*) nemzetiszocialista felfogása nem engedi meg azt, hogy a feleket megfosszák a tényállásért való felelősségtől, *Kisch* pedig, aki egyébként a polgári igazságszolgáltatás reformjáért felelős bizottság elnöke volt, úgy vélekedett, hogy az államot nem szabad megterhelni a peranyag összegyűjtésének a felelősségével.⁵⁷ Válaszul *Bernhardt* arra hivatkozott, hogy az „autoritär” állam nem tűrheti el azt, hogy a bíró előtt hazudjanak és a döntés egy valótlan tényállás alapján szülessen meg.⁵⁸

- 167 Minden tévesen eldöntött per az egyén szociális kötődéseiben zavarok láncolatát idézheti elő és ezáltal a közösségnek is konkrét károkat okozhat.⁵⁹ Végso soron a német jogirodalom elfogadta a tárgyalási elvnek a bíróság tényfeltáró tevékenysége általi korlátozását. Még *Schönke* is, aki a tárgyalási elv elszánt védelmezői közé tartozott, úgy vélekedett: „Ha a felek egyszer elhatározzák, hogy a jogvitájukat bíró elé viszik, a bírónak meg kell engedni, hogy azt tegye, amit a tényállás felderítése szempontjából fontosnak tart.”⁶⁰

⁵⁴ Egy 1933. évi rendelet, amely a mezőgazdasági végrehajtás szabályozta, a bíró köteleességévé tette azt, hogy az eljárás felfüggesztésének a feltételeit hivatalból vizsgálja.

⁵⁵ BERNHARDT (1935: 70–71. p.) kiindulópontja megegyezett Klein tézisével: „A per nem a felek magán vitája, hanem közügy, az állami hatalom tevékenysége a közösség védelmében, amelyet lehetetlen a privát önkénynek alávetni.”

⁵⁶ MAURACH, REINHARD: Grenzen der Verhandlungsmaxime. *DGWR*, 1. Jahrg. (1935) 124. p.

⁵⁷ LENT, FRIEDRICH: Zur Beibehaltung der Verhandlungsmaxime. *ZakDR*, 3. Jahrg. (1936) 21–22. p. KISCH, WILHELM: Wahrheitspflicht, Verhandlungsmaxime, Eventualmaxime. *DJZ*, 41. Jahrg. (1936) 916. p.

⁵⁸ BERNHARDT, WOLFGANG Die Wahrheitspflicht im Zivilprozeß. *DJZ*, 41. Jahrg. (1936) 1405. p.

⁵⁹ BERNHARDT, WOLFGANG: Der Verhandlungsgrundsatz. *DGW*, 2. Jahrg. (1936) 422–426.

⁶⁰ SCHÖNKE 1938: 25. p.

- 168 A korszak összegezésének is tekinthető *De Boor* 1938-ban megjelent könyve, amely a polgári per „fellazításáról” szól.⁶¹ A ZPO történetét elemezve arra a következtetésre jut, hogy a német polgári perrendtartás a reformnovellák óta a *kötetlenség irányába* halad, mivel a bírónak az 1877. évi állapothoz képest egyre több joga van a tárgyalás előkészítésére, illetve a tényállás megállapítására. Mivel a bíró fokozatosan aktivizálódik, a polgári per súlypontja a „Parteiherrschaft” irányából eltolódik egy olyan munkaközösség felé, amely a bíró irányítása alatt áll.⁶² *De Boor* nem ajánlotta a polgári per teljes fellazítását. Továbbra is fontosnak tartotta a szilárd normákat az eljárás külső menetének a szabályozásánál, valamint a felek által foganatosított eljárási cselekményeknél.⁶³ Valódi „fellazítást” javasolt *Baumbach*, aki a polgári peres és a nemperes eljárást akarta egy rendes eljárássá összeolvasztani, amely a perenkívüli eljárások valamennyi „jó tulajdonságával” rendelkezett volna: úgymint egyszerűség és gyorsaság, formakényszer alóli mentesség, szavahihetőség, valamint hivatalbólí tényállásmegállapítás. „Meg vagyok győződve arról – írta –, hogy az én vezéreszmém a polgári pert jelentősen leegyszerűsíthetné, egy korszerű és néphez közel álló eljáráshoz vezetne, ahol az anyagi igazság kiderítéséhez lényegesen közelebb lehetne kerülni mint most, ahol minden jobbító szándék ellenére mégiscsak fennakadunk a formális igazság szögesdrótján.”⁶⁴
- 169 A német jogirodalom hiába sürgette a polgári perrendtartás gyökeres átalakítását⁶⁵, erre a háború kitörése miatt már nem kerülhetett sor. Csupán kisebb módosítások születtek, amelyek az eljárás egyszerűsítésére irányultak, illetve a háborús állapotokkal voltak összefüggésben. 1935-ben miniszteri rendelettel gyorsítottak az eljáráson⁶⁶, megszüntették a halasztást és a bírót a tárgyalás „feszesebb” vezetésére ösztönözték. A tárgyalási

⁶¹ DE BOOR, HANS OTTO: Die Auflockerung des Zivilprozesses. Ein Beitrag zur Prozeßreform. Tübingen, 1939.

⁶² DE BOOR 1939: 27. p.

⁶³ DE BOOR 1939: 81. p.

⁶⁴ BAUMBACH: 1938. 583–585. p.

⁶⁵ BAUMBACH 1942. 49–51. p. BLOMEYER 1934: 473–492. p. LENZ GEORG: Die Erneuerung unseres Verfahrensrechts aus dem germanischen Rechtsdenken. *Deutsche Rechtswissenschaft*, 2. Band (1937) 325–365. p. RATZ, PAUL: Grundsätze eines neuen Zivilprozesses. *AcP*, 141. Band (1935) 1–40. p. THIERACK, OTTO GEORG: Gedanken zum Neuaufbau der deutschen Rechtspflege. *DJ*, 10. Jahrg. (1942) 661–662. p. VOLKMAR, ERICH: Die Neugestaltung des Zivilprozeßrechts im Geiste nationalsozialistischer Auffassung. In: FRANK, HANS: *Nationalsozialistisches Handbuch für Recht und Gesetzgebung*. München, 1934, Zentralvertrag des NSDAP. 1498–1533. p.

⁶⁶ Allgemeine Verfügung des Reichsministers der Justiz vom 11. November 1935. Über die Beschleunigung und Unmittelbarkeit des Rechtsganges. *DJ*, 3. Jahrg. (1935) 1654. p.

elvet – a náci perjogászok követelése ellenére – csak olyan mértékig korlátozták, amely még összeegyeztethető volt a jogállami alapelvekkel.⁶⁷ 1939-ben kezdődött el az ún. *egyszerűsítő rendeletek* sora.⁶⁸ A járásbíró szabad kezet kapott az eljárási szabályok kialakításában, a szóbeli tárgyalás megtartásától is eltekinthetett. 1942 után a bíróságok lerővidíthették, egyes esetekben pedig mellőzhették a határozataik megindokolását. Megkezdődött a perorvoslatok korlátozása is: a fellebbezési eljárásban kizárták az új bizonyítékok előterjesztésének a lehetőségét. 1943-ban a törvényszék előtti eljárásban is bevezették a hivatalbóliságot. A hadihelyzet súlyosbodásával egyre több megszorító intézkedésre volt szükség. Az 1943. évi háborús rendelet alapján a bíróságnak el kellett halasztani „a háború alatt nem sürgős” jogviták elintézését. Az erről hozott döntést nem lehetett megtámadni.⁶⁹ 1944-ben eltörölték az ügyvédkényszer, sőt a járásbíró és a törvényszék ítélete elleni fellebbezést is. Ezeket a döntéseket csak felülvizsgálati kérelemmel lehetett megtámadni.

- 170 Külön említést érdemel az ügyészségi közreműködésről szóló 1941. évi törvény.⁷⁰ Ez a jogszabály mintegy betetőzte azt a folyamatot, amelynek során fokozatosan kibővültek az ügyészség jogai.⁷¹ A törvény 1. §-a általános felhatalmazást adott az ügyésznek arra, hogy a polgári jogvitákban a közösség szempontjából figyelembe veendő körülményeket az eljárás során, illetve a döntéshozatalnál kifejezésre juttassa. Ennek érdekében az ügyész bármelyik tárgyaláson részt vehetett, tényeket és bizonyítékokat adhatott elő, valamint a meghozandó döntésről véleményt mondhatott. A 2. § szerint a jogerősen eldöntött polgári jogvitákban a birodalmi főügyész (Oberreichsanwalt) a Legfelsőbb Bíróság (Reichsgericht) előtt egy éven belül perújrafelvételt kezdeményezhetett, ha a közösség szempontjából különösen jelentős döntés helyességével szemben olyan nyo-

⁶⁷ WAGNER 1968: 311. p.

⁶⁸ 1939-ben, 1942-ben, majd 1943-ban összesen négy ún. egyszerűsítő rendelet (Vereinfachungsverordnung) kiadására került sor.

⁶⁹ Kriegsmaßnahmenverordnung vom 12. Mai 1943. *RGBl*, I. 290. p. 1. §.

⁷⁰ Gesetz über die Mitwirkung des Staatsanwalts in bürgerlichen Rechtssachen vom 15. 7. 1941. *RGBl* I. 383. p.

⁷¹ Vö. FREISLER, ROLAND: Die Mitwirkung des Staatsanwalts in bürgerlichen Rechtssachen. *DGWR*, 7. Jahrg. (1941) 217–229. p. JONAS, MARTIN: Das Gesetz über die Mitwirkung des Staatsanwalts in bürgerlichen Rechtssachen vom 15 Juli 1941. *DJ*, 9. Jahrg. (1941) 871–872. p. STAUD, EBERHARD: Die Mitwirkung des Staatsanwalts in bürgerlichen Rechtssachen. *DJ*, 9. Jahrg. (1941) 785–786. p.

mós jogi vagy ténybeli aggály merült fel, amely az ügy újbóli tárgyalását és eldöntését szükségessé tette.

- 171 *Popp* szerint a náci Németországban a bírói karral szembeni bizalmatlanság vezetett az ügyészség felértékelődéséhez⁷² Habár az ügyész polgári perbeli részvétele nem volt ismeretlen a nyugat-európai országokban sem,⁷³ ebben a korszakban hasonló méretű ügyészi jogosítványokkal csak a *szovjet* polgári eljárásjogban találkozhattunk (lásd 360–363. pont).⁷⁴ Az OSZFSZK 1923. évi polgári eljárásjogi törvénykönyvének a jogerős bírósági ítéletek felügyeleti felülvizsgálatáról szóló 254. §-a (lásd 364. pont) és az 1941. évi német Staatsanwaltschaftsgesetz 2. §-a közötti kísérteties hasonlatosság a diktatúrák természetében és jogfelfogásában rejlő *mélyebb összefüggésekre* utal.

3. A ZPO megújulása a második világháború után

- 172 A Német Szövetségi Köztársaság 1949. évi alkotmányának⁷⁵ az elfogadása után 1950. szeptember 12. napján kihirdették a bírósági szervezeti törvény, a büntető eljárás, valamint a polgári perrendtartás megújított szövegét.⁷⁶ Ez az aktus – a felsorolt törvény-

⁷² A bírói függetlenség gyakran „renitens” ítéleteket eredményezett, mivel a konvencionális jogi képzés ereje, a régi bírói rang fenntartására való törekvés, valamint a „túlhaladott” normákhoz való ragaszkodás hátráltatta a Harmadik Birodalom „alkotóerejét”. A totális, mindent magában foglaló államfelfogás nem tűrhette el a liberális jogfelfogás „reakciós” oázisát. A problémák elsősorban akkor éleződtek ki, amikor a bíraktól azt várták el, hogy a gyors „forradalmi fejlődés” érdekében a fennálló normáktól is eltérjenek. Vö. POPP 1986: 223. old.

⁷³ A francia ügyész polgári perbeli közreműködését az 1806. évi Code de procédure civile 83. cikke szabályozta. Az itt felsorolt hét – elsősorban házassági és származási – ügyön kívül a törvény egy általános felhatalmazást is tartalmazott, amely az ügyész számára a közérdek védelmében biztosított fellépési lehetőséget (lásd 28. pont). Az 1940. évi olasz Codice di procedura civile az ügyész számára a törvényben meghatározott esetekben keresetindítási jogot biztosított, a 70. cikk (3) bekezdésében pedig kimondta azt, hogy az ügyész minden olyan ügybe beavatkozhat, ahol a közérdek felmerül. Az angol jog csak a jogviták meghatározott csoportjában (házassági, hagyatéki, szabadalmi ügyek) engedte meg a King’s Proctor, illetve az Attorney General fellépését. Vö. THURMAYR, ALOIS: Die Aufgaben des Staatsanwalts in bürgerlichen Rechtssachen nach der neuen italienischen Zivilprozessordnung. *DGWR*, 8. Jahrg. (1942) 86–87. p. BÜLOW 1949: 301–304. p.

⁷⁴ MAURACH, REINHART: Die Rolle des Staatsanwalts im sovietrussischen Zivilprozeß. *Zeitschrift für Ostrecht*, 2. Jahrg. (1928) 733–735. p.

⁷⁵ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23. Mai 1949. *BGBI*, 1. p.

⁷⁶ Gesetz zur Wiederherstellung der Rechtseinheit auf dem Gebiete der Gerichtsverfassung, der bürgerlichen Rechtspflege, des Strafverfahrens und des Kostenrechts vom 5. März 1953. *BGBI*, I. 33.p.

könyvek szükségzerű módosítása mellett – a *jogegység helyreállítását* is szimbolizálta a három megszállási övezet területén.

- 173 A ZPO esetében az 1933. évi novellával (lásd 162–163. pont) módosított változathoz tértek vissza, a későbbi módosításokat, beleértve az eljárás egyszerűsítésére, valamint a bírói jogkör növelésére és az ügyész közreműködésre vonatkozó rendelkezéseket is, hatályon kívül helyezték. Itt jegyezzük meg azt, hogy a *jogirodalom* nem tartott mindent elvetendőnek abból, ami 1933 után született.⁷⁷ Többen érveltek a vizsgálati elv megerősítése mellett. *Bernhardt* azt ajánlotta, hogy a bíró számára engedjék meg a tényállás hivatalból való felderítését akkor, ha a felek rosszhiszemű pervezetése a közérdekbe ütközne.⁷⁸ *Bülow* pedig az 1941-ben bevezetett ügyészi jogosítványok részbeni fenntartása mellett szállt síkra.⁷⁹ Ezek a vélemények azonban a háború utáni német törvényhozást nem befolyásolták.
- 174 A negyedik megszállási övezetből lett Német Demokratikus Köztársaságban más irányt vett a polgári eljárásjog fejlődése. 1949 és 1975 között a ZPO-nak egy rendeletekkel módosított lerövidített változatát használták. 1975-ben készült el az új polgári eljárásjogi törvény,⁸⁰ amelynek alkotói mindent megtettek azért, hogy úgy a felépítésében, mint a tartalmában lényegesen különbözzön a ZPO-tól. Ez a törekvésük olyan sikerrel járt, hogy az alig kétszáz szakaszból álló perrendtartásból az 1990. évi újraegyesítés után nem maradt több mint – Stefan Heymnek az NDK-ról mondott szavait idézve – egy lábjegyzet a német polgári eljárásjog fejlődéstörténetében.⁸¹
- 175 1950 és 1976 között a ZPO-t alig módosították.⁸² A törvény körüli szélcsend mindazonáltal csak látszólagos volt, hiszen a hetvenes évektől kezdve mindinkább felerősödtek azok a hangok, amelyek a századik évéhez közeledő ZPO *gyökeres átalakítását* sürget-

⁷⁷ DAMRAU 1975: 489–496. p.

⁷⁸ BERNHARDT 1949: 9–50. p.

⁷⁹ BÜLOW 1949: 304–307. p.

⁸⁰ Gesetz über das gerichtliche Verfahren in Zivil-, Familien- und Arbeitssachen vom 19. 6. 1975, *BGBI.* I. 1975. 533. p.

⁸¹ Az 1990. augusztus 31-én kötött *Einigungsvertrag* III. fejezetének 8. cikke a ZPO hatályát a Német Szövetségi Köztársasághoz csatlakozó öt keleti tartományra is kiterjesztette. A hatálybalépés „direkt und sofort” történt, amely alól a szerződés – az egységes bírósági szervezet kiépítésére tekintettel – néhány kivételt. Vö. KENGYEL 2001: 139–154. p.

ték. A tételesjogi változások követelése mellett a polgári igazságszolgáltatás fogyatékosságai is napvilágra kerültek. Ezek között szerepelt pl. a bírósági szervezet szétaprózottsága, a polgári perek elhúzódása és költségessége, a felek közötti esélyegyenlőtlenség, a bíróság előtti nyelvi gátlás és kommunikációs nehézség, az ügyvédekkel szembeni bizalmatlanság, a bonyolult perorvoslati rendszer stb.⁸³

- 176 A hatvanas évek végén ún. modellkísérletek kezdődtek el, amelyek közül az ún. *stuttgarter modell* vált a leghíresebbé. 1967-ben *Bender* vezetésével a Stuttgarter Törvényszék egyik polgári tanácsa megpróbálkozott azzal, hogy a ZPO által biztosított lehetőségek kimerítésével a polgári eljárás legteljesebb koncentrációját valósítsa meg. A cél elérése érdekében *valódi tartalommal* töltötték meg a szóbeliség, a közvetlenség és a perkoncentráció elvét, a tárgyalás előkészítése során sokkal nagyobb aktivitást követeltek meg a bíraktól és az ügyvédektől, és gondoskodtak arról, hogy valamennyi bizonyíték a szóbeli tárgyaláson rendelkezésre álljon. A kísérlet statisztikailag kimutatható eredményeket hozott: az eljárás gyorsabb lett, a tárgyalások száma csökkent. A stuttgarteri modell tapasztalatait az 1976. évi novella megalkotásánál is felhasználták⁸⁴

4. Az 1976. évi novella – az eljárás egyszerűsítése

- 177 A bírósági tárgyalás egyszerűsítésére és gyorsítására irányuló novellát a törvényhozók a ZPO megszületésének századik évfordulójára időzítették.⁸⁵ Az „évszázad törvényének” (Jahrhundertgesetz) is nevezett „Vereinfachungsnovelle” – a büntető eljárás mintájára – az ún. főtárgyalást (Haupttermin) állította polgári per középpontjába. A novella arra ösztönözi a bíróságot, hogy az ügyet lehetőleg *egy alaposan előkészített* tárgyaláson

⁸² Ez a megállapítás annyiban igaz, hogy a jogirodalomban számon tartott 19 módosítás a törvény leglényegesebb rendelkezéseit nem érintette. Vö. BAUMBACHKOMM 2003: HARTMANN Einl. I. 1–2. p.

⁸³ Vö. MENNE, HEINZ: Sprachbarrieren und Rationalisierung im Zivilprozeß. *ZZP*, 88. Band (1975) 264–273. p. BENDER, ROLF – SCHUMACHER, ROLF 1980: *Erfolgsbarrieren vor Gericht*. Tübingen, Mohr. REIFNER, UDO: Erfolgs- und Zugangsbarrieren in der Justiz. Eine kritische Bestandsaufnahme der empirischen Forschung. *DuR*, 9. Jahrg. 1981. 143–154, 396–414. VOLKOMMER, MAX: Die lange Dauer der Zivilprozesse und ihre Ursachen. *ZZP*, 81. Band. (1968) 102–135. p.

⁸⁴ BENDER, ROLF, Die Hauptverhandlung in Zivilsachen. *DRiZ*, 46. Jahrg. (1968) 163–167. p. UÖ. Für das „Stuttgarter Modell”. *ZRP*, 5. Jahrg. (1972) 258–259. p. KOTTHAUS, WOLFGANG: Stuttgarter Modell beim Amtsgericht. *DRiZ*, 50. Jahrg. (1972) 302–305. p.

⁸⁵ Gesetz zur Vereinfachung und Beschleunigung gerichtlicher Verfahren (Vereinfachungsnovelle – *BGBI*, 3281. p.). Az 1976. december 3-án elfogadott törvény 1977. július 1. napján lépett hatályba.

bírálja el (272. § I.). Az eljáró tanács elnöke választhat az írásbeli előkészítés vagy a perfelvételi tárgyalás között (272. § II.). A tárgyalás előkészítése során tehető bírói intézkedések köre kibővült a felek személyes megjelenésre kötelezésével (273. §).⁸⁶

- 178 A főtárgyaláson a bíróság ismerteti a tényállást, majd a jelenlévő feleket személyesen meghallgatja (278. § I.). Az érdemi tárgyalás a felek indítványainak az előadásával kezdődik, amelyet – az 1976. évi novella újításaként – *nyomban* követnie kell a bizonyításfelvételnek (278. § II.). Ennek a célnak a megvalósítása érdekében egyes bizonyítási cselekményeket (pl. okiratok beszerzése, írásbeli tanúvallomások összegyűjtése, helyszíni szemle) már a tárgyalást megelőzően foganatosítani kell. A bizonyításfelvétel eredményét a bíróság megtárgyalja a felekkel (285. §), majd a tárgyalás berekesztése előtt még egyszer összefoglalja a jogvita állását. Az ítéletet lehetőleg a tárgyalás napján kell kihirdetni. Ha a tárgyalást vagy az ítélethirdetést el kell halasztani, az új határnapot rövid időn belül kell kitűzni.⁸⁷ A tárgyalás, a bizonyítás és a döntéshozatal koncentrációjával a törvényhozó azt akarta elérni, hogy a polgári per az eljárás valamennyi résztvevője számára olyan *kommunikációs folyamat* legyen, amely vagy a jogvita békés megoldásának vagy pedig egy átlátható és követhető bírósági ítéletnek az alapjául szolgál.⁸⁸
- 179 A bíróság és a felek viszonyában még jelentősebb változást hozott az ún. Prozessförderungspflicht bevezetése,⁸⁹ amely a feleket *a per menetét támogató magatartásra* kötelezte.⁹⁰ A módosított 282. § szerint mindegyik fél köteles a „támadó és védekező eszközzeit”, különösen az állításait és tagadásait, kifogásait és ellentmondásait, bizonyítási eszközzeit és bizonyítási kifogásait olyan időben előterjeszteni, amely a per állása szerin-

⁸⁶ A korábbi szabályozáshoz képest a bíróság nem csak elrendelheti (lásd 52. pont), hanem *köteles elrendelni* mindkét fél személyes megjelenését, ha ez a tényállás tisztázáshoz szükségesnek látszik (141. § és 273. § IV.).

⁸⁷ Annak érdekében, hogy az ügyet egy határnapon be lehessen fejezni, a novella jelentősen korlátozta a tárgyalás elhalasztásának vagy elnapolásának a lehetőségét, mivel ezeket az intézkedéseket csak „alapos okból” engedí megtenni. Vö. SCHNEIDER 1977A: 2. p.

⁸⁸ GILLES 1980: 9. p.

⁸⁹ Ez a kötelezettség a ZPO fennállása óta először jelent meg a törvényben. A fellebbezési eljárásra vonatkozóan hasonló rendelkezést tartalmazott ugyan az 1942-ben módosított 529. §, ezt azonban 1950-ben hatályon kívül helyezték.

⁹⁰ Bővebben lásd SCHNEIDER 1977B: 794–796. p. KALLWEIT 1983.

ti gondos és az eljárást elősegítő pervitelnek megfelel.⁹¹ Az alperes többet nem kockáztathatja meg azt, hogy a védekezését „csepegteti”.⁹² Az elkésztett benyújtott előterjesztést a bíróság csak akkor fogadja el, ha az a jogvita elintézését nem hátráltatja vagy ha a fél a határidő elmulasztásában vétlen volt (296. §). Amint ez a szabály is mutatja, a „Vereinfachungsnovelle” tovább szigorította az – első alkalommal – 1924-ben bevezetett praeklúziós rendelkezéseket (lásd 160. pont).

Az eljárás egyszerűsítése és gyorsítása érdekében a novella nemcsak a felek, hanem a bíróság számára is újabb kötelezettségeket írt elő. Az előkészítő intézkedéseket a bíróságnak *kellő időben* kell megtennie és az eljárás során mindvégig oda kell hatnia, hogy a felek is *kellő időben* és a szükséges terjedelemben tegyék meg a nyilatkozataikat (273. § I.). Ennek elmulasztása esetén praeklúziós rendelkezéseket kell alkalmazni (296. §, 527. §, 528. §).⁹³

- 180 Az 1976. évi novellát követően a jogirodalomban ismét napirendre került a bíróság és a felek viszonya. Egyetértés volt abban a tekintetben, hogy a bíró pozíciója tovább erősödött, de a tárgyalási elv – leglényegesebb elemeit illetően – változatlan maradt.⁹⁴ „A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga közötti tradicionálisan értelmezett viszony eltolódásának a legszemléletesebb jelei a 278. § III. és a 282. § I. bekezdésében foglalt azon rendelkezések, amelyek úgy a bíróságra, mint a felekre külön kötelezettségeket rónak. Jóllehet már a korábbi szabályozás hatálya alatt is voltak szerzők, akik a tényállás rekonstruálása tekintetében ’a bíróság és a felek közötti munkaközösségről’ beszéltek, megállapítható az, hogy egyre nő azoknak a száma, akik újabban az ún. «együttműködési elvet» hirdetik.”⁹⁵ Bettermann szerint a *Kooperationsmaxime* keretében a bíróság a feleknek a peranyag összegyűjtésével és a bizonyítással kapcsolatos tevékenységét „kezdemenyezi és provokálja, irányítja és koncentrálja, szükség esetén korrigálja”. Az

⁹¹ A „a per állása szerinti gondos és az eljárást elősegítő pervitel” kifejezés nem véletlenül tűnik ismerősnek a magyar olvasó számára. A ZPO 282. § I. bekezdésének ez a fordulata (‘wie es nach der Prozesslage einer sorgfältigen und auf Förderung des Verfahrens bedachten Prozessführung entspricht’) a magyar Pp. 1995. évi módosítása során is felbukkant a 141. § (2) bekezdésében: A fél köteles a tényállításait, nyilatkozatait, bizonyítékait – a per állása szerint – a gondos és az eljárást elősegítő pervitelnek megfelelő időben előadni, illetve előterjeszteni.

⁹² SCHNEIDER 1977: 2. p.

⁹³ KALLWEIT 1983: 36–39 p.

⁹⁴ BETTERMANN 1978: 390. p.

⁹⁵ HAHN (1983: 16–17, 302. p.

együtműködési elv nem a tárgyalási és a vizsgálati elv keveréke (*mixtum compositum*), hanem csupán a tárgyalási elv változata.⁹⁶ Wassermann elérkezettnek látta az időt arra, hogy az alapelvek körüli vita lezáruljon, ezért a „Der soziale Zivilprozeß” c. művében megpróbált hidat verni az ellentétes felfogások között: „A szociális jogállam permოდelljét a munkaközösség fogalma jellemzi. A bíróság és a felek közötti együtműködést...egy alapelvben lehet összefoglalni, amelynek elnevezésére az *együtműködési elv* javasolható. Az eltérő álláspontok szükségszerű összeütközése, amely a modern szociális polgári perre is jellemző, ezen a módon legalább annyira érzékelhető, mint az összjáték maga.”⁹⁷

- 181 Wassermann javaslata azonban az egységesítés helyett inkább megosztotta a jogirodalmat, amelyben nem kis szerepe volt a *Kooperationsmaxime* ideológiai kötődéseinek és a szerző (jog)politikai nézeteinek.⁹⁸ A lelkes támogatók mellett⁹⁹ továbbra is többségben vannak azok, akik kételkednek az új alapelv létjogosultságában, mert az „veszélyezteti a felek saját felelősségének a primátusát”(Jauernig)¹⁰⁰, eltörli és átlépi a határvonalat a bírói közreműködés és a tárgyalási elv között (Rosenberg–Schwab)¹⁰¹, egyfajta „új dogmatizmus” kialakulásához vezet (Henckel)¹⁰² vagy nem más „mint a polgári per szocializálásának a kísérlete” (Hartmann)¹⁰³. Az „uralkodó felfogás” – nem tagadva a

⁹⁶ BETTERMANN 1978: 391. p.

⁹⁷ WASSERMANN 1978: 109. p.

⁹⁸ Rudolf Wassermann (1925) 1971-től kezdve nyugalomba vonulásáig a braunschweigi Oberlandesgericht elnöke egyben az SPD aktív politikusa volt, aki a hetvenes években nagy szerepet játszott a szociáldemokrata párt jogpolitikai irányvonalának a kidolgozásában.

⁹⁹ HAHN 1983, GILLES 1977: 202–204. STÜRNER 1981, 657. p. A témához kapcsolódó legújabb monográfia: KUGLER, KLAUS FRIEDRICH: *Die Kooperationsmaxime. Richtermacht und Parteiherrschaft im Zivilprozess – der gemeinsame Weg zum richtigen Prozessergebnis*. Schriften der Johannes-Kepler-Universität Linz, Reihe A, Rechtswiss. 16. Linz, 2002, Trauner.

¹⁰⁰ JAUERNIG, OTHMAR: *Zivilprozeßrecht*. 19. Aufl. München, 1981, Beck, 76. p. A húsz évvel későbbi kiadásban változatlanul elutasítja mind a „Kooperationsmaxime”, mind pedig az „Arbeitsgemeinschaft” használatát. Ez utóbbit „semmitmondónak és félrevezetőnek” tartja, amely ráadásul az egykori NDK polgári törvénykönyvének a praeambulumában használt fogalomra, az egyéni és a társadalmi érdek összhangjára emlékeztet (Uő: 2000: 95. p.)

¹⁰¹ ROSENBERG, LEO – SCHWAB, KARL HEINZ: *Zivilprozeßrecht*. 13. Aufl. München, 1981. Beck 435. p. Az idézett álláspont változatlanul megtalálható a könyv legújabb kiadásában (UőK 1993. 425. p.)

¹⁰² HENCKEL 1980: 124. p.

¹⁰³ HARTMANN (BAUMBACHKOMM 1982: 326. p.) véleménye a Kommentár húsz évvel későbbi kiadásában sem változott, amikor a tárgyalási elv „áttörése” kapcsán megjegyzi azt, hogy nem érdemes támogatni „sem a polgári per tudatos vagy rejtett szocializálásának a kísérletét, sem pedig a vele azonos elbírálás alá eső egyéb törekvéseket”. (BAUMBACHKOMM 2003: 569. p.)

bíró szerepének a fokozatos erősödését és a liberális permodelltől való teljes eltávolodást – továbbra is a *tárgyalási elvet* tartja a polgári eljárásjog számára meghatározónak.

- 182 Az 1976. évi novella – a felsorolt újítások ellenére is – *csalódást* keltett. A felfokozott várakozást, amellyel a jogirodalom az ötvenes évek óta a kodifikációs előmunkálatokat követte¹⁰⁴ rövid időn belül a kételkedés vagy a teljes elutasítás váltotta fel.¹⁰⁵ A legtöbben azt vonták kétségbe, hogy az eljárás egyszerűsítése és gyorsítása, mint a novella két alapvető célkitűzése, az eljárási szabályok módosítása révén megvalósítható-e. A kritikák sokszor egymásnak is ellentmondtak, mivel egyesek kevesellték, mások sokallták a változtatásokat.¹⁰⁶ Egyben azonban a kritikusok egyetértettek: a perek elhúzódásának az oka alapvetően nem a szabályokban, hanem az eljárás résztvevőinek, így a bírának és az ügyvédeknek a magatartásában keresendő. Hiába kapott a bíró jobb lehetőségeket a tárgyalás koncentrálására, ha „az új cipőben is a régi módon fog poroszkálni”.¹⁰⁷ A legélesebb bírálat szerint minden módosítás *foltozgatás* marad addig, amíg a törvényhozók fel nem ismerik azt, hogy a XX. század vége felé a peres eljárást már nem lehet a XIX. századi alapelvekkel lefolytatni, hanem a jelenlegi szociális gazdasági és normarendszer alkotóelemévé kell tenni.¹⁰⁸

5. A XXI. század első módosítása – a 2001. évi novella

- 183 A két Németország újraegyesítése után ismét napirendre került a polgári eljárás egyszerűsítésének és gyorsításának, valamint az igazságszolgáltatás tehermentesítésének a kérdése. Az 1990. évi sikertelen „Rechtspflege-Vereinfachungsgesetz”¹⁰⁹ után a tartományi igazságügyi miniszterek olyan mélyreható reformot sürgettek, amely a jogorvoslati lehetőségek korlátozásával bírói kapacitásokat szabadít fel, hogy „az újraegye-

¹⁰⁴ A „Kommission zur Vorbereitung einer Reform der Zivilgerichtsbarkeit zum Verfahrensrecht” 1955-ben kezdte el a működését. Vö. SCHNEIDER: 1977A: 1. p.

¹⁰⁵ A különböző véleményeket összefoglalja: KALLWEIT 1983: 2–3. p.

¹⁰⁶ PUTZO, HANS: Die Vereinfachungsnovelle. Gesetz zur Vereinfachung und Beschleunigung gerichtlicher Verfahren. *NJW*, 30. Jahrg. (1977) 10. p.

¹⁰⁷ FRANZKI, HARALD: Die Vereinfachungsnovelle und ihre bisherige Bewährung in der Verfahrenswirklichkeit. *NJW*, 32. Jahrg. (1979) 14. p.

¹⁰⁸ WEIB, KARL: Die Vereinfachungsnovelle zur ZPO und die Beschleunigung des Verfahrens vor den Entschädigungsgerichten. *Rechtsprechung zum Wiedergutmachungsrecht*, 29. Jahrg. (1978) 41. p.

¹⁰⁹ Az 1991. április 1. napján hatályba lépett törvényről három hónappal később a Bundesrat állapította meg, hogy nem érte el a polgári bíraskodás kívánatos tehermentesítését.

sített Németországban az igazságszolgáltatás működőképességét biztosítsa.¹¹⁰ Ám az újraegyesítésből adódó gondokkal elfoglalt törvényhozók nem vállalkoztak erre a feladatra, így az 1993. évi Rechtspflegeentlastungsgesetz¹¹¹ csak a hatásköri szabályok módosításával és a bizonyítási szabályok egyszerűsítésével próbálta meg a bíróságokat tehermentesíteni.¹¹² 1996-ban újabb kísérlet történt a peres eljárás és a nemperes eljárás szabályainak az egyszerűsítésére, de az 1996. évi tervezet nem emelkedett törvényerőre.

- 184 A kilencvenes évek végén – a politikai változások hatására – újfogalmazták az igazságügyi reform célkitűzéseit.¹¹³ „A polgári pernek a polgárokhoz közelebb állónak, hatékonyabbnak és átláthatóbbnak kell lennie. Az eljárási szabályok, a perorvoslati rendszer és a bíróságok felépítése már nem elégíti ki sem a jogkereső polgárok, sem a gazdaság igényeit. A bírák számára meg kell teremteni a törvényes lehetőséget ahhoz, hogy a polgári pert még jobban a társadalmi rendeltetéséhez, a jogbéke és a jogbiztonság helyreállításához igazíthassák. A peres feleknek minél gyorsabban kell olyan döntéshez jutniuk, amelyet megértenek és elfogadnak, hogy az anyagi joggal való elégedettség növekedjen és a jogbéke tartósan erősödjön. A bírácoknak még hatékonyabb eljárásjogot kell a kezükbe adni. A polgári igazságszolgáltatás minőségét csak egy átfogó reform segítségével lehet megvalósítani.”¹¹⁴ A nagyszabású terv két legfontosabb eleme az elsőfokú eljárás megerősítése és a perorvoslati lehetőségek (fellebbezés, felülvizsgálat, panasz) csökkentése volt.¹¹⁵ A módosító indítványok száma a százat is meghaladta.¹¹⁶
- 185 A Szövetségi Igazságügyi Minisztérium 1999. december 23-án hozta nyilvánosságra a polgári perrendtartás reformjáról szóló tervezetét és ezzel nemcsak a szakirodalomban,

¹¹⁰ MÜNCHKOMM 1992: LÜKE 1. p.

¹¹¹ Gesetz zur Entlastung der Rechtspflege vom 11. Januar 1993 (BGBl. I. 50. p.)

¹¹² Így pl. a járásbíróság előtti eljárás értékhatárát 6 000 márkáról 10.000 márkára, a fel (GVG 62. §), a fellebbezési értékhatárt 1.200 márkáról 1.500 márkára emelte fel (ZPO 511. §).

¹¹³ DÄUBLER-GMELIN, HERTA: Justizreform. ZRP, 33. Jahrg. (2000) 557–462. p.

¹¹⁴ Drucksachen des Deutschen Bundestages. 14/3750. Begründung, Teil A. I (35. p.)

¹¹⁵ SAENGER, INGO: Reform des deutschen Zivilprozessrechts – Flucht oder Segen? *Rechtstheorie*, 31. Jahrg. (2000) 421. p.

¹¹⁶ HARTMANN, PETER: Zivilprozess 2001/2002: Hunderte wichtiger Änderungen. *NJW.*, 54. Jahrg. (2001) 2577–2598. p.

hanem a sajtóban is heves vitákat váltott ki.¹¹⁷ Az ügyvédség, a bírói kar, a tartományi felsőbíróságok (Oberlandesgericht) elnökei, sőt egyes tartományi igazságügyi miniszterek is a tervezett módosítások ellen foglaltak állást, ennél fogva a vita *politikai színezetet* is kapott.¹¹⁸ A hozzászólók a polgári igazságszolgáltatás „fokozatos hanyatlásáról”, az eljárás „tönkrejavításáról”, és a „jogállamiság egy darabjának a feladásáról” beszéltek, miközben a Szövetségi Igazságügyi Minisztériumot a gyakorlati kérdések iránti érzéketlenséggel vagy illuzionizmussal vádolták.¹¹⁹ A kritika hatására 2000 júliusában egy átdolgozott tervezett került a Bundestag elé, de ez sem nyerte el a szakmai közvélemény tetszését. Az érdekképviselői szervek továbbra is elégedetlenek voltak Däubler–Gmelin igazságügyminiszter-asszony „híg levesével” és a reform szükségességét is megkérdőjelezték.¹²⁰ A parlamenti erőviszonyok azonban lehetővé tették azt, hogy a kormányzat a bírói karral és az ügyvédséggel szemben is keresztülvigye az akaratát.¹²¹ Egy évvel a törvényjavaslat benyújtása után, 2001 júliusában megszületett a polgári perrendtartás reformjáról szóló törvény,¹²² amely 2002. január 1. napján lépett hatályba.

¹¹⁷ Részletesen ismerteti: MUSIELAK, HANS-JOACHIM: Reform des Zivilprozesses. Zum Entwurf eines Gesetzes zur Reform des Zivilprozesses (Zivilprozessreformgesetz – ZPO-RG). *NJW*, 53. Jahrg. (2000) 2769–2770. p. DAUSTER, MANFRED: Eckpunkte einer Justizreform. *ZRP*, 33. Jahrg. (2000) 338. p.

¹¹⁸ A vitát kísérő politika felhangok a sajtó érdeklődését is felkeltették. A polgári perrendtartás reformjával a *Der Spiegel* (2000. máj. 15.), a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (2000. ápr. 4., ápr. 19., ápr. 25., júl. 4., júl. 14.), továbbá a *Handelsblatt*, a *Rheinischer Merkur* és a *Sonntagsblatt* is foglalkozott.

¹¹⁹ „A reform, amely minden gyakorlati tapasztalattól távol, a zöld asztal mellett született, egy steril lombikbéli, szavakban gazdag, de a lényegét tekintve szegény.” SCHELLHAMMER 2001: 1081. p.

¹²⁰ A Deutsche Anwaltverein álláspontja szerint nem történt lényeges „áttörés” az igazságügyi reform során, ezért a törvényjavaslattal kapcsolatos aggályait továbbra is fenntartotta. A Bundesrechtsanwaltskammer elégedetten vette tudomásul azt, hogy az ügyvédség ösztönzésére a tervezetet átdolgozták, de úgy vélte, hogy a változtatások félúton megrekedtek, ezért osztotta a Deutsche Anwaltverein aggályait. Az ügyvédek elfogadhatatlannak tartották a perorvoslatok korlátozását és arra hivatkoztak, hogy a fellebbezés során az elsőfokú ítéletek 40%-a helytelennek bizonyul. (Presseerklärung vom 4. 7. 2000. *NJW*, 53. Jahrg. (2000). XIV-XVI. p.) A Deutscher Richterbund nem értett egyet a társasbíráskodás elvének a feladásával és az egyesbíráskodás általánossá tételével, valamint a bírói pervezetést érintő módosításokkal. A békéltető tárgyalás kötelezővé tételét értelmetlennek tartotta, mivel a feleket a rendelkezési elv miatt amúgy sem lehet az egyezség megkötésére rákényszeríteni.

¹²¹ SCHELLHAMMER (2001: 1081.p.) bírósági elnök szerint olyan reform indult meg, „amelyet senki sem akart, senkinek sem volt rá szüksége az igazságügyminiszter-asszony kivételével, aki még a bírák és az ügyvédek kemény ellenállásának hatására sem hagyta magát attól eltéríteni, és a szándékát keresztülvitte azon a parlamenten, ahol a többség akkor is neki ad igazat, ha az előterjesztésből egyébként semmit sem ért.... A reformban a politika teljes bizalmatlansága is kifejeződik pénzsóvár ügyvédséggel és a lusta bírói karral szemben.”

¹²² Zivilprozessreformgesetz vom 27. 7. 2001. (BGBl. I. 1887. p.)

- 186 Habár a ZPO 2001. évi novellája úgy vonult be a köztudatba, mint *a perorvoslati rendszer reformja*,¹²³ ennek ellenére jelentősek az elsőfokú eljárást érintő változtatások. A törvényjavaslat indokolása külön is kiemelte a *békéltető tárgyalás* kötelezővé tételét (278. §), a bíró *anyagi pervezetési jogosítványainak* a megerősítését (139. §), valamint az egyesbíráskodás általánossá tételét (348. §).
- 187 Amíg az 1976. évi novella a Prozessförderungsplicht bevezetésével (lásd 179. pont) a feleket a per menetét támogató magatartásra kötelezte, addig a 2001. évi reformtörvény a bíróságtól követeli meg azt, hogy a kellő időben adott útmutatásai révén a feleket és ügyvédjeiket erőteljesebb aktivitásra ösztönözze. A módosított 139. §, amelyet a jogirodalom a benne foglalt bírói felderítési kötelezettség miatt a polgári perrendtartás Magna Charta-jaként emlegetett (lásd 159. pont), most *anyagi pervezetés* címszó alatt foglalja össze a bíróság feladatait, közöttük a reform egyik kulcsszavának számító „útmutatási és közrehatási kötelezettséget” (Hinwirkungs- und Hinweispflicht). Eszerint a bíróságnak *oda kell hatnia*, hogy a felek a minden jelentős tényről kellő időben és kimerítően nyilatkozzanak, különösképpen az érvényesíteni kívánt tényekhez hiányzó adatokat egészítsék ki, a bizonyítási eszközeiket jelöljék meg és az ügyet előmozdító indítványokat tegyék meg (139. § I.). A fellebbviteli rendszer átalakítása következtében megnőtt az első fokú bíróság felelőssége a tényállás megállapításáért.¹²⁴ Ezért az anyagi pervezetés keretében a bíróságnak a korábbinál több *útmutatást* kell adni a felek számára. A „meglepetésszerű” ítélet elkerülése érdekében a feleket figyelmeztetni kell a figyelmen kívül hagyott vagy jelentéktelennek tartott szempontokra, valamint a hivatalból figyelembe veendő körülményekkel kapcsolatos aggályokra (139. § II–III.). Egyidejűleg azt a veszélyt is el kell kerülni, hogy a felek – a releváns tényeket fenyegető praeklúziótól tartva – az elsőfokú eljárást a lényegtelen részletekkel túlterheljék.¹²⁵ A bírói útmutatást

¹²³ GOEBEL, JOACHIM: Rechtsmittelreform in Zivilsachen und Rechtspolitik: Theoretische Anfragen in praktischer Absicht. ZZZP, 113. Band (2000) 49–83. p.

¹²⁴ A módosított ZPO 529. § I. szerint a fellebbezési bíróság döntése az elsőfokú bíróság által megállapított tényálláson alapul. Kivételt képeznek azok az esetek, amikor a bíróságban kételyek merül fel a döntés alapjául szolgáló tényállás-megállapítások helyességét és teljességét illetően vagy a törvény az új tények figyelembe vételét megengedi.

¹²⁵ Az indokolás szerint a feleket „korai és célszerű pervezető intézkedésekkel” be kell vonni az eljárásba és számukra a bírói döntéshozatalt követhetővé kell tenni. Ezáltal a feleket rá lehet venni arra, hogy az érdemi előadásaikat a lényegre korlátozzák. A törvényjavaslat alkotói a felek eljárásbeli részvételétől azt várták, hogy megerősödik a készségük a kedvezőtlen döntés elfogadására is. Drucksachen des Deutschen Bundestages. 14/3750. Begründung, Teil A III. 1. (38. p.)

a lehető legkorábban kell megadni és annak megtörténtét az ügyiratra fel kell jegyezni, mivel más módon nem bizonyítható.¹²⁶ Indokolt esetben az útmutatást írásban kell a fél tudomására hozni (139. § IV-V.). Gottwald szerint a bíró útmutatási kötelezettsége enyhíti azt a *szigort*, ami a rendelkezési és a tárgyalási elv alkalmazásának a következménye.¹²⁷ Ezek az elvek továbbra is érvényesülnek, mivel a fél szabadon dönt arról, hogy a bíró útmutatását követi-e vagy sem.

- 188 A 2001. évi novella bíróság és a felek viszonyában *nem hozott lényeges változás*, de tovább erősítette az 1924 óta tartó folyamatot. A törvényhozó az anyagi pervezetés szabályozásával egyértelművé tette azt, hogy a bíróság *nagyobb szerepet vállal* a tényállás megállapításában és *több felelősséggel tartozik* a jogvita tárgyszerű kereteinek a biztosításáért. A hangzatos jelszavak mögött meghúzódó szerény méretű változtatások ugyanakkor azt jelzik, hogy a német törvényhozók még nem szánták el magukat a „megavasodott” eljárási struktúra gyökeres megváltoztatására.¹²⁸

¹²⁶ Elmulasztása eljárási szabálysértésnek minősül és az elsőfokú ítélet hatályon kívül helyezéséhez vezethet (ZPO 538. §).

¹²⁷ GOTTWALD 2001: XIX. p.

¹²⁸ GREGER (2000: 845–846. p.) a polgári per menetének a kreatív és konstruktív alakítását hiányolja és az angol polgári eljárásjog reformját (lásd 448–449, 460 pont) hozza fel példának.

VI. FEJEZET

MAGYAR KERESZTÚT A XX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN – AZ 1911. ÉVI POLGÁRI PERRENDTARTÁS

1. A törvény keletkezésének hosszú története

189 Kevés magyar törvénykönyv büszkélkedhet olyan hosszú előtörténettel, mint az 1911. évi polgári perrendtartás. A szóbeliségen és közvetlenségen alapuló *modern polgári eljárás* megteremtésének a gondolata már a kiegyezés után felmerült, de erre a bírósági szervezet fogyatékosága, az anyagi eszközök és nem utolsósorban a „minden oldalról kellően megvitatott javaslat” hiányában nem kerülhetett sor.¹ Miközben a francia szóbeli per már „megtette hódító útját egész Európán át” és Németország legnagyobb része is „levetette az írásbeli per nyűgét” a magyar törvényhozás még nem látta az időt elérkezettnek arra, hogy „a polgári per nagyszabású reformját” keresztül vigye.² Az 1868:LIV. tc.-be foglalt *polgári törvénykezési rendtartás* (Ptrs.) alapjául az az osztrák Provisorische Civilprozessordnung szolgált,³ amelyet a bírák és az ügyvédek több évi gyakorlatból jól ismertek.⁴ A törvényjavaslat indokolása szinte mentegetőzve állapította meg azt, hogy „az elmélet szempontjából sem az eredeti, sem az átalakított perrend nem felel meg a tudomány magasabb követelményeinek, s ha jogviszonyaink a rendezettség azon magaslatán állnak, amelyre néhány állam szerencsésebb körülmények között már rég eljutott, bizonyosan sem az egyik, sem a másik nem lát napvilágot jelen alakjában”. Az *ideiglenes szabályozásnak* szánt polgári törvénykezési rendtartás elfogadásakor senki sem gondolhatott arra, hogy a törvény 1915-ig hatályban marad!

¹ MAGYARY 1924:27. p.

² INDOKOLÁS 1911: Általános ind.

³ Provisorische Civil-Prozess-Ordnung, für Ungarn, Croatien, Slavonien, die serbische Woiwodschaft und das Temeser Banat. Wien, 1852.

⁴ A szabadságharc leverése után a bécsi udvar „büntetésből” bevezette az osztrák polgári perrendtartást. Az 1852. évi Provisorische Civilprozessordnung ugyan sokkal fejlettebb volt a magyar perjognál, alkalmazása mégis ellenérzéseket váltott ki. Ezért az 1861. évi Országbírói Értekezlet elvetette az osztrák eljárási szabályokat és ideiglenes jelleggel visszaállította az 1848 előtti törvényeket.

- 190 Eredeti alakjában a Ptrs. az írásbeli eljárás rendszerét követte. A felek – felváltva – három-három periratot nyújthattak be vagy mondhattak jegyzőkönyvbe a bíróságnál (kereset–ellenirat, válasz–viszontválasz, végirat–ellenvégirat), majd a bizonyítási eljárás befejezése után szintén írásban tehették meg az észrevételeiket. Az eljárásban az ún. eshetőségi vagy esetlegességi elv (lásd 113, 130 pont)⁵ érvényesült, azaz a tényállításokra és a bizonyítékokra csak a meghatározott periratokban lehetett hivatkozni. A bíróság a döntését csak az iratok alapján hozhatta meg.
- 191 Az írásbeliségen és a kötött bizonyítási szabályokon alapuló törvény nehézkessége és korszerűtlensége nagyon hamar megmutatkozott. Már 1871-ben megjelent egy előadói tervezet, amely az egész peres eljárást módosítani kívánta. 1873-ban, majd 1874-ben két újabb javaslat látott napvilágot, mígnem 1877-ben törvény született a „kisebb polgári peres ügyekben való eljárásról”. A rendes eljárás tekintetében a törvényhozás beérte a *kirívó hibák orvoslásával*. Az 1881: LIX. tc., mint a Ptrs. novellája, „csak a legsürgősebb szükségnek akart eleget tenni; a törvénykezési rendtartásnak csakis egyes intézkedéseit módosította és éppen ezért nem némította el a panaszokat”.⁶
- 192 A novella éppúgy az *ideiglenesség* bélyegét viselte magán, mint az 1868. évi polgári törvénykezési rendtartás. Ezért a képviselőház 1880. április 23-án arra utasította a kormányt, hogy a szóbeliségen és közvetlenségen alapuló perrend végleges javaslatát készíttesse el. Az igazságügyi miniszter *Plósz Sándor* egyetemi tanárt és *Emmer Kornél* képviselőt bízta meg a tervezetek elkészítésével.
- A két jogtudós már 1883-ban vitára bocsátotta téziseit, de a törvényjavaslatok hivatalos közzétételére csak két évvel később került sor. Plósz 613 szakaszból álló, a bizonyítási eszközök kivételével a teljes polgári peres eljárást átfogó tervezete az 1877. évi *német* polgári perrendtartáson alapult.⁷ Emmer szerényebb terjedelmű munkája a *francia* szabályozást részesítette előnyben.⁸ A polgári eljárás reformja körül a jogirodalomban

⁵ A modern perjogokban csak kivételesen alkalmazott elv, amely a perkoncentráció érdekében a felektől azt követeli meg, hogy az egymással összefüggő eljárási cselekményeiket egyszerre végezzék el. Vö. MAGYARY 1924: 263. p., HAENDEL 1932. 11–14. p.

⁶ Sokkal jelentősebb törvényhozási munka volt az 1881:LX. tc., amely a polgári eljárástól elválasztva, teljes részletességgel szabályozta a végrehajtási eljárást.

⁷ PLÓSZ: 1885.

⁸ EMMER: 1885.

élénk vita bontakozott ki, ez azonban nem ösztönözte gyorsabb munkára a törvényhozást.⁹

193 A reform csak 1889-ben indult meg, amikor Szilágyi Dezső vette át az igazságügyi miniszteri tárcát. Az új miniszter a törvénykezés reformját nem egyszerre, hanem részenként szeretne volna megvalósítani, elsősorban azért, hogy „a jogásközönség a teljes reformra elkészüljön és hogy az minden rázkódás nélkül keresztülvihető legyen”¹⁰ Ezért a reformot ott kezdte el, ahol az a legkönnyebbnek látszott, és pedig a *sommás eljárásnál*, mivel ennek a jelentős része amúgy is szóbeli volt. A törvényjavaslat és az indoklás elkészítésére ismét Plósz kapott megbízást. Az 1892-ben benyújtott javaslatot a képviselőház azzal a nevezetes kiegészítéssel látta el, hogy azokat a rendelkezéseket, amelyek nem függenek össze elválaszthatatlanul a szóbeliséggel, a rendes (írásbeli) eljárásban is alkalmazni kell.¹¹

194 A sommás eljárásról szóló 1893:XVIII. tc. nagyon jelentős lépés volt a polgári eljárásjog reformjának a megvalósítása felé.¹² A csaknem negyedszázada „ideiglenesnek” számító polgári törvénykezési rendtartás egyre inkább bénítóan hatott a magyar polgári eljárásjog fejlődésére. Akár az 1806. évi francia, az 1865. évi olasz, az 1877. évi német, akár az éppen készülő osztrák polgári perrendtartással összehasonlítva, a hazai elmaradottság egyre nyilvánvalóbb lett. Éppen ezért volt nagy jelentősége annak, hogy a törvény a sommás eljárást és a fellebbvitelt a *szóbeliség* és a *közvetlenség* alapján szabályozta, a *szabad bírói mérlegelést* pedig az egész magyar polgári eljárásban általánossá tette.¹³

⁹ A szakmai viták elsősorban a Magyar Jogászegyletben zajlottak, amely időről-időre közreadta a felolvasások és felszólalások szövegét. Vö. A polgári peres eljárás reformja – az 1883. november 17-től december 1-ig a Magyar Jogászegyletben folytatott vita. Budapest, 1883, Franklin. továbbá EMMER KORNÉL: A polgári peres eljárás reformja, Budapest, 1883, Franklin. NAGY DEZSŐ: A polgári peres eljárás reformja, Budapest, 1893, TÓTH GÁSPÁR: A polgári peres eljárás reformjáról, Budapest, 1896, Franklin. 1902-től kezdve a polgári perrendtartással kapcsolatos vitacikkek a Jogállam c. folyóiratban is megjelentek. Pl. FODOR ÁRMIN: A polgári perrendtartás törvényjavaslata. *Jogállam*, 1. évf. 185–194. p. WACH, ADOLF: A magyar polgári perrendtartás törvényjavaslata. *Jogállam*, 1. évf. 440–456. p.

¹⁰ MAGYARY 1924: 29. p.

¹¹ FODOR–MÁRKUS 1895: 490–492. p.

¹² Száz év távlatából még afféle „próba-törvényt” is láthatunk benne, amely mintha arra lett volna hivatva, hogy a jogalkalmazók a kisebb jelentőségű ügyekben begyakorolhassák az új eljárási szabályok alkalmazását.

¹³ KENGYEL 1993B: 610. p.

- 195 Még javában folyt a képviselőházban a sommás eljárás reformja körüli vita, amikor Szilágyi Dezső igazságügyi miniszter megbízásából Plósz Sándor elkészítette a magyar polgári perrendtartásról szóló törvényjavaslat újabb előadói tervezetét. Ám hiába lett Plósz 1894-ben igazságügyi államtitkár, a század utolsó évtizedében a polgári eljárás reformjának az ügye nem haladt előre. Ezt – az utókor számára érthetetlennek tűnő – késlekedést Magyary Géza azzal mentegeti, hogy „a részleges reform megalkotása után az igazságügyi kormányzat egészen helyesen arra az álláspontra helyezkedett, hogy bevárja ezen reform (ti. a sommás eljárás – K.M.) hatásait és csak a szerzendő tapasztalatok értékelésével fogja a teljes reformot megindítani. Innen volt, hogy az igazságügyi kormány több éven át a megfigyelés álláspontjára helyezkedett és a reformmunkálatokat csak 1901-ben indította meg ismét.”¹⁴
- 196 A következő javaslattal sem volt Plósznak több szerencséje. 1899-től a Széll Kálmán kormány *igazságügyi minisztere* volt, de az 1902. évi tervezete csak a Igazságügyi Bizottságig jutott el.¹⁵ 1903 és 1910 között öt kormány és hét(!) igazsági ügyminiszter váltotta egymást, ami érthetővé teszi azt, hogy ezekben az években a kormányzat és a törvényhozás számára nem a polgári perrendtartás kodifikációja volt a *legfontosabb* feladat. Ennek ellenére Günther Antal igazságügyi miniszter 1907-ben ismét benyújtotta a javaslatot, de a vita néhány szakasz után már a képviselőház Igazságügyi Bizottságában félbeszakadt és a „beállott politikai viszonyok miatt” nem került a képviselőház napirendjére.
- 197 Az évtizedes vajúrást gyorsan pergő események zárták le az első világháború kitörését megelőző években. Székely Ferenc, a nem túl hosszú életű második Khuen-Héderváry-kormány igazságügyi minisztere 1910. július 16-án terjesztette a képviselőház elé a polgári perrendtartás törvényjavaslatát, 1885 óta az *ötödiket*. A miniszteri indoklás „a legsürgősebb igazságügyi feladatok” egyikének nevezte a perjog reformját, egyben

¹⁴ MAGYARY 1924: 29. p.

¹⁵ Az újabb változat kibővült azokkal a különleges eljárásokkal, amelyeket az 1893. évi tervezet nem tartalmazott. Ennek az átdolgozásnak az eredménye volt az a törvényjavaslat, amelyet Plósz Sándor a képviselőháznak 1902. január. hó 29-én benyújtott. Ezt a javaslatot a képviselőház igazságügyi bizottsága tárgyalta s jelentését 1903. évben a képviselőháznak bemutatta; a képviselőház napirendjére azonban a javaslat a politikai viszonyok miatt nem került, hanem utóbb az 1904. év november havában visszavonatot.” INDOKOLÁS 1911: Általános ind.

drámai hangon ecsetelte a régi szabályozás tarthatatlanságát.¹⁶ Az 1907. évi változathoz képest a törvényjavaslat eltérései jelentéktelenek voltak, leginkább a hatásköri értéktárok emelkedtek. Az Igazságügyi Bizottság a 792 szakaszból álló javaslaton mindössze néhány kisebb módosítást hajtott végre és meleg ajánlással küldte a tervezetet a képviselőházhoz.

- 198 A törvényjavaslat útja a továbbiakban már valóságos diadalmenet volt. A képviselőház talán évtizedes késlekedését akarta jóvátenni, amikor alig tíz nap alatt végzett a törvényjavaslat tárgyalásával. Valamennyi hozzászóló – kormánypárti és ellenzéki egyaránt – kiemelte a javaslat előadójának, Plósz Sándornak *az elévülhetetlen érdemét* a magyar polgári eljárásjog reformjában. A képviselőház által elfogadott szöveget 1910. december 20-án tárgyalta meg a főrendiház, és azt változtatás nélkül jóváhagyta. A január 8-i szentesítés után még ugyanebben a hónapban kihirdették az 1911:I. tc.-t *a polgári perrendtartásról*.
- 199 A törvény hatályba léptetése még tartogatott néhány bonyodalmat. Az 1912: LIV. tc. 1. §-a az igazságügyi minisztert felhatalmazta arra, hogy a polgári perrendtartást 1914. szeptember 1. napja előtt külön rendelettel hatályba léptesse. Ezt a rendelkezést azonban az 1914:XXXIV. tc. megváltoztatta, és a törvény hatályba lépésének időpontjául 1915. január 1. napját jelölte meg. Ezen a napon mind a Pp., mind pedig az átmeneti rendelkezéseket tartalmazó Pp. (1912:LIV. tc.) hatálya lépett.

2. Külföldi hatások a magyar kodifikációra

- 200 Az elhúzóódó kodifikáció azzal az előnnyel járt, hogy a törvényhozók jobban megismerhették a XIX. század utolsó harmadának fontosabb polgári eljárásjogi törvényeit, sőt azoknak a fogadtatását is. Az 1911. Pp. terjedelmes indokolásában¹⁷ mintegy *százhusz*

¹⁶ „A rendes eljárásban még mindig az írásbeliséggel járó formalizmus uralkodik, mely éppen a legfontosabb perekben gyakran végzetessé válik az anyagi igazság érvényesülésére, mert egyrészt korlátozza a bíró szabad együttműködését a peranyag tisztázása körül, másrészt az esetlegességi elv merev keresztülvitelével a felek legcsekélyebb mulasztását is az igazság hátrányára a legsúlyosabb következményekkel sújtja. Az írás útján való érintkezés emellett az egyszerű ügyeket is bonyolódottakká és az eljárást hosszadalmassá teszi.” INDOKOLÁS 1911: Általános ind.

¹⁷ A több mint háromszáz oldalas miniszter indokolás Plósz Sándornak az 1893. évi tervezethez, illetve az 1902. évi törvényjavaslathoz fűzött indokolásán alapult. Vö. INDOKOLÁS 1893 és INDOKOLÁS 1902.

hivatkozás történt elsősorban a német, az osztrák és a francia, valamint a olasz, a genfi és a belga polgári perrendtartásra!¹⁸ A készülő magyar törvénynek az európai polgári perrendtartásokkal való „összemérése” a hazai jogirodalomban is nagy hangsúlyt kapott. „A modern culturnépek mind el vannak immár látva perrendtartásokkal. Van mi-ben válogatni. Új alkotást, új rendszert, új perjogi intézmények létesítését nem várjuk és nem várhatjuk. [...] Ma előttünk fekszik az a n g o l peres eljárás; a f r a n c i a per és mindama codexek és rendszerek, amelyek ehhez simultak: (olasz, svájci belga peres eljárások) és a különféle n é m e t partikuláris perrendtartási codifikációk. Ezen törvénykezési alkotások és rendszerek hol nagyobb, hol kisebb ügyességgel mind fel lettek használva a német birodalmi perrend, az osztrák perrend, a mi sommás eljárási törvényünk és a mostani törvényjavaslatnál.”¹⁹

- 201 Az 1880-as években meginduló magyar perjogi kodifikáció alapjául – amint arra az előző pontban már utaltunk – az 1877. évi német polgári perrendtartás, illetve az 1806. évi francia polgári eljárásjogi törvény szolgált. A kilencvenes évek elején felgyorsuló osztrák kodifikáció (lásd 114. pont) hatását először az 1902. évi tervezet indokolása tükrözte. Az osztrák polgári perrendtartás kedvező fogadtatása, valamint a német polgári perrendtartás módosítása további ösztönzést adott Plósz Sándornak. „A törvényjavaslat szerzőjének rendelkezésére állott tehát mindeme bőséges anyag, amelyet figyelemre méltathatott és amelyből felhasználhatta mindazt, amit célszerűnek, jónak és üdvösnek vélt felismerni. Ritka szerencsés körülmények közepette látott tehát napvilágot ezen polgári perrendtartási javaslat” – állapította meg *Pap József* Plósz újabb tervezetről.²⁰ 1910-ben, törvényjavaslat legvégső vitája idején a törvényhozók már a német polgári perrendtartás 1909. évi novelláját (lásd 154–156. pont) is ismerhették.

Ennek következtében a magyar Pp alapelvei már tükrözhatték azt a szemléletbeli változást, amely osztrák hatásra a – sokáig mintának tekintett – német polgári perrend-

¹⁸ A hivatkozások gyakorisága sokat elárul a külföldi hatások intenzitásáról: 1877. évi német perrendtartás: 45 hivatkozás, 1895. évi osztrák polgári perrendtartás: 40 hivatkozás, 1806. évi francia polgári eljárásjogi törvény 22 hivatkozás, 1865. évi olasz polgári eljárásjogi törvény 8 hivatkozás, 1812 évi (1832-ben módosított) genfi polgári perrendtartás: 4 hivatkozás, 1876. évi belga polgári eljárásjogi törvény: 3 hivatkozás. Az 1893. évi, illetve 1902. évi előadói tervezethez fűzött indokolásban ezen kívül számos hivatkozás történik még különböző tervezetekre, valamint a tartományi német perrendtartásokra, sőt az 1793. évi porosz Allgemeine Gerichtsordnungra is.

¹⁹ PAP J. 1901: 7. p.

²⁰ PAP J. 1901: 6. p.

tartásban bekövetkezett. Részben ennek a hatásnak, részben a kodifikáció kezdete és a törvény szentesítése között eltelt negyed évszázadnak tulajdoníthat az, hogy a liberál-kapitalista alapokon induló magyar polgári perrendtartás a kor követelményeinek megfelelő modern törvény lett.

A francia hatás

- 202 Hazánkban a francia perjog hatása már a reformkori törvényhozási viták idején érezhető volt, de a bizonyítékok szabad mérlegelésén alapuló, nyilvános, szóbeli és közvetlen eljárás megteremtésére csak a kiegyezés után nyílt meg a lehetőség. 1867-ben jelent meg Csatskó Imrének a francia bírósági szervezetet és annak alapelveit bemutató könyve. A modern perjogi elvek gyakorlatba való átültetését elsősorban a francia eszményeket megvalósító német tartományi perrendtartások közvetítették Magyarországra.²¹ A perjogi reformokat sürgető közvélemény árgus szemekkel figyelte a francia és német hatást egyszerre tükröző alkotásokat. A legjobbnak tartott 1864. évi hannoveri polgári perrendtartás magyar fordításban is megjelent, méghozzá a francia eljárásjogi törvényre és az egységes német polgári perrendtartás tervezetére utaló megjegyzésekkel!²²
- 203 A francia perjog akkor gyakorolta a legnagyobb hatást a magyar polgári eljárásjog fejlődésére, amikor *Emmer Kornél* a Code de procédure civile tanulmányozása alapján készítette el a javaslatát.²³ 1883 novemberében két héten keresztül folyt a Magyar Jogászegyletben a polgári peres eljárás reformjáról szóló vita. Az előadók ekkor még csak szóban ismertették készülő munkájukat. *Emmer* beszámolt a Franciaországban szerzett tapasztalatairól, egyúttal a francia perrend fontosabb rendelkezéseit összevetette az olasz, a belga és a zürichi perrendtartással is. A szóbeliség, a közvetlenség és a nyilvánosság elvének érvényesülésével kapcsolatban azt állapította meg, hogy „a franciák e hármas fogalmat mint a jó peres eljárás követelményeit, tudományosan is megállapították és kultiválják, öntudatosan fejlesztik, s hogy e fogalmak nem német szobatudósok által lettek felfedezve, legfeljebb túlozva és félreértve némelyek által. Azért a szóbeliség nem „üres” jelszó, hanem olyan, mely programnak is beillik, mert negatív és pozitív

²¹ Így pl. az 1808. évi vesztfáliai, az 1831. évi badeni, az 1850. évi és 1864. évi hannoveri és az 1869. évi bajor polgári perrendtartás. Vö. DAHLMANN 1982: 2618–2640. p.

²² PFENDESZAK 1867.

²³ EMMER 1885.

tartalommal bír, technikai kivitel és módozatok tekintetében latitude-eket enged ugyan, de indokára és céljára nézve tisztában van önmagával.”²⁴ A Code de procédure civile-nek az *alapelvekhez* való nagyon rugalmas viszonya (lásd 7–18. pont) érezhetően befolyásolta a magyar jogfejlődést is. Az 1911. évi Pp. a *szóbeliség* elvének a megvalósításakor elkerülte az 1877. német polgári perrendtartás túlzásait,²⁵ és a törvényszék előtti eljárásban megengedte az érdemi tárgyalás írásbeli előkészítését (194–203. §), a felülvizsgálati eljárásban pedig lehetővé tette a kérelem szóbeli tárgyalás nélküli ún. nyilvános előadás alapján történő elbírálását (545. §). Már az 1893. évi előadói tervezet indokolása is leszögezte azt, hogy „a szóbeliség nem öncél, hanem eszköz; kötelező alkalmazásának a jogosultsága megszűnik ott, ahol arra szükség nincs. A szóbeliség a legjobb eszköz a tényállás kiderítésére, ahol tehát a tényállás megállapításáról van szó, ott a szóbeliségnek kötelezőnek kell lennie. Ahol azonban csak a jogszabály alkalmazásának a helyességéről, a jogkérdés felülvizsgálatáról van szó, ott a szóbeliség szűkebb térre szorulhat, amennyiben ezt a gyakorlati célszerűség indokolja.”²⁶

- 204 Nem érvényesült a francia hatás a *közvetlenség* elvének a szabályozásánál, ahol a magyar Pp. következetesebbnek bizonyult mint a Code de procédure civile (lásd 16. pont) és – a fentebb idézett megállapítással összhangban – általános szabályként mondta ki azt, hogy a perbíróság a szóbeli tárgyalás folyamán veszi fel a bizonyítást és csak a törvényben meghatározott esetben bízhatja a tanácsnak a kiküldött tagjára vagy megke- resett bíróra (274. §)
- 205 Emmer tervezete 1885-ben írásban is megjelent, de terjedelmét és tartalmát tekintve csak *kiegészítője* lehetett Plósz javaslatának. Mindössze három területtel foglalkozott: a törvényszékek előtti eljárással, a bizonyítással, és az ún. sürgősségi eljárással. A kereset benyújtására, a per előkészítésére, valamint a tárgyalás menetére vonatkozó rendelkezések a Code de procédure civile hatására készültek és lényegesen eltértek Plósz javaslataitól. A bizonyítás általános szabályai között már több volt a hasonlóság, ami azzal ma-

²⁴ EMMER 1883: 5. p.

²⁵ „A német birodalmi perrend a kötelező tiszta szóbeliséget az eljárás egész folyamán keresztülviszi...Egyformán szóbeli az eljárás az első és másodfokon, sőt a harmadfokon, a felülvizsgálati bíróság előtt is.” INDOKOLÁS 1902: 20. p.

²⁶ INDOKOLÁS 1893: 33. p. INDOKOLÁS 1902: 25. p. A szóbeliségre vonatkozó idézett részlet az 1911. évi törvény miniszteri indokolásában már nem szerepelt.

gyarázható, hogy mindkét tervezet a szabad bizonyítási rendszer alapján álló perrendtartásból merített.

Az egyes bizonyítási eszközökre (okiratok, tanúk, szakértők, szemle, eskü) vonatkozó rendelkezések kidolgozásakor Emmer a francia mintát követte (lásd 27. pont).²⁷ Ezért a javaslat – ellentétben a német polgári perrendtartással (lásd 50–52. pont) – *megengedte* a tanúkihallgatás hivatalból történő elrendelését, ugyanakkor nem vette át az értékhataral összefüggő korlátozást.²⁸ Emmer javaslatai beleolvadtak Plósz tervezetébe.

A német hatás

- 206 A magyar Pp. keletkezéstörténeke ismert epizódja szerint Plósz Sándor az 1877. évi német polgári perrendtartás alapján készítette el az első tervezetét.²⁹ Az 1885-ben közölt művet azonban – a tartalmi és szövegezésbeli hasonlóságok, illetve azonosságok ellenére – sem lehet a ZPO szolgai másolatának tekinteni, mivel a magyar jogtudós a polgári eljárás több lényeges kérdését *attól elérően oldotta meg*. A német dogmatikával szembeni távolságtartás azért is indokolt volt, mert a szakmai közvélemény szívesebben látta volna a francia vagy az angol perjogi eszmények megtestesülését. A Magyar Jogászegylet vitáiban, a francia és a német perjog összehasonlításából rendre ez utóbbi került ki vesztesen: „Midőn a német jogászok a napóleoni hódítások következtében a francia perrendet megismerték, ez egy új világot nyitott meg előttük; figyelni kezdtek, s legelső sorban az ezzel szembe állított 'Gemeiner deutscher Civilprozess' képtelenségét és hasznavehetetlenségét ismerték fel, osztatlan érdeklődéssel fordultak tehát a Code de procédure civile felé; de midőn a helyes nyomra e módon rátaláltak, azonnal egy *ősi* levetközhetsélen hibába estek, és ez az ő mindent általánosítani akaró törekvésük...Midőn tehát a német jogtudósok a francia perrendet kezeik közé kapták, legelső

²⁷ A Code de procédure civil 254. cikke alapján a bíróság az általa lényegesnek tartott körülmények tekintetében hivatalból is elrendelhetette a tanúbizonyítást. Emmer javaslatának 86. §-a szerint a bíróság hivatalból is rendelhet tanúkihallgatást, a felek által vitássá tett ténykörülmények felett.

²⁸ A Code civil 1341. cikke a százötven frankot meghaladó ügyeken kizárta a tanúbizonyítást.

²⁹ A német hatást részletesen elemzi NÉMETH JÁNOS 1991: *Das deutsche Zivilprozeßrecht und seine Ausstrahlung auf die Rechtsordnungen der osteuropäischen Ländern*. In HABSCHEID, WALTER (Hrsg.): *Das deutsche Zivilprozeßrecht und seine Ausstrahlung auf die Rechtsordnungen*. Bielefeld, Giesecking, 254–281. p.

dolguk volt vele olyat művelni, ami a franciáknak soha sem jutott eszükbe: kezdték általánosítani, elveit kutatni, azokat elvonni és tudományos alakban formulázni.”³⁰

207 A német perrendtartás „lesajnálása” szinte divattá vált a XIX. század utolsó évtizedeinek reformvitáiban: „Sejtjük, hogy a polgári perrendtartás szerkesztőinek tekintete gyakran fog a modern német törvényhozás alkotásai felé révedezni, s ennek nem egy intézményét – maholnap – Magyarország fekete földjébe is átültetik. Már meg se kíséreljük ezen törvényhozási irány uralmát háborgatni. Nem merünk fellázadni ellene: megszoktuk már, hogy a mi törvényhozásunk untalan francia és angol mintákról beszél, és untalan porosz mintákat utánoz. Így leszünk a perjog kódexével is.”³¹ A 'Spectator' álnév mögé rejtőzködő szerző jóslata annyiban beteljesedett, hogy a magyar kodifikáció valóban a modern német törvényhozás útját követte, ugyanakkor az 1911. évi polgári perrendtartás vitathatatlan *sikere* a mintaválasztás helyességét igazolta, amit a jogirodalom utólag kénytelen volt elismerni.³²

208 Plósz Sándor az 1893. évi előadói tervezetének az általános indokolásában számolt be arról, hogy a különböző európai perrendtartásokból milyen alapelveket és jogintézményeket ültetett át a magyar jogba. Az összehasonlító jogi tanulmányának is beillő nagy ívű áttekintésből az derül ki, hogy szerzője nemcsak a „birodalmi” német perrendtartásnak, hanem a korabeli francia, belga, olasz, svájci, sőt angol perjognak is a kiváló ismerője volt! Ennélfogva a magyar törvényjavaslat úgy jelent meg, mint a modern európai polgári perrendtartások *eredője*, amely a legjobb intézményeket és a legsikerültebb megoldásokat igyekezett magába olvasztani. Plósz vélhetően tisztában volt a német dogmatikával szembeni ellenszennvel, ezért a francia alapelvek hatásának a bemutatására sokkal nagyobb gondot fordított, mint a német jogintézményekére. Az 1902. évi tör-

³⁰ NAGY D. 1883: 8–9. p.

³¹ SPECTATOR 1891: 1. p.

³² „Hogy Plósz Sándornak igaza volt, amikor Németországban tanulmányozta a szóbeli peres eljárás gyakorlati megvalósulását, és hogy a francia peres eljárás a maga egészében nem szolgálhatott mintául perrendtartásunk reformjánál, arról könnyen meggyőződünk, ha a francia és a német peres eljárás alakulását szemügyre vesszük.[...] Nem akarom azt mondani, mintha a francia peres eljárás minden tekintetben és minden részében hasznavehetetlen volna. Kétségtelen, hogy a francia gyakorlat igyekezett azt az élet követelményeivel összhangba hozni, és hogy a törvény hibái dacára a francia igazságszolgáltatásnak nem egy szép eredményére lehet rámutatni. Ha ezzel szemben a német birodalmi perrendet vesszük szemügyre, már az a körülmény, hogy a múlt század második felében, az 1877. évben keletkezett, mutatja, hogy korunkhoz és viszonyainkhoz közelebb áll, mint a francia perrendtartás. FODOR 1915: 3–4. p.

vényjavaslat, majd az 1911. évi törvény indokolásából ugyanakkor számos francia utalást elhagyott és sokkal jobban kidomborította a német, illetve az 1895. évi osztrák perrendtartás hatását.³³

- 209 A magyar polgári perrendtartásra gyakorolt német hatásról sokat elárul még *Wach* tanulmánya is, amelyet az 1902. évi törvényjavaslat alapján készített.³⁴ A kiváló jogtudós szinte filológusi alapossggal tárta fel a fontosabb magyar szabályok eredetét, rámutatva azok önállóságára vagy a német, illetve osztrák perrendtartással való hasonlatosságára. Így pl. a tervezetnek a szóbeli tárgyalásra (223. §), a jegyzőkönyvezésre (247–258. §), a kijavításra (412. §), az ítélet és a végzés megkülönböztetésére (391, 423. §), valamint a fellebbezés tartalmára (502. §) vonatkozó szabályait a német polgári perrendtartásra vezette vissza. Az ún. eshetőségi elv (lásd. 235 pont) teljes feladását is a német szabályozás hatásának tulajdonította.³⁵

Az osztrák hatás

- 210 Az 1880-as években, amikor a magyar polgári perrendtartás kodifikációja megkezdődött, Ausztria még nem rendelkezett olyan törvénnyel, amely a hazai kodifikátorok számára mintául szolgálhatott volna. Az elavult jozefinista perrendtartás felváltására tett kísérletek, az 1862. évi, az 1876. évi, majd az 1881. évi tervezetek – néhány figyelemre méltó megoldásuk ellenére³⁶ – alkalmatlannak bizonyultak az osztrák eljárásjog megújítására (lásd 112. pont). A magyar törvényhozók legfeljebb a bagatell eljárást korszerűsítő 1873. évi törvényből meríthettek ötleteket a szóbeliségen és nyilvánosságon alapuló sommás eljárás megteremtéséhez (lásd 194. pont).

³³ MAGYARY (1927: 7–8. p.) értékelése szerint „Plósz Sándor tudományos egyéniségén erős német befolyás vonul végig. Ez ne szolgáljon neki hátrányul, hanem inkább nagy érdemül. A német polgári perjogi irodalom a legelőrehaladottabb, helyes volt tehát, hogy Plósz annak szelleméhez csatlakozott, s az ő kutatási módszerét fogadta el. Ez azonban Plósznál nem jelentette a német irodalom eredményeinek a kritikátlan átvételét. Világosan kitűnik ez a keresetjogról írt munkájából, mely a keresetnek természetét tekintetében egészen más eredményre jutott, mint a német irodalom. Német és osztrák befolyás alatt áll a polgári peres eljárásról szóló törvényünk is. Ezen sincs semmi kifogásolni való, mert a német és az osztrák peres eljárások a legtökéletesebbek közé tartoznak.”

³⁴ WACH 1902: 465–491. p.

³⁵ WACH 1902: 471. p. Ezzel szemben a magyar jogirodalom és az 1911. évi Pp. indokolása is az eshetőségi elv hiányát inkább a francia és az osztrák perrendtartás hatására vezeti vissza INDOKOLÁS: 1911: A harmadik cím hatodik fejezetéhez. (Lásd még. 91. lábj.)

- 211 Amikor Plósz Sándor az 1893. évi előadói tervezetének indokolását elkészítette, még csak *Franz Klein* téziseit ismerhette (lásd 114. pont). Az 1895-ben elfogadott osztrák perrendtartásra való hivatkozásait az 1902. évi törvényjavaslatának az indokolásába építette bele. Tehát osztrák hatásáról csak a kodifikáció *utolsó évtizedében* beszélhetünk.

Az új osztrák perrendtartást a magyar közvélemény kezdetben fanyalogva fogadta. *Fodor Ármin*, aki már 1895. novemberében beszámolt róla a Magyar Jogászegyletben, elsősorban a hibáira hívta fel a figyelmet: „Az osztrák perrend azonban, attól tartok, a másik túlzásba esett. A szóbeliségnek nemcsak a kinövéseit nyirbálja meg, hanem egészséges hajtásait is. A szóbeliség híve eleve bizalmatlan az írásbeliséggel szemben, az osztrák perrend ellenben a szóbeliség iránt bizalmatlan. Úgy tekinti, mint modern követelményt, amely elől nem lehet kitérni, de melyet lehetőleg ártalmatlanná kell tenni.” Az előadó óvott attól, hogy a magyar jogalkotók mintának tekintsék. „Elismerem, hogy egyes részletkérdésekben az osztrák perrend sok jót és követésre méltót tartalmaz. Egészében azonban nem követhetjük mintaként. A Plósz-féle tervezet, nézetem szerint fölötte áll, amennyiben kerüli a szóbeliség túlzásait, éppúgy, mint az osztrák perrend, de nem esik annak hibájába, a szóbeliség elnyomásába.”³⁷ A továbbiakban Fodor sorra veszi a különbségeket, mindenütt megállapítva azt, hogy a magyar tervezet megoldása felülmúlja az osztrákét.³⁸

- 212 Az 1911. évi Pp. indokolásában mintegy *negyven* hivatkozást találunk az osztrák perrendtartásra és az ún. *Jurisdictionsnormra*³⁹, amely a bíróságok hatáskörét és illetékességét szabályozta. Az indokolás a tárgyalás előkészítésénél, az – egyébként osztrák eredetű – perfelvételi tárgyalásnál, a mulasztás és az igazolás szabályozásánál, a fellebbezés novációs jellegénél, az elsőfokú bíróság ítéletének fellebbezési bíróság általi „feloldásánál”, a perújításnál határidejénél és a fizetési meghagyásos eljárásnál az osztrák perrendtartástól való *különbséget* hangsúlyozta. Ugyanakkor egyes illetékességi okokat, az eshetőségi elv hiányát, a tárgyalás elhalaszthatóságának a korlátozását, a bizonyítás

³⁶ A tárgyalás kettéosztásának és a perfelvételi tárgyalás bevezetésének a gondolatát – a francia és a genfi perrend mellett – az 1876. évi és az 1881. évi osztrák tervezetekből merítette Plósz Sándor. INDOKOLÁS 1893: 36–42. p.

³⁷ FODOR 1896: 5. p.

³⁸ FODOR 1896: 5–33. p.

³⁹ Gesetz vom. 1. 8. 1895 über die Ausübung der Gerichtsbarkeit und die Zuständigkeit der ordentlichen Gerichte in bürgerlichen Rechtssachen (Jurisdictionsnorm)

hivatalból történő elrendelését, a jogkérdésre korlátozott felülvizsgálati eljárást és a választottbírói szerződéshez megkívánt írásbeli formát az *osztrák szabályozásra* való hivatkozás támasztotta alá. Az indokolást olvasva az a benyomásunk támad, mintha összességében az osztrák hatás *tompítására* törekedett volna.⁴⁰ Ennek az oka nem lehetett más mint az a „kurucos dac”, amely a századforduló idején a törvényhozásban és a jogirodalomban egyaránt megtalálható volt.⁴¹

213 Egyedül Plósz Sándor volt az, aki 1912-ben írott német nyelvű tanulmányában részletesen beszámolt a pervezetéssel kapcsolatos szabályok osztrák (és német) gyökereiről. „A magyar törvényhozás, amely az 1893. évi XVIII. törvénnyel a sommás eljárást megújította és a szóbeliséget az eljárásba bevezette, az érdemi tárgyalás vezetése tekintetében a ZPO szabályait vette át. Az idézést és a kézbesítést illetően megmaradt a régi szabályozásnál. Az 1911. évi új Pp. ezekre az alapokra építkezett. A lehetőség szerinti gyors és méltányos jogszolgáltatáshoz fűződő érdek azonban a bíró kezében lévő pervezetés további koncentrációjára szorította. Ennek során az öZPO rendelkezéseit is figyelembe vette.”⁴²

214 Az idézést és a kézbesítést Plósz Sándor eredetileg a felekre bízta. Az 1885. évi tervezet még teljes egészében a német, illetve francia szabályozásra támaszkodott.⁴³ Ennek megfelelően a határnapra való idézés annak a félnek a feladata lett volna, „aki azon tárgyalni akart”. A határnapokat ugyan a tanács elnöke tűzhette ki, de az idézés csak „a fél szorgalmazására” lett volna kézbesítendő. Ám a gyakorlatias észjárású Plósz hamar belátta azt, hogy, „nem képez elvi, hanem technikai kérdést”, vajon az idézés a felperesnek vagy a bíróságnak a cselekménye-e? Miután meg volt győződve arról, hogy „az eljárás szabályossága jobban van biztosítva, ha a bíróság idéz”, az 1893. évi előadói tervezete

⁴⁰ Az 1911. évi Pp. miniszter indokolása Plósz 1902. évi tervezetének az alapul vételével készült, de kiegészült a képviselőház igazságügyi bizottsága, valamint a főrendi ház közjogi és törvénykezési bizottságának a jelentésével.

⁴¹ A korabeli magyar jogirodalom évtizedeken keresztül szinte tudomást sem vett az öZPO és a szociális polgári per eszményének a létezéséről. PAP J. (1901) a perjogi elvekről írt tanulmányában sorra veszi az angol, francia, olasz és német perrendtartás elveit, az osztrákot említésre sem méltatja. ANTALFI (1915: 1. köt. 17–25. p.), aki a kommentárjában és MAGYARY (1924: 27–33. p.), aki a híres tankönyvében részletesen feldolgozta a Pp. keletkezéstörténetét, az osztrák hatást teljesen figyelmen kívül hagyja. MESZLÉNY (1911: 3–5. p.) úgy értekezett a polgári perrendtartás szociális szempontjairól, hogy Franz Klein nevét egyszer sem írta le!

⁴² PLÓSZ 1912: 393. p.

⁴³ Vö. ZPO 152.§, 191–193.§ a. F., valamint Code de procédure civile 4. és 75. cikk.

már a bíróság feladatává tette az idézés kibocsátását és a kézbesítés „közvetítését”. „Mindkét rendszer összefér a szóbeli eljárással és az idézésnek tisztán előkészítő jellegével; a francia és a német eljárás az első fogadta el, az osztrák javaslatok az utóbbit kívánják meghonosítani.” A tervezet indokolásában Plósz eloszlatta a bírói munkateher megnövekedésével kapcsolatos aggályokat, ezért az idézés és a kézbesítés módját a későbbi átdolgozások már nem érintették. Az 1911. évi törvény indokolásából ugyan ki-maradt az osztrák példára való hivatkozás, de a törvény szövegébe az öZPO 87. §-ával megegyező szabályozás került.⁴⁴

- 215 Ugyancsak osztrák hatásra került a törvény szövegébe az, hogy a keresetlevélhez *okiratot kell csatolni* azokban az esetekben, amelyekben a törvény a hatáskört vagy az illetékességet okiratra alapítja (Pp. 129. §). Ilyen rendelkezést a német polgári perrendtartás a keresetlevéllel kapcsolatban nem tartalmazott (ZPO 230. § a. F.), ezzel szemben az osztrák Jurisdictionsnorm előírta azt, hogy a feleknek a bíróság illetékességéről szóló megállapodását már a keresetben okirattal kell igazolni (JN 104. §). Plósz első két tervezete még a német mintához igazodott, de az 1902. évi törvényjavaslatában már átvette, sőt tovább is fejlesztette az *osztrák* megoldást. A Pp. 129. §-a nemcsak akkor követe-lte meg a keresetlevélhez okirat csatolását, ha az illetékesség alávetésen alapult, ha-nem azokban az esetekben is, amikor a hatáskört vagy az illetékességet megalapító tény-t (pl. teljesítési helyet, korábbi lakóhelyet stb.) okirat tartalmazta.⁴⁵
- 216 A *határnapok és a határidők kitűzését* Plósz kezdettől fogva a bíróságra bízta, ugyanakkor a német perrendtartás hatására megengedte azt, hogy a felek „kölcsonös beleegyezésükkel” a tárgyalás határnapját *elnapolhassák* vagy a tárgyalást, illetve annak folytatását *elhalasztassák*.⁴⁶ Mindezt 1893-ban azzal magyarázta, hogy a határnapokra nézve „általánosságban nem forog fenn ok, melynél fogva a felek rendelkezéseinek nem

⁴⁴ A Pp. 150. § szerint: „A kézbesítéseket, amennyiben a törvény kivételt nem tesz, a bírósági iroda hivatalból közvetíti.” Az öZPO 88. § (a. F.) szerint: Zustellungen erfolgen, sofern in diesem Gesetz nichts anderes vorgeschrieben ist, von amtswegen.

⁴⁵ PLÓSZ 1912: 393. p.

⁴⁶ Az *elnapolás* a határnapnak az „ügy kikiáltása előtt” más határnapra való áttételét jelentette. Az ügy kikiáltása után a tárgyalás (és nem a határnap) *elhalasztására* kerülhetett sor. Ezt a kettősséget a magyar polgári eljárásjog az 1952. évi Pp. hatályba lépéséig mindvégig megőrizte. Vö. ANTALFI 1915: I. köt. 512. p.

volna tág tér adható.”⁴⁷ Ezzel szemben az 1902. évi javaslat *megszüntette* a közös megegyezéssel történő halasztás lehetőségét és a kölcsönös beleegyezés helyett a *fontos okot* tette az elnapolás, illetve az elhalasztás feltételévé. Plósz megváltozott felfogása az indokolásban is tükröződött: „A közös megegyezéssel való halasztások fenntartása mellett illuzóriusok (sic!) maradnak a javaslatnak mindazok a rendelkezései, melyekkel a tárgyalás koncentrációját, az ügyeknek egy határnapon befejezését igyekszik biztosítani. Nem kisebb az a hátrány sem, amely a halasztásokból a felekre származik. Nemcsak évekig húzódhatik el a perük, hanem a sok megjelenéssel járó költség is méltánytalanul sújtja őket. Gyakori az az eset, hogy a bíró a peres felek személyes sürgetéseivel – a meghatalmazottak kölcsönös halasztásai miatt – kötött kezekkel áll szemben”.⁴⁸ Az indokolás szükségesnek tartotta kihangsúlyozni azt, hogy *a közös megegyezéssel való halasztásokat az osztrák perrendtartás sem engedi meg*. Az 1911. évi törvény ehhez képest annyi visszalépést tartalmazott, hogy a felek – a tárgyalás előtt legkésőbb nyolc nappal bejelentett közös megegyezéssel – mégis elnapolhatták a tárgyalást! Ez a módosítás az Igazságügyi Bizottság javaslatára az utolsó pillanatban került bele a törvényjavaslat szövegébe, és a képviselőház – az ügyvédekre tekintettel – elfogadta.⁴⁹

- 217 Az 1893. évi előadói tervezet az „*érdemleges*” tárgyalás előkészítését a német polgári perrendtartásnak megfelelően szabályozta. A törvényszék előtti eljárásban, ahol az ügyvédi képviselet kötelező volt, az ügyvédek az előkészítő iratokat közvetlenül kézbesíthették egymásnak, de az eredeti okiratot kötelesek voltak a bírósági jegyzőnél letenni. A tervezet – az ügyvédekkel ellentétben – a bíróságnak *passzív szerepet* szánt a tárgyalás előkészítésében és a feladatát egyes határidők kitűzésére korlátozta. Ehhez képest lényeges változást hozott az 1902. évi törvényjavaslat, amely „az érdemleges tárgyalás koncentrációjának az előmozdítása végett” megengedte azt, hogy az elnök „már az előkészítő iratok alapján tanúk beidézése, okiratok beszerzése és hasonló intézkedések által az érdemleges tárgyalás elhalasztásának elejét vegye.”⁵⁰ Habár az indokolás sehol sem

⁴⁷ INDOKOLÁS 1893: 164–165. p.

⁴⁸ INDOKOLÁS 1902: 233. p.

⁴⁹ „...tekintettel arra, hogy a ügyvéd nem ritkán ugyanarra a napra és órára különböző bíróságokhoz lesz idézve és már előre tudja, hogy mindenik tárgyaláson meg nem jelenhetik, a bizottság a kölcsönös beleegyezéssel való elnapolásnak helyt kíván adni.” INDOKOLÁS 1911: 240. §-hoz az Igazságügyi Bizottság ind.

⁵⁰ INDOKOLÁS 1902: 25. p.

tesz említést a hasonló osztrák rendelkezésekről, ehelyett inkább a francia perrendtől való eltérést hangsúlyozza, az öZPO 183. §-ának (lásd 142. pont) és a Pp. 204. §-ának (lásd 231. pont) az összehasonlítása egyértelművé teszi a szabályozás osztrák eredetét.

- 218 Az aktív bírói pervezetésen kívül az osztrák perrend hatásának tulajdonítható még a feleket terhelő *igazmondási kötelezettség* bevezetése is, amely az Igazságügyi Bizottság javaslatára csak a legutolsó parlamenti vitában került bele a törvény szövegébe. A bizottság „szükségesnek találta a rosszhiszemű pereskedés meggátlása végett a hazudás tilalmát a javaslatba felvenni és annak megszegését bírsággal sújtani”. A Pp. 222. § (2) bekezdésének megfogalmazása tartalmilag eltért ugyan az öZPO 178. §-ában foglaltaktól, de indítékait tekintve mindkét rendelkezés ugyanarra irányult: a rosszhiszemű pereskedés megakadályozására, illetve az anyagi igazság kiderítésének az előmozdítására.⁵¹ A magyar szabályozás a *nyilvánvalóan alaptalan* állításokat tilalmazta, míg az osztrák a feleket arra kötelezte, hogy a perbeli kérelmeik alapjául szolgáló tényeket a valóságnak megfelelően és a maguk teljességében adják elő. Az igazmondási kötelezettség egyébként – osztrák hatásra – az 1933. évi módosítás alkalmával a *német polgári perrendtartás* 138. §-ába is belekerült (lásd 162. pont).
- 219 A felsorolt példák alapján joggal állíthatjuk azt, hogy az 1895. évi osztrák polgári perrendtartás a *századfordulón* nagy hatást gyakorolt a magyar kodifikációra és jelentős mértékben átformálta a törvényjavaslat eredeti arculatát. Az egyes szabályok és jogintézmények (bírói aktivitás, hivatalbóliság, igazmondás stb.) átvétele összehatásában az osztrák polgári per *szociális eszményképét* (lásd 118–128. pont) is rávetítette a magyar perrendtartásra. A részletkérdések bűvöletében élő hazai jogirodalom csak a kodifikáció legvégső szakaszában figyelt fel erre. Még Plósz sem tartotta fontosnak azt, hogy az osztrák polgári per vagy cs. k. miniszterháza, Franz Klein *szociális perjogi eszményeiről* bárhol említést tegyen.⁵²

⁵¹ A Pp. 220. § (2). bek. szerint: Azt a felet vagy képviselőt, a ki jobb tudomása ellenére az ügyre tartozó olyan tényt állít, a mely nyilvánvalólag valótlan, az ügyre tartozó tényt nyilvánvalólag alaptalanul tagad vagy nyilvánvalólag alaptalanul hivatkozik valamely bizonyítékra, a bíróság hatszáz koronáig terjedő pénzbírsággal bünteti. Az öZPO 178. § szerint „Jede Partei hat in ihren Vorträgen alle im einzelnen Falle zur Begründung ihrer Anträge erforderlichen tatsächlichen Umstände der Wahrheit gemäß vollständig und bestimmt abzugeben [...]”.

⁵² Plósz Sándor 1899 és 1905 között magyar, Franz Klein 1905 és 1908 között osztrák igazságügyi miniszter volt.

- 220 A polgári perrendtartás *szociális szempontjai* először Meszlény Artúrnak keltették fel a figyelmét 1911-ben: „Ha felvetjük a kérdést, mi ennek a javaslatnak (ti. az 1901. évi törvényjavaslatnak) a szociális hitvallása, mindenekelőtt rá kell mutatnom arra a mélyreható változásra, amelyen egész társadalmi szervezetünk az utolsó évtizedekben átment. A mai társadalom abban különbözik az akár csak 20 évvel előttitől, hogy benne a szervezkedésnek a csoportokba tömörülésnek hasonlíthatatlanul erőteljesebb differenciáltabb jelenségeit figyelhetjük meg...Ezt változást egész gazdasági berendezkedésünkben a nagyipar, az ezzel karöltve járt tőkekoncentráció, a munkáselemnek ezzel szemben reakcióként jelentkező tömörülése indította meg. A konfliktusok, melyek a való társadalmi élet és a jog között teljesen soha ki nem küszöbölhetően felmerülnek, ma tipikus módon abból támadnak, hogy a jog csak vontatva és kellemetlenül követi ezt a szocializáló folyamatot. A jog maga alapelveiben, fogalmaiban, kategóriáiban individualisztikus, amikor körülötte a élet alig ismer már helyzetet, amelyben az egyén a saját szuverén kénye-kedve szerint uralkodhatnék. Az egyén, mint a társadalom szerve: ez az új társadalmi fejlődés mottója.”⁵³ A kleini ihletésű gondolatokat (lásd 120. pont) a szerző bevezetésül szánta egy olyan tanulmányhoz, amelyben helyeselte a rendelkezési elv korlátozását és az officialitás megerősödését.
- 221 Ugyanezt a folyamatot írja le – a polgári per jog intézményeinek az oldaláról szemlélve Fodor Ármán is 1915-ben: „Az a néhány évtized, amely a német birodalmi perrendtartás megalkotása óta elmúlt, gyökeresen megváltoztatta a politikai és társadalmi nézeteket. Az individualizmus érvényesülése volt akkor a jelszó. Legjobbnek tartották azt az állami és társadalmi szervezetet, amely legkevésbé korlátozza az egyéniség érvényesülését.[...] A polgári pert a felek párviadalának tekintették, amelynél a bírónak csak az volt a szerepe, hogy megállapítsa, ki a győztes. A bírónak nem az a feladata, hogy kutassa az igazságot. [...] A szociális olajcsepp a jogalkotások terén is megköveteljük. Jogi téren is feladatunknak tekintjük, hogy támogassuk a gyengébbet. A polgári per nekünk többé nem a felek párviadala, amelyben győz az erősebb. [...] Ennek az újabb gondolatiránynak a magyar polgári perrendtartás teljes mértékben kíván eleget tenni. Elveti a bíró passzív álláspontját és a legtágabb hatáskört biztosítja a tényállás tisztázása és kiderítése körül. [...] A feleknek nincs és nem is lehet joguk a hazugságra. Az igazmondás a per-

⁵³ MESZLÉNY: 1911.

ben nemcsak erkölcsi, hanem jogi kötelesség is. És új polgári perrendtartásunk nem riad vissza attól sem, hogy az igazmondás kötelességének megtartását pénzbüntetéssel is biztosítsa.”⁵⁴ – Fodor csak az nem ismerte el (vagy fel), hogy a „szociális irányváltásra” az osztrák perrendtartás hatására került sor.⁵⁵

3. A magyar polgári per menete

- 222 „A felperes a bíróság előtt előadja a követelését a jelenlévő alperes ellen, az alperes előadja az ellenkérelmét. Ezután következik a vitás követelés létezésének vagy nem létezésének megvizsgálása és eldöntése. Ha az alperes a bíróság előtt az alkalmas időben nincs jelen, az egész eljárást megelőzi még az alperesnek a bíróság elé állítása. Ez a polgári per típusának, amelyben, vagy helyesebben, amelynek tárgyán a magánérdek uralkodik, a vázlata, szervezete.” – Ezekkel a szavakkal kezdte a polgári per szerkezetét bemutató előadását Plósz 1911-ben.⁵⁶

Az idézés

- 223 Az új törvény a polgári per első – bár nem szükségképpen – cselekményévé az *idézést* vagyis az alperes perbe hívását tette. A járásbírói eljárásban a peres felek *idézés nélkül* is megjelenhettek a bíróság előtt az ügyük tárgyalása végett. A magyar Pp. nem vezette be a francia polgári eljárásjogból ismert kötelező békéltető eljárást (lásd 23. pont), de lehetővé tette azt, hogy a felperes a járásbírósnál – akár a törvényszék hatáskörébe tartozó ügyben is – *egyezségi kísérletre való idézést* kérjen. Ha mindkét fél megjelent, de az egyezés megkötése nem sikerült, a bíróság a hatáskörébe tartozó ügyet nyomban megtárgyalta (Pp. 139. §).⁵⁷

⁵⁴ FODOR 1915: 3–4. p.

⁵⁵ Arra a kérdésre válaszolva, hogy honnét jutott el a magyar perjogi reform ezekhez a korszakos felismerésekhez Fodor Ármin két forrást jelölt meg: az egyik az 1877. évi német polgári perrendtartás *kritikája*, a másik pedig nem más, mint a *római jog*! „Nincs egyetlen egy újabb perrendtartás sem, amely a régi római pernek tanulságait annyira értékesítette volna, mint a magyar polgári perrendtartás...Az elméleti tudósnak a mélyreható szeme szükséges ahhoz, hogy a római perjogból napfényre hozza azokat az értékeket, amelyeket az előttünk teljesen idegen formák alatt rejt. Senki sem lehetett hivatottabb e feladatra, mint Plósz Sándor.” FODOR 1915: 8. p.

⁵⁶ PLÓSZ 1911: 1. p.

⁵⁷ Az egyezségi kísérletre idézést először a sommás eljárásról szóló 1893:XVIII. tc. vezette be. A miniszteri indokolás a francia perjog kötelező békéltető eljárását tekintete kiindulópontnak, de ismerte

- 224 Az 1911. évi törvény – Plósz javaslatának megfelelően – elválasztotta egymástól az írásban benyújtott keresetlevelet és a tárgyaláson szóban előadott keresetet.⁵⁸ Az előbbi idézőlevélként vagy idézési kérelemként a per előkészítésére szolgált és a keresetet illetően csak tájékoztató jellege volt.⁵⁹ A felperes a keresetlevél tartalmához *nem volt kötve*, a tárgyaláson más keresetet is előadhatott (Pp. 178. §), bár az ebből eredő halasztás költségeit neki kellett viselnie. A keresetlevél alapján a bíróság idéző végzést bocsátott ki. Ettől csak akkor tért el, ha a hiánypótlás eredménytelensége, az ügyvédi képviselő hiánya vagy a törvényben felsorolt pergátló körülmények miatt a keresetlevelet idézés kibocsátása nélkül hivatalból *viszsa kellett utasítania* (Pp. 141. §).

A perfelvételi tárgyalás

- 225 Az 1911. évi törvény az elsőfokú eljárást két *perszakra* osztotta: a perfelvételre és az érdemleges tárgyalásra.⁶⁰ „Az első szakban az vizsgálják, hogy létrejött-e a per, a második szak pedig a létrejött pernek érdemi tárgyalása.”⁶¹ A két szak közötti választóvonalat (*percezúrát*) az alperes érdemi ellenkérelmének az előterjesztése vagy másképpen az alperes perbebocsátkozása jelentette. A törvényszék előtti eljárásban a perfelvételre és az érdemi tárgyalásra rendszerint külön hatánapokon került sor, míg a járásbíró előtt a perfelvételt nyomban követhette az érdemi tárgyalás.
- 226 A per kettéválasztásának a gondolata, amely szorosan összefügg a per érdemét nem érintő kérdések előzetes vagy legalábbis külön eljárásban történő elbírálásával, nem új keletű. A római perben az *in iure* és az *in iudicio* eljárásra való kettéosztásban nyert ki-

az alkalmazásával kapcsolatos tapasztalatokat, nem tette kötelezővé, mivel az „a jogkeresést” csak megnevezhette volna. (FODOR-MÁRKUS 1895: 242–243. p.) A Pp. 1893. évi tervezete csak a járásbíró előtt eljárással tartotta alkalmazhatónak, ezzel szemben a törvény végleges szövege az olyan ügyekben is megengedte, amelyek az értékhataruk alapján a törvényszék hatáskörébe tartoztak.

⁵⁸ „Az idézésnek ezen, a keresettől különvált módját ismerte a római jog és fenntartotta magát a közép-koron át Olaszországban. A francia jog szerint is idézéssel (*ajournement*) kezdődik a per. Csak a német írásbeli per olvasztotta össze az idézést és a keresetet. A tervezet a kettőt ismét elválasztja. INDO-KOLÁS: 1893. 45. p.

⁵⁹ A keresetlevél elnevezés fenntartását Plósz a hagyományok tisztelésével indokolta: „Azt lehetne talán kérdezni, hogy miért nevezi a törvény a keresetlevelet keresetlevélnek, holott nem az, hanem csak a kereset előzetes bejelentése. Erre azt válaszolhatjuk, hogy a törvény külsőségeiben respectálja a tradíciót, éppen olyan joggal vagy éppen olyan hibásan, mint ahogy a fellebbezést fellebbezésnek nevezi.” PLÓSZ: 1915: 6. p.

⁶⁰ A jogirodalom a per olyan részeit nevezte perszaknak, amelyek annyira önállóak, hogy a korábbi perszakban elmulasztott cselekményeket a később perszakban pótolni egyáltalában nem, vagy csak kivételes körülmények között lehet. Vö. SÁRFFY 1946: 166. p.

fejezést. Fennmaradt a középkorban (pl. a kánonjogban), majd felbukkant a szóbeliségen alapuló XIX. századi polgári perrendtartásokban, így az 1806. évi Code de procédure civile-ben (lásd 23–27. pont) és az 1819. évi genfi perrendben is. A modern perjogok közül az osztrák perrendtartás különítette el a legélesebben a perfelvételt az érdemleges tárgyalástól.

227 A perfelvételi tárgyalás kezdetén a felperes szóban előadta a keresetét. Ha a keresetlevélben foglaltakhoz ragaszkodott, a bíróság eltekinthetett a kereset szóbeli előadásától vagy felolvasásától. A törvény megengedte a keresetlevélről való *eltérést*, de ezt a felperesnek a törvényszék előtti eljárásban előzetesen írásba kellett foglalnia és abból felolvasnia, míg a járásbírói eljárásban szóban is előadhatta és a bíróság hivatalból vette fel a jegyzőkönyvbe. Ha a keresetlevélről való eltérést kellő időben nem közölték, a bíróság az alperes kérelmére a keresetre való nyilatkozás végett köteles volt *halasztást* adni (178–179. §).

228 A perfelvételi tárgyaláson az alperes *pergátló kifogásokra* is hivatkozhatott, de ezeket a kereset előadása után és a perbebocsátkozása előtt együttesen kellett előadnia. A pergátló kifogásokat a bíróság *nyomban*, a per érdemétől elkülönítve tárgyalta és a törvényszéki eljárásban ítélettel, míg a járásbírói eljárásban végzéssel döntötte el.⁶² Ha a bíróság a pergátló kifogásnak helyt adott, a pert megszüntette (180–182. §).

Az alperes részéről a *perbebocsátkozást* az „érdemleges ellenkérelem” előadása jelentette, amelyet a törvényszéki eljárásban írásból kellett felolvasnia, majd az iratot a jegyzőkönyvhöz kellett mellékelnie. Az alaki előírások megsértése esetén az ellenkérelmet nem lehetett figyelembe venni. Egyszerűbb szabály érvényesült a járásbírói eljárásban, ahol az ellenkérelmet szóban kellett előadni és a bíróság hivatalból foglalta jegyzőkönyvbe (185. §).

Az alperes perbebocsátkozása előtt a felperes elállhatott a keresetétől (186. §). Az alperes perbebocsátkozása után a felperes csak az alperes beleegyezésével állhatott el a pertől (187. §) és változtathatta meg a keresetét (188. §).

⁶¹ PAP J. 1898: 75. p.

⁶² A törvényszék előtti eljárásban a Pp. azért írta elő az ítélettel való döntést, hogy a bíróság határozatával szemben kétfokú jogorvoslatot (fellebbezés és felülvizsgálat) biztosítson. „A pergátló kifogások gyakran sokkal fontosabb kérdéseket tárgyznak, hogysem azokat másodfokban a teljesen jelentéktelen kérdésekre fenntartott felfolyamodás útján lehetne elintézni.” INDOKOLÁS 1911: 181. §)

A peralapítás

- 229 Az alperes érdemleges ellenkérelmének az előadásával a perfelvételi tárgyalás elérte a célját: megtörtént a *peralapítás*, amelyet a – sokat vitatott – percezúra, majd az érdemleges tárgyalás követett.⁶³ A törvényszéki eljárásban a bíróságnak „mintegy harmincnapos időközzel” kellett kitűznie az érdemleges tárgyalás határnapját. Ha a felek kölcsönösen beleegyeztek, sürgős esetben pedig az egyik fél kérelmére is, a bíróság a tárgyalási időközött megrövidíthette vagy az *érdemleges tárgyalást* a perfelvételre bejelentett ügyek elintézése után a *perfelvételi határnapon* is megtarthatta (191. § 3. bek.). Ez utóbbi rendelkezésével a törvényhozó azt akarta elérni, hogy a bíróság ne tartson feleslegesen két tárgyalást akkor, amikor egy tárgyaláson is be lehet fejezni az ügyet. Ezt a szándékot még tovább erősítette a törvénykezés egyszerűsítéséről szóló 1930:XXXIV. tc., amely a bíróság *kötelességévé tette* az érdemleges tárgyalás perfelvételi határnapon való megtartását akkor, ha a tárgyalás előkészítésére nem volt szükség (13. §). A járásbírói eljárásra tartozó ügyekben az alperes perbebocsátkozását rendszerint nyomban követte az érdemleges tárgyalás, de a bíróság a felek közös kérelmére új határnapot is kitűzhetett (191. § 4. bek.).

Nem került sor az érdemleges tárgyalás kitűzésére akkor, ha a felek valamelyike a perfelvételi tárgyalást elmulasztotta,⁶⁴ ha valamely pergátló körülmény miatt a per megszűnt vagy szünetelt, ha a bíróság elismerés, elállás vagy lemondás alapján határozatot hozott, továbbá ha a felek egyezséget kötöttek (191. § 1. bek.).

Az érdemleges tárgyalás előkészítése

- 230 Az 1911. évi Pp. nem fektetett nagy hangsúlyt az érdemi tárgyalás előkészítésére. Mivel a törvény – a német perrendtartás példáját követve – a *tiszta szóbeliség elvére* alapította az eljárást, a bíróság az ügy eldöntése során csak a szóban előadottakat vehette figye-

⁶³ Ebben a konstrukcióban a római perjog elemeit fedezhetjük fel, amelynek Plósz Sándor kiváló ismerője volt. (Vö. 55. lábj.) Az alperes perbebocsátkozása, mint a felperes keresetére adott válasz a *litis contestatio* megfelelője, amely a peres felek között fennálló vitássá vált jogviszonyt (res de qua agitur) egy jogvitává (judiciummá) változtatja át. Vö. PAP J. 1898: 76–77. p.

⁶⁴ Ha a perfelvételi határnapot a felperes mulasztotta el, akkor az alperes kérelmére az idézést végzéssel fel kellett oldani és a felmerült költségekben a felperest kellett marasztalni (439. §). Ha a perfelvételi határnapot az alperes mulasztotta el, őt a felperes kérelmére, a kereseti kérelemnek megfelelően ítélettel kellett marasztalni – mulasztási vagy makacssági ítélet (440. §).

lembe.⁶⁵ Az írásbeli előkészítés lényegében az ellenfél és a bíróság tájékoztatására szolgált, hiszen a felek a tárgyaláson *nem voltak kötve* az előkészítő iratok tartalmához.⁶⁶ A szabályozás célja az volt, hogy az írásbeli előkészítést „a lehető legcsekélyebb mértékre szorítsa, másrészt pedig a tárgyalás koncentrációját lehetőleg előmozdítsa.”⁶⁷

Az előkészítő iratok „túltengésének” az írásbeli előkészítés korlátozott jelentősége nem tudott gátat szabni. Ezért a Pp. 1925. évi novellája korlátozta az előkészítő iratok számát,⁶⁸ az 1930. évi novella pedig úgy rendelkezett, hogy az előkészítő iratoknak csak a tényállításokat, a bizonyítékokat, az alkalmazandó jogszabályra való utalást és a kérelmeket szabad, mégpedig legrövidebben, tartalmazniuk.

- 231 Az előkészítő iratok alapján az *elnök* mindazokat az intézkedéseket megtehetette, amelyek a „tárgyalás koncentrálására” szükségesek voltak: így pl. személyes megjelenésre hívhatta fel a bíróság székhelyén lakó feleket, megidézhette az előkészítő okiratban megnevezett tanúkat, szemletárgyak bemutatására szólíthatott fel, hivatalból szerezhette be okiratokat, elrendelhetette idegen nyelvű okirat lefordítását stb. A 204. §-ban felsorolt intézkedések azt a célt szolgálták, hogy az érdemleges tárgyalás „rendszerint egy határnapon” befejezhető legyen (lásd 217. pont).

Az érdemleges tárgyalás

- 232 A polgári per legfontosabb szakasza a modern perjogi elveket (nyilvánosság, szóbeliség, közvetlenség) megtestesítő érdemleges *szóbeli tárgyalás* lett. „A szóbeli tárgyalás feladata az egész peranyagot közvetlenül a bíróság elé állítani. Ennélfogva a tárgyalásnak teljes egészét kell képeznie és nem tekinthető az előkészítő iratok folytatásának vagy kiegészítésének. A tárgyalás a felek kérelmeinek az előadásával kezdődik, amire

⁶⁵ INDOKOLÁS 1893: 32. p.

⁶⁶ SÁRFFY (1946: 222. p.) szerint *az előkészítő iratok nem periratok*. „Céljuk az, hogy a bíróság ezek alapján gondoskodhassék a bizonyítékoknak az érdemleges tárgyalásra való előállításáról, amelyeket a fél az előkészítő iratok tartalma szerint használni kíván, vagy amelyeket az előkészítő iratok tartalma alapján a bíróság tart szükségesnek.”

⁶⁷ „Ha meg vagyunk győződve arról, hogy a szóbeli tárgyalás célszerűbb eszköze a tényállás kiderítésének, egyszerűsítésének és a bíróság információjának, mint az írásbeli eljárás, akkor ezt az eszközt komolyan kell vennünk és nem szabad megengednünk, hogy a szóbelinek tervezett tárgyalás a gyakorlatban írásbelivé fajuljon.” INDOKOLÁS 1911: A harmadik címhez.

⁶⁸ A polgári eljárás és az igazságügyi szervezet módosításáról szóló 1925:VIII. tc. 4. §-a elrendelte, hogy mindegyik fél a Pp. 194. és 195. §-ában említett egy-egy előkészítő iraton felül még csak további egy-

közvetlen egymásutánban a tényállás tisztázása és a bizonyítékok felvétele következnek.”⁶⁹

- 233 A nyilvánosság elvét a törvény az érdemleges tárgyalásról szóló fejezet élén deklarálta: „A tárgyalás és a határozatok kihirdetése a perbíróság előtt nyilvános” (206. §). Ezután részletesen felsorolta a nyilvánosság kizárásának az okait (207. §). A bíróság a nyilvánosság kizárásáról zárt ülésben döntött, de a határozatát nyilvánosan kellett kihirdetni (208. §). A tárgyalás „alapvető és sarkalatos elve” a szóbeliség volt (219. §). A szóbeli előadást nem pótolhatta az iratokra való hivatkozás. Az iratok *felolvasására* csak akkor kerülhetett sor, ha azt a törvény kifejezetten elrendelte (pl. a keresetlevéltől való eltérésnél), vagy ha a szószerinti tartalmat kellett irányadónak tekinteni (pl. az okiratok esetében). A *közvetlenség* elvét a 274. § a bizonyítás felvételéhez kötötte. Eszerint a bizonyítást a perbíróság a tárgyalás folyamán veszi fel, és a bizonyítás felvételét csak a törvényben meghatározott esetekben bízhatja a tanács kiküldött tagjára vagy megkeresett bíróra. Az ítélet hozatalában csak az a bíró vehetett részt, aki a tárgyaláson jelen volt (392. §).
- 234 A tárgyalás az ügy kikiáltásával (felhívásával) kezdődött, amely a tárgyalási naplóba beiktatott sorrend szerint történt (218. §). A tárgyalás kezdetén a felek a kérelmeiket adták elő (220. §). Ezek olyan *indítványok* voltak, melyek „a hozandó ítélet vagy más ügydöntő határozat rendelkező részének a tartalmát” szabták meg. A megalapozásukra szolgáló tények és bizonyítékok előadására a tárgyalás későbbi szakaszában került sor.⁷⁰
- 235 Az 1911. évi törvény az eshetőségi vagy együttességi elv (lásd 113, 130 pont) elejtésével⁷¹ és az érdemleges tárgyalás egységének a kimondásával⁷² a lehető legszabadabb

egy előkészítő iratot közölhet, ennél több előkészítő irat közlése pedig csak a bíróság engedélyével történhet.

⁶⁹ INDOKLÁS 1893, 48. p.

⁷⁰ ANTALFI 1915:1. Köt. 490. p.

⁷¹ „A szóbeli pernek nincs szüksége az eshetőségi elvre. Ezért a szóbeliségen nyugvó római és francia per mit sem tudnak az eshetőségi elvről, sem annak a bizonyítékok előlegezésére való kiterjesztéséről. Hiányuk nem adott okot panaszokra. Midőn pedig a szóbeliség előnyeinek felismerésével a francia per a reform-törekvések alapjává vált, az eshetőségi elv mindinkább elvesztette a talajt. Bármennyire ragaszkodtak is hozzá egyes német jogászok, a német birodalmi perrendtartás elejtette. Nincs meg az eshetőségi elv az új osztrák perrendtartásban sem.” INDOKOLÁS 1911: A harmadik cím hatodik fejezetéhez.

mozgást biztosította a feleknek. A 221. § megengedte nekik azt, hogy a tényállításaikat és a bizonyítékaikat a tárgyalás bezárásáig *bármikor* megtegyék, illetve felmutassák. (A 498. § alapján még a fellebbezési bíróság előtt is új tényállításokat és bizonyítékokat hozhattak fel.)

- 236 Az eljárás *szándékos elhúzását* a törvény az utólagos előadással okozott költségben való marasztalással és az utólagos előadások esetleges figyelmen kívül hagyásával igyekezett megakadályozni.⁷³ A 387. § alapján a bíróság, mihelyt a per érdemét „végeldöntésre alkalmasnak” találta, a tárgyalást bezárta és ítéletet hozott. A késlekedő fél tehát annak a veszélynek is kitette magát, hogy a bíróság az előterjesztéseinek a bevárása nélkül határozott. A kilátásba helyezett hátrányok alapján Plósz elégedetten állapíthatta meg azt, hogy a törvény „ilykép más úton eléri mindazokat az előnyöket, amelyeket az eshetőség elvének keresztülvitele nyújthatna, anélkül, hogy ennek a hátrányaival megrontaná az eljárást”.⁷⁴

A határozathozatal

- 237 A határozathozatalt zárt tanácskozás és szavazás előzte meg (393. §). Habár a nyilvános tanácskozásnak Magyarországon is akadtak szószólói,⁷⁵ az egymást követő tervezetek, majd az 1911. évi törvény is határozottan elvetették azt.⁷⁶ A tanácskozás és a szavazás

⁷² „A tárgyalás egységes egészet képez. A felek tényállításaikat és bizonyítékaikat, akár egymással összekötve, akár külön a tárgyalás bármely szakában annak berekesztéséig előadhatják.” (INDOKOLÁS 1893: 48. p.) A tárgyalás egységének a kimondásával Plósz elvetette az eljárásnak a tények előadására és a bizonyításra történő *kettéosztását*, amelyet a XIX. századi perrendek még sűrűn alkalmaztak (így pl. az 1850. évi hannoveri perrendtartás). Ezzel együtt szükségtelessé vált a bizonyítási tétel és a bizonyítási teher kérdésében hozott közbenső ítélet (Beweisinterlokut) is. A tárgyalás kettéosztásának, illetve a bizonyítási ítéletnek a mellőzését Plósz azzal indokolta, hogy „ez ellenmondásban van a szabad bizonyítás elvével, az anyagi jognak érvényesülését veszélyezteteti, az eljárás formalizmusát idézi elő és a per lebonyolítását késlelteti.” (INDOKOLÁS 1893: 49. p.)

⁷³ A bíróság a félnek az olyan utólagos előadásait és utólagosan ajánlott bizonyítékait, amelyeknek a figyelembe vétele a tárgyalás elhalasztását tette volna szükségessé, hivatalból figyelmen kívül hagyhatta, ha arról győződött meg, hogy „a fél előadásait az ügy elintézésének késleltetése végett szándékosan halogatta” (222. §).

⁷⁴ INDOKOLÁS 1893: 51. p. INDOKOLÁS 1911: A harmadik cím hatodik fejezetéhez.

⁷⁵ Így pl. CSATSKÓ (1867: 98. p.) szerint „a nyilvános indokolt szavazásnak az is lehet üdvös eredménye, hogy a perlekedők az ítélet alaposságáról meggyőződven, abban megnyugosznak, és a pert fellebbezni nem fogják.”

⁷⁶ „A tanácskozás és a szavazás nyilvánossága tetszetős eszme...Azonban ennek az eszmének a megvalósítása a gyakorlatban veszedelmes, mert aláássa a bírói függetlenséget. Esetleg visszatárhathná a bírót, hogy valódi meggyőződését juttassa érvényre. A tanácskozás is feszélyezve volna a nyilvánosság

rendjét nem a Pp., hanem az ügyviteli szabályzat állapította meg.⁷⁷ Az ítéletet a tárgyalás határnapján vagy a bíróság által azonnal kitűzött másik határnapon kellett kihirdetni, de nyolc napnál hosszabb időre nem lehetett elhalasztani (398. §). A kihirdetett ítéletet csak a törvényszéki eljárásban kellett kézbesítés útján közölni a felekkel (399. §).⁷⁸

4. A bíróság és a felek viszonya: a rendelkezési és a tárgyalási elv

- 238 Az 1911. évi Pp. egyfelől maradéktalanul érvényre juttatta a XIX. századi jogfejlődés során kialakult alapelveket (szóbeliség, nyilvánosság, közvetlenség, a bizonyítékok szabad mérlegelése), másfelől megteremtette a *bíróság és a felek modern együttműködését*. Ennek a tartalmát *Magyary* a következőképpen foglalta össze: „Hogy a bíró és a fél érvényesülésének az egyensúlyát a perben sikerült létrehozni, annak oka főleg kettőben rejlik. Először, hogy sikerült a felek rendelkezését kellő határok közé szorítani. A féltől függjön, akar-e jogvédelmet vagy sem. De ne függjön őtőle, hogy az eljárás miképpen bonyolódjék le és meddig tartson. Ha a fél jogvédelmet kér, ne legyen a bíró akadálya az igazság keresésében. Ez az, amit a mai eljárások vallanak, s amit az új polgári perrendtartásunk megvalósított.”⁷⁹

Pervezetés

- 239 Az 1911. évi törvény a bíróság kezébe adta a pervezetést. A járásbírói eljárásban az (egyes)bíró, a törvényszéki eljárásban a tanács elnöke egyaránt jogosult volt az *alaki* és az *anyagi pervezetés* körébe tartozó intézkedések megtételére (lásd 57, 135, 139. pont). Ezáltal a magyar perrendtartás lényegesen eltért mind a francia, mind a német szabályozástól, hiszen az 1806. évi Code de procédure civile a per vezetését csaknem teljesen a feleknek engedte át (lásd 21, 23–24. pont), míg az 1877. évi ZPO – keletkezéskori álla-

által...Ezen okokból sem a tanácskozást, sem a szavazást nem lehet nyilvánossá tenni.” INDOKOLÁS 1893: 53. p.

⁷⁷ A tanácskozást és a szavazást az elnök vezette. Ha az ügynek előadója volt, a szavazást ő nyitotta meg a véleményének az előadásával. Ha előadó nem volt rendelve, a szavazást a *rangban legifjabb* bíró kezdte (Törvényszéki ügyviteli szabályzat – Tüsz 141. §).

⁷⁸ A járásbírói eljárásban elegendő volt az ítéletet kihirdetni. Azzal a féllel, aki az ítélet hozatalát megelőző szóbeli tárgyaláson jelen nem volt, csak az ítéletet rendelkező részét kellett kézbesítés útján közölni (399. § 2. bek.).

⁷⁹ MAGYARY 1924: 36. p.

potában – a mérsékelt „Parteibetrieb”-et valósította meg, azaz a pervezetésért való felelősséget megosztotta a felek és a bíróság között (lásd 57–66. pont). A magyar szabályozás a bíróság pervezetési jogosítványait erősítette meg és az osztrák „Amtsbetrieb”-hez hasonlóan (lásd 135–142. pont) a hivatalbólíságot állította középpontba. A 792 szakaszból álló magyar Pp. összesen 142 alkalommal jogosította fel vagy kötelezte a bíróságot arra hogy hivatalból járjon el!⁸⁰ Magyary joggal állapíthatta meg azt, hogy „...a mi jogunk igen széleskörű pervezető hatalmat biztosít a bírónak; annyira, hogy e tekintetben más jogokat messze fölülmúl.”⁸¹ A bírói hatalom megnövelése nemcsak előnyöket jelent a felek számára, hanem bizonyos veszélyeket is rejt magában. Erre figyelt fel *Kovács Marcel*, a jeles kommentár-író, amikor arra figyelmeztetett, hogy a bírói pervezetés csak addig fokozható, amíg a rendelkezési és a tárgyalási elvekkel ellentétben nem kerül. „A bíró nem határozhatja meg a felek cselekvését oly magánjogi viszony iránt, melyet egyik fél sem kért, és oly bizonyító eszközök és bizonyítékok alapján, melyeket egyik fél sem hozott fel.”⁸²

Az alaki pervezetés

- 240 Az alaki pervezetés körébe tartozó legfontosabb bírói jogosítvány a *tárgyalás vezetése* volt: „...az elnök nyitja meg a tárgyalást, ő hívja fel a feleket szólásra, és ő vonja meg tőlük a szót; ő kérdezi ki a kihallgatandó személyeket, ő zárja be a tárgyalást, s ő hirdeti ki a bíróság határozatait” (224. §). A tárgyalás rendjének és méltóságának a fenntartása ugyancsak az elnök feladata volt, aki rendzavarás esetén a törvényben részletesen felsorolt intézkedéseket tehetette meg (209–216. §).
- 241 Az alaki pervezetés részeként a bíróság szabhatta meg a polgári per lefolytatásának az időbeli kereteit. A *határnapot* az elnök hivatalból tűzte ki; ennek során tekintettel kellett lennie a perfelvételi időközre és a tárgyalási időközre is.⁸³ Sürgős esetben azonban az

⁸⁰ A hivatalbóli eljárás nemcsak a szűkebb értelemben vett pervezetésre, hanem az eljárás egészére jellemző volt. A törvényszéki eljáráshoz képest még fokozottabb mértékben érvényesült a hivatalbólíság a járásbírósi eljárásban (pl. 5. §, 178. §, 185. §, 191. § 246. § stb.), nemzetközi polgári eljárásjogi kérdések felmerülése esetén (pl. 9. §, 16. §, 112. § stb.) valamint egyes különleges eljárásokban (pl. házassági perek).

⁸¹ MAGYARY 1924: 287. p.

⁸² KOVÁCS M: 1927. 1. köt. 596. p.

⁸³ A perfelvételi időköz – vagyis az idéző végzés alperes részére történő kézbesítése és a perfelvételi tárgyalás közötti idő – hosszát a törvény attól tette függővé, hogy a kézbesítés a bíróság székhelyén

elnök mindkét időközt megrövidíthette (145, 485. §). A határnapot a bíróság „fontos okból” bármelyik fél kérelmére *elnapolhatta* (232. §), a tárgyalást vagy annak folytatását pedig *elhalaszthatta* (239. §).⁸⁴ A határnapokra vonatkozó szabályozás szigorúságát az 1911. évi törvény azzal enyhítette, hogy a felek a tárgyalás előtt legkésőbb nyolc nappal bejelentett közös megegyezésükkel a tárgyalást elnapolhatták (240. §). A tárgyalás elhalasztására a felek közös megegyezésével nem kerülhetett sor. A bíróság az elnapolást vagy az elhalasztás *hivatalból* csak akkor rendelhette el, ha a tárgyalás megtartását vagy folytatását „másnemű halaszthatatlan hivatalos tennivaló vagy egyéb fontos ok” gátolta. A *határidőket* a törvény vagy a bíróság szabta meg. A feleket nem illette meg az a jog, hogy határidőket közös megegyezéssel meghosszabbítsák vagy megrövidítsék. A 450. § csak a bíróságnak engedte meg azt, hogy a határidőket „valószínűvé tett fontos okból a fél kérelmére” *meghosszabbítsa*. A bírói határidők esetében ez a lehetőség bármikor fennállt, mert „ahol a törvény a bíróra bízta a határidő kitűzését, ott annak meghosszabbítása is megengedendő a bírónak”.⁸⁵ A törvényes határidőket csak akkor lehetett meghosszabbítani, ha azt a törvény kifejezetten megengedte. (177, 201, §). Kivételes esetekben a törvény a határidő megrövidítését is lehetővé tette. (145, 201, 485. §).

- 242 Az idézést (lásd 223. pont) a felperes keresetlevele alapján a bíróság bocsátotta ki. A törvényszéki eljárásban az idézés a perfelvételi tárgyalásra,⁸⁶ a járásbírói eljárásban a perfelvételre és az érdemi tárgyalásra szólt (142. §). A feleken kívül a bíróság a tanút és a szakértőt is idézésben hívta fel a tárgyaláson való megjelenésre. Az idézés (pontosabban idéző végzés) és a többi bírósági határozat kézbesítése nem a felek „szorgalmazására”, hanem *hivatalból* történt.⁸⁷ A kézbesítéseket a bírósági iroda önálló hatáskörben „közvetítette” (150. §). A kifejezés arra utalt, hogy az iroda vagy közvetlenül bízta meg a „kézbesítő közeget” (posta, bírósági kézbesítő, községi kézbesítő stb.), vagy egy má-

vagy azon kívül történt-e. Erre tekintettel a törvényszéki eljárásban a perfelvételi idő hossza legalább nyolc és tizenöt nap, a járásbírói eljárásban három, illetve nyolc nap volt (145. §.). A tárgyalási időköz az érdemleges tárgyalás esetében „mintegy” harminc nap (191. §), a fellebbezés (485. §), illetve a felülvizsgálati kérelem szóbeli tárgyalása esetében (530. §) „mintegy” tizenöt nap volt.

⁸⁴ Lásd 46. lábj.

⁸⁵ INDOKOLÁS 1911: 450. §-hoz.

⁸⁶ 1930 után a törvényszéki eljárásban az idézés a perfelvételi tárgyalásra és esetlegesen az érdemleges tárgyalásra is szólt.

sik hatósághoz fordult, de kivételesen maga is elláthatta a kézbesítést. A törvény csak az előkészítő iratokra és az okiratokra nézve tett kivételt, amelyeket az ügyvédek közvetlenül is kézbesíthettek egymásnak (199, 201. §).

Az anyagi pervezetés

- 243 Az anyagi pervezetés körében az elnöknek mindenekelőtt az ügy *kimerítő tárgyalásáról* kellett gondoskodnia (224. §). Köteles volt a feleket felhívni arra, hogy a homályos kérelmeiket, tényelődásaikat és nyilatkozataikat magyarázzák meg, a hiányos tényelődásaikat és bizonyítékaikat egészítsék ki, valamint a szükséges kérelmeket és nyilatkozatokat tegyék meg. Ügyelnie kellett a hivatalból figyelembe veendő körülmények felderítésére is. Ebből a célból az elnök és a tanács tagjai a felekhez *kérdéseket* intézhettek (225. §).⁸⁷
- 244 A tényállás felderítése érdekében a bíróság elrendelhetette az egyik vagy mindkét fél *személyes megjelenését* és előre közölhette a félhez intézendő kérdéseket. A felek személyes meghallgatását kiküldött vagy megkeresett bíró is fogantosíthatta (226. §). A tárgyalási elven túllépve a bíróság azt is elrendelhetette, hogy a fél leszármazási táblákat, terveket, vázlatokat és más felvilágosító rajzokat terjesszen elő (228. §).⁸⁹
- 245 A járásbíróági eljárásban az anyagi pervezetés fontos részét képezte a bíróság *kitanítási kötelezettsége*. A törvényszéki eljárásban, továbbá az ítéltábla és a Kúria előtt az ügyvédkényszer (96. §) miatt erre nem volt szükség. A járásbíróági eljárásban a bíró köteles volt az ügyvéd által nem képviselt felet a szükséghez képest cselekményeinek és mulasztásainak következményeire, úgyszintén a kihirdetett határozatok ellen használható fellebbevitel határidejére, és a képviselő szabályaira figyelmeztetni (225. § 4. bek.). A kereset, illetve a fellebbezés előadása esetén a bíróság köteles volt a felet „a szükséges útbaigazítással” is ellátni (135, 482. §).

⁸⁷ A hivatalból való kézbesítés, amelyet a törvény a bírósági iroda útján való kézbesítésre kimond, régi intézmény a mi jogunkban, amely igen jól bevált, ezért a Pp. is fenntartja.” MAGYARY 1924: 279. p.

⁸⁸ Az ún. *kérdézési jog* a polgári perben nem lehetett a nyomozás eszköze. A bíróság csak a fél által felhozott tények és bizonyítékok vonatkozásában gyakorolhatta, így pl. akkor, ha valamely tényállításra az ellenfél nem nyilatkozott; amikor a fél nyilatkozatai ellentmondtak egymásnak vagy túl általánosak voltak; ha a bizonyításra szoruló állítások tekintetében a feleket bizonyítékaik előterjesztésére kellett felhívni; ha a fél szóbeli előadása eltért az előkészítő irat tartalmától. Vö. KOVÁCS M 1927: 1. köt: 596. p.

⁸⁹ Az 1877. évi német és az 1895. évi osztrák perrendtartás – az okiratok megemlézése mellett – ugyanazeket a szemletárgyakat sorolta fel (lásd 52. és 142. pont).

246 A gyors és célszerű pervitel érdekében a törvény megengedte a *peranyag tagolását*. A bíróság elrendelhetette egyes követelések, előkérdések vagy vitapontok elkülönített tárgyalását (232. §), illetve olyan perek egyesítését, amelyek „előtte egymással összefüggő követelések iránt vannak folyamatban” (233. §). A bíróság a per tárgyalását más polgári vagy büntető eljárás jogerős befejezéséig, illetőleg a közigazgatási hatóság végérvényes döntéséig *felfüggeszthette* (234. §). Az elkülönítés, az egyesítés és a felfüggesztés tárgyában hozott határozatot hivatalból is megszüntethette. A bíróság a belátása szerint hozhatott végítéletet vagy ún. elkülönített végítéletet (387. §), részítéletet (388. §), valamint közbenszóló ítéletet (391. §).

A bíróság a jogvita békés megoldása érdekében a per bármely szakában megkísérelhetette a jogvitának vagy egyes vitás kérdéseknek az egyezséggel történő elintézését (231. §).

A rendelkezési elv

247 A bíróság kiterjedt pervezetési jogosítványai ellenére a rendelkezési elv *ugyanolyan tartalommal* érvényesülhetett, mint a német (lásd 42–46. pont) és az osztrák (lásd 131. pont) polgári perrendtartásban.

A XX század első felében a magyar jogirodalom a per célját a magánjog érvényre juttatásában jelölte meg.⁹⁰ „A magánjogok fő jellemvonása – írta Plósz – az, hogy a felek szabad rendelkezéseinek vannak alávetve. Ennek folyománya az, hogy a felektől függ a magánjogaik érvényesítése.”⁹¹ Hasonló megközelítéssel találkozunk Magyarynál is: „...a bíróság csak akkor adjon jogvédelmet, ha a fél kéri, de ekkor mindenesetre köteles azt megadni. Vagyis a fél az ő rendelkezéséből kifolyólag a magánjogi viszony fölött, afölött is rendelkezik, hogy kapjon-e vagy pedig ne kapjon-e jogvédelmet...Ez tehát a fél akaraturalmát jelenti a bíróság akarata fölött a magánjogi védelem tekintetében és a bíróság *köteles* hozzá alkalmazkodni.”⁹² A rendelkezési elv tehát a feleknek peres úton való rendelkezése magánjogaikról.⁹³

⁹⁰ Vö. JANCÓ 1908: 3. p. FALCSIK 1910: 12. p. BACSÓ 1917: 5. p. MAGYARY 1924: 1–2. p. SÁRFFY 1946: 7–8. p.

⁹¹ INDOKOLÁS 1893: 16. p.

⁹² MAGYARY 1924: 218. p.

⁹³ A magánjog védelme és a rendelkezési elv közötti kapcsolatot FALCSIK (1910: 16. p.) fogalmazta meg a legtalálóbban, amikor azt írta, hogy „a magánjog pedig uralmat biztosít a jogosított alanynak a jogtárgy felett s ezt az uralmat az alany megtartja akkor is, amidőn a jog a bíró előtt vitává tétetett.

A per megindítása

- 248 A rendelkezési elv legfontosabb megnyilvánulása az, hogy a bíróság csakis a kereset folytán és csakis a kereseti kérelem határain belül járhat el. A kereset alanya *az*, akinek a – konkrét keresetjog alapján⁹⁴ – valóban sértett vagy veszélyeztetett magánjoga vagy más veszélyeztetett magánjogi érdeke van, illetve *aki* – az absztrakt keresetjog alapján⁹⁵ – azt állítja, hogy az alperessel szemben az érvényesített magánjoga fennáll. Az 1911. évi Pp. megelégedett ez utóbbival, mivel a keresetlevélben közlendő kereset tartalmi elemeként csak a felperes által érvényesíteni kívánt *jog előadását* jelölte meg (129. § 3. pont). Ebben Plósz álláspontja tükröződött, aki a per célját a jogállítás feletti döntésben jelölte meg: „Ennek megfelelően a keresetnek, mint olyannak a múlthatlan kelléke is csak a jogállítás...Ellenben a jogvédelem alapját képező tényeknek, azaz azoknak a tényeknek az előadása, amelyek a jog létrejöttét igazolják, a keresetnek mint olyannak nem kelléke.”⁹⁶
- 249 A keresetet közjogi jellege ellenére a polgári per nem indulhat meg hivatalból (ne procedat iudex ex officio). A magánjog megsértése – a büntetőjoggal ellentétben – nem zavarja meg olyan mértékben a jogrendet és a jogbiztonságot, hogy a bíróságnak hivatalból kelljen eljárnia. „Amikor a törvény azt akarja, hogy valamely kereseti jog érvényesülése ne függjön a magánfelek önkényétől, akkor sem a bíróság hivatalból való eljárását rendeli, hanem hivatalos szervet jelöl ki, hogy indítson keresetet.”⁹⁷ Így pl. házasság semmisségének a kimondása iránti pert a *királyi ügyész* is megindíthatta (1894:XXXI. tc. 47. §). A házasság megtámadására – kiskorú házaspár esetében – a *gyámhatóság* is jogosult volt (1894:XXXI. tc. 56. §). A kiskorúság meghosszabbítását

⁹⁴ A konkrét elmélet képviselői szerint a keresetjog azt illeti meg, akinek valóságos (azaz konkrét) anyagi jogosultsága van. Ez alapján a felperes az állammal, illetve a bírósággal szemben a keresetének megfelelő, kedvező tartalmú ítéletre tarthat igényt. A magyar jogirodalomban elsősorban BACSÓ (1910: 23–35. p.) képviselte. MAGYARY (1924: 357–358. p.) és SÁRFFY (1946: 181–184. p.) a konkrét keresetjogot nem kizárólagosan, hanem az absztrakt keresetjog létezésének elismerése *mellett* fogadta el. Lásd még KENGyel 1986: 552–554. p.

⁹⁵ Az absztrakt keresetjog képviselői – köztük az elméletet megalapító PLÓSZ (1927: 31–32. p.) – szerint a kereset olyan közjogi jogosultság, amelynek révén az államtól peralapítás, az alperestől perbe bocsátkozás követelhető. A peralapításhoz a magánjognak léteznie nem kell, elegendő azt állítani. A keresetjog a bíróság igénybevételének a jogát jelenti, függetlenül a bírósági eljárás eredményétől.

⁹⁶ PLÓSZ 1927: 235–236. p.

⁹⁷ SÁRFFY 1946:153. p.

(Pp. 703. §) és az elmebeteg vagy kiskorú gondnokság alá helyezését (Pp. 719. §) az *árvaszéki ügyész* is keresettel kérhette.

Rendelkezés a per tárgyáról

- 250 A per tárgya feletti rendelkezés a feleket nemcsak a kereset megindításakor, hanem az eljárás során mindvégig megillette. A felperes megváltoztathatta a keresetét (188. § 1. bek), a kereseti követelését leszállíthatta vagy felemelhette (188. § 3. bek.), új keresetet támaszthatott (189. §),⁹⁸ a követeléséről egészben vagy részben lemondhatott (390. §), míg az alperes viszonykeresetet vagy új keresetet indíthatott (189. §), illetve a követelést részben vagy egészben elismerhette (390. §).

A felek rendelkezésétől függött az, hogy a per érdemleges ítélettel fejeződjön be vagy sem. Ha a felperes a perfelvételi határnapon nem jelent meg és újabb idézést sem kért (439. §), ha a keresetétől elállt (187. §), vagy ha a felek egyezséget kötöttek (231. §, 423. §), a bíróság *megszüntette* a pert. Ha a perfeltételi határnapot az alperes mulasztotta el, a bíróság a felperes kérelmére *mulasztási ítéletet* hozott (440. §).

Magyary mutatott rá arra, hogy „a fél akaraturalma a peralapítás után nem egy hanem *kétoldalú*. Nem csak egyik, hanem a másik fél akarata is döntő afölött, hogy legyen jogvédelem vagy sem... Erre vezethető vissza, hogy a keresetet visszavonni a peralapítás után csak az alperes beleegyezésével lehet (187. §); hogy keresetváltoztatás csak az alperes beleegyezésével lehetséges (188. §).”⁹⁹

A kérelemhez kötöttség

- 251 A rendelkezési elv lényegéből következik az, hogy a bíróság az ítéletében a kereseti kérelem és az ellenkérelem határait nem lépheti át (*ne eat iudex ultra petita partium*). A 394. §-ban megfogalmazott tilalom szerint „a marasztalás a kérelmen túl nem terjedhet”.¹⁰⁰ Ez a szabályt a törvény a mellékkövetelésekre is kiterjesztette, ugyanakkor a

⁹⁸ Ugyanabban a perben új kereset indítására akkor volt lehetőség, ha az új kereset tárgya ugyanaz volt, mint az előbbié, vagy ha az új kereset az előbbivel összefüggött (189. §).

⁹⁹ MAGYARY (1924: 218–219. p.) az idézetben szereplő ’kereset visszavonás’ alatt a keresettől való elállást érti.)

¹⁰⁰ „A bíróság a rendelkező elvénél fogva sem a fő-, sem a mellék dolgokban nem ítélt többet, mint amit a felperes kért és mást sem ítélt meg, de a vagylagos és esetleges kérelem is elégséges. A felperes mint ilyen, sohasem marasztalható, még az úgynevezett kétoldalú ítéletben (*judicia duplicia*) sem ,

perkölségre nézve úgy rendelkezett, hogy arról a bíróság kérelem nélkül is határoz. A szűkszavú megfogalmazás ellenére a jogirodalom azon az állásponton volt, hogy bíróság a „puszta megállapítást” és a „puszta konstituálást” sem mondhatja ki nagyobb terjedelemben, mint amelyben azt a felperes kérte.¹⁰¹ Ha a bíróság túlterjeszkedik a kereseti követelésen, az ítélete nem tekinthető ipso iure hatálytalannak. Olyan eljárási szabálysértésnek minősül, amely fellebbezéssel vagy felülvizsgálati kérelemmel orvosolható.¹⁰²

- 252 A kérelemhez kötöttség a *jogorvoslati* eljárásban is érvényesült. Az 503. § szerint a fellebbezési bíróság az elsőfokú bíróság ítéletét csak annyiban változtathatta meg, amennyiben a felek a megváltoztatást kérték. Az 504. § alapján a felülvizsgálati bíróság az ítéletet csak annyiban vizsgálhatta felül, amennyiben azt a felülvizsgálati, illetőleg a csatlakozási kérelemmel megtámadták.

Az eljárás menete feletti rendelkezés

- 253 A felek nemcsak a per megindítása felett rendelkeztek, hanem az eljárás lefolytatását is befolyásolhatták. Így pl. a bíróság által kitűzött tárgyalást közös megegyezéssel elnapolhatták (240. §), az eljárást pedig mindaddig szüneteltethették, amíg valamelyik fél a folytatást nem kérte (475. §).¹⁰³ A fél kérelmére a bíróság tárgyalást elhalaszthatta (239. §), illetve az eljárás felfüggeszthette (472. §). A felek által kötött egyezség (231. §) nem szorult jóváhagyásra, azt a bíróság, amennyiben nem volt „akadálya”, tudomásul vette.¹⁰⁴
- 254 A per tárgya feletti uralommal ellentétében, a feleknek az eljárás menete feletti rendelkezése *nem volt korlátlan*. A XIX. századi liberális perrendtartásokkal ellentétben (lásd 21, 57–66. pont) a felek rendelkezési jogosultsága nem terjedt ki arra, hogy a bíróság az

mert az ilyen határ- és osztályperekben is a felperes csak viszontkereset alapján maraszthalható.”
ANTALFI 1915: 2. köt. 691. p.

¹⁰¹ MAGYARY 1924: 470. p.

¹⁰² A fellebbezési bíróság a túlterjeszkedés okából az alsóbíróság ítéletét részben vagy egészben hatályon kívül helyezi. Ha a felperes a kereseti kérelmét a fellebbezési eljárásban felemeli vagy módosítja, ezzel a szabálytalanság orvoslást nyer. Ezzel egyértelmű az, ha a felperes a fellebbezési eljárásban az elsőfokú bíróság ítéletének a helybenhagyását kéri. KOVÁCS M. 1928: 2. köt. 814. p.

¹⁰³ A szünetelés iránti megegyezés bejelentésétől számított három év elteltével a per megszűnt (475. § 3. bek.).

¹⁰⁴ A bíróság nem vehette tudomásul az egyezséget, ha az közerkölcsbe vagy hazai tiltó törvénybe ütközött, illetve végrehajthatatlan volt. INDOKOLÁS 1911: 423. §.

eljárási szabályokat *hogyan* alkalmazza.¹⁰⁵ Néhány kivételtől eltekintve a felek nem határozhatták meg azt, „az eljárás miképpen bonyolódjék le és meddig tartson”.¹⁰⁶

Magyary a rendelkezési elvvel szemben nem az officialitást, hanem a bíróság rendelkező tevékenységét állította, amely „nem *feltétlen* rendelkezés, mert a bíróság a jogvédelmi tényeket jól köteles kideríteni és ennek megfelelően köteles rendelkezni. És nem *korlátlan* rendelkezés. Ezzel egyrészt azt akarjuk mondani, hogy a bíróság csak az eljárási szabályok határai között rendelkezhetik; másrészt ...azt, hogy át nem lépheti a feleknek fenntartott akaraturalmi kört, vagyis a felek rendelkezését.”¹⁰⁷

A tárgyalási elv

255 A peranyag szolgáltatása a tárgyalási elv alapján történt, tehát a peres feleknek volt az elsődleges – bár nem kizárólagos – feladata az, hogy a per eldöntéséhez szükséges tényeket és bizonyítékokat a bíróság rendelkezésére bocsássák. A 269. § egyértelművé tette azt, hogy a bizonyítás azt a felet terheli, akinek érdekében áll, hogy a bíróság az állított tényt valóban tekintse.¹⁰⁸ A jogirodalom a tárgyalási elvet – a rendelkezési elvhez hasonlóan – a feleknek a magánjog feletti uralmából vezette le¹⁰⁹ és a létét a célszerűséggel magyarázta: „A felek ismerik legjobban azokat a tényeket és bizonyítékokat, amelyektől a magánjogi vita eldöntése függ.”¹¹⁰

Plósz azzal is érvelt a tárgyalási elv mellett, hogy a magánjog megsértése nem zavarja meg annyira a jogrendet és biztonságot, mint a büntetőjog „szabványainak” megsértése, továbbá az egyéni érdekek a magánjogban inkább előtérbe lépnek, mint a büntetőjogban; ennél fogva az anyag szolgáltatását a felekre lehet bízni. Az állam ennek folytán

¹⁰⁵ A bíróság és a felek viszonyának a szabályozás során Plósz Sándornak az a felfogása érvényesült, hogy a perindítás és a per folytatása valóban a felek dolga, de az a kérdés, *hogyan kell pereskedniük*, általában nem tartozik a rendelkezésük körébe. PLÓSZ 1912: 394. p.

¹⁰⁶ Így pl. a felek az 512. § alapján úgy rendelkezhetek, hogy a bíróság a fellebbezés szóbeli tárgyalása helyett nyilvános előadást tartson.

¹⁰⁷ MAGYARY 1924: 222. p.

¹⁰⁸ A törvény a bizonyítási teher megosztásáról is rendelkezett: „azokat a tényeket, amelyek a jog megalapítására szolgálnak, annak a félnek kell bizonyítania, a ki a jogot érvényesíteni akarja, ellenben azokat a tényeket, a melyek az érvényesített jog létrejöttét kizárják, vagy a jogot megszüntetik, annak a félnek kell bizonyítania, ki a jog érvényesítését ellenzi.” (269. § 2. ford.)

¹⁰⁹ „Míg tehát a rendelkezési elv a felek uralmát jelenti a perben érvényesítendő *jogok* felett, addig a tárgyalási elv abban áll, hogy a felek az urai a perben felhasználható *tényeknek*, és pedig úgy, hogy a bíró nem vehet más tényeket figyelembe, mint amelyet a felek kérelmeik támogatására maguk felhoztak.” FALCSIK 1910: 18. p.

¹¹⁰ MESZLÉNY 1911: 6. p.

a polgári peres eljárásban nem is kötelezi a bírót arra, hogy a peranyagot kutassa. „Aki a bírósághoz fordul és ítéletet kér, gondoskodjék arról is, hogy a bíróságnak rendelkezésre álljon a peranyag, amelyre az ítéletét alapítja.”¹¹¹

- 256 A felperesnek már a keresetlevélben elő kellett adnia azokat a tényállításait, amelyekből a keresetét származtatta és meg kellett jelölnie ezek bizonyítékait is (129. §). Ha ezt elmulasztotta, akkor az érdemleges tárgyalás kitűzésétől számított három napon belül köteles volt az előkészítő iratban közölni (194. §). Az alperesnek ugyancsak az előkészítő iratban kellett a saját tényállításait és bizonyítékait közölni (195. §). Mivel a törvény nem alkalmazta az eshetőségi elvet, a felek a további tényállításaikat és bizonyítékaikat az elsőfokú eljárás során a tárgyalás bezárásáig bármikor előadhatták (221. §). A feleket a perbeli nyilatkozataik megtétele során *igazmondási kötelezettség* terhelte (lásd 218. pont).
- 257 Az eljárás szóbeliségéből és közvetlenségéből származó előnyök a bizonyítás során is érvényesültek. A bizonyítás felvétele a perbíróság feladata volt, amelyet csak a törvényben meghatározott esetekben bízhatott a tanács kiküldött tagjára vagy megkeresett bíróra (274. §). Ha a bizonyítási eszközök a tárgyaláson rendelkezésre álltak, a bíróság a bizonyítást alakszerű határozat nélkül fogatosíthatta.¹¹² Egyéb esetben a bíróság végzéssel rendelte el a bizonyítás felvételét (275. §), de ennek tartalmához nem volt kötve.

Bizonyítás hivatalból

- 258 Az 1911. évi Pp. a tárgyalási elvet csak eszköznek tekintette a per „legfelsőbb céljának”, az anyagi igazságnak a kiderítésére.¹¹³ Elvetette a tárgyalási elv merev és formális alkalmazását, és anélkül, hogy eljárás pártatlanságát veszélyeztette volna, a bíróságot is belevonta az igazság kiderítésébe. A törvény a bíróság feladatává tette azt, hogy gondoskodjék az ügy kimerítő tárgyalásáról, a felek hiányos tényállításainak a kiegészítéséről, valamint a hivatalból figyelembe veendő körülmények felderítéséről. Az ún. kérde-

¹¹¹ INDOKOLÁS 1893: 17. p.

¹¹² Lásd a 72. lábj.

¹¹³ Plósz Sándor a per célját kezdetben nem az anyagi igazság kiderítésében, hanem az *anyagi jog érvényesülésében* jelölte meg (INDOKOLÁS 1893: 16. p.). Egy évtizeddel később az anyagi igazság kiderítését már a per legfelsőbb céljának nevezte, amelynek a tárgyalási elvet is alá kell rendelni (INDOKO-

zési jog gyakorlásával bíróság aktívan bekapcsolódhatott a tényállás felderítésébe (224–226. §). A köztudomású, illetve hivatalosan ismert tényeket akkor is figyelembe vette, ha a felek nem hozták fel (267. §). A felsorolt lehetőségeken túl a bíróság számára a leghatékonyabb eszközt a *nyomozati elv* alkalmazása jelentette.

- 259 A bíróság hivatalból rendelkezhet a tanúbizonyítást, ha a per anyagából, nevezetesen a felek előadásaiból, ideértve az előkészítő iratokat is, továbbá más bizonyításfelvétel eredményéből vagy a pernek egyéb adataiból kitűnik, hogy az a tényállás felderítésére szolgálhat (288. §). A bíróság a tanút kötelezhette a birtokában lévő és az ügyre vonatkozó okirat felmutatására (308. §). A bíróság a tényállás felderítése vagy a felek között vitás ténykörülmeny bizonyítása végett elrendelhetette azt, hogy a fél mutassa fel azt az okiratot, a mely a fél előadása vagy a bizonyításfelvétel eredménye szerint birtokában van (326. §). A más bíróság, közhatóság, közhivatalnok vagy közjegyző őrizetében lévő okiratot a bíróság hivatalból is beszerezhet (328. §). A tényállás felderítése vagy a felek között vitás ténykörülmeny bizonyítása végett a bíróság a szemlét hivatalból is fogatosíthatta (340. §). A bíróság nemcsak a felet, hanem a perben nem álló harmadik személyt is kötelezhette a szemletárgy felmutatására (342, 344. §), illetve a szemlét más bíróságnál, közhatóságnál stb. is fogatosíthatta (343. §). A fél eskü alatti kihallgatását a bíróság hivatalból is elrendelhetette, ha döntő ténykörülmenyre nézve a bizonyíték kiegészítése volt szükség, vagy ha más bizonyíték egyáltalában nem állt rendelkezésre (368. §). A felsorolásból hiányzó szakértőt csak a bíróság nevezhet ki (350. §), ennél fogva törvény a törvény a hivatalból történő kirendelést külön nem szabályozta.¹¹⁴
- 260 A kártérítési perekben, ahol a bíró a kár mennyiségének megállapítása során mintegy szakértőként járt el, az „információjára szolgáló eszközök megválasztásában” is nagyobb szabadságot kapott. A 271. § lehetővé tette azt, hogy a bíróság a szakértők meghallgatásán kívül a „a bizonyításfelvételt és tudakozódásokat” *hivatalból* fogatosítsa.

LÁS 1902: 12. p.) Az 1911. évi törvény indokolása is gyakran hivatkozott az anyagi igazságra, jóllehet ez a kifejezés a törvény szövegében nem szerepelt.

¹¹⁴ „A bíróságnak ez a kinevezési joga azonban korlátozva van, mert a bíróság a kinevezés előtt a feleket a szakértők személyére és számára nézve meghallgatni köteles.” (MAGYARY 1924: 450. p.) „A szakértő rendeltetése, hogy a bíró szakértelmének hiányát pótolja. Ha tehát a bíróban a különös szakértelem megvan, nincs szükség szakértőre. Csakis a bírótól függhet tehát annak eldöntése, hogy a konkrét esetben szakértő meghallgatása szükséges-e vagy nem.” INDOKOLÁS 1911: 350. §.

sa.¹¹⁵ Ennél is tovább ment a törvény egyes különleges eljárásokban, ahol fő szabállyá tette az *officialitást*. A házasság semmissége iránti perben a bíróságnak hivatalból kellett minden olyan tényt és bizonyítékot figyelembe vennie, amely a keresetben vagy viszontkeresetben előadott okok megítélésére befolyással volt (669. §).¹¹⁶

261 A hivatalból elrendelhető bizonyítás tekintetében a magyar Pp. az osztrák perrendtartást is (lásd 142. pont) felülmúlta és *Kohler* lelkes méltatása szerint az öZPO „magasabb fokát” valósította meg.¹¹⁷ A magyar jogirodalom nem aggódott a nyomozati elv esetleges túlsúlya miatt, sőt *Meszlény* a Pp. lényeges vívmányának nevezte azt.¹¹⁸ A bíróság – néhány kivételtől eltekintve – nem végzett valódi nyomozást a perben, mivel a bizonyítást csak olyan tényekre és körülményekre nézve rendelhette el, amelyekről a per adataiból szerzett tudomást. Magyary nem is nyomozásnak, hanem a bíróság *adatszolgáltató tevékenységének* nevezte, amely a tárgyalási elven alapuló perben kiegészítette a felek adatszolgáltató tevékenységét.¹¹⁹

262 Az 1911. évi törvény által megteremtett egyensúlyt a jogirodalom csak a harmincas évek végén kérdőjelezte meg, amikor – német és olasz hatásra¹²⁰ – felerősödtek „a tárgyalási elv anyagi értelemben vett megszorítását” sürgető hangok.¹²¹ A bíróság pervezető hatalmának a megerősítése és „az egyéni érdekeknek a köz érdekei alá való helyezése” mégsem ekkor, hanem másfél évtizeddel később következett be, fényesen igazolva Richter Béla 1938-ból eredő megállapítását: „...a tárgyalási elv nemcsak a múltban,

¹¹⁵ A jogirodalom a „tudakozódást” a hivatalból elrendelt bizonyításnál is hatékonyabb eszköznek tartotta, mivel ebben látta a nyomozati elv valódi megtestesülését: „A bíróság tehát nem elégszik meg azzal az anyaggal, mely az előtte folyó eljárásból tudomására jutott, hanem saját kezdeményezéséből más tényeket és bizonyító eszközöket is felkutat és beszerez.” MAGYARY 1924: 223. p.

¹¹⁶ A felek által elő nem adott tények kiderítése érdekében a bíróság a feleket, a törvényes képviselőket, a hozzátartozókat, valamint más személyeket az előkészítő eljárásban vagy a szóbeli tárgyaláson meghallgathatta. „Odáig azonban a bíróság nyomozási kötelessége nem terjedt, hogy e meghallgatáson kívül más bizonyítékok után kutasson.” SÁRFFY 1946: 498. p.

¹¹⁷ „Auf die österreichische Zivilprozeßordnung folgte der Plosz'sche Entwurf und die ungarische Zivilprozeßordnung, welche demnächst ins Leben treten wird. Wenn wir sie mit kurzen Worten würdigen wollen, so müssen wir sagen: sie der Komparativ der österreichischen ZPO: sie geht kühn auf der Bahn weiter, unbeirrt um die veralteten Doktrinen...Sie ist die bedeutendste zivilprozessualistische Schöpfung der Neuzeit.” KOHLER 1914: 7–8. p.

¹¹⁸ MESZLÉNY 1911: 7. p.

¹¹⁹ MAGYARY 1924: 222–223. p.

¹²⁰ A hatást az 1933. évi novella, a ZPO átalakítását célzó nemzetiszocialista elképzelések (lásd 164–168. pont), valamint a készülő olasz perrendtartás tervezete váltotta ki.

¹²¹ RICHTER 1935: 28–30. p., Uő: 1938: 58–74. p., SLEZÁK 1937: 25–31. p.

hanem a jelenben is az uralkodó politikai momentumoktól nem ment fejlődési tendenciáknak jogi vonatkozású felfogása szerint alakul, hogy dinamikai fejlődése szoros okozati összefüggésben van a kor fejlődési irányzatával, szellemével, politikai irányeszméjével.”¹²²

¹²² RICHTER 1938: 73. p.

HARMADIK RÉSZ

A TÚLMÉRETEZETT BÍRÓI HATALOM

VII. FEJEZET

TÖRTÉNELMI ELŐKÉP – AZ 1793. ÉVI POROSZ TÖRVÉNYKEZÉSI RENDTARTÁS

1. Keletkezéstörténet

- 263 A XVIII. század második felében a porosz jogfejlődés olyan irányban indult el, amely német földön addig ismeretlen és meglehetősen szokatlan volt.¹ Az igazságszolgáltatási reformok keresztülvitelében a felvilágosult abszolutista uralkodó, II. Frigyes (1740–1786) mellett nagy szerep jutott az uralkodó bizalmát élvező jogtudósoknak is. A peres eljárás reformja, amely 1739-ben a bagatell ügyek szabályozásával kezdődött, az 1748. évi Codex Fridericianus Marchicus és az 1781. évi Corpus Juris Fridericianum után a század utolsó évtizedében érte el a csúcspontját. Az 1793. évi *Allgemeine Gerichtsordnung für die Preußischen Staaten* (AGO) – egy korszak jogfejlődését összegezve és lezárva – a vizsgálati (nyomozati) elven felépülő polgári pert és a túlméretezett bírói hatalmat testesítette meg. Megszületett a felvilágosult abszolutizmus pereszmenye, amely az állam jólétéről gondoskodó uralkodó mintájára az igazság kiderítésén fáradozó bírót helyezte az eljárás középpontjába.² A régóta lappangó ügyvédellesség a testület megszüntetéséhez vezetett, a peres feleket állami tisztviselők vették a „védőszárnyaik” alá. A felek jogainak a korlátozásával nemcsak a pandektajogi hagyományoktól, hanem az időben és térben nagyon közel eső francia liberalizmustól is eltávolodott, pedig az alig egy évtized múlva megindult európai hódító útjára (lásd 9–18 pont).
- 264 A XIX. század első felében az *Allgemeine Gerichtsordnung* már anakronizmusnak számított, ezért az 1833. évi, majd az 1846. évi novella új irányt szabott a porosz eljárásjog számára, amelynek önálló fejlődése 1877-ig, a „birodalmi” német polgári perrendtartás

¹ DAHLMANN 1982: 2645. p.

² Az AGO egyik lelkes méltatója szerint „a törvény úgy is szemlélhető, mint egy az országért szüntelenül fáradozó és a legnagyobb szellemi adottságokkal rendelkező uralkodó tevékenysége eredményének, aki élete feladatának tekintett azt, hogy a nagy gondolatait megvalósítsa, a közösség érdekét az

megszületéséig tartott (lásd 31–33. pont). A bíróközpontú eljárás gondolata, bármennyire is idegen volt a XIX. századi liberális polgári perrendtartásoktól, bűvópatak-ként már e század végén, majd a XX. században is felszínre tört. Még *Franz Klein*nek is a szemére vetették azt, hogy az osztrák bíró aktív pervezetésével az „abszolútizmus jogát” hozza vissza, jöllehet Klein a porosz törvényhozásban csak saját kora szociális törekvéseinek az anticipációját látta (lásd 117, 144. pont). A ZPO 1909. évi módosítása után, a hivatalbóliség előtérbe állítása kapcsán is felmerült a porosz jogtudósok hatásának a „gyanúja” (lásd 155–156. pont).

A túlméretezett bírói hatalom, amelytől egyébként a porosz eljárásjog az AGO novelizálása során fokozatosan megszabadult, a XX. századi szocialista polgári perrendtartásokban éled fel újra. A bíróközpontú eljárás, az objektív igazság kiderítésének a követelménye, a vizsgálati elv „kísértése”, az ügyvédek szerepének az átértékelése stb. közvetve vagy közvetlenül a két évszázaddal korábbi porosz modell szemléletmódját és megoldásait idézik fel (lásd 340–357. pont).

- 265 *A korai reformtörekvések iránya* már a bagatell eljárásról szóló 1739. évi ediktumban kirajzolódott.³ A *Cocceji* szerkesztette rendelet azért írta elő a bíróság és a felek közötti *közvetlen érintkezést*, hogy az ügyvédek ilyen módon távol tartsa az ügyektől és az eljárás „instruálását” a bíró hivatalból végezhesse el.⁴ Mélyreható változás még nem történt, hiszen a pandektajogi per legfontosabb elemei, a percezúra, az eshetőségi elv (lásd 113, 130, 190. pont) és nem utolsósorban a kötött bizonyítási rendszer továbbra is fennmaradtak. A valódi eltérés a bírói poszt megerősítésében és az ügyvédek pozíciójának a meggyengítésében mutatkozott meg. *Cocceji* korai reformjai nem a per struktúrájának az átalakítására, hanem *a személyekre* irányultak. „Részei voltak az évszázadon

egyes emberek külön érdekeivel szembehelyezze és az igazságszolgáltatásban az emberi mérlegelést és azzal együtt a jogos döntést megkövetelje. FROBERG 1939: 57. p.

³ In Corpus Constitutionum Marchiacarum, Continuatio, 1 Bd. Nr. X. Itt jegyezzük meg, hogy a sommás vagy bagatell eljárás nemcsak Poroszországban, hanem másutt is „kísérleti terepnek” számított a XVIII–XIX. században. A viszonylag egyszerűen szabályozott eljárás jó lehetőséget kínált a törvényhozónak arra, hogy az új alapelveket (pl. szóbeliség, nyilvánosság, közvetlenség) és az új intézményeket kísérleti jelleggel bevezesse és a kedvező tapasztalatok alapján azokat a rendes eljárásban is felhasználja. Így pl. Ausztriában 1845-ben a szóbeli tárgyalást, Magyarországon 1893-ban a szóbeliségen, közvetlenségen és a bizonyítékok szabad mérlegelésén alapuló eljárást *a sommás eljárásban* vezették be először (lásd 194. pont).

⁴ Samuel von Cocceji (1679–1755) egyetemi tanár, hivatalnok, majd 1747-től haláláig a nagykancellári tiszteletet töltötte be II. Frigyes udvarában és az igazságügyek irányítójaként „nagy érdemeket szerzett a porosz igazságszolgáltatás javítása körül”.

átívelő kísérleteknek, amelyek a gyakran elviselhetetlen viszonyokat a bíróság előtt a bíró és a ügyvédek pozíciójának a megtisztításával és a hozzájuk tartozók feletti szigorú felügyelettel akarták megjavítani.”⁵

- 266 A mélyreható változtatás igénye az 1770-es években merült fel, amikor megszorodtak a polgári perek elhúzódása miatti panaszok és az igazságszolgáltatással szembeni elégedetlenségnek az uralkodó is hangot adott.⁶ Az „Arnold-molnár pere” néven elhíresült ügy miatt menesztette Fürst nagykancellárt,⁷ majd 1780 áprilisában a helyére kinevezett Carmert bízta meg azzal, hogy „a nemzet szellemének és szükségleteinek megfelelő” perrendtartást alkosson.⁸ A reform másik vezéralakja az II. Frigyes uralkodó szolgálatába szegődött kiváló jogtudós, Svarez volt.⁹ Az új törvény „ma is irigylésre méltó gyorsasággal” készült el. Alig egy évvel a reform alapelveit meghirdető királyi rendelet után 1781 április 26-án megjelent a „Corpus Juris Fridericianum Erstes Buch von der Prozess-Ordnung”.¹⁰
- 267 A *Corpus Juris Fridericianum* (CJF) megvalósította azt, amit a korábbi rendeletek és kódexek már előre vetítettek, nevezetesen a bírói hatalom és a hivatalbóliság megerősítését. A törvénykönyv legtöbbet idézett „vezéreszméi” Svareztől eredtek, aki az új per-

⁵ DAHLMANN 1982: 2646 p.

⁶ „Es kommt mir vor, als wenn die Justiz wieder anfängt einzuschlafen.” (Úgy tűnik, mintha az igazságszolgáltatás megint aludni kezdene.) – jegyezte meg II. Frigyes Fürst nagykancellárnak és korábbi igazságügyi miniszternek. Vö. KOSER 1912: 3. köt. 413–414. p.

⁷ 1779-ben Johann Arnold molnárt a küstrini törvényszék megfosztotta a malmától, aki emiatt az uralkodóhoz fordult jogorvoslatért. A vizsgálat eredményeként II. Frigyes a molnárnak adott igazat és bebörtönöztette a bírakat, a Karl Joseph Fürst nagykancellárt pedig a következő szavakkal bocsátotta el: „Marsch! Seine Stelle ist bereits vergeben” (Mehet! Az állása már be van töltve.) Id. STÖLZEL 1888: 2. köt. 277. p.

⁸ Casimir von Carmer (1721–1801) sziléziai igazságügyi miniszterként már 1774-ben javaslatot tett arra, hogy a polgári eljárásban is a vizsgálati elvet alkalmazzák. A „Projekt des revidierten Codicis Fridericiani” elnyerte ugyan az uralkodó tetszését, de Fürst akkori nagykancellár, aki nem akarata feladni a tárgyalási elvet a polgári perben, gondoskodott arról, hogy a javaslata talonba kerüljön. Ezért Carmer csak a nagykancellár menesztése után kezdhette hozzá a polgári eljárásjog reformjának a megvalósításához. FROBERG 1939: 31–32. p.

⁹ Karl Gottlieb Svarez (1746–1798), aki Suarez, illetve Schwartz néven is ismert, 1779-ben került Breslauból II. Frigyes udvarába és az AGO mellett az Allgemeines Landrecht megszerkesztésében is közreműködött. (Életét és munkásságát részletesen ismerteti: STÖLZEL, ADOLF: *Carl Gottlieb Svarez*. Berlin, 1885, Vahlen. WOLF, ERIK: *Grosse Rechtsdenker der deutschen Rechtsgeschichte*, Tübingen, 1963, Mohr, 424–463. p.)

¹⁰ Az uralkodó az 1780. április 14-én kiadott rendeletében határozta meg az eljárásjog megújításának a legfontosabb alapelveit. Ezután Carmer – korábbi javaslatainak a felhasználásával – hat hét alatt (!) készítette el a tervezet, amelyet 1780-ban a felsőbb bíróságok tagjainak a véleménye alapján átdolgozott. EBEL 1982: 5. p.

rend legfontosabb végcéljaként jelölte meg azt, hogy 1. a bírót abba a helyzetbe kell hozni, hogy az igazságot maga kiderítthesse, ezzel szemben azonban 2. a feleket az önkényes cselekedetekkel szemben biztosítani kell.¹¹

A felek pervezetési jogosítványai (*Parteilbetrieb*) a bíróság kezébe kerültek. A per célja nem a formális, hanem az *anyagi igazság* kiderítése lett, ennek érdekében a bíróságnak „közvetlenül és alapvetően” kellett a tények kivizsgálásáról gondoskodnia. A törvény szabad kezet adott a felek személyes megjelenésére idézéséhez, a felek előadásában nem szereplő tényeknek a vizsgálatához.

- 268 Az eljárás menetének a kialakítására döntő hatással volt az, hogy az ügyvédek száműzték a perből, mivel a tényállás megállapításában való közreműködésüket megengedhetetlennek tartották.¹² Az uralkodónak és Carmer nagykancellárnak az ügyvédség iránti ellenszenv nem nélkülözött bizonyos szociális szempontokat sem, mivel az ügyvédekben nemcsak a perek elhúzódásának az okozóit, hanem az alattvalóknak nyújtott egyenlő mértékű jogvédelem akadályait is látták. Mintha *Klein* egy évszázaddal és *Cappelletti* csaknem két évszázaddal későbbi tézisei (lásd 119–121, 443–447. pont) anticipálódtak volna a korabeli levélváltásokban „A gazdagabbak több jogot szereznek mint a szegények, akiknek, ha módjuk is van rá, csak a kevésbé tehetséges ügyvédekre futja. Túlságosan gyakori az, hogy az ügyesebb ügyvéd nem a jogot, hanem a megbízóját segíti a győzelemre.”¹³ A reformátorok úgy gondolták, hogy a per nem lehet egy olyan küzdelem, amelyben az ügyvéd „mestersége, szellemessége és agyafúrtsága” a jog és az igazság fölé kerekedik; és egy olyan színjáték sem, ahol az ügyesebb általában legyőzi a gyengébbet”.¹⁴

¹¹ Svarez „Unterricht über Hauptgrundsätze und das Wesen des dadurch zu beobachtenden Verfahren” címmel adta közre a reformmal kapcsolatos elképzeléseit. Az idézett megállapítások a CJF előszavában (Vorbericht sub XXII–XXIX) is megjelentek: 1. Den Richter in Stande zu setzen, die Wahrheit selbst aufzusuchen, dagegen aber auch 2. Die Parteien gegen alle willkürliche Behandlungen zu sichern.

¹² „Die bisherigen Advocaten sind aus den oben angeführten Gründen gänzlich abgeschafft.” (CJF, Vorbericht sub VII.)

¹³ 1780 és 1784 között egy anonim munka jelent meg „Brief-Wechsel über die gegenwärtige Justizreform in den Preußischen Staaten, nebst einigen nach den Vorschriften der neuen Prozessordnung instruirten Acten” (Berlin, I–III) címmel, amely a perrendtartás reformját volt hivatott népszerűsíteni. (A *fiktív levelet* tartalmazó kiadványok egyik szerzője Karl Gottlieb Svarez volt.)

¹⁴ BOMSDORF 1971: 76. p.

269 Az ügyvédeknek a polgári perből történő kiiktatásával „a bíró elveszítette azt a botot, amelyre eddig kényelemből és megszokásból támaszkodott”. Az uralkodó azt hitte, hogy a bíró – úgy a per előkészítése, mint a tényállás megállapítása során – *egymaga* pótolni tudja az ügyvéd munkáját. Ezért az 1780. évi kabinetrendeletben, amely a reform alapelveit tartalmazta, csak egy jog-barátot (Rechts-Freund) szánt a peres félnek, aki a jogai érvényesítésében támogatta volna. A realista Carmer azonban felismerte azt, hogy ennél többre van szükség, ezért a Corpus Juris Fridericianum az ügyvédek államilag fizetett tisztviselőkkel váltotta fel. Az ún. *Assistenzratok* az eljárásban kettős pozíciót töltöttek be, mivel nemcsak a felek, hanem a bíró munkáját is köteles voltak támogatni.¹⁵

270 A felperes mellé kirendelt *Assistenzrat*nak össze kellett gyűjtenie a „kereset valós felvételéhez” szükséges tényeket (CJF I, 2, § 11). Egyúttal azt is ki kellett derítenie, hogy az alperes tagadása esetén milyen bizonyításra és milyen bizonyítási eszközök beszerzésére lenne szükség (CJF I, 3, § 5). *Ebel* szerint az *Assistenzrat* a szűrő szerepét töltötte be, akinek a kereseti követelés megalapozottságával kapcsolatos aggályait nemcsak a felperesnek, hanem a bíróságnak is a tudomására kellett hoznia.¹⁶ A bíró az alperes számára is egy *Assistenzrat*ot rendelt ki, aki az alperest meghallgatta és a védekezéséről jegyzőkönyvet készített (CJF I, 7, § 1).

Az ellenkérelem benyújtása után a bíró egy határidőt tűzött ki és az *Assistenzratok* bevonásával megkezdődött az *ügy kivizsgálása*, amely a törvénykönyv szerint magában foglalta a tényállás teljes körű felderítését, az ellentétes álláspontok tisztázását, valamint a bizonyítás felvételét. Az eljárás során „teljes komolysággal” meg kellett kísérelni a peres felek kibékítését is (CJF I, 10, § 1.). A vizsgálatot a *kiküldött bíró* végezte el, aki a szükséges intézkedéseket hivatalból rendelte el és a feleknek kötelező utasításokat adott (CJF I, 10, § 2). Miután a vizsgálat lezárult, az *Assistenzratok*nak rövid határidőn belül nyilatkozni kellett az ügy ténybeli és jogi megítéléséről (CJF I, 12, § 5). Ezután az ira-

¹⁵ A jogállásukat a törvénykönyv előszava (Vorbericht sub XXVI.) a következőképpen határozta meg: „Sie sind also keineswegs Söldner und blosse Sachverhalter der Parheyen, sondern Beystände und Gehülfen des Richters: deren Pflicht es wesentlich mit sich bringt, das Gericht in seinen Bemühungen zur Ausmittlung der Wahrheit zu unterstützen.” (Semmi esetre sem a felek zsoldosai vagy ügygondnokai, hanem a bíró tanácsadói és segítői, akiknek a kötelessége lényegében magával hozza azt, hogy a bíróságot az igazság kiderítése körüli fáradozásában támogassák.)

¹⁶ EBEL 1982:14. p.

tokat a döntés meghozatala céljából felterjesztették a bírósághoz. Az ítélet tervezetéről, amelyet egy kijelölt referens állított össze, a bírói kollégium szótöbbséggel határozott (I, 13, § 7).

- 271 *A Corpus Juris Fridericianum fogyatékosai* hamar megmutatkoztak. Az 1781. évi törvénykönyv nem szakított teljesen a pandektajogi per hagyományaival, de néhány területen, így különösen a bíróság és a felek viszonyában *gyökeres változást* hozott. Ez egybevágott a reformátorok szándékával, akik tudatában voltak annak, hogy „a masinát egészen szét kell szedni, aztán újból össze kell rakni, ha a megcélzott irányt tartani akarjuk.”¹⁷ Az ügyvédeknek a polgári perből történő kizárása azonban olyan láncolatot indított el, amelynek valamennyi elemét Carmer sem láthatta előre. A tényállás hivatalból történő megállapítása a bírói munkateher megnövekedéséhez vezetett, amelyet egy új perbeli státus bevezetésével próbáltak meg ellensúlyozni. A bíróságot támogató, de a feleket is képviselő *Assistenzrat*, mint az „összeegyeztethetetlen egyesítése” nem bizonyult jó megoldásnak.¹⁸ Carmer és Svarez hamar rájöttek arra, hogy a kor divatos észjogi érveivel, mint pl. „a dolgok természete”, vagy a „felvilágosult értelem”, nem lehet a képviselő módjában bekövetkezett változást igazolni. Éppen ellenkezőleg: az *Assistenzrat* kettős minősége legkevesbé „a józan emberi ésszel” volt összeegyeztethető!¹⁹ Alig két évvel a CJF hatályba lépése után már megengedték a feleknek azt, hogy az *Assistenzrat* helyett ún. *Justizkommissar*al képviseltessék magukat.²⁰ Az újabb testületet is Carmer hozta létre, éspedig az átszervezett közjegyzőségből, valamint azokból az ügyvédek közül, akiket korábban nem vettek fel az *Assistenzrat*ok közé és emiatt egy 1780. évi

¹⁷ „Die Maschine mußte gänzlich aus einander genommen, und neu zusammen gesetzt werden, wenn sie di intendirte...Richtung erhalten sollte.” Brief-Wechsel 1780–1784: 3. köt. 44. p.

¹⁸ „A tényállás felderítése során a „valódi bírói hivatal” gyakorló Assistenzrat-ok arra voltak kötelezve, hogy az általuk képviselt félre nézve hátrányos tényeket is feltárják. Ezzel aligha férköztek a felek bizalmába, akik inkább eltitkolták előlük az ismereteiket. Anyagilag nem voltak érdekeltek a jogvita kimenetelében, ezért az általuk képviselt fél álláspontját nem tudták a törvény által megkívánt buzgalommal és nyomatékkal érvényre juttatni. Mivel a törvény a hamis előterjesztéseket büntetni rendelte (III, 3 § 26), az attól való félelem az Assistenzratokat arra ösztönözte, hogy a feladatukat bírói munkának tekintsék és a felek igényeit vagy kifogásait alaptalannak tüntessék fel. Ez a visszás helyzet nem maradhatott következmények nélkül.” BOMSDORF 1971:84. p.

¹⁹ STÖLZEL 1885: 62. p.

²⁰ A „háborgó kedélyek megnyugtására” több leirat és rendelet is született. A *Justizkommissar*ok először csak a távollévő feleket helyettesíthették, majd szabadon választott képviselőként vehettek részt az eljárásban, de csak az ügy kivizsgálásának a lezárása után. Az 1783. szeptember 30-án kelt leirat azonban minden korlátozást megszüntetett és a felek személyes részvétele az eljárásban ismét formálissá vált. Vö. Novum Corpus Constitutionum Prussico-Brandenburgensium. 7. Bd. XLV. Sp. 2395.

rendelet kártalanítást ígért a számukra.²¹ A *Justizkommissarok* feladata eredetileg a peren kívüli ügyek intézése volt, de rövid idő elteltével már a felek *perbeli meghatalmazottjaként* is eljárhattak. Állami tisztviselőként fokozatosan átvették, pontosabban viszszavették az ügyvédek szerepét a per előkészítésében, a felek kikérdezésében és a tényállás előadásában. Az *Assistenzratok* tevékenysége feleslegesség vált és az évtized végére feledésbe merült.²²

- 272 A CJF megalkotói már a törvénykönyv megjelenésekor kinyilvánították azt a szándékukat, hogy bizonyos próbaidő eltelte után felülvizsgálják. Az eljárás felépítésén és alapvető elvein nem kívántak változtatni, csak a képviselő szabályozásánál tettek engedményeket, amit az ügyvédi tevékenység csendes revideálása már előre vetített. Az átdolgozás Svarez munkája volt, aki 1792-ben Carmer nagykancellár közbenjárására kapott megbízást az uralkodótól. A módosított törvénykönyvet *Allgemeine Gerichtsordnung für die Preußischen Staaten* (AGO) címmel 1793. június 6-án hirdették ki, de nyomtatásban csak két évvel később jelent meg. A terjedelmében csaknem megduplázódott mű Dahlmanns értékelése szerint „hatásos bizonyítéka volt az észjog érvényesülésének a polgári eljárásjog területén”.²³

2. A szellemi háttér

A felvilágosult abszolutizmus hatása

- 273 Amikor az *Allgemeine Gerichtsordnung*ot alkalmazni kezdték, II. Frigyes már csaknem tíz éve halott volt, de a törvénykönyv még az ő nevéhez kötődő korszak eszméit tükrözte. Az ellentmondásos személyiség vitatott életművet hagyott maga után,²⁴ de a porosz igazságszolgáltatás reformja, amelynek nemcsak kezdeményezője, hanem aktív közreműködője is volt, kétséget kizárólag *a felvilágosult uralkodóra* vallott.

²¹ WEIBLER 1891: 120. p.

²² BOMSDORF 1971: 85. p.

²³ DAHLMANN 1982: 2647. p.

²⁴ Vö. PERRY, ANDERSON. Az abszolutista állam. Budapest, 1989, Gondolat, 342–346. p. SZVÁK GYULA (szerk.) Koronás portrék. Budapest, 1987, Kozmosz. ENGELMANN, BERNT: Poroszország a lehetőségek hazája. 1986, Gondolat.

- 274 A reform első – Cocceji nagykancellár irányította – szakaszában (1746–1751) átalakították a bírósági testületeket, megszüntették az egyes tisztségek pénzért való kiárusítását, a felsőbbbíróságokra történő kinevezést pedig *viszga* letételéhez kötötték. A XVIII. századi Poroszországban az igazságszolgáltatás még nem volt élesen elválasztva a közigazgatástól, de Coccejinek sikerült elérnie a közigazgatási bíráskodás szerepét betöltő „Kammerjustiz” korlátozását.²⁵ Az abszolút monarchia természetéből adódott az, hogy a legfőbb bírói hatalommal az uralkodó rendelkezett. II. Frigyes már 1752-ben elhatározta azt, hogy sohasem fog a folyamatban lévő bírósági ügyekbe beleavatkozni, „mivel a bíróságnak az a dolga, hogy törvényt mondjon, az uralkodó pedig hallgasson”. (Kírvó esetekben azonban – ilyen volt a már említett Arnold-molnár per²⁶ – nem tartotta magát az elhatározásához.)
- 275 A reform második szakaszában (1780–1782) állították fel a törvények kötelező értelmezésére létrehozott bizottságot (Gesetzeskommission), amelynek a tagjait az uralkodó nevezte ki a legjobb berlini jogászok közül. Kisebb átalakítást hajtottak végre a bírósági szervezeten is. A legfontosabb célkitűzés a polgári eljárás gyökeres átalakítása volt, amelyek a szempontjait maga az uralkodó határozta meg.²⁷ Az 1781. évi Corpus Juris Fridericianum joggal viselhette II. Frigyes nevét, habár az uralkodó erről csak annyit jegyzett meg: „A cím közömbös, csak a dolognak legyen haszna.”²⁸
- 276 II. Frigyes 1786-ban bekövetkezett halála nem akadályozta meg Carmert és Svarezet abban, hogy életük két főművét, a polgári eljárásjog és a (porosz) magánjog kodifikációját befejezhessék.²⁹ Az 1793. évi Allgemeine Gerichtsordnung még a tíz évvel korábbi perrendtartás szellemiségét testesítette meg. Az egyetlen lényeges különbség az ügyvédi szerepkör visszaállítása volt, amelyet a *Justizkommissar*ra osztottak. Az eljárás középontjában továbbra is a bíró állt, akitől azt várták, hogy „saját maga alkosson képet az

²⁵ KERN 1954: 46. p.

²⁶ Lásd 7. lábj.

²⁷ 1776-ban maga a király diktálta le 12 pontban, hogy milyen elvek alapján kell az új perrendtartást elkészíteni. Az útmutatás „Neue Verordnung, um die Prozesse zu verkürzen” címmel nyomtatásban is megjelent. Az 1780. április 14-én kiadott kabinet-rendelet az uralkodónak a perjog és a magánjog kodifikációjával kapcsolatos elvárásait foglalta össze.

²⁸ „Der Titel ist indifferent, wenn nur die Sache von Nutzen ist” – Id. EBEL 1982:19. p.

²⁹ Az Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten 1791-ben készült el és három évvel később lépett hatályba.

előadottakról” és a pert „biztosan és gördülékenyen” vezesse végig.³⁰ Az AGO felépítése lényegesen különbözött a korabeli perrendtartásokétól, mivel az eljárásban a „Richterbetrieb” és a nyomozati elv érvényesült, hogy a bírónak megbízhatóbb áttekintése legyen a peranyagról. A törvénykönyv a bírói feladatokat megosztotta a decernáns, az instruktor (vizsgálóbíró), a referens, a korreferens és a bírói kollégium (ítélőtanács) között, akik az eljárás őket érintő szakaszában felelősséget viseltek a per előre viteléért.³¹

A pandektajoghoz való viszony

- 277 Az Allgemeine Gerichtsordnung azt a gondolatot valósította meg, amely az 1709. évi Kammergerichtsordnungban bukkant fel először: minden jogvitát *sommásan*, a bíróság és a felek közötti közvetlen eljárás keretében kell elintézni. Amíg a német tartományok többségében a polgári eljárás reformját úgy oldották meg, hogy a felsőbbbíróságok előtti eljárás szabályait terjesztették ki az alsóbíróságokra, addig ez a poroszoknál éppen *fordítva* történt: itt ugyanis az alsóbíróságok eljárási szabályait kezdték el valamennyi bíróság előtt alkalmazni. Puchta szerint az AGO-ban szabályozott eljárás – a pandektajoggal összehasonlítva – *egy kiterjesztett sommás eljárásnak* volt tekinthető.³² Ennek ellenére a közvetlenséget nem sikerült az eljárás minden szakaszában megvalósítani. A korszak néhány jellegzetes dogmájának a hatása alól az AGO megalkotói sem voltak képesek kivonni magukat. Így pl. a felekkel közvetlen kapcsolatban álló bírót nem tartották képesnek arra, hogy „teljes pártatlansággal és tökéletes jogszerűséggel” ítéлkezzen. Ezért vizsgálóbírót, aki a feleket meghallgatta és a bizonyítási eljárást lefolytatta, kizárták a határozat meghozatalából (AGO I, 13, § 2) és a bírói kollégium (ítélőtanács) csak a jegyzőkönyvek alapján döntött.³³

³⁰ SVAREZ – GOBLER 1796: 17. p.

³¹ DAHLMANN 1982: 2648. p.

³² PUCHTA, WOLFGANG HEINRICH: Über die Grenzen des Richteramts in bürgerlichen Rechtssachen. Nürnberg, 1819. 149. p.

³³ FROBERG (1939: 49–50) szerint a vizsgálóbíró és az ítélőtanács feladatának az elválasztásával a vizsgálati elvnek azt a célját hiúsították meg, hogy a feleket a bírójuk elé állítsák. „A tényállás végső soron nem abban a formában került az ítélet hozó tanács elé, ahogy az a valóságban megtörtént, hanem ahogy azt a vizsgálóbíró összefoglalta és feldolgozta. Annak a jegyzőkönyvnek sem volt jelentősége, amelyet a vizsgálatot felügyelő decernáns állított ki, mivel ez csak az általa fontosnak tartott tényeket tartalmazta. Az ítélőtanács nem volt abban a helyzetben, hogy valamennyi előadott tényről tudomást szerezzen és azoknak a jelentőségét felülvizsgálja. Az eljárás sikere kifejezetten a vizsgálóbíró tevékenységétől függött. Az ítélőtanács és a felek között nem jöhetett létre közvetlen kapcsolat... Ezzel éppen az ellenkezőjét érték el annak, amit Nagy Frigyes célul tűzött ki, nevezetesen azt, a feleket

- 278 A porosz eljárásjog reformátorai nem törekedtek a pandektajogtól való tudatos elszakadásra. Az a tény, hogy az AGO sok tekintetben felülmúlta a tartományi perrendtartásokat, nem az általa alkalmazott intézmények újdonságának, hanem a *természetjogias szemléletmódjának* volt köszönhető. Az igazság kiderítése, a hivatalbóliság vagy a felek személyes megjelenésre kötelezése nem volt ismeretlen a korabeli sommás vagy perenkívüli eljárásokban sem, az ügyvédellesség pedig a jogirodalom évszázadok óta visszatérő témája volt.³⁴ Egy találó megjegyzés szerint a porosz reformátorok lényegében ugyanazt mondták, amit a régi, a pandektajogon alapuló törvénykönyvek is megállapítottak, *de azt pontosabban tették*.³⁵

A természetjog hatása

- 279 A Corpus Juris Fridericianumot a *természetjogias* gondolkodás hatotta át, amely a korabeli törvénykönyvekkel ellentétben többet jelentett, mint „a dolgok természete szerinti józan észre” való hivatkozás. Carmer és Svarez először az alapelveket, majd a *célkitűzéseket* határozta meg, a polgári eljárás szabályainak a megalkotása csak ezután következett. A természetjog elsősorban a módszerre hatott, mivel az alapelvek, habár azokat a természetjog is elfogadta, más forrásokból eredtek.³⁶
- 280 A *természetjog hatása* nyilvánult meg abban, ahogyan az Allgemeine Gerichtsordnung megalkotói a törvénykönyv élén meghatározták a legfontosabb célkitűzéseket. A terjedelmes bevezetés – néhány általános megállapítás mellett – elsősorban a bírákhoz címzett útmutatásokat tartalmazott. *Nörr* megjegyzése szerint az AGO a felvilágosodás korára jellemző törvényhozói stílust követte, amelyik inkább volt kitanító-fejtegető, mint szabályozó jellegű. Ennek az volt a célja, hogy „a bírónak, aki a törvényt először alkalmazta, az újat megmagyarázzák és igazolják, és ezáltal őt a régi perjogi formák megszokott pályájáról kimozdítsák”. Tekintettel arra, hogy az igazság kiderítése az AGO egyik legfontosabb célkitűzése volt, egyes utasításokat kifejezetten a vizsgálóbíró szá-

közvetlenül az ítélező bíró elé hozzák, és egy valódi szóbeli eljárásban a pandektajogi perben elvesztett kapcsolatot a bíró és a felek között visszaállítsák.”

³⁴ NÖRR 1976: 29. p.

³⁵ Brief-Wechsel 1780–1784: 3. köt. 84. p.

³⁶ NÖRR 1976: 25. p. EBEL 1982: 12. p.

mára fogalmaztak meg.³⁷ Az új szabályok magyarázatát nemcsak a bírák, hanem a jogkeresők is igényelték. Ezért Svarez és Goßler három évvel a törvénykönyv megjelenése után egy közérthető útmutató állított össze „a polgártársaink számára”.³⁸ Hol volt már az az idő, amikor az Allgemeines Landrecht tervezetéhez kiadott állami kommentárt csak azért fogalmazták meg latinul, hogy a nép semmiféle ellenérvet ne tudjon vele szemben felhozni!³⁹

- 281 A polgári per természetjogias felfogása a *formalitások mellőzésében* is megmutatkozott. A természetjog klasszikus képviselői közé tartozó Pufendorf szerint egy eljárás *természetes állapotában* csak döntőbíró előtt mehet végbe, ahol az eljárási szabályok teljesen feleslegesek.⁴⁰ Az eljárás és a forma lebecsülése XVIII. századi porosz törvényhozásra is hatással volt. A Corpus Juris Fridericianum, majd az Allgemeine Gerichtsordnung – eljárási törvényektől szokatlan módon – a bírót célszerűségi okokból mentesítette az alaki szabályok megtartása alól: „A bíró az egész eljárás során nincs kötve sem az előre megállapított határidőkhöz, sem a beadványok bizonyos számához, sem pedig a teljesen üres formalitásokhoz” (CJF, Vorbericht sub XIV.). Az AGO ennél is tovább ment, amikor kimondta: „Mindazok az előírások, amelyek a bírónak az ügy kivizsgálásával kapcsolatos eljárását közelebbről meghatározzák, és mindazok a lépések, amelyeket ennek során meg kell tenni, csak a célhoz rendelt eszközöknek tekinthetők; ez a cél pedig az igazság alapos, teljes és lehetőség szerint gyors felderítése; tehát az előforduló esetekben ezeket az útmutatásokat csak olyan mértékben kell alkalmazni, amennyiben az eset körülményei megkívánják vagy szükségessé teszik.” (AGO Einl. § 34.)
- 282 A két törvénykönyv nyújtotta tágas bírói mozgástérben az *erőviszonyok kiegyenlítésére* volt szükség, ellenkező esetben a feleket a bírói önkény fenyegette. A CJF egyfelől az *Assistenzratok* alkalmazásával, másfelől a bírói feladatok több személy közötti megosztásával próbálta meg a veszélyt elhárítani. Az AGO számára csak az utóbbi intézményes lehetőség maradt, ezért a törvényhozók további garanciákat akartak az eljárásba (különösen a vizsgálati szakaszba) beépíteni: „Az állam törvényei gondoskodnak arról, hogy

³⁷ NÖRR 1976: 28. p.

³⁸ SVAREZ – GOßLER: 1796.

³⁹ EBEL 1982: 13. p.

⁴⁰ PUFENDORF, SAMUEL: *De iure naturae et gentium*. 1744, Lausanne et Genevae lib. 5., cap 13, § 3–7.

a bíró az igazság kiderítése során a rábízott hatalommal ne éljen vissza, és a polgárok jogait se bírói önkény, se pártos egyoldalúság, se pedig bírói könnyelműség vagy elhamarkodottság ne veszélyeztesse. A bírósági eljárás módját úgy kell kialakítani, hogy a bíró a vizsgálathoz tartozó cselekmények során állandó felügyelet és megfigyelés alatt álljon, és egyetlen lépését se tudja a törvényes előírások szerint alkalmazott vizsgálat alól kivonni.” (AGO Einl. § 38–39.) Ennek a legfontosabb eszköze az eljárási cselekmények *jegyzőkönyvbe* foglalása volt, amit a törvény részletesen szabályozott ⁴¹

3. A bíróság és a felek viszonya

Az eljárás menete

- 283 Az eljárás menete alig különbözött a Corpus Juris Fridericianumétól.⁴² A kereset bejelentésével kezdődött, amelyet a fél személyesen vagy meghatalmazottja útján, szóban és írásban egyaránt megtehetett (AGO I, 4, § 1.). A CJF-hez képest tett *legnagyobb engedmény* az volt, hogy a felek maguk választhattak meghatalmazottat a bíróság által nyilvántartott *Justizkommissarok* közül vagy a bíróságtól pártfogó (Rechtsbeistand) kirendelését kérhették (AGO I, 3, § 14.).
- 284 A kereset felvétele a követelés alapjául tények és körülmények – a törvény szóhasználataival élve „információk” – összegyűjtését és rögzítését jelentette. Megtehetette a felperes maga, továbbá a meghatalmazottja, a bíróság kiküldöttje vagy egy kirendelt *Justizkommissar* is (AGO I, 5, § 1.). A törvény nagy súlyt helyezett az információk teljességére; ennek érdekében a felperest a keresetben foglalt állításokra és a hozzájuk tartozó bizonyí-

⁴¹ A vizsgálóbírónak minden eljárási cselekményét „híven és teljesen” le kellett írnia. A „nem jelentéktelen ügyekben” a vizsgálóbírón kívül egy „második megeskettett bírósági személy” is részt vett a jegyzőkönyv elkészítésében. Bármelyik félnek jogában állt megkövetelni azt, hogy a vizsgálóbíró utólag azokat az adatokat is felvegye a jegyzőkönyvbe, amelyeket nélkülözhetőnek vagy a tárgyhoz nem tartozónak látszottak (AGO Einl. § 39–41.). A vizsgálóbíró tevékenységét a decernáns és a referens is ellenőrizhette.

⁴² Az AGO I. része tartalmilag megfelelt a CJF I., II. és IV. részének. A törvényhozó általános célkitűzéseit tartalmazó „Vorbericht” szerepét az AGO-ban az „Einleitung in die Zivilprozessordnung” vette át. A törvénykönyv első 24 címe a felsőbbbíróságok előtti eljárást szabályozta, de az „első- és második osztályba” sorolt alsóbíróságok (Untergerichten der ersten/zweiten Klasse) ugyanezen rendelkezések szerint jártak el (AGO I, 25. § 2) Eltérő szabályozás csak a földesurak és a jobbágyaik közötti perekben érvényesült (Untertanenprozesse, AGO I, 41. cím).

tékokra nézve ki is lehetett hallgatni. Ha a felvétel befejeződött, a keresetet az információs jegyzőkönyvvel együtt át kellett adni a bíróságnak (AGO I, 5, § 13–15.).

A bíróság által nyilvántartásba vett keresetet a *decernáns* felülvizsgálta, majd a bírói kollégium előtt ismertette (AGO I, 6, § 1.) Ha a kereset a további tárgyalásra alkalmasnak bizonyult, akkor a decernáns vagy az ügy kivizsgálására vagy az alperesi ellenkérelem előterjesztésére tűzött ki határidőt. Az előbbi esetben mindkét felet, az utóbbinál csak az alperest kellett megidéznie (AGO I, 6, § 11.). Ha az ellenkérelem benyújtására kitűzött napon az alperes személyesen megjelent, akkor a bíróság kiküldöttje (Deputierte des Gerichts) részletesen kihallgatta az ügyhöz tartozó tényekről és körülményekről (AGO I, 9, § 1.). Az alperes kihallgatásáról felvett válaszjegyzőkönyvet a decernáns ismertette a bírói kollégium előtt. Ha az alperes nem jelent meg és nem is képviseltette magát, akkor a mulasztását a következő bírósági ülésen beismerésként értékelték (AGO I, 8 § 12.).

285 Az eljárás veleje – a Corpus Juris Fridericianumhoz hasonlóan – az *ügy kivizsgálása* (Instruktion in der Sache) volt. Ha a vizsgálat kezdetére a tényállás már tisztázódott, akkor a vizsgálóbíró csak a „status causae et controversiae” vagyis a peres ügy és a jogvita állásának a rendezésére tűzött ki határnapot, amelyen megkísérelte a felek kibékítését is. Ha ez nem járt sikerrel, akkor az ügyiratokat haladéktalanul a bírói kollégiumhoz továbbították ítélelhozatal végett (AGO I, 9, § 27.). Ha a tényállás vitatott volt, akkor elkezdődött a valódi *vizsgálat*, amelynek során a bíróság hivatalból mindent megtehetett, ami az ügy kiderítése szempontjából szükséges volt (AGO Einl. § 10–21.). A vizsgálóbíró először az alperest, majd a felperest, legvégül a feleket együttesen hallgatta ki (AGO I, 10 § 20–24.). A felek kibékítését, illetve az egyezség megkötését akkor is meg kellett kísérelni, ha a felek között vita volt (AGO Einl. 22–24., I, 11, § 1–14.). Ha a békítés eredménytelen maradt, akkor a „status causae et controversiae” rendezését le kellett zárni és haladéktalanul hozzá kellett látni a bizonyítás felvételéhez (AGO I, 10 § 41–44.).

286 A vizsgálat befejezése után a bíróság vagy nyomban lezárta az ügyet, vagy határidőt tűzött ki arra, hogy a felek, illetve a meghatalmazottaik a jogi következtetéseiket (Deduktionen) előadhassák (AGO I, 12. § 14.). Amikor a határidő letelt, a vizsgálóbíró az

ügyiratokat ítélethozatal céljából a bírói kollégiumhoz továbbította. A vizsgálat eredményeinek az összefoglalását már nem a vizsgálóbíró,⁴³ hanem a bíróság által kijelölt referens készítette el, aki mellé „igen fontos és terjedelmes ügyekben” egy korreferenset is kirendeltek (AGO I, 13, § 1.).⁴⁴ A bírói kollégium a jegyzőkönyvek és a referens jelentése (Relation) alapján hozta meg a döntését. A bíróság ítéletét a Justizkomissar, ennek hiányában a vizsgálóbíró ismertette a felekkel (AGO I, 13. § 14.).

Az ügyvédek szerepe

- 287 Az ügyvédi tevékenység újbóli engedélyezése nem változtatott számottevően azon a viszonyon, amelyet a Corpus Juris Fridericianum alakított ki a bíróság és a felek között. A két kodifikáció között eltelt egy évtized alatt a porosz reformátorok egy fontos felismeréshez jutottak el: a bírót nem az ügyvédek ellenében, hanem a „dolgok természetéből adódóan” ismerték el a tényállás-megállapítás letéteményesének. Ennélfogva a tényállás hivatalból történő kivizsgálása és az igazság kiderítésének kötelezettsége az ügyvédek visszatérése után is fennmaradt.
- 288 A CJF kodifikálása idején az ügyvédségre úgy tekintettek mint az anyagi igazság kiderítésének útjában álló akadályra.⁴⁵ A polgári perből történő kiiktatásuk felborította az addigi egyensúlyi helyzetet és a *bírói hatalom megerősödéséhez* vezetett. Kezdetben úgy látszott, hogy a tényállás hivatalból történő megállapítása a peres felek hasznára történik. Rövid időn belül bebizonyosodott az, hogy a bíró a nem veheti át az egyik vagy a másik fél ügyvédjének a szerepét.⁴⁶ A tényállás megállapításának egy valódi bírói funkcióvá kellett válnia, amelyet nem a felek szubjektív, hanem „*az igazság objektív érdekében*” kellett gyakorolni. Gärtner szerint ezt a felismerést már csak egy lépés

⁴³ Lásd 33. lábj.

⁴⁴ A vizsgálóbíró már csak akkor jutott szerephez, ha a referens vagy a bírói kollégium nem találta kelendőképpen kivizsgálni az ügyet és a vizsgálat kiegészítését rendelte el (AGO I, 13. § 4.).

⁴⁵ Carmer úgy tekintett az ügyvédekre, mint akik „a tényállást elhomályosítják, a körülményeknek helytelen fordulatot adnak, a bíró figyelmét a hiányos, kétértelmű és jelentéktelen előadásaikkal elterelik, a helyes állásponttól eltérítik és az igazság meghamisításával az ellenfelet a jogából kiforgatják vagy a pert évekig elhúzzák.” Az egyetlen hasznos gyógyszernek az ügyvédség megszüntetését tartotta. Id. KAMPTZ, VON KARL ALBERT: *Jahrbücher für die Preußische Gesetzgebung, Rechtswissenschaft und Rechtsverwaltung*. 58. Jahrg. 1849, 48 p.

⁴⁶ GÄRTNER 1832: 10. p.

választotta el attól a meggyőződéstől, hogy a bíró a vizsgálati kötelezettségével nem az ügyvédek pótolja, hanem egy saját magában szükségszerű kötelességet teljesít.⁴⁷ Abban, hogy a CJF revízióját már ez a meggyőződés uralta, nagy szerepe volt a polgári per természetjogias felfogásának.

- 289 Az ügyvédséget pótló intézmény látványos kudarca után az addig sistergő ügyvédellesség is kilobbant és a perjogi reform szempontjából súlytalan kérdéssé vált. Az ügyvédekről a továbbiakban alig esett szó. A reformátorok számára most már mindegy volt – amint azt Svarez egy fiktív levélben kifejtette⁴⁸ –, hogy a fél mellé a bíróság rendeli ki a képviselőt vagy saját maga választ egy meghatalmazottat.⁴⁹ *A bírót kellett olyan helyzetbe hozni, hogy az igazságot kideríthesse.* Az Allgemeine Gerichtsordnung úgy az alapelveiben, mint az ügy kivizsgálására vonatkozó rendelkezéseiben egyértelműen kifejezésre juttatta ezt a szándékot.

Az igazság kiderítése

- 290 A XVIII. századi porosz igazságügyi reformátorok, uralkodók és jogtudósok egyaránt, az *anyagi igazság* kiderítésére törekedtek. Azt a tényt, hogy egyes ügyeket emberi tévedés alapján helytelenül döntenek el, a „res judicata pro veritate habetur” szabály alapján elfogadták, de mint véletlenszerű eseteket elkerülhetőnek tartották. Bomsdorf szerint az a gondolat, hogy a per célja csak a formális igazság lehet, a XVIII. századi porosz jogászoknak idegen volt. „Számukra csak *egy* igazság létezett, mint a jogvita eredménye.”⁵⁰
- 291 Az 1781. reform célja és kiváltó oka az igazságosság iránti törekvés volt. Egy évtizeddel később az Allgemeine Gerichtsordnung már túllépett az igazság kiderítésének a szándékán, és sokkal határozottabban fejezte ki azt, hogy a bíróságnak *hatalommal* kell rendelkeznie ahhoz, hogy a helyes ítélet érdekében a tényállást hivatalból megállapítsa. A törvény bevezető rendelkezései egyértelművé tették a bíróságnak a tényállás megállá-

⁴⁷ GÄRTNER 1832: 148. p.

⁴⁸ Brief-Wechsel 1780–1784: 3. köt. 32. p.

⁴⁹ Svarez ehhez – nem kis cinizmussal – még azt is hozzátette, hogy a felektől egy ideig meg kellett vonni azt a szabadságot, hogy a jogi képviselőjüket maguk választhassák meg. „Most, hogy a bírák és a Justizkommissarok – a korábbi ügyvédek – hozzászoktak az új eljárási szabályokhoz, már vissza lehetett adni ezt a szabadságot a feleknek. In Brief-Wechsel 1780–1784: 3. köt. 46. p.

⁵⁰ BOMSDORF 1971: 78. p.

pításával kapcsolatos *jogait és kötelezettségeit*: Minden perben legelőször is azt kell megvizsgálni, hogy melyek a releváns tények és hogyan viszonyulnak az igazsághoz. A bírónak, aki a jogvitát a törvények helyes alkalmazásával a tények alapján eldönti, a legfontosabb kötelessége, következésképpen a legfontosabb joga is, hogy a valódi és tulajdonképpen tényállásról megbizonyosodjék (AGO Einl. § 6.). A bíró köteles és jogosult is arra, hogy a perben felhozott tények alapját vagy alaptalanságát saját maga közvetlenül megvizsgálja és ha a törvények helyes alkalmazásához szükséges, felderítse (AGO Einl. § 7.). Az eljárásnak ezt a szakaszát a AGO – a korabeli törvénykönyvekkel megegyezően – *vizsgálatnak* (Instruktion) nevezi. Mielőtt a részletekbe bocsátkozna, némileg meglepő fordulattal, a perökonómia melletti elkötelezettségét hangsúlyozza: „A közjó megköveteli azt, hogy a pereket a felek jogainak sérelme nélkül lerövidítsék és a költségeket lehetőleg megtakarítsák.” (AGO Einl. § 9.) Csak ezután fogalmazza meg – egy alapelvnek is beillő szabályban – a bírónak a vizsgálat alatti legfontosabb kötelességét: „azon kell fáradoznia, hogy az igazság alapjául szolgáló jelentős tényeket a legbiztosabb és egyben legközelebbi úton felkutassa és kipuhatolja.” (AGO Einl. § 10.). A vizsgálatot addig kellett folytatni, ameddig a bíró valamennyi jelentős tény alapját vagy alaptalanságát fel nem derítette vagy a rendelkezésére álló eszközöket ki nem merítette (AGO Einl. § 20.).

- 292 Az igazság kiderítéséhez a felek közreműködésére is szükség volt, amit a törvénykönyv nagyon racionálisan azzal indokolt meg, hogy „rendszerint maguk a felek vannak a legkedvezőbb helyzetben, hogy a bírónak a saját ügyükről felvilágosítást nyújtsanak”. Erre tekintette az AGO *elvárta* azt, hogy a felek lehetőség szerint részt vegyenek a perük vizsgálatában (Einl. § 12.), de a személyes megjelenésükhöz már nem ragaszkodott olyan mereven, mint ahogyan a Corpus Juris Fridericianum tette (CJF I, 10, § 84.).⁵¹ A feleket *igazmondási kötelezettség* terhelte, mivel a per eldöntéséhez szükséges tényeket a bíróság előtt „az igazságnak és a legjobb tudásuknak megfelelően” kellett előadniuk. Az igazság „eltökélt” elferdítését vagy elhallgatását a törvény büntetni rendelte, a felvilágosítás „konok megtagadása” pedig azzal a következménnyel járt, hogy a kérdéses

⁵¹ A törvénykönyv részletesen felsorolt okok mentesítették a felet a személyes megjelenés alól. Ezek közé tartozott a betegség, a magas életkor, továbbá a hivatali vagy az üzleti elfoglaltság (AGO I. 3, § 4.).

tényt, függetlenül attól, hogy igaz volt-e vagy sem, az engedetlen félre nézve a leghátrányosabban értékelték (AGO Einl. § 13–14.).

Az igazság kiderítéséhez a perben részt nem vevő személyeknek is hozzá kellett járulniuk. Minden polgár köteles volt a bíró felhívásának eleget tenni, a vitatott tényről a valóságnak megfelelően beszámolni és a birtokában lévő eszközöket az igazság kiderítése céljából bemutatni (AGO Einl. § 18.).⁵²

Rendelkezése per tárgya felett

- 293 A pert csak keresettel lehetett megindítani, amely két mozzanatból: a bejelentésből és a felvételtől állt. A keresetnek tartalmaznia kellett „az ügynek és a felperes szándékának megfelelő, világos és határozott indítványt, amelyből megfelelő biztonsággal ki lehet venni azt, amit a felperes az alperestől követel” (AGO I, 5, § 16.). Az alperesnek hasonló módon kellett a védekezését előadni (AGO I, 9, § 16.). Mivel a bíróság a feleket a kereset felvételéhez, illetve az ellenkérelem benyújtásához megidézte, lehetőségük volt arra, hogy a kérelmüket, illetve a védekezésüket személyesen adják elé.
- 294 Ha a vizsgálat során az derült ki, hogy a per alapjául szolgáló jogügylet vagy tény nem támasztja alá a felperes követelését, de egy másik jogszerű igényt érvényesíthet az alperessel szemben, akkor *a keresetét megváltoztathatta*, de erre csak az elsőfokú eljárásban nyílt lehetőség (AGO I, 5, § 21–22.). A felek közötti *egyezségre* (AGO I, 11, § 1), valamint az ellenérdekű fél követelésének az *elismerésre* (AGO I, 6, § 14) a per folyamán bármikor sor kerülhetett. A jogvita békés rendezésének a szándéka a törvénykönyv alapelvei között is szerepelt. A XVIII. századi porosz kodifikátorok a pert „a polgári társadalomban lehetőleg elkerülendő bajnak” tartották, mivel a célszerű kezelés ellenére mindig maradnak olyan esetek, amelyek nemcsak a szerencsés körülményekre, hanem a felek erkölcsi karakterére is hátrányos befolyást gyakorolnak. Ezért a bírónak azon kellett fáradoznia, hogy a keletkező pereket egy békés megegyezéssel elhárítsa (AGO Einl. § 22.). A törvénykönyv még az egyezségi javaslat ésszerű időpontjára nézve is tanácsot

⁵² A törvénykönyv a felvilágosítást adó harmadik személy kapcsán nem használta a tanú kifejezést.

adott a bírónak, jóllehet az egyezség megkötésének a lehetőségét, amint azt fentebb láttuk, a per során nem korlátozta.⁵³

Az ítélethozatal során a bíróságnak tartania kellett magát a „ne ultra petita partium” elvhez (AGO I, 5, § 4.; I, 23, § 58.). A kereseti kérelmen csak a kamatok, költségek és a hozadék tekintetében lehetett túlterjeszkedni (AGO I, 13, § 41.; I, 23, § 58., 63.), éppúgy, mint a pandektajogi alapokon álló perrendtartásokban.⁵⁴

- 295 A felek rendelkezési joga csak *a per tárgyára* terjedt ki. Az alaki és az anyagi *pervezetés* (lásd 57, 139–141. pont) a bíróság kezében összpontosult: a határnapok és a határidők kitűzése, a felek megidézése, az egyes eljárási cselekmények sorrendjének a meghatározása stb. *hivatalból* történt. A bíróság a kereset felvételétől kezdve köteles volt az ügy alapos és kimerítő *vizsgálatáról*, valamint a jogvita alapjául szolgáló jelentős tények kiderítéséről gondoskodni (AGO Einl. § 6).⁵⁵ A pandektajogi perben követett elv, miszerint „*judex ex officio non procedit*”, az Allgemeine Gerichtsordnungban nem érvényesült, mivel a porosz igazságügyi reform célkitűzéseihez *erős bírói hatalomra* volt szükség, amelynek árnyékában a felek inkább elszenvedői, mint alakító voltak az eljárásnak, annak ellenére, hogy meghatalmazottal képviseltethették magukat.

A vizsgálati elv

- 296 A porosz törvényhozók az igazság kiderítése érdekében a bíróságra bízta azt a feladatot, hogy a per eldöntéséhez szükséges tényekről és bizonyítékokról gondoskodjon (AGO Einl. § 6–10.). Ez a megoldás a polgári eljárásjog történetében „forradalmian” újnak bizonyult, hiszen a peranyag szolgáltatása hagyományosan a felek feladata volt. Az Allgemeine Gerichtsordnung és a pandektajogi per közötti különbség segítette hozzá *Gönnert* a vizsgálati elv („mindent hivatalból”) és a tárgyalási elv („semmit hivatalból”) közötti különbség felismeréséhez, illetve a két alapelv természetének a leírásához (lásd

⁵³ „Nem kell addig egyezségi javaslatot tenni, ameddig a felek az elegendő meghallatásuk révén nem kerülnek abba a helyzetbe, hogy az ellenfelük indokainak a súlyát és a per feltételezhető sikerét biztonsággal megítélhessék.” (AGO Einl § 23.).

⁵⁴ BOMSDORF 1971: 92. p.

⁵⁵ A törvénykönyv semmit sem bízott a véletlenre, így pl. azt is meghatározta, hogy egy tény akkor *jelentős*, ha igaz vagy hamis volta közvetve vagy közvetlenül, egészben vagy részben a vitatott igény megalapozottságához vagy alaptalanságához kapcsolódik (AGO Einl. 11.).

48. cím).⁵⁶ A vizsgálati elv alkalmazása „nem egyszerűen eljárástechnikai szükségesség volt, hanem sokkal inkább a porosz állam saját szemléletében, a jog és a méltányosság fogalmának erkölcsi felfogásában gyökeredzett”.⁵⁷

297 Az AGO a vizsgálóbíró minden olyan jogosítvánnyal felruházta, amelyre az igazság kiderítése érdekében szüksége lehetett. Ezek közé tartozott a perben felhozott tények *közvetlen vizsgálatának* a lehetősége (Einl. § 6.), a vizsgálati módszerek megválasztásának a *szabadsága* a „legbiztosabb és legközelebbi út” érdekében (Einl. § 10.) és az intézkedések *kötetlensége*, amennyiben az eset körülményei megkívánják vagy szükségessé teszik” (Einl. § 34.). A vizsgálóbíró nem volt kötve a felek állításaihoz és az igazság kiderítése érdekében – a felek hozzájárulása nélkül – „más eszközöket” is felhasználhatott, amennyiben ezek a felek előadásából vagy a cselekményeik összefüggéseiből adódtak (Einl. § 17).

298 A vizsgálati elv az AGO-ban sem érvényesült a maga tisztaságában, a Gönner-féle „mindent hivatalból” értelemben. Így pl. a vizsgálóbíró csak olyan bizonyítást fogadatosíthatott vagy olyan körülményeknek járhatott utána, amelyek a kiküldött bíró jegyzőkönyvében szerepeltek vagy amelyekre a felek közvetlenül hivatkoztak. A bíró magántudomásán alapuló tényeket nem lehetett a vizsgálat tárgyává tenni (AGO I, 10, § 5.).⁵⁸ Beismerés esetén további vizsgálatnak nem volt helye, a beismert tény valódiságát további bizonyítás nélkül el kellett fogadni (AGO I, 10, § 82–88., III, 3 § 27.). Ha az alperes a kereset megválaszolására kitűzött határnapon nem jelent meg, azt úgy tekintették, mintha a keresetben felsorolt valamennyi tényt beismerte volna (AGO I. 8, § 9–12.). Nemcsak a mulasztás, hanem az ellenfél előadásához kapcsolódó egyéb „engedetlenség” (pl. tagadás) is hasonló következményekkel járt (AGO Einl. § 14., I, 9, § 44.), ami felmentette a bírót az anyagi igazság kiderítésének a kötelezettsége alól.

299 Az Allgemeine Gerichtsordnung *ellentmondásos megítélése* nem kis mértékben a vizsgálati elvből fakadt. Az igazság kiderítésének nagy eszményét beárnyékolta a bírói

⁵⁶ GÖNNER 1801: 182–183. p.

⁵⁷ FROHBURG 1939: 43. p.

⁵⁸ Az AGO-ban a vizsgálati elv ellenére is érvényesült az a pandektajogi szabály, miszerint „iudex secundum allegata et probata partium, non secundum conscienciam suam judicare debet” (a bírónak a

önkényeskedés veszélye. Carmer és Svarez – már a Corpus Juris Fridericianum kapcsán is – visszautasították az olyan szemrehányásokat, hogy az új perrendtartás gúzsba köti a polgári szabadságot. Az állam legfőbb kötelessége az egyének jogbiztonságról gondoskodni és ennek érdekében „a polgárok magánszférájába is be kell hatolni”, de a nyomozást csak addig szabad folytatni, ameddig a célját el nem éri”.⁵⁹ Ennélfogva az igazság kiderítésére való törekvés nem gyűrhetette maga alá a felek jogait. Az igazmondási kötelezettség ellenére a feleket nem kényszerítették arra, hogy a bíróság előtt megjelenjenek vagy vallomást tegyenek, vagyis az eljárásnak nem volt inkvizitórius jellege.⁶⁰ Az ügy kivizsgálására csak akkor került sor, ha a felek előadásai alapján a tényállás nem volt tisztázható. A vizsgálóbíró azonban olyan széles jogkörrel rendelkezett, amit „a polgári szabadság túlzott korlátozásának” találtak. Svarez szerint az „önkény és a despotizmus megnyilvánulásait” csak akkor lehetett elkerülni, ha a felek és a képviselőiket a vizsgálóbíró minden lépését meg cselekedetét követik és felügyelik, hogy az esetleges hibáik ellen kifogást emelhessenek.⁶¹

- 300 Ha a természet- és észjogi alapokon álló porosz perrendtartás meg is tudta akadályozni a bírói önkényeskedést, a *felek feletti gyámkodást nem tudta elhárítani*. Ez lehetett az egyik oka annak, hogy a törvénykönyv – minden racionalitása ellenére – a liberális polgárság számára rövid időn belül terhessé vált. A sikertelenség másik oka nem a törvény rendelkezéseiben, hanem az „emberi tényezőben” keresendő. Az Allgemeine Gerichtsordnung a pandektajog hagyományaihoz szokott jogászság körében „nem találkozott azzal az érülettel és hozzáállással, amelyre a sikeres alkalmazásához szükség lett volna”.⁶² Az egyetlen természetjogias szellemet felmutató polgári perrendtartás nem tudott ebben a környezetben változatlanul megmaradni.⁶³ A vizsgálati elvre vonatkozó szabá-

felek által előadottak és bizonyítottak alapján, nem pedig a saját tudomása szerint kell az ügyet eldöntenie).

⁵⁹ Brief-Wechsel 1780–1784: 1. köt. 34. p.

⁶⁰ BOMSDORF 1971: 95. p.

⁶¹ Az ellenőrzés lehetőségét a törvénykönyv az alapvető elvek között szabályozta: „A bírósági eljárás módját úgy kell kialakítani, hogy a bíró a vizsgálathoz tartozó cselekmények során állandó felügyelet és megfigyelés alatt álljon, és egyetlen lépését se tudja a törvényes előírások szerint alkalmazott vizsgálat alól kivonni.” (AGO Einl. § 38–39.)

⁶² FROBERG 1939: 57. p.

⁶³ NÖRR 1976: 30. p.

lyokat már 1799-ben módosították, és a porosz jogfejlődés néhány évtizednyi kitérő után visszatért a *tárgyalási elv alkalmazásához* (lásd 31. pont).

VIII. FEJEZET

A SZOCIALISTA MODELL – A SZOVJET POLGÁRI ELJÁRÁS HÉT ÉVTIZEDE

1. Diktatúra és polgári igazságszolgáltatás

A „forradalmi törvényesség” korszaka

- 301 1917 őszén a hatalmat megragadó bolsevikok egyik legfontosabb feladatuknak tekintették az „új és magasabb típusú igazságszolgáltatás” megteremtését. Ennek érdekében haladéktalanul hozzáfogtak a cári bírósági szervezet szétveréséhez.¹ A rombolás áldozatul esett az 1864. évi bírósági reform eredményeként megszületett polgári eljárási szabályzat is.² Az új igazságszolgáltatás körvonalait a Népbiztosok Tanácsa által 1917 novembere és 1918 júniusa között kiadott *három bírósági dekrétum* vázolta fel.³
- 302 A cári bíróságokat a népbíróságok és forradalmi törvényszékek váltották fel, az egyes bíráskodás helyébe mindenütt a társasbíráskodás lépett. A jogorvoslati lehetőségeket korlátozták: a fellebbezés megszűnt, csak semmisségi panaszra volt lehetőség. Az ügyvédséget felszámolták, az ügyészi szervezetet pedig átalakították. Mivel a polgári eljárásban is a vizsgálati elv érvényesült, a büntető és a polgári eljárás közötti különbség

¹ 1918 márciusában Lenin elégedetten állapította meg azt, hogy „a proletárforradalom feltétlen kötelessége ezért nem a bírósági intézmények reformálása volt (erre a feladatra szorítkoztak a kadetek és székértolók, a mensevikek és a jobboldali eszerek), hanem az, hogy teljesen megsemmisítse őket, alapjáig elsöpörje az egész régi bíróságot és gépezetét. Az októberi forradalom ezt az elengedhetetlen feladatot teljesítette, mégpedig sikerrel teljesítette. Hozzáfogott, hogy a régi bíróság helyén megteremtse az új népbíróságot, helyesebben a szovjet bíróságot, amely azon az elven épül fel, hogy a dolgozó és kizsákmányolt osztályok – és csak ezek az osztályok – vesznek részt az állam kormányzásában.” LENIN, VLAGYIMIR ILJICS: *A szovjethatalom során lévő feladatai*, Budapest, 1987, Kossuth, 109–110. p.

² Az 1864. évi polgári eljárásról még ABRAMOV (1952:59) is kénytelen volt elismerni, hogy „a rendelkezési elv, a tárgyalási elv, a felek egyenlőségének, a nyilvánosság és a szóbeliség szorosan formális-jogi burzsoá demokratikus elvein épült fel.”

³ A bíróságokra vonatkozó 1. számú dekrétumot 1917. november 24-én (az új időszámítás szerint december 7-én), a 2. számú. dekrétumot 1918. február 22-én (az új időszámítás szerint március 2-án), a 3. számú. dekrétumot 1918. július 20-án tették közzé. „Mai fogalmaink szerint ezek a dekrétumok bírósági szervezeti törvényeknek minősülhetnek, a bennük rejlő normarendszerek azonban a fórum-

elmosódott. Mindezt tetézte az 1. számú bírósági dekrétum 5. §-ának az a rendelkezése, miszerint a bíróságok „büntető és peres ítéleteikben csupán annyiban vannak tekintettel a megdöntött kormányok törvényeire, amennyiben ezeket a forradalom nem helyezte hatályon kívül és nem mondanak ellent a forradalmi lelkiismeretnek és a forradalmi jogtudatnak”. A 2. számú dekrétum a bíróságot a bizonyítás tekintetében teljes mérlegelési szabadsággal ruházta fel és mentesítette mindenféle alaki szabály alkalmazásától (14. §). A peres felekre, a keresetváltoztatásra, a kereset kiterjesztésére és a viszontkeresetre vonatkozó korlátozások megszűntek (12. §). A bíróság az elévülésre vagy más határidőre való hivatkozást figyelmen kívül hagyhatta és az általa nyilvánvalóan jogosnak tartott követelést a „formális kifogások” ellenére is megítélhette. (36. §).⁴

- 303 A hadikommunizmus alatt került sor a népbírósági szervezet egységesítésére. Az Igazságügyi Népbiztosság által 1918. november 30-án kiadott szabályzat minden polgári ügyet a *népbíróság* hatáskörébe utalt és egyben megtiltotta a „megdöntött burzsoá rend” törvényeire való hivatkozást. „Ez a rendelkezés nem volt egyértelmű azzal, mintha minden kérdést már új szovjet jogszabályok rendeztek volna. A szovjet igazságszolgáltatás alapelveit azonban már lerögzítették az eddigi jogszabályok és az új szocialista bíróságok ez elvek alkotó módon való alkalmazásával, szocialista jogtudatukra támaszkodva képesek voltak megoldani a felmerült kérdéseket.”⁵ Az ügyvédség felszámolása szükségessé tette a bíróság előtti *képviselet* megoldását. Aki erre igényt tartott, annak a Jogvédők Kollégiumához kellett fordulnia, hogy a kollégium tanácsa az ügy tanulmányozása után kijelölje a képviselőt. A képviseletért járó díj az államot illette meg; a kollégium tagjai hivatalos személynek számítottak és az államtól kapták a fizetésüket. A népbírósági szabályzat továbbra is egyetlen jogorvoslatot engedélyezett, a *semmisségi panaszt*, amelyet másodfokként a *népbírák gyűlése* bírált el. A bíróságot a jogorvoslati kérelem korlátai és indokai nem kötötték, az ítéletet a törvényesség és a megalapozottság tekintetében egyaránt felülvizsgálhatta.
- 304 Az 1864. évi polgári eljárási szabályzat helyébe lépő „szovjet törvények” az eljárásnak csak az *alapvető elveit* határozták meg. „Forradalmi időben a bíróság feltétlenül forrása

rendszer, a hatáskör, az illetékesség, ill. a perszakaszok szabályozásával eleve meghatározó tényezői lettek a szocialista jellegű processzuális jogoknak.” HORVÁTH P. 1984: 94. p.

⁴ MAKLEZOV 1925: 435–438. p. MEDER 1971: 44–46. p.

a jogalkotásnak” – állapította meg erről a korszakról *Kurszkij*, aki 1918 és 1928 között igazságügyi népbiztos volt.⁶ A hadikommunizmus alatt eluralkodott igazságszolgáltatási önkény⁷ megfékezésére a Népbiztosok Tanácsa 1921-ben létrehozta a „Legfelsőbb Bírósági Ellenőrzés” szervét.⁸

A NEP korszaktól a totális diktatúráig

305 A terror és a polgárháborús évek elmúltával újból feléledtek az 1914–1922 között lerombolt piaci mechanizmusok.⁹ A Lenin által meghirdetett *új gazdaságpolitika* (NEP) megvalósításának elengedhetetlen feltétele volt a jogrendszer megszilárdítása és a szocialista törvényesség helyreállítása. A jog elhalását hirdető forradalmi program háttérbe szorult¹⁰ és 1922 tavaszától kezdve fontos jogszabályok sora követte egymást. Elkészült az ügyészségről, az ügyvédségről és az állami közjegyzőkről szóló szabályzat, a munkajogi és a polgári törvénykönyv, valamint a büntető perrendtartás. Az 1922 november 11-én jóváhagyott bírósági szabályzat az Orosz Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaságban (OSZFSZK) háromszintű bírósági szervezetet hozott létre, amely a népbíróságokból, a kerületi bíróságokból és az OSZFSZK Legfelsőbb Bíróságából állt. Csak a polgári eljárásjog kodifikációja húzódott el, ezért az Igazságügyi Népbiztosság 1923 januárjában kénytelen volt egy ideiglenes utasítást kiadni a „a polgári per alapvető formáiról”. A polgári eljárási törvénykönyv (GPK¹¹) tervezetét a Népbiztosok Tanácsának módosításaival együtt az Összorosz Központi Végrehajtó Bizottság 1923. július 7-i ülésén fogadták el és szeptember 1. napjától az OSZFSZK egész területén hatályba lépett.¹²

⁵ NÉVAI 1952A: 54. p.

⁶ KURSZKIJ 1948: 79. p.

⁷ WERTH 2000: 61–87. p.

⁸ Az Igazságügyi Népbiztosság keretein belül működő felügyeleti szervnek biztosítani kellett azt, hogy „az OSZFSZK valamennyi bírósága annak törvényeit helyesen és egységesen alkalmazza, és a tevékenysége összhangban álljon a Munkás-Paraszt Kormány politikájának általános irányával”. Felaadatának megvalósítása során a jogerős ítéleteket is hatályon kívül helyezhette. ABRAMOV 1952: 70. p.

⁹ WERTH 2000: 140. p.

¹⁰ FLECK 2001: 76. p.

¹¹ A polgári eljárási törvénykönyv rövidítésként az orosz mozaikszó ГПК (гражданский процессуальный кодекс) latin betűs átírását – GPK – használjuk.

¹² A hatályba lépést követően jöttek létre a szovjet tagköztársaságok formailag önálló, tartalmilag azonban az OSZFSZK-éval megegyező polgári eljárási törvénykönyvei.

- 306 Erre az időszakra esett a polgári jogviták számának az ugrásszerű megnövekedése is.¹³ A gazdaság talpra állítása nyomán az áruforgalmat korlátozó rendelkezések elvesztették a létjogosultságukat és a polgári ügyekben ítélező fórumoknak egyszeriben a polgári jogi jogviták teljes spektrumával kellett szembenéznük. „A polgári eljárásjogi kodifikáció eredményei tehát a legalkalmasabb időben értek be, a törvénykezési szervezeti változások pedig menet közben tették lehetővé a gyorsan változó követelmények kielégítését.”¹⁴
- 307 Az 1927-ben ülésező XV. pártkongresszus határozatot hozott a bírósági szervek munkájának megjavítására és kibővítésére, „különösen a bürokratizmus, a huzavona és egyéb eltévelyedések elleni küzdelem tárgyában”.¹⁵ A párthatározat teljesítése érdekében jelentősen módosították a polgári eljárási törvénykönyvet. Tovább növelték a népbírók hatáskörét és megváltoztatták a különleges eljárások addigi fórumrendszerét.¹⁶ Két évvel később – az eljárás gyorsítása érdekében – kiszélesítették a bíróságnak a tárgyalás előkészítésével kapcsolatos jogkörét (GPK 80. §), valamint módosították a bírói ítéletek „felügyeleti felülvizsgálatának” a rendjét (GPK 254. §).¹⁷
- 308 A mezőgazdaság kollektivizálásáért folytatott harcból a polgári igazságszolgáltatás is kivette a részét. A szovjet bíróságoknak „minden eszközzel” meg kellett védeniük a kolhozok érdekeit a kulákság ellenállásával szemben. Az OSZFSZK Legfelsőbb Bírósága 1930. december 6-án hozott határozatában kimondta azt, hogy a kolhozból való *kilépés* esetén a kolhossal való elszámolással kapcsolatos jogvitát a kolhoz vezetősége dönti el és a népbírók az ilyen jogvitában csak akkor jogosult eljárni, amennyiben a kolhoz

¹³ Moszkva és a moszkvai tartomány népbírószékai elé 1921-ben összesen 29.000 polgári ügy került, míg 1925 első kilenc hónapja alatt már 129.000-re emelkedett a polgári ügyek száma. Ebben az időszakban a polgári ügyek száma átlagosan 50%-kal növekedett évente. KURSZKI 1948: 187. p.

¹⁴ HORVÁTH P. 1984: 287–288. p.

¹⁵ ABRAMOV 1952: 73. p. Ezen a kongresszuson a felszólalók Pasukanisz szellemében erőteljesen ostorozták az alsóbb bíróságokon folyó tömeges pereskedést és rámutattak arra, hogy a jogszerűség és a formális igazság akadályozza a forradalmat. Vö. FLECK 2001: 76. p.

¹⁶ Így pl. a házasság felbontása a bíróság hatásköréből az anyakönyvi hivatalokhoz került, ugyanakkor a magán- és jogi személyek fizetéseképtelenségével kapcsolatos ügyekben 1927-től a bíróságok jártak el.

¹⁷ Az 1929. novemberi módosítás során már körvonalazódott az a jogintézmény, amelyet Magyarországon 1954 és 1992 között *törvényességi óvának* neveztek. A GPK 254. §-a szerint az Igazságügyi Népbiztos, a Köztársaság ügyésze, valamint az OSZFSZK Legfelsőbb Bíróságának Elnöke jogosult felügyeleti vizsgálat céljából magához kérni a Köztársaságbármely bíróságtól bármely, jogerős ítélettel befejezett ügyet, valamint jogosult felfüggeszteni a kérdéses ügyben hozott ítélet végrehajtását, mindaddig, amíg a felügyeleti eljárás befejezést nem nyert.

vezetősége már határozatot hozott. Hogy a kollektivizálás több millió áldozta közül¹⁸ hányan vették igénybe a polgári bírósági utat, azt mindmáig homály fedi...

Bírósági szervezet és polgári eljárás a sztálini diktatúrában

- 309 A harmincas években újabb jelentős változások történtek az igazságszolgáltatási szervezetben. 1933-ban felállították a Szovjetunió Ügyészségét, amelyet rendkívül széles jogkörrel ruháztak fel.¹⁹ Törvények és határozatok születtek „a forradalmi törvényességről”, az „állami vállalatok, kolhozok vagyonának védelméről”, a „társadalmi tulajdon megszilárdításáról” stb. 1934-ben a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága keretében „felügyeleti tanácsot” hoztak létre a szocialista törvényesség megtartásának a biztosítására.²⁰ Harc indult a *perjogi nihilizmus* és a polgári eljárásjog leegyszerűsítése ellen. 1935-ben a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága „a polgári eljárási normák szigorúbb megtartásának a kötelezettségéről” hozott határozatot.²¹ Még ugyanebben az évben *visszaállították* a polgári jog és per elhalására vonatkozó elméletek befolyása alatt felszámolt legfelsőbb és megyei bírósági polgári kollégiumokat és az ügyészségek polgári osztályait. Az alig két évtizeddel korábban elhalásra ítélt jog „Visinszkij képében támadt fel, a stabilitás, a jogi formalizmus, a szocialista törvényesség, a professzionalitás váltak a sztálini alkotmánnyal szimbolizált második forradalom alap-elemeivé”.²²
- 310 A diktatúra kiépítését az 1936. évi Alkotmány tetőzte be, amelynek a bíróságokra és az ügyészségekre vonatkozó rendelkezései *évtizedekre meghatározták* az igazságszolgáltatá-

¹⁸ „Több mint kétmillió deportált paraszt – csak 1930–31-ben deportáltak közülük egymillió-nyolcszáz ezret –, hatmillióan haltak éhen, több száz ezren pedig a deportálást nem éltek túl. Ez a néhány szám jelzi, hogy mekkora emberi tragédia volt ez a parasztság ellen indított „nagy roham”. WERTH 2000: 155. p.

¹⁹ 1933. június 20-i törvény a Szovjetunió Ügyészségének, mint a szocialista törvényesség egységéért küzdő szervnek a megszervezéséről. Vö. MEDER 1971: 208–211. p. HORVÁTH P. 1984: 251–254. p.

²⁰ 1934. július 10-i törvény a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának állományában bírósági felügyeleti kollégium megszervezéséről. A kollégiumot felruházták a Szovjetunió valamennyi bírósága által hozott ítélet hatályon kívül helyezésének vagy megváltoztatásának a jogával.

²¹ A Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága az 1935. október 28-án kelt határozatában felhívta a bíróságok figyelmét arra, hogy „... pontosan és szigorúan be kell tartani a szövetséges köztársaságok eljárásjogi kódexeinek minden előírását, és eme kódexeknek különösen azokat a szakaszait, amelyek a felek jogait vannak hivatva biztosítani a perben... A túlzott egyszerűsítés, amely azt a célt szolgálja, hogy 'meggyorsítsa' az ügy elbírálását és a bíróságnak az ügygel kapcsolatos munkáját, végeredményben csak bonyolítja az eljárást az ítéletnek utóbb... az ügy fogytékos kivizsgálása miatti megsemmisítése következtében.”

²² FLECK 2001 77–78. p.

tási szervezet fejlődését.²³ Két héttel az Alkotmány elfogadása után a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának teljes ülése „tűrhetetlennek” minősítette a perjogi szabályoknak az alsóbb bíróságok részéről történő megsértését. Egyben megállapította azt, hogy „számos bíróság részéről folytatódik a polgári ügyek lebecsülése, számos esetben előfordul a perbeli jogoknak a megsértése, ugyanúgy, mint a polgári törvényeknek a helytelen alkalmazása és magyarázata”.²⁴ 1937-ben a közigazgatási út helyett bírósági eljárást vezettek be a kolhozok és a magánszemélyek vagyontárgyainak a végrehajtására, amelyet az állami és helyi adók, illetve járulékok, valamint a beszolgáltatási kötelezettség fedezésére rendelhettek el. A kényszerítő intézkedéseket is tartalmazó eljárás szabályait a Szovjetunió Igazságügyi Népbiztosságának az *utasítása* állapította meg.

- 311 Az 1938 augusztus 16-án elfogadott szövetségi törvény lezárta a szovjet bírósági szervezet egységesítését. *Meder* szerint a szovjet igazságszolgáltatást a sztálinizmus évei alatt két egymásnak ellentmondó tendencia jellemezte: az egyik volt a *brutális tömegterror*, a másik a *jogállami homlokzat* megteremtése körüli fáradozás, amely a korszak jogforrásaiban, így az Alkotmányban, az ügyészségről szóló törvényben és a bírósági szervezeti törvényben jutott kifejezésre.²⁵ 1939-ben az ügyvédek jogállását is törvényben szabályozták.²⁶
- 312 A második világháború alatt a polgári igazságszolgáltatás működését még a hátszág területén is a front érdekeinek vetették alá.²⁷ A hadiállapot kihirdetése (1941. június 22.) után a bíróságok feladatait túlnyomó részben a katonai törvényszékek vették át. Alig két hónappal később központi utasításra felfüggesztették „a honvédelem szolgálatában álló állampolgárok” polgári jogvitáit. 1942-ben a harci cselekmények következtében elpusz-

²³ Lásd a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége 1936. december 5-én elfogadott alkotmánya IX. fejezetét „A bíróság és az ügyészség” címmel. Az ebben lefektetett szervezeti és működési elveken a Szovjetunió 1977. évi Alkotmánya sem változtatott lényegesen.

²⁴ ABRAMOV 1952: 77. p.

²⁵ MEDER 1971: 342. p.

²⁶ Az 1939. augusztus 16-án elfogadott rendtartás szerint az ügyvédek munkaközösségekben vagy jogi tanácsadó helyeken tevékenykedhetnek. Az ügyvédi működés feltétele a jogi végzettség volt, ettől a szabálytól azonban „a jogi tapasztalatokkal rendelkező személyek” esetében el lehetett tekinteni. Az ügyvédek közösségekbe tömörítése már egy a harmincas években megkezdődött, a második ügyvédi rendtartás csupán betetőzte ezt a folyamatot. „A szervezeti kontroll ezzel végletesen megerősödött, és – kiegészülve a permanens káder-kiválasztási és szelektálási mechanizmusokkal – a megmaradó autonómiaelemek érvényesülését illuzórikussá tette. Annak ellenére, hogy az ügyvédi kollégiumok nem képezték az állami szervezeti rendszer részét, szolgai szerepbe kényszerültek.” FLECK 2001: 101–102. p.

tult okiratok pótlásának a módját szabályozták. A háborús viszonyok közepette gyakran kellett változtatni a polgári törvénykönyv szabályain, amihez a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának teljes ülése, valamint az Igazságügyi Népbiztosság számos „irányító utasítást” adott ki.²⁸

A posztstálinista korszak polgári igazságszolgáltatása

- 313 A második világháborút követő évtized – az újjáépítés nehéz éveivel, a hidegháborús időkkel és a Sztálin haláláig tomboló terrorral – nem kedvezett a szovjet igazságszolgáltatás fejlődésének. A büntetőjog és a büntető eljárásjog az állami erőszak gátlástalan eszköze lett. A polgári jogot a hadigazdálkodás évei után az 1946-ban újra megindult *tervgazdálkodás* szolgálatába kellett állítani.²⁹ A polgári eljárási törvénykönyv szövetségi hatáskörben történő újrakodifikálása nagyon vontatottan haladt előre és – a korszak jogirodalmának a tanúsága szerint – nem jutott túl a hangzatos jelszavakon.³⁰ Ez a körülmény azonban – Horváth Pál megállapítása szerint – jóval kevesebb problémát okozott, mint a büntető eljárásjogi viszonyok rendezetlensége, mivel az 1923. évi polgári eljárási törvénykönyv, mint a köztársasági kodifikáció modellje megbízható kútforrásnak bizonyult az adott ágazat hosszabb távú fejlődéséhez.³¹
- 314 A Sztálin halála utáni évtized gyors változásokat hozott a szovjet igazságszolgáltatási szervezetben. Az SZKP XX. kongresszusa után megkezdődött a szovjethatalom strukturális átalakítása, ami együtt járt a jogalkotás és az igazságszolgáltatás alkotmányos

²⁷ ABRAMOV 1952: 80. p.

²⁸ A korszak egyik *legfontosabb jogszabálya* az a törvényerejű rendelet volt, amely a házasság felbontását az anyakönyvi hivataltól ismét a bíróságok hatáskörébe utalta. A házasság felbontását az OSZFSZK 1923. évi polgári eljárási törvénykönyve a XXV. fejezetében peres eljárásként szabályozta. 1927-ben államigazgatási eljárásként az anyakönyvi hivatalok hatáskörébe került (lásd 16. láb.), majd 1944-től kezdve ismét a népbíróságok járhattak el a házasság felbontása iránti ügyekben.

²⁹ HORVÁTH P. 1984: 360. p.

³⁰ „A Nagy Honvédlő Háború félbeszakította az össz-szövetségi polgári eljárási törvénykönyv előkészítésének a munkáját, most ez a munka újra megindult. A Szovjetunió polgári eljárási törvénykönyvének a kiadása meg fogja teremteni azokat a feltételeket, amelyek mellett a szovjet bíróságok működése a szocialista igazságszolgáltatás terén még magasabb színvonalra fog emelkedni.” ABRAMOV 1952: 81. p. „A háború utáni időszak fő feladata a polgári eljárás területén a Szovjetunió egységes polgári eljárási törvénykönyvének kidolgozása. Ez a munka folyamatban van. A szovjet bíróságok a háború utáni népgazdasági tervek és a kommunizmus nagy építkezései időszakában változatlanul szilárd pillérei a szocialista törvényesség érvényesülésének az igazságszolgáltatás területén.” NÉVAI 1952A: 57. p.

³¹ HORVÁTH P. 1984: 397. p.

rendjének a helyreállításával.³² Az Unió és a szövetségi köztársaságok közötti hatalmi átrendeződés következtében az 1936. évi Alkotmány által össz-szövetségi hatáskörbe utalt törvénykönyvek helyett csak az adott jogterület *alapnormáit* tartalmazó kerettörvények készültek el. Így pl. az 1938. évi bírósági szervezeti törvényt 1958-ban a Szovjetunió *bírósági szervezetének alapjairól* szóló – mindössze 39 szakaszból álló – törvény váltotta fel, amely a szövetségi köztársaságokat önálló bírósági szervezeti törvény megalkotására kötelezte.³³

- 315 A hatvanas években a polgári jogviszonyok területén folytatódott tovább a „szocialista jogtípus fejlődésének második kodifikációs korszaka”. 1961. december 8-án a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa jóváhagyta a Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok *polgári törvényhozásának*, illetve *polgári eljárásának alapjairól* szóló törvényeket. A jogalkotás a szövetségi köztársaságok törvényhozó testületeiben folytatódott tovább, ahol a két mintaadó kódex – az OSZFSZK 1964. évi polgári törvénykönyve és az ugyancsak 1964. évi polgári eljárási törvénykönyve³⁴ – nyomán a hatvanas években sorra születtek meg a köztársaságok önálló törvénykönyvei.
- 316 A szovjet polgári eljárásjog története az 1961. évi közös alapokkal, majd a szövetségi köztársaságok önálló törvényeinek a megalkotásával *gyakorlatilag* lezárult. A brezsnyevi korszak „pangásából” már csak az alapnormák erőtlen novellizálására futotta, amely a posztstálinista korszak karikatúrájaként is felfogható 1977. évi Alkotmány elfogadása után két évvel, 1979-ben született meg.³⁵ A novella elsősorban stílári (!) változásokat hozott: a bíróság kifejezést a bírósági szerv, a keresetet a kérelem vagy indítvány elne-

³² Alig három hónappal a pártkongresszus után, 1956. májusában törvényerejű rendelettel feloszlatták a Szovjetunió Igazságügyi Minisztériumát, majd hamarosan ugyanerre a sorsra jutottak a szövetségi köztársaságok igazságügyi minisztériumai is. Feladatkörüket részben a legfelsőbb bíróságok, részben az újonnan szervezett minisztertanácsok jogi bizottságai vették át. A Legfelsőbb Tanács 1957-ben törvényben szabályozta a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának működési rendjét és az 1936. évi Alkotmány és az 1938. évi bírósági szervezeti törvény egyidejű módosításával *korlátozta* a legmagasabb bírói testület hatáskörét. Ettől kezdve a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága csak a törvényben meghatározott esetekben *vonhatta el* a felügyeleti óvással megtámadott ügyeket a szövetségi köztársaságok és az egyéb autonóm területek bíróságaitól. A Legfelsőbb Bíróság teljes ülésének továbbra is megmaradt az a jogköre, hogy jogértelmezési és jogalkalmazási kérdésekben valamennyi szovjet bíróság számára *kötelező irányelveket* adjon ki.

³³ A szövetségi köztársaságok számára az 1960. évi orosz bírósági szervezet volt a minta, amely *alapelveiben* nem különbözött lényegesen az 1938. évi törvénytől.

³⁴ KALLISZTRATOVA 1965:72–80. p. GEILKE 1966: 194–200. p.

vezés váltotta fel. Tovább bővült a társadalmi bíróságok hatásköre, valamint a félként nem szereplő társadalmi szervezetek és dolgozó kollektívák képviselőinek a jogköre. Még Révai Tibor is kénytelen volt elismerni, hogy a „novella által történő módosítások, illetőleg kiegészítések nem tekinthetők széleskörűeknek. Ennek következtében az OSZFSZK és a többi szövetségi köztársaság polgári eljárásjogi törvénykönyve sem fog lényegesen módosulni. Sokkal inkább a szovjet polgári eljárásjog korszerűsítéséről van szó.”³⁶ A szocialista polgári perjog további „kiteljesedésére” a történelem már csak alig egy évtizednyi időt engedett...³⁷

2. Az alapelvek kultusza a szovjet jogtudományban

- 317 Az októberi forradalom nemcsak a cári Oroszország jogrendjét és bírósági szervezetét számolta fel, hanem az orosz jogtudományt is. Külföldre menekült képviselői a húszas években kritikus tárgyilagossággal szemlélték a változásokat.³⁸ A jogtudomány és a jogirodalom újjászerveződése csak nagyon lassan haladt a polgárháború és terror sújtotta országban. A totális diktatúra alatti tudományos életet leginkább jellemző művek a negyvenes évek végén, illetve az ötvenes évek elején jelentek meg a szovjet jogirodalomban.³⁹ Erre az időszakra esett a szocialista polgári eljárásjog-tudományt évtizedekre meghatározó *szovjet perjogi dogmatika* kifejlődése is.
- 318 A diktatúra szilárd vázát szem előtt tartva, a tudomány képviselői arra törekedtek, hogy a polgári eljárásjog alapjait is hasonló szilárdsággal jelöljék ki. Az ehhez szükséges „ideológiai kötőszövetet” Marx, Lenin és Sztálin munkáiból kölcsönözték: „A polgári per alapelvei, mint valamennyi más jogelv, egy adott társadalom uralkodó osztályának a jogszabályokban visszatükröződő jogtudatát fejezik ki. Az alapelvekben foglaltak az osztályharc során keletkeznek, amelyet az egyik oldalon az uralkodó osztály folytat hatalmának a megszilárdítására és megóvására, a másik oldalon pedig az elnyomott osztá-

³⁵ A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1979. október 9-i törvényerejű rendelete a polgári eljárásról szóló szovjet törvényhozás módosításáról és kiegészítéséről.

³⁶ RÉVAI 1980: 737. p.

³⁷ A Szovjetunió tagköztársaságaiból alakult Független Államok Közössége egyes tagállamainak polgári eljárásjogáról áttekintő képet ad: BOGUSZLAVSZKIJ–TRUNK 2001

³⁸ Vö. MAKLEZOV 1925.

lyok, ennek a hatalomnak a ledöntésére... Éppen ezért az alapelveket nem lehet pusztán önmagukból megmagyarázni, hiszen eredetük és forrásuk az emberi tudaton kívül, a társadalom anyagi életében, a társadalmi létben keresendő.”⁴⁰

319 Az alapelvek jelentősége azért értékelődött fel a szovjet jogtudomány számára, mivel az *uralkodó ideológia* ezekben fejeződhetett ki a legközvetlenebbül. Az 1936. évi Alkotmányban, az 1938. évi össz-szövetségi bírósági szervezeti törvényben, valamint az egyes tagköztársaságok eljárásjogi törvényeiben rögzített elvek figyelembe vételével a szovjet eljárásjog-tudomány kidolgozta a *perjogi alapelvek egységes rendszerét*.⁴¹ Ennek során a diktatúra konkrét célkitűzéseit belebújtatták a marxizmus-leninizmus frazeológiájába. Így lett a szocialista polgári eljárásjog alapelveinek közös gyökere a „szocialista demokratizmus”, legfőbb feladata „a szocialista törvényesség biztosítása” és „a bíróság nevelő funkciójának a megvalósítása”. A negyvenes-ötvenes évek fordulóján a szocialista perjogi irodalomban az *alapelvek valóságos kultusza alakult ki*.⁴² A szocialista jogtudomány legbuzgóbb művelői – az ötvenes évekre jellemző módon – az *uralkodó ideológia meghosszabbított karját látták az alapelvekben*: „Az alapra és a felépítményre vonatkozó Sztálini tanítások tükrében még jobban kidomborodik a szovjet polgári eljárás alapelveinek jelentősége. Ezek az alapelvek a szovjet társadalom alapjának, gazdasági rendjének megfelelő szocialista felépítmény jogi elemei sorába tartoznak és olyan szocialista jogi nézeteket fejeznek ki, melyek megvalósulásra a szovjet polgári eljárás megfelelő jogintézményeiben kerülnek.”⁴³

320 Mivel az alapelvek a jogpolitika leghatékonyabb eszközeinek bizonyultak, a szocialista jogtudomány a polgári perrendtartás alapelveinek *normatív jellegét* tulajdonított.

³⁹ Lásd az „Irodalmi tájékoztatót” In NÉVAI 1952A: 58–61. p.

⁴⁰ NATHAN 1957:18–19. p.

⁴¹ Az 1936. évi Alkotmányból eredő igazságszolgáltatási alapelvek: a) az igazságszolgáltatást csak a bíróságok gyakorolhatják, b) a társasbíráskodás elve, c) a népi ülnökök részvételének az elve, d) a bírák választásának elve, e) a nemzeti nyelv és az anyanyelv használatának az elve, f) a nyilvánosság elve, g) a védelem joga, h) a bírák függetlenségének elve. Az 1938. évi bírósági szervezeti törvény alapelvei: a) a bíróság egysége és a bíróság előtti egyenlőség, b) a törvényhozás egysége és a törvény előtti egyenlőség. A tagköztársaságok eljárási törvényeiből „leszűr” alapelvek: a) a rendelkezési elv, b) a tárgyalási elv, c) a felek egyenjogúságának elve d) a szóbeliség elve, e) a közvetlenség elve. Vö.: ABRAMOV 1952: 28–29. p., NÉVAI 1952A: 19–20. p.

⁴² Vö.: DURMANOV – KLEINMAN 1949. KAREV 1950. VISINSZKIJ 1950: 59–85. p. ABRAMOV 1952: 41–87. p.

⁴³ NÉVAI 1952A: 19. p.

Abramov szerint „...csak a szovjet polgári eljárásjog alapelveiből kiindulva lehet az egyes kérdésekben helyes döntésre jutni, hogyha azok megoldásához nincsen megfelelő érvényes szabály.”⁴⁴ Az alapelvek normativitása a jogalkotásban is érvényesül, ahol „egyfelől megszabják az eljárás egész felépítését, szerkezetét, rendszerét és konkrét formát öltenek a perrendtartás egyes rendelkezéseiben [...].másfelől irányt mutatnak a polgári eljárás jövőbeli jogszabályi továbbfejlesztése számára.”⁴⁵ A polgári eljárásjogi alapelvek normatív tartalma a polgárok jogtudatának a továbbfejlődésére is hatással van, mivel hozzásegíti őket a jogszabályok tartalmának és jelentőségének a jobb megértéséhez és a szabályoknak a munkásosztály és szövetségesei érdekében való eredményesebb alkalmazásához.⁴⁶

A bírói hatalom paradoxonja

- 321 A szocialista perjogi irodalom az ún. szervezeti alapelvek élére az „*igazságszolgáltatás kizárólag a bíróságok útján*” tételt helyezte⁴⁷, amellyel azt az illúziót próbálta keltetni, mintha a bírósági szervezetnek tényleges súlya lett volna a kommunista hatalmi gépezetben. Ennek nemcsak a tételes jogi szabályozás mondott ellent,⁴⁸ hanem a bíróságokkal kapcsolatos marxista-leninista frazeológia is. Lenin, aki az állam és bíróság lényegét egyaránt a kényszer megvalósításában látta.⁴⁹ a bírósági tevékenységet „*az államigazga-*

⁴⁴ ABRAMOV 1952: 27. p.

⁴⁵ NÉVAI: Tanulmánykötet 1953:16–17. p.

⁴⁶ NATHAN 1957: 21. p. KELLNER 1980: 80. p.

⁴⁷ Ezt az elvet a szovjet jogirodalom az 1936. évi Alkotmány 102. cikkéből vezette le, amely kimondta azt, hogy a Szovjetunióban az igazságszolgáltatást a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága, a szövetségi köztársaságok legfelsőbb bíróságai, a határvidéki, a területi bíróságok, az autonóm köztársaságok és autonóm területek bíróságai, a népbíróságok és a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje határozata alapján létesített külön bíróság gyakorolják. A bíróságokon kívül tehát semmilyen más intézményt nem lehet felruházni bírói funkciókkal. Még a vagyoni jogi vitákat elbíráló döntőbizottságok sem tekinthetők igazságszolgáltatási szerveknek. Vö. ABRAMOV 1952: 29. p.

⁴⁸ Miközben a szocialista jogirodalom az alkotmányra hivatkozással a szocialista bíróság *igazságszolgáltatási monopóliumát* hirdette és garanciális jelentőséget tulajdonított annak, hogy „a gazdálkodó szervezetek és az állampolgárok vitás ügyei a legfejlettebb demokratikus biztosítékkal övezett bírósági eljárás útján nyerjenek eldöntést”, addig alacsonyabb szintű jogszabályok sokasága *zárta el* a bírói utat a jogkeresők elől! (Magyarországon az 1972. évi bírósági szervezeti törvény 3.§ (2) bekezdése alapján már *egy minisztertanácsi rendelet* is elegendő volt ahhoz, hogy a bírói útról bizonyos jogvitákat elvonjanak, és azok elbírálására más szervet jogosítsanak fel. (Vö. KENGyel 1989B: 143–145. p.)

⁴⁹ „Nekünk szükségünk van államra, szükségünk van kényszerre. A szovjet bíróságoknak az ilyen kényszer megvalósító proletárállam szervének kell lenniük. És ezekre a bíróságokra hárul még az a ropant feladat, hogy a lakosságot munkafegyelemre neveljék.” LENIN, VLAGYIMIR ILJICS: *A szovjethatalom soron lévő feladatai*, Budapest, 1987, Kossuth, 110. p.

tás egyik funkciójának” nevezte.⁵⁰ Az 1936. évi Alkotmányt követően, a Visinszkij kezdeményezésére létrehozott törvénykezési szervezeti jog⁵¹ a szocialista bíróságot államhatalmi szervként definiálta, amely a szocialista igazságszolgáltatást valósítja meg.⁵² Szervezeti különállása nem áll ellentétben az államhatalom egységének a szocialista elvével, mivel a bíróság „az államhatalomnak nem közönséges szerve. A legmagasabb és legfontosabb értékek megőrzése és védelme van rábízva, olyan értékeké, mint az egész állam érdekei, az összes dolgozók érdekei, a polgárok élete, egészsége és szabadsága.”⁵³

- 322 Az ötvenes évek elmúltával az „államhatalmi” jelző lekopott a bíróságokról, egyszerűen igazságszolgáltatási szervek lettek, amelyek az egységes államhatalom egyik tevékenységének a végzésével vannak megbízva. „A bíróságot ez a feladatköre igen tekintélyes és fontos szervvé teszi: további hatáskört azonban sem az alkotmány, sem más jogszabály nem ad a bíróságoknak. A bíróságok az állami szervezetben éppen úgy alá vannak rendelve az annak csúcán elhelyezkedő országgyűlésnek, mint minden más szervezet.”⁵⁴ Tehát „egyáltalában nincsen szó az államhatalmi ágak elválasztása Montesquieu-féle elméletének valamiféle felélesztéséről, vagy akárcsak utóregzéséről. A marxizmus-leninizmus az államhatalom egységének az elvét vallja. A szocialista állam azonban az egységes államhatalom sokirányú tevékenységét különféle állami szervek útján végzi. E szervek egyike a bíróság, amelynek sajátképpen funkcióját éppen az igazságszolgáltatás teszi.”⁵⁵ Ám ahol nincs klasszikus értelemben vett hatalommegosztás, hiányzik a többpártrendszer és a parlamenti demokrácia, ott az igazságszolgáltatás is *torz formában* működik.⁵⁶ A monolitikus államhatalmi struktúrába betagolódó bírósági szervezet nem képes betölteni a „harmadik hatalom” szerepét, ehelyett az állami vagy társadalmi érdek

⁵⁰ LENIN, VLAGYIMIR ILJICS: *Válogatott Művek*. 1-2. köt., Budapest, 1954, Szikra, 2. köt. 382. p.

⁵¹ VISINSZKIJ (1950: 83. p.) 1938-ban tett javaslatot az új jogág létrehozására, *A szovjet szocialista jogtudomány alapvető feladatairól* tartott előadásában: „Én úgy látom, hogy helyesen és jobban biztosítjuk az eredményességet, ha a tudományos munkát úgy szervezzük meg, hogy a polgári és büntető eljárás kérdéseit egyetlen tudomány: a bírósági jog tudományának keretei között egyesítjük.”

⁵² KAREV 1950: 19–21. p. NÉVAI 1955: 38. p.

⁵³ VISINSZKIJ 1940: 116. p.

⁵⁴ BIHARI 1974.:241–242. p.

⁵⁵ NÉVAI 1979: 102. p.

⁵⁶ Vö. HAZARD, JOHN N.: *Communist and their Law*. Chicago, 1969, University Press. HAGEN-SCHULTZE, ALFONZ: *Die Grundsätze der Zivilrechtssprechung der DDR*. Berlin, 1983, LOHMANN, ULRICH: *Gerichtsverfassung und Rechtsschutz in der DDR. Studien zur Sozialwissenschaft*. 62. Band.

köntösében megjelenő pártérdek mindenkor engedelmes kiszolgálója lesz. Ezt segíti elő a szocialista bírósági szervezeti modell is, a *helyi-területi-legfelsőbb bíróságok egy-ségén* alapuló háromszintű igazságszolgáltatási szervezet, amely pontosan megfelel az állami és pártbürokrácia tagolódásának és a demokratikus centralizmus működési mechanizmusának. A szocialista bírói hatalom legnagyobb paradoxonja abban rejlik, hogy az alkotmányjogilag „puha” bíróság a büntető eljárásban és a polgári perben a „kemény” államhatalmat testesíti meg.⁵⁷

Néprészvétel az igazságszolgáltatásban.

- 323 A szocialista polgári eljárásjog a társasbíráskodás elvét a „néprészvétel” elvével ötvözte. Az ideológiai alapot Leninnek 1918 márciusában, a bolsevik párt VII. kongresszuson meghirdetett azon tézise szolgáltatta, miszerint „nekünk magunknak kell bíraskodnunk. Az állampolgároknak egytől-egyig részt kell venniük az igazságszolgáltatásban és az ország kormányzásában”.⁵⁸ Ennek a programnak a megvalósításához nem volt elegendő a *bírák választásának* az elve. A polgári és büntetőügyekben eljáró ítélőtanácsok három tagja közül kettő *népi ülnök* volt, akik a bíróval azonos jogokat gyakorolhattak. (A népi ülnökök választásának a rendje megegyezett a bírákéval.) „A dolgozók százezerei, akik népi ülnöki minőségben vesznek részt a bíraskodásban, ily módon az államigazgatás iskoláját járják ki, és a szovjet törvények szigorú megtartásának szellemében nevelődnek.”⁵⁹ A néprészvétel elvét egyébként az 1936. évi Alkotmány 103. cikke úgy rögzítette, hogy „Az ügyek tárgyalása az összes bíróságon népi ülnökök részvételével történik, kivéve a törvény által külön előírt eseteket.” Mivel az 1938. évi bírósági szervezeti törvény csak a három bíróból álló tanácsot említette kivételként (14. cikk), az egyesbíráskodás lehetősége megszűnt, illetve csak olyan esetekben maradt fent, amikor az egyesbíró nem hozott érdemi határozatot. Ilyennek minősült az ügy előzetes előkészítése, amelynek során *egyesbíró* járt el (lásd 351. pont).

Opladen, 1986. GRÄF, DIETER: Im Namen der Republik. Rechtsalltag in der DDR. München, Berlin, 1988, Herbig. KAHLER 1993. FLECK 2001: 109–149. p.

⁵⁷ KENGyel 1993: 198–207. p.; UÓ. 1996: 781–785. p.

⁵⁸ LENIN 1952: 27. köt. 111. p.

⁵⁹ KAREV 1950: 43. p.

- 324 A néprészvétel és a társasbíráskodás elvét a Szovjetunió polgári eljárásának alapjairól szóló 1961. évi törvény is maradéktalanul érvényre jutatta. A 8. cikk úgy rendelkezett, hogy a polgári ügyeket *első fokon* valamennyi bíróságon egy bíróból és két népi ülnökből álló tanácsok tárgyalják. Az ügy tárgyalása és az ítélet meghozatala során felmerülő valamennyi kérdés eldöntésénél a népi ülnököket a tanács elnökével azonos jogok illetik meg. A törvény eloszlatta a fellebbviteli tanácsok összetételében megmutatkozó bizonytalanságot és kimondta azt, hogy a polgári ügyeket a fellebbezés során a bíróságok három bíróból, a bírósági felügyeleti eljárás során pedig legalább három bíróból álló tanácsban bírálják el.
- 325 A népi ülnökök jelenléte az ítélezésben „szocialista osztálytartalommal töltötte meg a társasbíráskodás elvét”, amely ennél fogva magasabb rendű lett, mint a „burzsoá” eljárásban, bár a laikus bíráskodás ott sem teljesen ismeretlen... „Többek között a népi ülnökök részvételének köszönhető, hogy a szocialista országokban a bíróság intézményének idegensége a dolgozóktól fokozatosan megszűnik a bíróság elé kerülő egyszerű dolgozó is saját szervének tekinti a bíróságot, azt érezheti, hogy ügyében hozzá hasonlók ítéleznek.”⁶⁰ Az 1977. évi Alkotmány azzal kívánt még nagyobb súlyt adni a néprészvétel intézményének, hogy a 155. cikke külön is kihangsúlyozta a népi ülnökök függetlenségét. Ettől nem maradhatott el az OSZFSZK polgári eljárási törvénykönyvének 1979. évi novellája sem, amely minden korábbinál részletesebben szabályozta a népi ülnök jogállását, kimondva azt, hogy az igazságszolgáltatás megvalósítása során *a bíró valamennyi jogát* gyakorolja. A népi ülnök a tárgyaláson egyenlő jogokat gyakorol az elnökkel az ügy elbírálása során felmerülő minden kérdés eldöntésénél és az ítélethozatalnál.⁶¹ Eközben néhány szocialista országban már megkezdődött az egyesbíráskodás visszaállítása (lásd 425. pont).

A bírói függetlenség illúziója

- 326 A szocialista polgári eljárásjog-tudomány valójában nem tudott mit kezdeni a bírói függetlenség elvével. Mivel nyíltan nem tehette félre, megpróbálta „szocialista tartalommal” megtölteni: „A bírói függetlenség elvét a burzsoázia is a zászlajára írta a feudaliz-

⁶⁰ RÉVAI 1970: 191. p.

⁶¹ RÉVAI 1980: 734. p.

mus elleni harcban. Belekerült a burzsoá alkotmányokba is, de a valóságban sohasem érvényesült és nem is érvényesülhetett a kapitalista államokban.[...] A valódi függetlenség előfeltételeit csak a szocializmus tudja megteremteni. Reális alapját nyújtja a függetlenségnek a dolgozó nép államhatalma, a termelési eszközök társadalmi tulajdona, a szocializmus teljes megvalósulásának útján fejlődő népgazdaság.”⁶²

Ilyen biztosítékok közepette született meg – Visinszkij nyomán – az az értelmezés, miszerint a bírák függetlenségét nem szabad abban az értelemben felfogni, mintha *az függetlenséget jelentene a szocialista államtól*: „A bíróság a szovjet szocialista állam szerve. A bíróság nem szolgálhat más ügyet, mint a kommunista társadalom felépítésének az ügyét, nem folytathat más politikát, mintsem a kommunista pártnak és a szovjet kormánzatnak a politikáját, nem valósíthat meg más akaratot, mintsem a szovjet nép egyetemes akaratát.”⁶³ A függetlenség a jogalkalmazásban nem jelentheti a társadalomtól és a néptől való „szabadságot” és „függetlenséget”. Az a tény, hogy a szocialista alkotmányok szerint a bíró csak a törvényeknek van alávetve, a bírói függetlenség elvét egybekapcsolja *a szocialista törvényesség érvényre juttatásának* a feladatával. A bírói függetlenség elve ilyenformán köteleességtartalmat nyer: a törvénynek való alávetettség a jogszabályok maradéktalan és feltétlen végrehajtásának a kötelezettségét rója a bíróra. „A bírói függetlenség biztosítása éppen azt a célt szolgálja, hogy bíróságaink érvényre tudják juttatni a szocialista törvényességet és képesek legyenek helyesen, minden befolyás nélkül a dolgozó nép jogszabályi formát öltött akaratát.”⁶⁴

A bírói függetlenség kérdésének a felvázolásával csupán jelezni kívántuk azt, hogy az illúzió és a valóság közötti szakadék talán sehol sem volt olyan mély a szocialista polgári eljárásjog-tudományban mint a bírói függetlenség megítélésében.⁶⁵

A rendelkezési elv szocialista átírata

⁶² Vö. ABRAMOV 1952: 32–33. p. NÉVAI 1952A: 27–28. p.

⁶³ KAREV 1950: 32. p.

⁶⁴ NÉVAI 1987: 182.

⁶⁵ A kérdés elemzése már megkezdődött a rendszerváltás utáni magyar jogirodalomban, de a korszak átfogó értékelése még hiányzik. Vö. KAHLER FRIGYES 1991: Az ítélkezés irányítása Magyarországon 1949–1956, *Magyar Jog*, 38. évf. 133–142, 205–209. p. LICHTENSTEIN JÓZSEF 1991: Adalékok a bírói szervezet alkotmányos reformjához. In TÓTH KÁROLY: In Memoriam Kovács István. Acta Jur. et Pol. Szeged, 193–207. p. FLECK 1993: 82–92. p. FLECK 2001: 109–149, 239–246. p.

- 327 A liberalizmus üzenetét hordozó rendelkezési elv csak akadályt jelentett a proletárdiktatúra számára, mert a polgárok szabadságát és tulajdonát védte – még az állammal szemben is. A forradalom, majd a hadikommunizmus éveitől nyíltan félretett alapelvet a „szocialista törvényesség” helyreállítása után is korlátozni kellett. A kodifikáció megindulásakor Lenin azt követelte az Igazságügyi Népbiztosságtól, hogy szélesítsék ki az állam beavatkozását a ’magánjogi jogviszonyok’ területén.⁶⁶ Erre szolgált a rendelkezési elv *szocialista átirata*, amely az „egyén és az állam érdekeinek harmonikus egybekapcsolódásából kiindulva” a felek rendelkezési jogait *az államot megszemélyesítő bíróság ellenőrzése alá helyezte*.⁶⁷ Az 1923. évi polgári eljárás törvénykönyv áttörte felperes keresetindítási monopóliumát, feladta a kereseti és a perorvoslati kérelemhez való kötöttség elvét, bírósági jóváhagyástól tette függővé a felek rendelkező cselekményeinek érvényességét és az egész eljárásban a hivatalbóliságot tette általánossá (lásd 341–342. pont).

Mindezek alapján *Abramov* úgy határozta meg a rendelkezési elvet, mint a peres feleknek a „szabadságát”, hogy a törvény keretein belül a per tárgya (az alanyi polgári jog) és a bírói védelem eszközei (a perbeli jogok) felett rendelkezzenek; „szabadság, amely össze van kapcsolva az államnak a polgári jogviszonyokba való beavatkozásával, azok megfelelő védelme és megóvása végett, az állam és a dolgozók érdekében”.⁶⁸

- 328 Miután a rendelkezési elv tartalma a szocialista polgári eljárásjog fennállásának hét évtizede alatt lényegesen nem változott meg, a jogtudomány feladata maradt az, hogy a szocialista rendelkezési elv „magasabb rendűségét” bebizonyítsa. Ehhez mindenekelőtt fel kellett tárnia az alapelv *osztálytartalmát*: „A burzsoá rendelkezési elv a tőkés magántulajdon rendszerén alapszik: a magántulajdonos ’akaraturalmának’ perjogi biztosítéka. A rendelkezési jog jogászai kifejezése a fejlődő, a feudális privilégiumokkal szembeállító, a hatalomért küzdő burzsoázia ’laissez faire, laissez passer’ jelszavának, melylyel tulajdonképpen saját maga számára követelte a szabadságot, a korlátlan magánjogi rendelkezés szabadságát, a dolgozók kizsákmányolásának szabadságát. A felek

⁶⁶ „Mi nem ismerünk el semmilyen ’magánjogit’; a gazdaság területén számunkra minden *közjogi* és nem magánjogi”. LENIN (1953: 33. köt. 177. p.) 1922. február 22-én írott levele Kurszkij igazságügyi népbiztoshoz.

⁶⁷ ABRAMOV 1952: 39. p.

⁶⁸ ABRAMOV 1952: 39. p.

'magánautonómiája' és perjogi tükörképe, a rendelkezési elv: a burzsoá kiváltsága a tőkés társadalomban.⁶⁹ A szovjet polgári per rendelkezési elvének azonban – mutatott rá Abramov – semmiféle közössége nincs a burzsoá polgári per hasonló elnevezésű elvével.⁷⁰ A burzsoá peres eljárás olyan módon van felépítve, hogy az burkolt formában biztosítja az erősnek, az anyagilag tehetősnek a perbeli győzelmét a vagyontalan féllel szemben. „Itt mindent a felek határoznak meg: mind az igény terjedelmét, mind a bírói kivizsgálás kereteit, sőt magukat a bizonyítékokat is.[...] A szovjet polgári perrendtartás ezzel szemben a *diszpozitivitás* elvén épül fel (azaz lehetőséget nyújt a felek részére, hogy szabadon rendelkezzenek jogaik és bizonyítékaik felett), azonban összhangba hozza a felek e jogosítványait a bíróságnak és az ügyésznek tevőleges cselekvésével és kezdeményezési jogkörével.”⁷¹

- 329 A szocialista rendelkezési elv *ideológiai alapját* az ötvenes években is Leninnek az állami beavatkozásról szóló – fentebb idézett – tézise szolgáltatta „...ez a követelés teljes mértékben megtartotta a jelentőségét a jelenben is, a szocialista társadalom építésének befejezéséért és a kommunista társadalomba való fokozatos átmenetért való harcnak a korszakában, mert a szovjet polgári jogot, a szovjet polgári jogviszonyokat a szocialista jelleg jellemzi...és ezért az állam beavatkozásának ezekbe a viszonyokba mindig az a célja, hogy a polgári jogok olyan megvalósítását biztosítsa, amely előmozdítja a szocializmus feladatát, a kommunista társadalom építésének a feladatait”.⁷² A korabeli jogirodalomból nem hiányozhatott a Sztálinra való hivatkozás sem, bár a rendelkezési elv tartalmával kapcsolatosat meglehetősen nehéz volt találni.⁷³

- 330 A szocialista rendelkezési elv kultusza a nyolcvanas évek végéig fennmaradt: a szocialista polgári eljárásjog-tudomány képviselői kötelességszerűen ismételték a negyvenes-ötvenes években megfogalmazott téziseket.⁷⁴ A rendelkezési elv korlátozását

⁶⁹ NÉVAI 1952A: 31–32. P.

⁷⁰ ABRAMOV 1952: 43. p.

⁷¹ DURMANOV–KLEINMAN 1949: 54. p.

⁷² ABRAMOV 1952: 38. p.

⁷³ „Sztálin a kolhoz berendezés példáján mutatott rá nyomatékosan ennek (ti. az állami beavatkozásnak) a szükségességére, amikor azt hangoztatta, hogy a 'szovjet hatalomnak a kolhoz megalkotásába való rendszeres beavatkozása és a szovjet hatalom rendszeres segítsége nélkül lehetetlen az ilyen gazdaság megalkotása.” DURMANOV–KLEINMAN 1949: 53. p.

⁷⁴ KELLNER 1980: 85. p. DOBROVOLSZKIJ–NÉVAI: 1977. 13. p. NÉVAI 1987: 190–192. p.

azzal magyarázták, hogy összhangot kell teremteni „egyfelől az egyén és a csoport jogai és törvényileg védett érdekei, másfelől pedig a társadalom érdekei és az objektív igazság megállapításának a követelménye között”.⁷⁵ Az egyének csak a *törvény keretei között* rendelkezhettek szabadon az anyagi jogaikkal és a védelmükhöz szükséges eljárási eszközökkel, de az a szabadság is „egybekapcsolódott” a bíróság, az ügyészség, valamint egyéb állami szervek és társadalmi szervezetek kezdeményezési jogával és aktivitásával az eljárási eszközök igénybevétele terén.”⁷⁶

A tárgyalási elv mint az igazság kiderítésének eszköze

- 331 A szovjet jogirodalom a tárgyalási elvet – a jogvita eldöntése helyett – az igazság kiderítésének a szolgálatába állította.⁷⁷ Ehhez túl kellett lépnie a tárgyalási elv „burzsoá” felfogásán, legfőképpen a Gönner féle „semmit hivatalból” szemléleten (lásd 48–56. pont). Az 1923. évi polgári eljárási törvénykönyv a bíróságot arra kötelezte, hogy *felderítse* a peres felek valódi jogait és egymáshoz való viszonyát, ennél fogva nem elégedhetett meg a felek által előterjesztett tényekkel és bizonyítékokkal, hanem köteles volt „az ügy eldöntése szempontjából lényeges körülmények felderítését és ezeknek a bizonyítékokkal való alátámasztását elősegíteni” (GPK 5. §). A bíróság nem utasíthatta el a keresetet csupán azért, mert a felperes nem bizonyította be a követelését, vagy ellenkezőleg, a felperes keresetének nem adhatott helyt egyszerűen azon az alapon, hogy az alperes nem bizonyította a kifogásait, ha a bíróság nem tette meg hivatalból azokat az intézkedéseket, amelyek a felek kölcsönös viszonyának a tisztázásához szükségesek voltak.⁷⁸ A szovjet jogirodalom – a rendelkezési elvnél alkalmazott módszerhez hasonlóan – azzal próbálta meg az officialitás súlyát csökkenteni, hogy a felek jogait, illetőleg a bíróság és a felek együttműködését hangsúlyozta. *Visinszkij* a tárgyalási elvben a felek jogát látta „a saját álláspontjuk védelmezésére, a saját igazságuk bebizonyítására.”⁷⁹ *Abramov* sze-

⁷⁵ NÉVAI (1974: 88. p.) a rendelkezési elvben az anyagi és eljárási jog – mint tartalom és forma – marxista egységét látta megvalósulni. A szocialista polgári eljárás rendelkezési elve éppúgy tükörképe a szocialista anyagi jognak, ahogy a burzsoá rendelkezési elv a magánautonómiának. A szocialista rendelkezési elv új tartalma a szocialista polgári jog azon alaptételében gyökeredzik, miszerint a törvény a jogok szabad gyakorlását e jogok társadalmi rendeltetésének megfelelően biztosítja.”

⁷⁶ DOBROVOLSZKIJ–NÉVAI: 1977:54. p.

⁷⁷ VISINSZKIJ (1937: 40. p.) a tárgyalási elvet „az igazságnak legteljesebb és legkimerítőbb alakjában való megállapításra szolgáló eszköznek” nevezte.

⁷⁸ ABRAMOV 1952: 45–46. p.

⁷⁹ VISINSZKIJ 1937: 40. p.

rint a szovjet polgári perben a tárgyalási elv a felek és a bíróság kezdeményező és aktív perbeli tevékenységének az összefonódása, amely arra irányul, hogy a bíróság a törvényes és megalapozott ítélet hozatala céljából kiderítse és megállapítsa a felek valóságos jogait és egymáshoz való viszonyát, vagyis az *anyagi igazságot*.⁸⁰ A szocialista tárgyalási elv valójában Gönner antitézise volt, mivel a bíróság – az igazság kiderítése érdekében – *mindent* vagy legalábbis *majdnem minden* megtehetett hivatalból. A szovjet jogtudomány mégis azon az állásponton volt, hogy a bíróság kezdeményező szerepe és aktivitása nem korlátozza a felek jogait és nem változtatja át a szovjet pert a nyomozási elven alapuló perré.”⁸¹

- 332 Az anyagi igazság kiderítésére való törekvés egy újabb bizonyítéka volt a szocialista jog magasabb rendűségének, miután burzsoá jogirodalom „cinikusan tagadó álláspontra” helyezkedett az „anyagi igazság” perbeli szerepével kapcsolatban, sőt nem átalította azt hangoztatni, hogy a bíróság nem képes az abszolút igazság megállapítására.⁸² Ezzel szemben a „szocialista felfogás elveti a formális jogászai módszert és az egyedül helyes marxista dialektikus módszert követi. A szovjet jogászok a marxizmus-leninizmusnak a tárgyi valóság, az anyagi igazság megismerhetőségére vonatkozó tanításaiból indulnak ki.”⁸³

Az „egyedül helyes módszer” a gyakorlatban a polgárok magánügyeibe való *gátlatalan állami beavatkozást* jelentette. Visinszkij mint jogpolitikai célkitűzést fogalmazta meg azt, hogy a bíróság „a polgári ügyek eldöntésénél nem csupán a felek által rendelkezésre bocsátott adatok szem előtt tartásával jár el, ...hanem köteles behatolni az egyes jogviszonyok valódi lényegébe.”⁸⁴ Az anyagi igazság kiderítésében a polgári bíróságot az *ügyészség* is támogatta, amely korlátlan lehetőséget kapott a polgári ügyekbe való beavatkozásra.

- 333 Az anyagi igazság kiderítésének szolgálatába állított tárgyalási elv „szocialista tartalmának” feltárásakor a marxista polgári eljárásjog-tudomány meglehetősen kényes hely-

⁸⁰ Az anyagi igazság fogalmát az ötvenes évek elején lezajlott ideológiai vita után az objektív igazság kifejezés váltotta fel (lásd 101. lábj.)

⁸¹ DURMANOV–KLEINMAN 1949: 54–55. p. ABRAMOV 1952: 46. NÉVAI 1952A: 41. p.

⁸² VISINSZKIJ 1952: 219. p.

⁸³ Vö. LENIN, VLAGYIMIR ILJICS: *Materializmus és empiriokriticismus*. Budapest, 1948, Szikra, 90–138. p. SZTÁLIN, JOSZIF VISSZARIONOVICS: *A dialektikus és a történelmi materializmusról. A leninizmus kérdései*. Budapest, 1952, Szikra. 676–679. p.

zetbe került, mivel az officialitás hasonló méretű előretörésére csak a fasiszta polgári eljárásjogokban volt hasonló példa. A veszélyesnek látszó összehasonlítást csak az ideológiai „nehéztüzérség” bevetésével és *a fogalmak összezavarásával lehetett elhárítani*: „A fináncoligarchiával egybenőtt imperialista állam szerepének fokozódásával egyre több nyomozó elem szövi át a burzsoá tárgyalási elven alapuló polgári eljárást. E fejlődés osztálytartalma nem mindig ismerhető fel könnyen.”⁸⁵ Miközben a fasiszta polgári eljárásjog „magát a tárgyalási elvet is fel akarja számolni”, addig *a szovjet polgári perben a tárgyalási elv* „a felek joga, hogy álláspontjukat a bíróság előtt védelmezzék, hogy igazságukat bebizonyítsák, a feleknek olyan joga, amely egyesítve van a bíróság jogával és kötelességével, hogy megállapítsa az anyagi igazságot az ügyben”.⁸⁶

- 334 A jogirodalom határozott kiállása ellenére akadtak a „szovjet jog elmélete terén mesterkedő kártékony elemek”, akik kétségbe vonták azt, hogy a szovjet per a tárgyalási elven alapul. „Azt állították, hogy a tárgyalási elv csupán a burzsoá bíróságra és perre jellemző. Tagadása annak, hogy a szovjet polgári per jellegét a tárgyalási elv adja meg, nem egyéb, mint kísérlet a szovjet bíróságnak a nyomozó per útjára való térítésére, azaz a szocialista demokratizmusról való lemondásra.” Márpedig a tárgyalási elv a szovjet bíróságon – szögezte le Visinszkij – „egyike a bírósági demokrácia azon elveinek, amely csak ugyanazon vonásoknak és sajátosságoknak a megtestesítője lehet, amelyeket az egész szovjet szocialista demokrácia megtestesít.”⁸⁷

Mivel a nyomozati elv árnya az ötvenes évek elmúltával is rávetődött a szocialista polgári eljárásra, a marxista jogtudomány *továbbra is önigazolásra kényszerült*, miközben furcsa „árnyékbokszolást” folytatott a „burzsoá” jogirodalommal szemben. „A szocialista bíróságnak és ügyészségnek ez az aktivitása azonban egyáltalában nem jelenti a nyomozati elv érvényesülését és nem is korlátozza a felek eljárási jogait, hanem éppen elősegíti azok valóságos érvényesülését. Ezzel szemben a burzsoá állam bíróságainak egyre fokozódó beavatkozása a polgári per menetébe a monopolizáció érdekeit szolgálja, és az imperialista bíraskodás reakciós, antidemokratikus megnyilvánulása.”⁸⁸

⁸⁴ VISINSZKIJ 1952: 247–248. p.

⁸⁵ NÉVAI 1952A: 38. p.

⁸⁶ ABRAMOV 1952: 47. p.

⁸⁷ VISINSZKIJ 1937: 40. p.

⁸⁸ NÉVAI–SZILBEREKY 1974: 95. p. KELLNER 1980: 90–96. p.

3. A bíróság szerepe a polgári per céljának a megvalósításában

- 335 Az igazságszolgáltatás – Lenin sajátosan leegyszerűsítő értelmezésében – történelmi korszakoktól függetlenül mindig úgy jelent meg, mint az államhatalom, illetve az állami elnyomás egyik eszköze. Miközben a burzsoá bíróság „...a valóságban a kizsákmányoltak elnyomásának vak, körmönfont eszköze volt”⁸⁹, addig az új bíróságra „elsősorban a kizsákmányolók elleni harchoz volt szükség, akik igyekeznek visszaállítani uralmukat vagy védelmezni kiváltságaikat”. Ennek megfelelően az 1922. évi orosz bírósági szabályzat a bíróságok legfontosabb feladataként a proletárforradalom eredményeinek a biztosítását és a dolgozók államának a *védelmét* jelölte meg (1. §). ”Ha pedig ehhez arra van szükség, hogy az élösködők és szervezeteik jogait eltiporják, akkor a bíróságaink nem fognak e feladat elől meghátrálni.”– fűzte hozzá harcosan egy Lenin-tanítvány az igazságügyi reformról írott tanulmányában.⁹⁰
- 336 A polgárháborús évek elmúltával megkezdődött a bírósági tevékenység „pacifizálása”. 1924-ben elkészült a Szovjetunió első bírósági szervezeti törvénye, amely az igazságszolgáltatás feladatait árnyaltabban fogalmazta meg és a *jogrend védelme* mellett a dolgozók (és szervezeteik) jogainak a védelméről is említést tett. A szocialista törvényességért folytatott harcot a szovjet bíróságoknak úgy kellett megszervezniük, hogy „valamennyi dolgozó, valamennyi kolhoztag, valamennyi szovjet intézmény biztosítva legyen egyes adminisztrátorok megrögzötten bürokratikus túlkapásai ellen és mindenki meg legyen győződve arról, hogy törvényes jogai és érdekei kellő védelemben részesüljenek.”⁹¹ A sztálini Alkotmányt követő 1938. évi bírósági szervezeti törvény (lásd 311. pont) ezzel szemben ismét *keményebb hangot* ütött meg, amikor az igazságszolgáltatás számára azt írta elő, hogy a Szovjetuniót „mindenféle támadással szemben megvédje” és a szovjet törvények „pontos és hajthatatlan” végrehajtását biztosítsa (2. §).⁹² A korábbinál nagyobb hangsúlyt kapott az állampolgárok nevelése is.⁹³

⁸⁹ LENIN 1952: 26. köt. 480. p.

⁹⁰ KIRILENKO, *Szovjetszkoje Pravo*, 1922, 55. p. Id. MAKLEZOV 1925: 415. p.

⁹¹ KALINYIN, M. I. (*Szovjetszkaja Jusztijicija*, 1934. 13. sz. 2. p.) beszéde a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának tízéves fennállása alkalmából. Szovjetszkaja Jusztijicija.

⁹² A törvény fenyegető hangvételét a jogirodalom is átvette. Kleinman szerint a szovjet bíróságok feladatai mindenekelőtt az osztályellenségek és ügynökeik könyörtelen elnyomása; harc a törvényesség tüzetes keresztülviteléért, a társadalmi, szocialista tulajdon megszilárdításáért s védelméért; harc a

- 337 A Szovjetunió történetének utolsó bírósági szervezeti törvénye alig tíz évvel a teljes összeomlás előtt keletkezett.⁹⁴ Az 1980. évi törvény a bíróság feladatai közül „a szocialista törvényesség és jogrend minden eszközzel történő megszilárdítását” említette az első helyen. Első ízben kaptak védelmet a *szabadságjogok* is, de csak azok, amelyeket a Szovjetunió alkotmánya és törvényei rögzítettek és garantáltak. A bíróságoknak továbbra is a „kommunizmus ügyéhez való hűség szellemében” kellett nevelnie a szovjet állampolgárokat (3. §).⁹⁵
- 338 A szocialista igazságszolgáltatás *általános célkitűzése*ihez képest az 1923. évi polgári eljárási törvénykönyv meglepően kevés konkrét feladatot jelölt meg a bíróság számára. Ezek közül a legfontosabb az volt, hogy a bíróság köteles mindent elkövetni, hogy felderítse a peres felek valódi jogait és egymáshoz való viszonyát (GPK 5. §). Külön célkitűzés hiányában a szovjet jogirodalom – az ötvenes évek elejéig – az *anyagi igazság kiderítését* jelölte meg „a szovjet polgári eljárás legközelebbi céljaként”.⁹⁶ Az igazság kiderítése alapvető feltétele volt annak, hogy a *szocialista törvényességnek megfelelő* jogalkalmazás megvalósuljon.

Az ötvenes évek elején ideológiai vita támadt az igazság fogalma körül. Az anyagi igazság elnevezést tévesnek, a per céljaként való felfogását pedig fogalmilag zavartkeltőnek bélyegezték.⁹⁷ A marxista–leninista ismeretelmélet alapján az igazság objektív jellege került előtérbe, tehát a bíró által felderített tényállásban jelentkező történeti igazság *objektív igazság*. Az anyagi igazság, mint „burzsoá fogalom” rövid időn belül eltűnt a szocialista jogirodalomból.⁹⁸ A vita során az is tisztázódott, hogy a az objektív igazság

szocialista alkotás bomlasztói ellen, s végül harc a dolgozók fegyelmének és önfegyelmének megszilárdításáért. DURMANOV–KLEINMAN 1949: 51. p.

⁹³ A bíróságok nevelő tevékenysége a szovjet igazságszolgáltatás fennállásának hetven éve alatt mindig megkülönböztetett figyelembe részesült. KALINYIN (92. lábj.) szerint: „Az a bíró, aki jól, okosan és pártosan intézi az ügyet, mindig képes is jó hallgatóságot biztosítani. Az emberek jönnek, hogy hallgassák őt, hogy tanuljanak tőle.”

⁹⁴ A Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok bírósági szervezetének alapjairól szóló 1980. évi június 25. napján kelt törvény.

⁹⁵ 1967-ben a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága elvi döntést hozott a bírósági eljárások szervezésének megújításáról, kultúráltságának fokozásáról és a bírósági tevékenység nevelő hatásának a fejlesztéséről.

⁹⁶ ABRAMOV 1952: 5. p.

⁹⁷ A vitát részletesen ismerteti FARKAS 1956:24–27. p.

⁹⁸ Így pl. NÉVAI (1952: 35. p.) még az *anyagi igazság* kifejezést használta, de egy évvel később megjelent művében (In Tanulmánykötet 1953: 17, 27. p.) már az *objektív igazság* érvényesülését hangsúlyozta. Hasonló gyorsasággal reagált a keletnémet jogirodalom is. NIETHAMMER: Prozessuale Mittel zur Feststellung der objektiven Wahrheit im sozialistischen Zivilprozess. *Staat und Recht*, 1954. 315. p.)

kiderítése elsősorban a bizonyítás célja; de az igazság kiderítése nélkül a polgári per céljai sem valósulhatnak meg.

- 339 A Sztálin halála utáni korszak lassú irányváltása a hatvanas években a polgári igazságszolgáltatást is elérte. A szovjet polgári eljárás alapjairól szóló törvény⁹⁹, majd ennek nyomán az 1964. évi orosz eljárási törvény részletesen meghatározta a bíróság feladatait a polgári eljárásban (GPK 2. §). A felsorolás élére „*a polgári ügyek helyes és gyors tárgyalása és eldöntése*” került, amelynek elsősorban a Szovjetunió állami és társadalmi rendjének a védelmét kellett szolgálnia. Csak ezután következett az állampolgárok, valamint az állami és társadalmi szervezetek jogainak és törvényben biztosított érdekeinek a védelme. A bíróság feladatai között szerepelt még a *szocialista törvényesség* megszilárdítása, a jogsértések megelőzése, valamint az *állampolgárok nevelése* a szovjet törvények maradéktalan végrehajtásának és a szocialista együttélési szabályok tiszteletben tartásának szellemében.¹⁰⁰ A polgári peres eljárás céljára nézve a jogirodalom továbbra sem adott határozott választ, az igazságszolgáltatás megvalósítása, a jogvita eldöntése vagy a szocialista törvényesség megvalósítása egyaránt szerepelt a célok között.¹⁰¹ A törvény az általános rendelkezések között az *objektív igazság* kiderítésének a követelményét is megfogalmazta (GPK 14. §), amit Gurvics továbbra is „az igazságszolgáltatás közvetlen céljaként” határozott meg.¹⁰²

1979-ben kisebb jelentőségű változtatások, elsősorban „nyelvi-technikai jellegű módosítások” történtek a GPK szövegében (lásd 316. cím). Ezek egyike volt az, hogy a polgári eljárás során védendő értékek között megjelentek az állampolgárokat megillető

⁹⁹ A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének 1961. december 8-án kelt törvénye a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok polgári eljárása alapjainak a jóváhagyásáról.

¹⁰⁰ A szovjet jog nevelő szerepét DAVID, R. (1977: 150. p.) szinte idillikusnak ábrázolta: „A szovjet bíróságokat iskolának tekintik: az dorgál, bátorít, tanácsot ad, mint gyakran maga a törvény is. A bíróságok összetétele, az általuk követett eljárási szabályok, sőt fennállásuk is a szovjet jog nevelő szerepében lel igazolást. Ha az elítélt nem találna helytállónak az őt büntető ítéletet, vagy ha az ellenfelek nem megbékélve, nem azzal a tudattal távoznának, hogy az ügyükben hozott határozatot a szocialista törvény alapján igazságtalan volt, ez a bíróság szempontjából kudarcot jelentene.” A kiváló francia jogtudós a Szovjetunió megítélését illetően ugyanabba a hibába esett mint számos nyugat-európai értelmiségi a hatvanas hetvenes években. Vö. COURTOIS et al. 2000:9–38. p. HELLER–NYEKRICHS 1996: 510–511. p.

¹⁰¹ „A szocialista eljárásjog tudományának számos képviselője ...túlteszi magát a cél és az alapvető feladatok viszonyán, midőn a polgári eljárás célját egyenesen az eljárás egyik alapfeltételeként (pl. a szocialista törvényesség 'elve' vagy a szocialista törvényesség 'elve' elnevezéssel), illetőleg abba beolvasztva fogalmazza meg. Ismeretes, hogy ezen a nézeten van a szovjet processzualisták többsége.” NÉVAI–SZILBEREKY 1974: 55. p.

szabadságjogok is – a Szovjetunió Alkotmánya és a szovjet törvények által garantált terjedelemben (GPK 2. §).

4. A bírói túlsúly és a felek jogainak a korlátozása

340 A 1923. évi GPK már az alapvető rendelkezések körében egyértelművé tette azt, hogy a *per urának* a bíróságot tekinti. Az 5. § – többször is idézett – rendelkezése szerint a bíróságnak *minden el kellett követnie*, hogy felderítse a peres felek valódi jogait és egymáshoz való viszonyát, valamint *hathatós közreműködést kellett kifejtenie* a bírósághoz forduló dolgozók jogainak és törvényes érdekeinek a megvédése céljából. A 6. § alapján a bíróság *haladéktalanul véget vetett* mindenféle visszaélésnek vagy olyan kérelemnek, amely az eljárás elhúzására vagy elködösítésére irányult. Amennyiben ezek az eszközök nem bizonyultak elegendőnek, a bíróság az ügyész részvételét is kötelezővé tehetette a polgári perben (12. §). Az idézett szabályok egyúttal azokat a kereteket is kijelölték, amelyek között a peres felek „rendelkezési szabadsága” érvényesülhetett.

A posztsztálinista korszakban már nem kellett minduntalan a bíróság *osztályharcos* szerepére utalni. Ezért a polgári eljárásjog újrakodifikálása során a bírói tevékenységgel kapcsolatban mellőzték a kategorikus imperatívuszokat. Az 1964. évi GPK 2. §-a a bíróság feladatainak a megvalósításához (lásd 339. pont) nem rendelt olyan eszközöket, mint az 1923. évi törvény. Az „Alapvető rendelkezések” közé néhány fontos eljárásjogi garancia is belekerült.¹⁰³ Összességében mégis azt mondhatjuk, hogy az új törvény nem csökkentette a bírói túlsúlyt és nem változtatta meg a bíróság és a felek között a húszas években kialakult viszonyt.

Keresetindítás

341 Az 1923. évi GPK általános szabályként fogalmazta meg azt, hogy a bíróság az ügy elbírálásába csak az abban érdekelt fél kérelmére bocsátkozik (2. §). A felek keresetindítási monopóliuma, mint a magánautonómia egyik legfontosabb biztosítója (lásd 43, 131. pont) mégsem érvényesült a szocialista polgári perben, mivel a törvény az anyagi

¹⁰² GURVICS 1965: 48. p.

jogosulton kívül állami szerveknek és társadalmi szervezeteknek, sőt egyes esetekben állampolgároknak is megengedte a perindítást.¹⁰⁴ Ezek közül a legszélesebb jogkörrel az ügyész rendelkezett, aki bármilyen ügyben pert indíthatott, ha azt az állam vagy a dolgozó nép érdekeinek a védelme megkövetelte (lásd 360. pont). A keresetindítási jog *társadalmasítását* Abramov a szocialista tulajdon, valamint az azon alapuló személyi tulajdon megővésével és védelmével magyarázta, amelynek céljából a „bíróshoz fordulásnak a joga egyúttal kötelesség is”.¹⁰⁵ A „szocialista társadalom lényegéből” fakadó kötelesség teljesítése érdekében a szovjet polgári eljárásjog még a „ne procedat iudex ex officio” elvet is áttörte. A bíróság *hivatalból* indíthatta meg az eljárást a tartásdíj behajtására vonatkozó ügyekben (GPK 2-a. §), valamint a szocialista tulajdon fosztogatójának kártérítésre kötelezése iránt, ha a büntetőperben az érintett állami szervek a polgári jogi igényt nem érvényesítették.

- 342 Az 1964. évi GPK – a korábbi szabályozással ellentétben – már formálisan sem mondta ki azt, hogy a bíróság csak az abban érdekelt fél kérelmére bocsátkozik a jogvita elbírálásába. A jogalkotó nem kezelte kivételként azokat az eseteket, amikor a perben *más személy* jogait vagy törvényben biztosított érdekeit kívánták érvényesíteni. A bíróság a polgári eljárást az anyagi jogosult kérelmére, az ügyész indítványára, valamint államigazgatási szervek, szakszervezetek, állami intézmények, vállalatok, kolhozok, szövetkezetek és más társadalmi szervezetek vagy egyes állampolgárok kezdeményezésére egyaránt *megindíthatta* (GPK 4. §.) A szabályozás – feltehetően szándékos – parttalanságára utalt az, hogy a törvénykönyv az ügyésznek adott általános felhatalmazás mellett nem tartalmazta azoknak az eseteknek a pontos felsorolását, amikor az állami szervek,

¹⁰³ Így pl. a bírósághoz fordulás joga (1964. évi GPK 3. §), az anyanyelvhasználat elve (8. §), a bírósági tárgyalás nyilvánossága (9. §).

¹⁰⁴ Így pl. az anya- és csecsemővédelmi szervek, valamint a gyámhatóságok a tartásdíjnak a szülőktől való behajtása iránt (1923. évi GPK 2-a. §); a szakszervezetek a tagjaik érdekében, a munkaviszonyból származó követelések iránt (1922. évi munka törvénykönyve 151. §); az állami szervek, intézmények, kolhozok, szövetkezetek stb. a szocialista tulajdon megővése érdekében indíthattak keresetet. A dolgozók érdekeinek a védelme céljából az illetékes állami szervek vagy társadalmi szervezetek keresetet indíthattak végső szükség hatása alatt kötött nyilvánvalóan hátrányos ügyletek érvénytelenné nyilvánítására (1922. évi polgári törvénykönyv 33. §). Az örökbefogadás érvénytelenítése iránt bárki vagy bármely intézmény keresetet indíthatott, ha ezt a gyermek érdekei megkívánták (1927. évi családjogi törvénykönyv 66. §).

¹⁰⁵ ABRAMOV 1952: 61. p.

társadalmi szervezetek és egyes állampolgárok bírósághoz fordulhattak más személyek jogainak és érdekeinek a védelme céljából.¹⁰⁶

A per tárgya feletti rendelkezés

- 343 A szocialista rendelkezési elv – Abramov értelmezésében – nemcsak a per megindítására, hanem a „bírói jogvédelem terjedelmének és határainak a meghatározására” is kiterjedt.¹⁰⁷ A keresetlevélnek tartalmaznia kellett a felperes *kereseti követelését*, az annak alapjául szolgáló tények (körülmények) és bizonyítékok megjelölésével (1923. évi GPK 76. §, 1964. évi GPK 126. §). A keresetlevélben foglaltak azonban sem a felperest, sem a bíróságot nem kötötték. A felperes az eljárás során *bármikor* megváltoztathatta a keresete alapját vagy tárgyát, a kereseti követelés összegét pedig felemelhette vagy leszállíthatta (1923. évi GPK 2. §, 1964. évi GPK 34. §). A szovjet polgári eljárásjog – „szöges ellentétben a burzsoá perjogi tétellel” – akkor is gondoskodott a felperes érdekeinek a védelméről, ha a bíróság előtt kiderült körülményekből megállapíthatóan a felperes többet követelhetett, mint amennyit a kereseti kérelmében előterjesztett.¹⁰⁸ Ilyenkor a bíróság, feladva a „ne eat iudex ultra petita partium” elvet, *túlléphetett* a kereseti kérelmen. Az 1923. évi GPK 179. §-a szerint ezt csak akkor tehette meg, ha a kereseti követelés mértéke *nem* a felek korábban létrejött megállapodásán alapult vagy nem a törvény (váltó, díjszabás, szerződés stb.) szabta meg azt. Az 1964. évi GPK 195. §-a még ezt a korlátozást is megszüntette, amikor kimondta azt, hogy a bíróság „a körülményektől függően túllépheti a felperes által előterjesztett követelés kereteit, ha erre ez az állami intézmények, vállalatok, kolhozok, s más szövetkezeti és társadalmi szervezetek vagy állampolgárok jogainak és törvényben biztosított érdekeinek a védelmében szükség van”.¹⁰⁹ Ez a rendelkezés összhangban volt az objektív igazság kiderítésének a követelményével, amelyet mindkét kódex úgy fogalmazott meg, hogy a bíróság nem szorítkozhat az elébe

¹⁰⁶ Az 1964. évi GPK 42. §-a lényegében megismételte a 2. § 3. pontjában leírtakat: „A törvényben szabályozott esetekben az államigazgatási szervek, szakszervezetek, állami intézmények, vállalatok, kolhozok és más szövetkezeti és társadalmi szervezetek, illetőleg egyes állampolgárok keresetet indíthatnak más személyek jogainak és törvényben biztosított érdekeinek védelmében.

¹⁰⁷ ABRAMOV 1952: 41. p.

¹⁰⁸ NÉVAI 1952B :266. p.

¹⁰⁹ A többi szocialista ország polgári eljárásjoga nem tette lehetővé azt, hogy a bíróság ilyen mértékben túllépjék a kereseti követelésen. A magyar Pp. – néhány kivételtől eltekintve – egyáltalában nem engedte meg, míg a hatvanas évek elején született csehszlovák és lengyel perrend a törvényben meghatározott feltételekhez kötötte. Vö. SOLT 1965: 234. p.

terjesztett tényanyagokra és nyilatkozatokra, hanem minden szükséges intézkedést meg kell tennie az ügy valóságos körülményeinek, valamint a felek jogainak és kötelezettségeinek a minden oldalra kiterjedő teljes és objektív tisztázása érdekében (1923. évi GPK 5. §, 1964. évi GPK 14. §).

- 344 A szovjet polgári perben az objektív igazság kiderítésének a követelménye a rendelkezési elv fölé kerekedett. Miután a törvény a „valóságos jogvédelmet” kívánt nyújtani, a felek perbeli *rendelkező cselekményeit* is a bíróság ellenőrzése alá helyezte. Az 1923. évi GPK 2. §-a a jogról való lemondás érvényességét a bíróság beleegyezésétől tette függővé, amit a bírósági gyakorlat és a jogirodalom a jogelismerésre és az egyezségkötésre is kiterjesztett. A bíróság hivatalból volt köteles vizsgálni azt, „hogyan ezek a rendelkezések nem ütköznek-e a törvénybe, nem vezetnek-e a törvény megkerülésére, az állam, a másik fél vagy harmadik személyek érdekeinek a sérelmére, nem történnek-e, történnek-e azok megtévesztés, fenyegetés, tévedés stb. hatása alatt. S csak ha meggyőződött arról, hogy a felek szóban lévő rendelkező cselekményei nem viselik magukon az említett jelleget, csak akkor járulhat a bíróság ezekhez hozzá és teheti meg az abból folyó intézkedéseket (pl. megszüntetheti az eljárást). Ellenkező esetben a bíróság ezeket a rendelkező cselekményeket nem veszi figyelembe, hanem az ügyet érdemben elbírálván, határozatot hozni tartozik.”¹¹⁰ A Legfelsőbb Bírósága arra hívta fel a bírák figyelmét, hogy a kisebb jelentőségű polgári jogviták alkalmával ne *gátolják* a feleket az ügynek egyezség kötésével való befejezésében, hanem mindenképpen mozdítsák elő, amennyiben az ilyen egyezség nem sérti nyilvánvalóan a gyöngébb fél érdekeit.¹¹¹ Nagyobb gyanakvás kísérte az alperes részéről történő jogelismerést, mivel „a gyakorlatban olykor előfordulnak esetek, amikor a felek keresetet indítanak a jogellenes céljaik elérésére. Az ilyen kereseteket az alperes elismeri, noha kötelezettsége a valóságban nem áll fenn.”¹¹²

- 345 Az alperes elismerése Visinszkij figyelmét is felkeltette, aki a vádlott beismeréséhez hasonló intézménynek tekintette: „A bíróság abból a kötelezettségéből kiindulva, hogy a GPK 5. §-a értelmében tisztáznia kell a peres felek közötti tényleges viszonyokat, meg-

¹¹⁰ ABRAMOV 1952: 42. p.

¹¹¹ Az OSZFSZK Legfelsőbb Bírósága teljes ülésének 1928. március 5-én kelt határozata.

¹¹² PUCSINSZKIJ 1954: 679. p.

tagadhatja azt, hogy az alperes elismerését ítéletének alapjául vegye és más ítéletet hozhat, mint ami az alperes által tett elismerő nyilatkozatból folynék.”¹¹³ A szovjet irodalom egy része hasonló felfogást képviselt és az alperes elismerését nem rendelkező cselekménynek, hanem „meghatározott tény, illetve jogviszony létezését megerősítő nyilatkozatnak” tekintette, amely csak a bírói ellenőrzés után lehet az ítélet alapja.¹¹⁴

346 Az 1964. évi törvény részletesebben szabályozta a felek rendelkező cselekményeit. A 34. § egyértelművé tette azt, hogy a felek csak a *bíróság jóváhagyásával* rendelkezhetnek a per tárgya felett, a 165. § pedig a rendelkező cselekmények eljárásjogi következményeit is szabályozta. Az új törvény a szocialista rendelkezési elv kiteljesedéséhez nem tartotta szükségesnek a peres felek jogainak a megerősítését, ehelyett – az állami beavatkozásról szóló lenini gondolat jegyében¹¹⁵ – az államigazgatási szerveket, a társadalmi szervezeteket és a dolgozó kollektívákat vonta bele az eljárásba.¹¹⁶

347 A rendelkezési jog társadalmazása a *perorvoslati* eljárásban is érvényesült. Az elsőfokú határozat ellen a felek és az ügyben résztvevő más személyek fellebbezést, az ügyész pedig óvást nyújthatott be.¹¹⁷ A fellebbviteli bíróságot a fellebbezés terjedelme nem kötötte, hivatalból köteles volt a teljes ügyet felülbírálni,¹¹⁸ hogy az „alsóbíróság ítéletének a törvényességét és megalapozottságát ellenőrizze”. Ha a fellebbviteli bíróság azt állapította meg, hogy az ügy elbírálása során *valamelyik fél* eljárási alapjogát lényegesen megsértették, köteles volt az ítéletet hatályon kívül helyezni és az ügyet újabb

¹¹³ VISINSZKIJ 1952: 299–300. p.

¹¹⁴ PUCSINSZKIJ 1954: 687. p. JUGYELSZON 1951: 206. p.

¹¹⁵ A polgári eljárásjog újrakodifikálásának az egyik jelszava az volt, hogy „szélesíteni kell az állam beavatkozását a 'polgári' viszonyokba, a polgári ügyekbe”. (LENIN 1953: 33. köt. 193. p.)

¹¹⁶ A szovjet polgári eljárás alapjairól szóló 1961. évi törvény 36. cikke, majd ennek megfelelően az 1964. évi GPK 183. §-a azt is lehetővé tette, hogy az ügyben *félként nem szereplő* társadalmi szervezetek és a dolgozó kollektívák képviselői részt vehessenek a bírósági tárgyaláson abból a célból, hogy kifejtessék a bíróság előtt az őket megbízó szervezet vagy kollektíva álláspontját a bíróság által tárgyalta ügyben.

¹¹⁷ Az eredetileg (semmisségi) panasznak nevezett perorvoslatról az 1923. évi GPK 235. §, a fellebbezésről 1964. évi GPK 282. §-a rendelkezett.

¹¹⁸ Az 1923. évi GPK 245. §-a úgy rendelkezett, hogy „a felsőbíróság a semmisségi panasz elbírálásánál nincs kötve az abban felsorolt indokokhoz, hanem hivatalból köteles minden esetben felülvizsgálati eljárásban elbírálni az ügyet, mind a megtámadott, mind a meg nem támadott részében és hasonlóképpen azon felek irányban is, akik nem nyújtotta be panaszt.” A szovjet polgári eljárás alapjairól szóló 1961. évi törvény 45. §-a, majd az 1964. évi GPK 294. §-a ugyanezt az elvet fogalmazta meg: „A bíróság nincs kötve a fellebbezés és az óvás indokaihoz és köteles az ügyet egész terjedelmében megvizsgálni”. Vö.: SOLT 1968: 461. p.

elbírálásra visszaadni. Tehát a fellebbezés nemcsak az egyedi jogsérelem orvoslására szolgált, hanem a felülvizsgálati perorvoslat szerepét is betöltötte, és mint ilyen a benyújtásával kikerült a felek rendelkezési jogának a köréből.

A pervezetés

- 348 A bírói túlsúly nemcsak a per tárgya feletti rendelkezésben, hanem a per menetének az irányításában is megnyilvánult. Habár a szocialista rendelkezési elv szerint az eljárás „továbbvitelének” a joga a feleket illette meg, a szovjet polgár per legfőbb jellemzője mégis a *hivatalbóliság* volt, amely a keresetlevél benyújtásától kezdve a végrehajtási eljárás befejezéséig mindvégig érvényesült. A bíróság „aktív és kezdeményező” szerepe messze túlhaladta az *Amtsbetrieb* hagyományos területeit (határidők, kézbesítés stb.), és nemcsak az *alaki*, hanem az *anyagi pervezetés* valamennyi elemét (lásd 57, 135, 139. pont) is magába foglalta.¹¹⁹
- 349 Az *eljárási határidőket*, amennyiben azokat nem a törvény szabta meg, a bíróság állapította meg (1923. évi GPK 53. §). A feleknek nem volt lényeges befolyásuk a határidők alakítására, így közös megegyezéssel nem rövidíthették le vagy nem hosszabbíthatták meg azokat, ugyanakkor a bíróság az általa megállapított határidőt az érdekelt fél kérelmére meghosszabbíthatta (1923. évi GPK 61. §). Az 1964. évi törvény nem változtatott a határidőkre vonatkozó szabályozáson.
- 350 Az *idézés* a bíróság feladata volt, a *kézbesítés* posta, küldönc vagy az illetékes községi szovjet útján történt (1923. évi GPK 66. §). A törvény csak a népbíróság esetében tett kivételt, ahol a peres fél is vállalkozhatott arra, hogy periratot a másik fél részére eljuttatja. Az 1964. évi törvény mind az idézésre, mind a kézbesítésre nézve részletesebb szabályokat tartalmazott, de a hivatalbóliság arányán nem változtatott.¹²⁰
- 351 A *tárgyalás előkészítése* során a szovjet bíróság úgyszólván mindent megtehetett az ügy eldöntésének a meggyorsítása céljából. Az 1923. évi GPK hét pontban sorolta fel azokat az intézkedéseket, amelyeket az *egyesbíró* (lásd 323. pont) is megtehetett a bírósági

¹¹⁹ A szocialista jogirodalom az anyagi és alaki pervezetés megkülönböztetést nem alkalmazta.

tárgyalás előtt.¹²¹ Az osztrák és a német perrendtartásból ismert (lásd 158. pont) előkészítő intézkedéseken túlmenően az egyesbíróknak arra is lehetősége volt, hogy

- a feleket egymás távollétében meghallgassa;
- a felek jelenlétében helyszíni szemlét vagy szakértői bizonyítást fogantatosítson;
- a felek beleegyezésével tanúkat hallgasson ki, vagy a tanúktól írásbeli vallomást szerezzon be;
- az ügy kimenetelében érintett, de az ügybe be nem vont állami szervet vagy társadalmi szervezetet a folyamatban lévő ügyről és a tárgyalás határnapjáról értesítse (1923. évi GPK 80. §).

Az 1964. évi GPK még több lehetőséget adott az egyesbíró kezébe, amikor a felsorolaton kívül arra is feljogosította, hogy „az ügy kellő időben történő, helyes eldöntése” érdekében *döntsön*

- további alperesek és harmadik személyek perbe vonása vagy perbe lépése kérdésében;
- a megfelelő államigazgatási szervnek az eljárásba való bevonásáról;
- társadalmi szervezetek és dolgozói kollektívák képviselőjének a bírósági tárgyaláson való részvételéről (1964. évi GPK 141. §).

A tárgyalás alapos előkészítése nem csupán *lehetőség* volt a szovjet bíróság számára az ügy gyorsabb elbírálása érdekében. A Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának egyik határozata szerint „...az elsőfokú bíróság alapvető kötelessége az ügy körülményeinek minden irányban való kivizsgálása. Ezért a polgári ügyeknek a bírósági tárgyalás előtti előkészítése minden esetben kötelező, kivéve akkor, ha az ügy körülményeinek a tisztázott voltára s a bizonyítékok teljességére tekintettel a bíró az előkészítést feleslegesnek tartja.”¹²²

352 A szovjet bíróság a *tárgyalás vezetése* körében is rendelkezett néhány jellegzetes többlet-jogosultsággal. Így pl. a tartásdíj megfizetése iránti perekben elrendelhetette az

¹²⁰ Az idézést – főszabályként – posta vagy küldönc útján kellett elküldeni, de a bíró az idézés kézbesítését az ügyben résztvevő személyre is rábízhatta, aki köteles volt az idézés másodpéldányát a címzett átvételi elismervényével a bírósághoz visszaküldeni (1964. évi GPK 108. §).

¹²¹ Az 1929-ben beiktatott 80b. § szerint az ügy előzetes előkészítésére vonatkozó cselekmények fogantatosításáról szóló végzést a bíró mint egyesbíró hozza meg az alperes megidézése nélkül, és ez ellen jogorvoslatnak, a semmisségi panasztól függetlenül nincs helye.

¹²² A Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának teljes ülésének 1935. október 29. napján hozott határozata.

indokolatlanul távolmaradó *alperes elővezetését* (1923. évi GPK 101. §, 1964. évi GPK 159. §) A bíróság akkor is elrendelhetette az *áttételt*, ha azt állapította meg, hogy az adott ügyet egy másik bíróság, amelynek illetékességi területén a bizonyítékok túlnyomó része található, gyorsabban és helyesebben fogja elbírálni (1923. évi GPK 103. §, 1964. évi GPK 122. §). E szabály mögött kétségtelenül az ország (és az egyes bíróságok illetékességi területe) *méreteit* szem előtt tartó célszerűség húzódott meg. Nem mondható el ugyanez az 1964. évi GPK 123. §-áról, amely a „bírósági tárgyalás nevelő hatásának lehető legjobb biztosítás céljából” is lehetővé tette az ügy áttételét. Csupán a rend kedvéért jegyezzük meg azt, hogy az OSZFSZK Legfelsőbb Bírósága bármely ügyet elvonhatott a köztársaság bármely bíróságától és azt elsőfokú bírósággént maga tárgyalhatta vagy másik bíróság elé utalhatta (1923. évi GPK 24. §, 1964. évi GPK 116. §). A szovjet jogrendszerben a *törvényes bíró* fogalma ismeretlen volt.

- 353 Az 1964. évi törvény részletesen felsorolta azokat a jogokat, amelyek a tanács elnökét a tárgyalás vezetése során megillették.¹²³ Ez a jogkör nem volt sokkal tágabb annál, mint amit az osztrák (lásd 139–140. pont) vagy a módosított német polgári perrendtartás (lásd 154, 163, 186–187. pont) biztosított a bíró számára. A szovjet bíróság többlet jogosítványai a bizonyítási eljárás során nyilvánultak meg.

A bíróság kitanítási kötelezettsége

- 354 A kitanítási kötelezettség a szovjet polgári eljárásjogban úgy jelent meg, mint a peres felek egyenjogúságának az egyik biztosítéka.¹²⁴ A bíróság köteles volt a hozzá forduló dolgozóknak *aktív segítséget* nyújtani, hogy „a jogban való tájékozatlanság, a fogyatékos iskolázottság és más, ehhez hasonló körülmények ne legyenek a hátrányukra felhasználhatók”. Ennek keretében a bíróság a feleket felvilágosította az eljárási jogaikról és a szükséges alakszerűségekről, s egyben figyelmeztette őket azokra a következményekre, amelyek az eljárási cselekményekhez, illetve ezek elmulasztásához fűződnek (1923. évi GPK 5. §). Habár a törvény szövege csak a felek eljárási jogairól tett említ-

¹²³ Az elnök vezeti a bíróság ülést, biztosítja az ügy összes körülményének, a felek jogainak és kötelezettségeinek teljes, minden oldalra kiterjedő és tárgyilagos tisztázását, valamint a bírósági eljárás nevelő hatását, s kirekeszti a tárgyalásból mindazt, ami nem vonatkozik a tárgyaló ügyre...Az elnök megteszi a szükséges intézkedéseket a bírósági ülés kellő rendjének a biztosítása érdekében (1964. évi GPK 145. §).

¹²⁴ ABRAMOV 1952: 51–52. p.

tést, a jogirodalom szerint a kitanítási kötelezettség a feleket megillető *anyagi jogok* tekintetében is fennállt.¹²⁵ Az ügyvédség iránti bizalmatlanságból fakadóan a bíróság akkor is köteles volt a szükséges felvilágosítást megadni, ha a felet jogi képviselő („a jogvédők kollégiumának a tagja” vagy ügyvéd) képviselte.¹²⁶

A bíróság aktivitása a szovjet polgári eljárásjog újrakodifikálása után sem csökkent. A kitanítási kötelezettség még tágabb megfogalmazást nyert és mint a „jogérvényesítés megsegítésének az elve” jelent meg az 1964. évi GPK 14. §-ában.¹²⁷ A polgári eljárásjog „társadalmasítása” következtében a bíróság nemcsak a feleknek, hanem az „ügyben részt vevő valamennyi személynek” segítséget nyújtott a jogai gyakorlásához.

Az objektív igazság kiderítése – bizonyítás hivatalból

- 355 Az ötvenes évek elejétől kezdve a szovjet polgári per *közvetlen célja* az objektív igazság kiderítése lett, az a követelmény, „melynek erejénél fogva a bíróság köteles megtenni minden intézkedést az ügy és a jogviszonyok mindazon körülményeinek hitelt érdemlő megállapítására, amelyektől függ a törvényes és megalapozott bírósági ítélet meghozatala”¹²⁸ Az új célkitűzés nem állt ellentétben a szovjet polgári eljárásjognak a keletkezésétől fogva hangoztatott azon tételével, hogy a bíróságnak a peres felek *valódi jogai és egymáshoz való viszonya* alapján kell a jogvitát eldöntenie. Ez az igény fejeződött ki az 1923. évi GPK – már többször idézett – 5. §-ában és ez a törekvés lett az alapja a tárgyalási elv szocialista átértelmezésének is (lásd 331. pont).
- 356 Az objektív igazság kiderítésének a biztosítéka az volt, hogy a szovjet bíróság minden korábbi mértéket meghaladóan vett részt a *bizonyításban*. A nyomozati elv – az ideológiai ködösítés ellenére is – lényegesen nagyobb hangsúlyt kapott, mint a tárgyalási elv. Az „Alapvető rendelkezések” között mindkét törvénykönyv arra kötelezte a bíróságot, hogy ne elégedjen meg a felek által előadott tényekkel és bizonyítékokkal, hanem tegyen meg a törvényben előírt minden intézkedést az ügy valóságos körülményeinek a

¹²⁵ NÉVAI 1952: 41. p.

¹²⁶ DAVID 1977:182–183. p.

¹²⁷ A bíróság köteles az ügyben résztvevő személyek számára a jogaikat és kötelezettségeiket megvilágítani, figyelmeztetni őket az eljárási cselekmények fogantatására, illetőleg elmulasztásának következményeire, s segítséget nyújtani az ügyben résztvevő személyeknek jogaik gyakorlásában (1964. évi GPK 14. § 2. bek.)

¹²⁸ GURVICS 1965: 42. p.

kiderítésére (1923. évi GPK 5. §, 1964. évi GPK 14. §). A bizonyítási kötelezettség *elsődlegesen* a feleket terhelte.¹²⁹ akik az ügyben részt vevő más személyekkel együtt terjesztették elő a bizonyítékaikat. Ha a beterjesztett bizonyítékok nem voltak elegendők, a bíróság felhívta a feleket és az ügyben részt vevő személyeket a bizonyítékaik *kiegészítésére* vagy *hivatalból* intézkedett a bizonyítékok beszerzése iránt (1923. évi GPK 118. §, 1964. évi GPK 50. §). *Visinszkij* szerint a szovjet bíróság előtt nem érvényesült „a burzsoá polgári eljárásnak az a szabálya, amely visszatükrözi a burzsoá törvénykezés szigorúan kontradiktórius jellegét: ne procedat iudex ex officio. A szovjet bírósági eljárásban a bíró ezzel szemben ex officio jár el – hivatalból tevékenykedik.¹³⁰ A bíróságot semmi sem korlátozta az ügy kivizsgálásában. Elrendelhetette a felek személyes meghallgatását (1923. évi GPK 99. §, 1964. évi GPK 157.) és a tartásdíj iránti perekben az alperes elővezetését. Megidézte a tanúkat, kijelölte a szakértőket, helyszíni szemlét foganatosított, beszerezte az okiratokat és az egyéb tárgyi bizonyítékokat, gondoskodott a bizonyítékok biztosításáról és a tárgyi bizonyítékok megőrzéséről stb. (1923. évi GPK 118–122. §, 1964. évi GPK 49–78. §).

- 357 A bizonyítással összefüggő eljárási cselekmények jelentős részét nemcsak a tárgyaláson, hanem a tárgyalás előkészítése során is megtehetette (lásd 351. pont). „A bíróságnak ez a tevékeny szerepe biztosítja számára azt a lehetőséget, hogy kikerüljön a felek érdekeivel szemben tanúsított, szűk, jogászai, formális és dogmatikus magatartásnak a keretei közül...A szovjet bíróság ezt a kötelességét teljesítve reális lehetőséget nyer arra, hogy az ügyet ne csupán a felek által bizonyítékként a bíróság elé terjesztett adatok, hanem az ügy összes körülményei alapján döntse el, miközben megvizsgálás alá von olyan anyagot is, amely nemritkán ismeretlen marad vagy elérhetetlen az érdekelt fél számára.”¹³¹

¹²⁹ Az 193. évi GPK 118. §-a és a 1964. évi GPK 50. §-a egybehangzóan úgy rendelkezett, hogy „mind-egyik fél köteles bizonyítani azokat a körülményeket, amelyekre követeléseinek és kifogásainak meg-alapozásaként hivatkozik”.

¹³⁰ A szocialista tárgyalási elv körül kialakult *kultusz* (lásd 355–357. pont) nem tette lehetővé azt, hogy a jogirodalom reálisan értékelje a bíróság szerepét a bizonyítási eljárásban. A leggyakrabban hangoztatott tétel az volt, hogy „a szovjet polgári perben a tárgyalási elv a felek és a bíróság kezdeményező és aktív perbeli tevékenységének egybefonódása abból a célból, hogy a bíróság a törvényes és megalapozott ítéletet hozzon” Vö. ABRAMOV 1952: 47. p. NÉVAI 1952A: 40–41. p.

¹³¹ VISINSZKIJ 1952: 277. p.

5. Az ügyészi felügyelet a polgári jogvitákban

- 358 Az 1922-ben felállított szovjet ügyészség polgári eljárásbeli feladatai hetven éven keresztül alig változtak. A polgári jogvitákba való korlátlan állami beavatkozás igénye a szovjet rendszer lényegéből fakadt és erre az 1923. évi polgári eljárási törvénykönyvben kirajzolt *ügyészi szerepkör* a legalkalmasabb eszköznek bizonyult. Az ügyészség szervezete és feladatai változhattak,¹³² de az ügyész polgári perbeli részvételének tartalma és formája állandó maradt, követendő mintául szolgálva a többi szocialista ország számára is.¹³³
- 359 A szovjet ügyészség „keresztlevele” Lenintől származott, aki a Politikai Bizottsághoz címelve kifejtette azt, hogy „az ügyész csak egy dolgot jogosult és köteles csinálni: arra kell törekednie, hogy az egész köztársaságban a törvényesség valóban egységes értelmezést érjen el, tekintet nélkül bármilyen helyi különbségre, és bármilyen helyi befolyás ellenére. Az ügyész egyedüli joga és kötelessége, hogy az ügyet a bíróság döntése elé vigye”.¹³⁴ A törvényességet őrző ügyész köré a harmincas évektől kezdve egy uniformizált, centralizált és hierarchikus szervezet fonódott, amelynek vezetője, a Szovjetunió ügyésze, a törvények betartása feletti „legfőbb felügyeletet” gyakorolta.

Az ügyész részvétel a polgári jogvitákban

¹³² MEDER (1971: 205–212) a szovjet ügyészség kialakulásának a történetét négy szakaszra osztotta fel. 1917 és 1922 között az 1. sz. bírósági dekrétummal felszámolt cári ügyészség helyett a Vádlók Kollégiuma működött. A kollegialitás és a decentralizáció elvén működő testület tagjai választójoggal rendelkező polgárok voltak. Ezzel szemben az 1922. évi ügyészségi törvény már egy centralizált szervezetet hozott létre, amelyet az igazságügyi népbiztos alá rendelt. Az új szervezet a felépítésében és a hatáskörében is sok hasonlatosságot mutatott a cári ügyészséggel. Az 1924-ig tartó második szakaszban kiépült a tagköztársaságok ügyészsége. 1924 és 1933 között létrejött a szövetséges köztársaságok ügyészsége is, de egyelőre még korlátozott hatáskörrel. A harmadik szakaszt a Szovjetunió Ügyészségének létrehozásáról szóló 1933. évi törvény zárta le. A negyedik szakaszban, 1933 és 1936 között fokozatos felszámolták a tagköztársaságok ügyészségeinek az önállóságát. Az 1936. évi Alkotmány egy rendkívül centralizált és hierarchikus szervezet hozott létre, amely az összes ügyészt és ügyességet a Szovjetunió ügyésze alá rendelte (113–117. cikk). A szovjet ügyészség „célkeresztjébe” kerülő csoportok és jelenségek köre a konkrét társadalmi-politikai helyzetnek megfelelően változott. Az ügyészség működésére jellemző kampányok rövid áttekintését adja FLECK 2001: 151–155. p.

¹³³ Vö.: KAREV 1950: 97–119. p. NAGY LAJOS: A Román Népköztársaság új ügyészi szervezete. *Jogtudományi Közöny*, IX. évf. (1954) 12. p. NÉVAI 1956: 169–219. p. SZILBEREKY 1961: LÉVAI: 1978. Az 1945–1978 közötti korszak vonatkozó hazai és külföldi jogirodalmáról teljes körű áttekintést ad: NÉVAI 1977: 140–158. p.

¹³⁴ LENIN, VLAGYIMIR ILJICS 1963–1980: *Összes Művei*. 1–55. köt. Budapest, 45. köt. 198. p.

- 360 Az ügyész perbeli részvétele nem volt kötelező, az az ügyész vagy a bíróság mérlegelésétől függött. Az 1923. évi GPK 2. §-a alapján az ügyész jogosult volt a keresetet megindítani vagy az ügybe a per bármely szakaszában belépni, ha, *véleménye szerint*, az állam vagy a dolgozó tömegek érdekeinek a védelme ezt megkövetelte. A formális megfogalmazáshoz nem kapcsolódtak az ügyészi fellépés anyagi jogi előfeltételei meghatározó jogszabályok.¹³⁵ Az ügyész akkor is a „dolgozó tömegek érdekeit” védte, amikor *egy dolgozó érdekében* lépett fel, amennyiben az adott ügy helyes eldöntése „a törvény, a párt és a kormány politikája szempontjából a dolgozók általános érdekeinek a jellegét öltötte fel”. Még a gyermektartási követelésnek is *politikai jelentősége* volt, hiszen az apa vonakodása a tartásdíj fizetésétől megakadályozta „a párt és kormány politikájának a megvalósítását a gyermekek érdekeinek a megóvása kérdésében”.¹³⁶ Az ügyész az igazságszolgáltatás *politikai tényezője* volt, akinek nemcsak ismernie, hanem értenie is kellett a párt és a kormány politikáját, azért, „hogyan a működése a polgári per területén helyes legyen.”¹³⁷ A bíróság és az ügyészség között sajátos *mellérendeltség* érvényesült. A bíróság nem ellenőrizhette az ügyészt és nem vizsgálhatta meg a perbeli részvételének a megalapozottságát. Ez az elv fordítva is érvényesült: ha a bíróság az ügyész perbeli részvételét szükségesnek ítélte, az ügyész a GPK 12. §-a alapján köteles volt a perbe belépni. Más esetben a bíróság csak tájékoztatta az ügyészséget a belépés lehetőségéről. Ezt történt akkor, ha a bíróság azt állapította meg, hogy az ügy kimenetelében olyan állami intézmény vagy vállalat, szövetkezet vagy társadalmi szervezet *érdekel*, amelyet a perbe nem vontak be. Ilyen esetben a bíróság a folyamatban lévő ügyről nemcsak az érintett szervet vagy szervezetet, hanem az ügyészséget is értesítette (GPK 80. és 172. §).
- 361 Az 1964. évi GPK az ügyészre vonatkozó szabályokat áttekinthetőbbé tette, de azok tartalmán lényegesen nem változtatott. Továbbra is fennmaradt az ügyészi tevékenység *felügyeleti jellege*, amelynek általános elvei a kódex élére kerültek. A 12. § szerint az ügyész a polgári eljárás bármely szakaszában köteles volt a törvényben előírt intézkedé-

¹³⁵ MAURACH 1928: 722–723. p.

¹³⁶ ABRAMOV 1952: 122. p.

¹³⁷ A sztálini korszak elmúltával a szovjet ügyészség visszafogottabbá vált a keresetindítást illetően. A Szovjetunió legfőbb ügyésznek 1955. évi rendelete ugyanis azt írta elő, hogy az ügyész a GPK 2. §-a alapján, az ott írt feltételek mellett is, csak akkor indítson pert, amikor a felek valamely komoly okból erre maguk nem képesek és amikor a kereset indítását az állam, a kolhozok, vagy a szovjet polgárok

seket kellő időben megtenni a törvénysértés kiküszöbölésére, tekintet nélkül arra, hogy ki követte el azt. A 41. § alapján az ügyész polgári perbeli részvétele (keresetindítás vagy fellépés) akkor volt *kötelező*, ha azt a törvény előírta, vagy a bíróság szükségesnek tartotta. Erről a bíróság a tárgyalás előkészítése során döntött (141. §).

Az ügyész jogállása

- 362 A polgári perben résztvevő ügyész jogállásáról a szovjet jogirodalomban megoszlottak a vélemények. Jugyelszon az *állam képviselőjét* látta benne, Sztrogovics *különleges jogállású* peres félnek nevezte, Visinszkij pedig – legalábbis a bizonyítás szempontjából – a felekkel azonos jogállásúnak tartotta.¹³⁸ Kleinmann az ügyész és a peres fél helyzete között csak annyi különbséget látott, hogy „a per tárgyat vagy az állam javára vagy annak a félnek a javára lehet odaítélni, akinek érdekeit az ügyész védi”.¹³⁹

A leegyszerűsítő felfogásokkal szemben Abramov egy árnyaltabb, az ügyész perbeli részvételétől függő megközelítést alkalmazott: Ha az *ügyész indítja meg a pert*, akkor félként szerepel, mivel „a felperesre megállapított perbeli jogokkal rendelkezik és a félre vonatkozó perbeli kötelezettségek terhelik”. Ennek ellenére az ügyész „nem alanya a vitás polgári jogviszonynak, nincsen joga rendelkezni a per tárgyat képező anyagi jog felett, nem terjednek ki rá az ítélet anyagi jogi hatásai és nem viseli a perköltséget.” Ha az *ügyész az érdekelt személy által már megindított perbe lép be*, akkor a felek perbeli jogaival nem rendelkezik. Az ügyész „kizárólag a törvény nevében lép fel, annak ellenére, hogy a konkrét ügyben valamelyik fél érdekeit védelmezi”. Az ügyészt ebben az esetben sem köti a felek akarata, de perbeli eszközök hiányában „csak a következtetéseit vagy a véleményét terjesztheti a bíróság elé arról, hogyan kell a felek közötti jogvitát eldönteni”.¹⁴⁰

- 363 Az ügyész tanulmányozhatta a per iratait, bizonyítási indítványokat tehetett, jelen lehetett a bizonyítási cselekményeknél, kérelmeket terjeszthetett elő, véleményt nyilváníthatott az ügy érdemében, valamint a törvényben meghatározott egyéb eljárási cse-

lényeges érdekeinek és jogainak védelme teszi szükségessé. (A rendelet mindazonáltal „A polgári perek bírói gyakorlatának törvényessége feletti ügyész felügyelet fokozásáról” címet viselte.)

¹³⁸ JUGYELSZON 1951: 120–125. p. SZTROGOVICS, M. SZ: A törvénykezési jog rendszere. *Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo*. 1939. 3. sz. 66–67. p. VISINSZKIJ 1952: 277. p.

¹³⁹ DURMANOV–KLEINMANN 1949: 61. p.

lekményeket is végezhetett. A tárgyaláson az ügyész a peres felek részéről elhangzott perbeszédék után szólalhatott fel, illetve ilyenkor nyilatkozhatott az ügy érdemében (1964. évi GPK 41.§, 185. § és 187. §)

Az elsőfokú bíróság törvénysértő vagy megalapozatlan ítéletét az ügyész akkor is megóvhatta, ha nem vett részt az eljárásban (1964. évi GPK 282. §). A semmisségi óvás nyilvános tárgyalásán az ügyész elsőként, a feleket megelőzve szólalhatott fel. Ha az ügyész nem nyújtott be óvást, a semmisségi eljárás során írásban vagy szóban indítványt tehetett (1923. évi GPK 244. §).¹⁴¹ A jogerős ítélet ellen az ügyész „újonnan kiderült körülmények alapján” felülvizsgálatot (tkp. perújítást) indítványozhatott, amelyet – a körülmények jellegétől függően – az ügy érdemében eljáró bíróságnál vagy a kerületi bíróságnál kellett benyújtani (1923. évi GPK 252. §) A végrehajtási eljárásban az ügyész nemcsak a törvényességi felügyeletet látta el,¹⁴² hanem egyes esetekben a végrehajtást is megindíthatta (1923. évi GPK 256. §).

Abramov az ügyész polgári perbeli jogállást elemezve arra a következtetésre jutott, hogy „mindig megmarad annak a szervnek, amely a törvényesség felett felügyeletet gyakorol”. Bárkinek a jogait sértették meg, (legyen az peres fél, tanú vagy szakértő) az ügyész köteles ezeknek a jogoknak védelmében fellépni és a bíróság előtt a megfelelő indítványokat megtenni. Az ügyész, függetlenül attól, hogy a per kezdetén milyen álláspontot foglalt el, köteles az álláspontját megváltoztatni (pl. a keresettől elállni), ha úgy követelik meg az eljárás során kiderített körülmények. Az ügyésznek mindig annak a félnek az oldalán kell állnia, akinek az oldalán van a törvény.¹⁴³

Jogerős bírósági ítéletek felügyeleti felülvizsgálata

- 364 A polgári jogviták feletti ügyészi felügyelet leghatékonyabb eszköze, a *törvényességi óvás*¹⁴⁴ nem sokkal a forradalom után bukkant fel a szovjet polgári eljárásjogban. A jogintézmény bevezetése nem köthető csupán egyetlen jogforráshoz; 1918 és 1938 között jogszabályok sora módosította és alakította, mígnem elérte a totális diktatúrának

¹⁴⁰ ABRAMOV 1952: 125–126. p.

¹⁴¹ MAURACH 1928: 732–733. p.

¹⁴² A bírósági végrehajtó és más, a bírói ítéletek végrehajtására hivatott szerv (pl. községi szovjet) intézkedéseit az ügyész óvással támadhatta meg a népbíróság előtt (1923. évi GPK 270. §).

¹⁴³ ABRAMOV 1952: 126. p.

leginkább megfelelő formát.¹⁴⁵ A jogintézmény átpolitizáltságára vallott az, hogy a szabályait már a Sztálin halálát követő évben módosították és a húszas évek végén kialakult decentralizált modellhez tértek vissza.¹⁴⁶

- 365 A jogintézmény lényege *a jogerő feloldásában*, vagyis a jogerős bírósági határozattal eldöntött ügyek újbóli felülvizsgálatában állt.¹⁴⁷ A szocialista jogrendszerre legnagyobb hatást gyakorló 1938. évi modell szerint a törvényességi óvást a kiemelkedő jelentőségére tekintettel csak a "bírói-ügyészi szervek" legmagasabb rangú vezetői kezdeményezhették, az eljárás lefolytatása pedig a Legfelsőbb Bíróság hatáskörébe tartozott. A törvényességi felülvizsgálat működési mechanizmusa három, egymástól jól elkülöníthető szakaszra volt bontható: 1. A legfőbb ügyész és a Legfelsőbb Bíróság elnöke bármely bíróságtól, bármely jogerős ítélettel vagy végzéssel befejezett ügyet magához kérethe-

¹⁴⁴ Szövegű fordításban: felügyeleti felülvizsgálat (nadzor), illetve *felügyeleti óvás*. Vö. NÉVAI 1952: 115–117. p.

¹⁴⁵ A törvényességi óvás szabályozásának történetében – a hatalom igényeinek megfelelően – a centralizált és decentralizált modell váltogatta egymást. 1918-ban az Igazságügyi Népbiztosság keretén belül indult meg a jogerős bírósági határozatok felülvizsgálata. Az 1923–1926 közötti centralizált modellben csak a Köztársaság Ügyésze emelhetett óvást, amelyet az OSZFSZK Legfelsőbb Bírósága bírált el. 1929-ben az Igazságügyi Népbiztost, a Legfelsőbb Bíróság elnökét, majd a kerületi (megyei) ügyészeket és a kerületi (megyei) bíróságok elnökeit is felruházták a törvényességi óvás emelésének a jogával (GPK 254a. §). 1930-tól kezdve az óvása megtámadott ügyet a kerületi (megyei) bíróságok polgári semmítő tanácsa, illetve a kerületi (megyei) bíróság teljes ülése bírálta felül. A Legfelsőbb Bíróság akkor járt el, ha az ügyben az Igazságügyi Népbiztos, a Köztársaság Ügyésze vagy a Legfelsőbb Bíróság elnöke emelt óvást, vagy általános értelmezést igénylő elvi kérdés merült fel (GPK 254b. §). A jogintézmény *decentralizálása*, amely a törvényességi óvásnak rendkívüli perorvoslat jellegét adhatt volna, beleütközött a központosító törekvésekbe, ennél fogva az 1938. évi szovjet bírósági szervezeti törvény 16. §-a korlátozta a felügyeleti óvás benyújtására jogosultak körét. A módosított szabályozás szerint a jogerőre emelkedett bírósági ítéletek és végzések ellen csupán a Szovjetunió Ügyésze, vagy a szövetségi köztársaság ügyésze, a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának elnöke és a szövetségi köztársaság Legfelsőbb Bíróságának elnöke nyújthatott be óvást.

¹⁴⁶ 1954-ben megszüntették a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága elnökének, illetve (legfőbb) ügyészének kizárólagos jogát a bírói ítéletek felügyeleti felülvizsgálatára. A szövetségi és az autonóm köztársaságok legfelsőbb bíróságainál, valamint a határterületi, a területi és az autonóm területi bíróságoknál *elnökségi tanácsokat* hoztak létre a jogerős bírói ítéletek ellen benyújtott felügyeleti óvások elbírálására. Az 1955. évi ügyészégi törvény szerint a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának az elnöke és a Szovjetunió ügyésze valamennyi bíróság elnökségéhez felügyeleti óvást nyújthatott be. Rajtuk kívül a szövetségi és az autonóm köztársaságok legfelsőbb bíróságának elnökei és ügyészei, valamint a határterületi, a területi és az autonóm területi bíróságok elnökei és ügyészei is felügyeleti óvást nyújthattak be a megfelelő szintű bíróság elnökségéhez. Az 1977. évi Alkotmányt követő törvények a Szovjetunió ügyészégéről és a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságáról tovább szélesítették a felügyeleti óvás nyújtására jogosult személyek körét. (Vö. a Szovjetunió ügyészégéről szóló 1979. november 30.-i törvény 35. cikk.)

¹⁴⁷ A jogerő feloldásának a szükségességét Abramov azzal indokolta, hogy „a szocialista jogfelfogás szerint az olyan bírói ítélet vagy bírói határozat, amely az állam vagy a dolgozók érdekeit nyilvánvalóan sérti, nem maradhat hatályban. Ezért merült fel olyan jogintézmény szükségessége, amelyik

tett és az ügyben hozott jogerős határozat végrehajtását felfüggeszthette. 2. Ha a felülvizsgálat során „a hatályban lévő törvények felettébb lényeges megsértése, vagy a Munkás-paraszt állam, vagy a dolgozó tömegek érdekeinek nyilvánvaló megsértése derült ki”, akkor a legfőbb ügyész vagy a Legfelsőbb Bíróság elnöke törvényességi óvást emelhetett. 3. A törvényességi óvás elbírálása során a Legfelsőbb Bíróság a megtámadott határozatot hatályon kívül helyezhette, hatályában fenntarthatta vagy megváltoztathatta. A megismételt eljárásban hozott új vagy a megváltoztatott határozat hatálya, amennyiben az óvást a törvényben meghatározott határidőn belül nyújtották be, a felekre is kiterjedt.

- 366 A törvényességi óvás a szocialista polgári eljárásjog egyik legellentmondásosabb intézménye volt. A jogirodalom hetven év alatt sem tudta a jellegét megnyugtató módon tisztázni.¹⁴⁸ Perorvoslatnak azért nem minősíthette, mert a benyújtására a peres felek nem voltak jogosultak. Tisztán felügyeleti intézménynek sem tekinthette, mivel a törvényességi óvás folytán hozott határozat hatálya bizonyos esetben a felekre is kiterjedt. Céljai közül az egységes szocialista törvényesség biztosítása és az egyén jogainak hatóság védelme nem feltétlenül esett egybe. Sajátos önellentmondást hordozott az is, hogy a Legfelsőbb Bíróság elnöke által megemelt óvást a Legfelsőbb Bíróság egyik tanácsa bírálta felül.
- 367 Ám a legnagyobb paradoxon magának a törvényességi óvásnak a *létezésében* rejlett. A polgári bírósági eljárás feletti *ügyési felügyelet*, mint a polgári jogvitákba való korlátlan állami beavatkozás eszköze, a bírói függetlenséget éppúgy illuzórikussá tette, mint a felek rendelkezési jogát. A felügyelet és beavatkozás igénye nemcsak a sztálini diktatúrához kötődött, hanem magához a szocialista államszervezethez és jogfelfogáshoz. Ezzel magyarázható az, hogy a bíróságok feletti ügyész felügyeletre és a törvényességi

anélkül, hogy növelné a bírói perorvoslati fokok számát, lehetőséget nyújt a bírósági határozat hatályon kívül helyezésére, akkor is, ha az már jogerőre emelkedett.” Id. SZILBEREKY 1961. 146. p.

¹⁴⁸ A törvényesség óvást SZILBEREKY (1961: 152. p.) a „hivatalból való felülvizsgálat sajátos, szocialista eljárásjogi intézményének”, harminc évvel később (1992: 2. köt. 207. p.) „a polgári eljárás sajátos intézményének” nevezte. NÉMETH (1975: 61. p.) a törvényességi óvást nem tekintette perorvoslatnak, de nem zárta ki azt, hogy „eshetőlegesen – attól függően, hogy kiterjed-e a hatálya a felekre vagy sem – célozhatja az egyéni jogok védelmét, orvosolhatja a feleket ért egyéni, alanyi jogsérelmet”. Ez a kettség mindvégig megmaradt a törvényességi óvás jellegének a megítélésénél. WELLMANN (1985: 137. p.) szerint a törvényességi óvás mint jogintézmény nem minősíthető perorvoslatnak, pontosabban

óvásra vonatkozó szabályokat a Szovjetunió polgári eljárásnak alapjairól szóló 1961. évi törvény és az OSZFSZK 1964. évi polgári eljárási törvénykönyve, majd a Szovjetunió 1977. évi Alkotmányát követően az 1979. évi szovjet ügyészségi és 1980. évi szovjet bírósági szervezeti törvény is átvette.¹⁴⁹

jogorvoslatnak. „Ugyanakkor egyedi előfordulásait nézve a törvényességi óvás a legtöbb esetben per-orvoslatnak tekinthető.”

¹⁴⁹ Az 1979. évi szovjet ügyészségi törvény 34. cikke szerint ha az ügyész azt állapítja meg, hogy a bíróság határozata, ítélete, végzése vagy intézkedése törvénysértő és megalapozatlan, felügyeleti óvást terjeszt elő, vagy ha ez meghaladja a hatáskörének a kereteit, óvás előterjesztése érdekében előterjesztéssel fordul a felettes ügyészhez. Az 1980. évi szovjet bírósági szervezeti törvény 15. cikke szerint a Szovjetunió legfőbb ügyésze és a neki alárendelt ügyészek a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok jogszabályaiban meghatározott alapon és rendben felügyeletet gyakorolnak a törvények megtartása felett az ügyek bírósági elbírálásánál.

IX. FEJEZET

MAGYAR KERESZTÚT A XX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN – AZ 1952. ÉVI MAGYAR POLGÁRI PERRENDTARTÁS

1. Az eredeti törvény

368 Alig ért véget a második világháború, Magyarországon máris megkezdődött az igazságszolgáltatás átalakítása. Az első intézkedéseket még a háborús károk enyhítésének szükségességéből és a gazdasági helyzetből adódó *célszerűség*,¹ valamint a magyar társadalom demokratikus átalakításának az igénye hatotta át.² Ezzel szemben a kommunista hatalomátvétel utáni átalakítások valódi célja az volt, hogy a régi magyar igazságszolgáltatást a szovjet mintára szervezett bíróságokkal és ügyészségekkel (lásd 309–312. pont), valamint a „szovjet szocialista jogalkotás és jogtudomány tapasztalatain alapuló” anyagi és eljárási szabályokkal váltsák fel.

369 Az új bírósági szervezet kereteit és alapvető elveit – a sztálini alaptörvény szellemében – az 1949. évi Alkotmány VI. fejezete (36–41. §) határozta meg. A négyszintű bírósági szervezet még fennmaradhatott, de a korábbi különbíróságok (Közigazgatási Bíróság, Szabadalmi Bíróság) megszűntek. Általánossá vált a társasbíráskodás, a bíróságok hivatásos bírákból és népi ülnökökből alakított tanácsokban ítéleztek. A járásbírótól kezdve a Legfelsőbb Bíróság elnökéig valamennyi bírói tisztet *választás* útján töltötték be; a határozott időre választott bírák beszámolásra kötelezettek és visszahívhatók voltak. A Legfelsőbb Bíróság elvi irányítást gyakorolt „az összes bíróságok bírói működése és ítélezése tekintetében”. A bíróságok feladatait az Alkotmány 41. §-a úgy foglalta ösz-

¹ A korszak jogalkotását részletesen elemzi: NÉVAI 1979: 184–192. p. NÉMETH 1985A: 284–286. p.

² Az állampolgári jogegyenlőség megvalósítása érdekében az 1946. évi IV. törvény megszüntette a Főudvarnagyi Bíróságot, és kimondta azt, hogy az eléje tartozó ügyekben az általános hatásköri és illetékességi szabályokat kell alkalmazni. A 10 160/1945. (X. 31.) ME. rendelet – ideiglenes jelleggel – felmentést adott a járásbírói eljárásban kötelező ügyvédi képviseléstől (1911. évi Pp. 94. §), ha a bíróság székhelyén vagy területén gyakorló ügyvéd nem működött, vagy az ott működő ügyvédek csekély száma miatt – figyelemmel a közlekedési nehézségekre is – a kötelező ügyvédi képviselést a félre nézve méltánytalanul súlyos terhet jelentett volna.

szé, hogy „büntetik a dolgozó nép ellenségeit, védik és biztosítják a népi demokrácia állami, gazdasági és társadalmi rendjét, intézményeit, a dolgozók jogait, nevelik a dolgozókat a szocialista társadalmi együttélés szabályainak megtartására”.³

370 Egy évvel később az 1950. évi IV. törvény az Alkotmány módosításával jelt adott az igazságügyi szervezet átalakítására. Az ún. felsőbbbíróságok⁴ kiiktatása a miniszteri indoklás szerint azt a célt szolgálta, hogy „az igazságügyi apparátusunkat szervezetileg összhangba hozzuk a tanácsrendszerrel és ezzel megteremtsük a tanácsok és az igazságszolgáltatás együttműködésének szervezeti előfeltételeit.” Mivel a tanácsrendszer a felsőbbbíróságoknak megfelelő területi egységet, illetőleg tanácsot nem ismert, e – nem kifejezetten montesquieu-i – cél megvalósítása érdekében megszüntették a még működő öt felsőbbbíróságot és az öt főállamügyészséget is. A hatásköri szabályokat és a fellebbviteli eljárást az 1950. évi 46. törvényerejű rendelet *hozzáigazította* a háromszintűre zsugorított bírósági szervezethez. 1951-től kezdve a járásbíróságok lettek az általános hatáskörű elsőfokú bíróságok, bár a személyi állapottal kapcsolatos perek továbbra is a megyei bíróságok hatáskörében maradtak. A felsőbbbíróságok hatáskörébe tartozó polgári peres és nemperes ügyeket a megyei bíróságok vették át. A háromszintű bírósági szervezetre tekintettel a perorvoslati lehetőségeket is csökkenteni kellett. A törvényerejű rendelet általános érvennyel mondta ki, hogy *másodfokú bírói határozat ellen* további fellebbvitelnek (fellebbezés, felfolyamodás, felülvizsgálat) sem a peres, sem a nemperes eljárásban nincs helye.

371 1949 és 1952 között még számos olyan rendelkezés született, amelyek „a későbbi szocialista magyar polgári perjog egyes intézményeinek kialakulását segítették elő, illetve valósították meg”.⁵ Az 1949-ben bevezetett *közérdekű kifogást az Igazságügy Minisztérium Jogügyi Hivatala* bármely polgári ügyben hozott jogerős vagy nem jogerős határozat ellen benyújthatta, ha a megtámadott határozat olyan jogszabályon vagy a jogszabály olyan értelmezésén alapult, amely ellentétben állt a magyar népi demokrácia

³ Az 1949. évi Alkotmánynak a bírói szervezetre vonatkozó VI. fejezetét (36–41. §) az 1972. évi alkotmánymódosítás során *átszámolták* (V. fejezet, 45–50. §) és a tartalmát is *megváltoztatták*.

⁴ A korábbi ítélőtáblák *felsőbíróságok* elnevezéssel szerepeltek az Alkotmány eredeti szövegében (1949:XX. tv. 36. § és 39. §).

⁵ NÉMETH 1985A: 286. p.

alapvető elveivel.⁶ A közérdekű kifogásról a Kúria külön tanácsa, majd a Legfelsőbb Bíróságának Elvi Tanácsa döntött. A jogintézményt hamarosan „továbbfejlesztették” és 1950-ben – a büntető eljárás mintájára – polgári ügyekben is bevezették *a törvényesség érdekében használható perorvoslatot*, a törvényességi óvás elődjét.⁷ 1950-ben tovább szélesítették az ügyvédkényszeren ütött rést,⁸ amikor a járásbíróság, illetve a megyei bíróság hatáskörébe tartozó *egyes perekben* megszüntették az ügyvédkényszert.⁹

- 372 Az Alkotmány által biztosított elvi irányítás körében a Legfelsőbb Bíróság több olyan határozatot hozott, melyek „jelentős hatást gyakoroltak a polgári eljárási jog fejlődésére a Pp. megalkotása előtti időben. Közös tendenciája ezeknek a határozatoknak az akkor még érvényben volt 1911. évi I. törvény sokszor még megmutatkozó *formalizmusának* kiküszöbölése, lefaragása, a burzsoá eredetű törvény alkalmazásának a megkönnyítése a népi demokrácia viszonyai közepette.” Így pl. az Elvi Tanács kimondta azt, hogy a bíróság az egyezséget abból a szempontból is köteles megvizsgálni, hogy az egyik fél sérelmével nem szolgált-e a másik fél indokolatlan előnyére, nem sérti-e a felek vagy egyikük méltányos érdekét és általában az „anyagi igazságot”.¹⁰ Ez a határozat – fél évvel az új Pp. hatályba lépése előtt – már a *szocialista rendelkezési elv* (lásd 327–328, 343. pont) alkalmazására hívta fel a bíróságokat.

A törvény keletkezése

- 373 Amíg az 1911. évi Pp. megszületését „egy emberöltőt meghaladó bíbelődés” előzte meg (lásd 192–199. pont), addig a szocialista polgári perrendtartás alig néhány hónap lefor-

⁶ 4071/1949. (VI. 4.) Korm. rendelet.

⁷ A 210/1950. (VIII. 20.) MT rendelettel bevezetett perorvoslatot a bíróság polgári peres vagy nemperes vagyoni jogi ügyben hozott, az eljárást befejező vagy felfüggesztő *jogerős határozata* ellen lehetett igénybe venni, ha a határozat jogszabályt sértett. A perorvoslati kérelmet az Igazságügyi Minisztérium Jogügyi Hivatala a határozat jogerőre emelkedésétől számított hat hónapon belül terjeszthette elő. A kérelem tárgyában a Legfelsőbb Bíróság Elvi Tanácsa határozott.

⁸ Lásd 2. lábj.

⁹ A 41 000/1950. (VI. 15.) IM rendelet a kiskorú elhelyezése, tartása és átadása; a szülő, nagyszülő hasznélvezeti jogának a kiskorú érdekében való korlátozása, valamint a gyermek jövedelmének a szülő vagy a szülő hitelezője javára való igénybevétele iránti, *járásbírói hatáskörbe tartozó perekben* megszüntette a kötelező ügyvédi képviselést. A 49 200/1950. (VII. 28.) IM rendelet a szülői hatalom megszüntetése, valamint a gyakorlásának felfüggesztése iránti, *megyei bírósági hatáskörbe* tartozó ügyekben rendelkezett úgy, hogy az ügyvédi képviselést nem kötelező.

¹⁰ A Legfelsőbb Bíróság Elvi Tanácsának 2595/1952. számú határozata. .

gása alatt készült el.¹¹ *Gáspárdy László* szerint a szabályozás tétje 1952-ben lényegesen kisebb volt, mind 1911-ben.¹²

A 327 §-ból álló törvényjavaslat előzetes szakmai vita nélkül került az Országgyűlés 1952 évi tavaszi ülészakára. A javaslat szövegét a nyitóülés délutánján osztották ki a képviselőknek és a jogi bizottság tagjainak is.¹³ A vitára és a szavazásra két nappal később, május 29-én került sor.¹⁴ „A mi bíróságaink most új törvényt, új szocialista jogalkotást, kitűnő fegyvert kapnak kezükbe.” – állapította meg az MDP szórnoka.¹⁵ A népi demokratikus állam parlamentje számára *egyetlen ülés* is elegendő volt ahhoz, hogy törvényerőre emelje annak a folyamatnak az eredményét, amely a második világháborút követő nagy gazdasági és társadalmi átalakulás közepette indult meg, majd az egyre erősödő szovjet befolyás hatására az új bírói-ügyészi szervezet felállításán, a hatásköri és a perorvoslati szabályok átrendezésén, a bíróság és a felek viszonyának a megváltoztatásán keresztül egy szocialista típusú polgári eljárásjog kialakításához vezetett. Az anyagi jog kodifikálásának több mint öt évvel történő megelőzését Névai „egy valóságos jogfejlődési időparadoxonnak” nevezte. „Ez a paradoxon abban áll, „hogy a forradalmi átalakulás kezdeti időszakában – az alapvető marxista elméleti tételekkel látszólag ellentétesen – az igazságügyi szervezetre és eljárásra vonatkozó joganyag kialakulása és fejlődése megelőzi a gazdasági viszonyokat közvetlenebbül tükröző anyagi jogágak fejlődését.”¹⁶

- 374 A törvény keletkezéséről viszonylag kevés *kulisszatitok* maradt fenn. Néhány elejtett megjegyzésből tudjuk azt, hogy a törvény megszerkesztésébe nem vonták be a megkí-
vánt mértékben a külső szakembereket és az előkészítő munkálatok sem voltak olyan

¹¹ SCHLEIFFERNEK (1952A: 322. p.), aki először hasonlította össze a két perrendtartás létrejöttének a körülményeit, az 1911. évi I. törvényről szóló terjedelmes leíráshoz képest az 1952. évi III. törvény keletkezéséről *egyetlen bekezdésnyi* mondanivalója akadt.

¹² „Létrehozatalakor a Polgári perrendtartás (1952) abból a hátrányos helyzetből rajtolt, hogy hatóköre lényegében és ténylegesen a magánszemélyek egymás közötti személyis és vagyoni, illetve a jogi személyekkel kapcsolatos vagyoni jogvitáira korlátozódhatott. Mindez egy olyan közegben, amely általában sem személyiségpárti, sem vagyonbarát nem volt.” GÁSPÁRDY 2000: 11–12. p.

¹³ 1952. május 27-én Molnár Erik igazságügyi miniszter három törvényjavaslatot terjesztett az országgyűlés elé: az Alkotmány 24. §-ának módosításáról, a polgári perrendtartásról, valamint a házasságról, a családról és a gyámságról szóló törvényjavaslatot. OGY NAPLÓ 1952: 998–999. p.

¹⁴ A polgári perrendtartásról szóló törvényjavaslathoz Tóth Ferenc, az igazságügyi bizottság tagja, valamint Keleti Ferenc és Pesta László képviselők szóltak hozzá. Az Országgyűlés a törvényjavaslatot „általánosságban és részleteiben” elfogadta. Vö. OGY NAPLÓ 1952: 1048–1074. p.

¹⁵ Keleti Ferenc képviselő hozzászólása. OGY NAPLÓ 1952: 1059. p.

széleskörűek, „mint a szocialista kódexeknél általában szokásos”.¹⁷ A szakmai nyilvánosság egyetlen fórumát jelentő Jogtudományi Közlöny a törvényjavaslat benyújtásáig nem adott hírt a készülő polgári perrendtartásról. Az 1952-es év rendkívül feszült kül- és belpolitikai légkörében, a Rákosi-diktatúra tetőpontján semmiféle kritikai észrevételre nem kerülhetett sor. A kodifikáció az osztályharc része volt, ezért éppen olyan sietőséggel és türelmetlenséggel hajtottak végre, mint a társadalmi és politikai intézményrendszer többi elemének az átalakítását.¹⁸ Az új polgári perrendtartás (Pp.) megismerése a gyakorlatnak alig fél esztendeje maradt. A június 2-án kihirdetett törvény ugyanis 1953. január 1. napján hatályba lépett.¹⁹

A legfontosabb újítások

- 375 A törvényjavaslathoz fűzött miniszteri indokolás az új polgári perrendtartás „első és egyik legjelentősebb feladataként” az ülnökrendszernek a polgári bírászkodásba való bevezetését jelölte meg.²⁰ Ahol minden hatalom a dolgozó népé (Alk. 2. §), ott ítékezni sem lehet a dolgozók közvetlen részvétele nélkül (Alk. 37. §). Az alkotmányos alapelvek az új törvény 11. §-ában testesült meg, amely valamennyi bírói szintre nézve előírta a népi ülnökök alkalmazását.²¹
- 376 Második legfontosabb szempontként említette az indokolás a polgári jogvitának az anyagi igazság alapján való eldöntését, mint a *rendelkezési elv új felfogásának* az ér-

¹⁶ NÉVAI 1968: 712. p.

¹⁷ NÉVAI 1954: 190 p.

¹⁸ „Amikor aztán mind a politikai, mind a gazdasági hatalom kérdése végleg eldőlt, amikor a dolgozó paraszttal szövetséges munkásosztályunk már mind a politikai, mind a gazdasági hatalmat szilárdan tartotta a kezében, csak ekkor lehetett átfogó jogalkotásokkal: szocialista kódexek megalkotásának a gondolatával foglalkozni. Így jöttek létre a szocialista munkatempónak megfelelően nem évtizedek alatt, hanem legrövidebb időn belül az igazságügy körébe vágóan is a kiváló szocialista jogalkotások.” SCHLEIFFER 1952A: 322. p.

¹⁹ A törvény hatálybaléptetéséről és végrehajtásáról az 1952:22. tvr. (Pp.), a hatálybaléptetés folytán szükséges rendelkezésekről pedig a 105/1952. (XII. 28.) MT rendelet (Ppék.) intézkedett.

²⁰ „E jogban járatlan, ámde a politikai rendszer iránt legalábbis lojális személyek közreműködésétől a törvényhozó az anyagi igazság megállapíthatóságának és a perek futamidejének a rövidegét várta el. Ez a naiv, vagy inkább hangzatos várokozás természetesen nem az ő révükön valósult meg.” GÁSPÁRDY 2000: 12. p.

²¹ Az 1952. évi III. törvény – mindössze két évig hatályos – 11. §-a szerint az elsőfokú bíróság egy szakszabíróból, mint elnökből és két népi ülnökből álló háromtagú tanácsban; a megyei bíróság mint másodfokú bíróság egy szakszabíróból mint elnökből, továbbá egy szakszabíróból és egy népi ülnökből álló háromtagú tanácsban; a Legfelsőbb Bíróság egy szakszabíróból mint elnökből, továbbá és két szakszabíróból

vényre juttatását. Az anyagi igazság kiderítésének a gondolata nem volt idegen a régi polgári perrendtartástól sem, habár a törvény erre vonatkozó konkrét utalást nem tartalmazott (lásd 258. pont). Ezzel szemben az új törvény 3. §-a a bíróságot kifejezetten kötelezte arra, hogy a feleket a megfelelő tájékoztatással ellássa, s mind a pervezetés, mind a bizonyítás körében megtegye azokat az intézkedéseket, amelyek az anyagi igazság kiderítéséhez szükségesek.

- 377 Az ügyvédkényszer teljes megszüntetése annak a folyamatnak a betetőzése volt, amely 1945 óta az ügyvédi tevékenység fokozatos visszaszorítására irányult (lásd 371. pont). Az országgyűlési vita szónoka ezt a lépést a javaslat „merész újításának” nevezte, amely „az ügyvédi kar részéről is általános helyeslésre talált”.²² A miniszteri indoklás arra hivatkozott, hogy „a népi demokrácia igazságszolgáltatásának közelebb kell állnia a dolgozó néphez”, ennél fogva a felek és a bíróság közötti érintkezésnek is az eddiginél sokkal közvetlenebbnek kell lennie. A kieső ügyvédi tevékenységet a bíróság pótolja, amely „mindenben segítségére van az igazságát kereső félnek”. Az ügyvédkényszer eltörlésétől a törvényhozó a perek elintézésnek a felgyorsulását és a költségek csökkenését várta.
- 378 Az 1952. évi III. törvénnyel befejeződött a magyar polgári igazságszolgáltatás két év óta tartó *szerkezeti átalakítása*, amelynek irányát az 1950. évi 46. törvényerejű rendelet jelölte ki. A Pp. 22. §-a a járásbíróságokat tette *általános hatáskörű* elsőfokú bíróságokká, „így megkíméli a lakosságot a gyakran költséges távoli utazásoktól, attól, hogy munkahelyüket huzamosabb időre legyenek kénytelenek elhagyni”. A háromszintű bírósági szervezethez igazított *kétfokozatú bíráskodás* – az indoklás szerint – „megfelelően biztosítja a meghozott ítéletek magasabb bírói fórum által való alaposabb megvizsgálását és az elsőfokon eljárt bíróság esetleges tévedéseinek orvoslását...A múltban érvényben volt háromfokú bíráskodás viszont, anélkül, hogy az ítékezés érdemi megjavítását előmozdította volna, az eljárás felesleges elhúzásához vezetett.”²³

és két népi ülnökből álló öttagú tanácsban jár el. (Az 1954. évi Ppn. a másodfokú eljárásban megszüntette az ülnökbíráskodást.)

²² OGY NAPLÓ 1952: 1061. p.

²³ OGY NAPLÓ 1952: 1059. p.

- 379 A szerkezeti átalakítást a perorvoslati rendszer sem kerülhette el, mivel az új törvény az *egyfokú fellebbvitelt* tette általánossá. A Pp. 233. §-a csak az elsőfokú bíróság határozata ellen engedte meg a fellebbezést. (A másodfokú határozat elleni további perorvoslatot már az 1950. évi 46. törvényerejű rendelet eltörölte.) Az új törvény a végzés elleni külön perorvoslatot, a felfolyamodást is megszüntette, és a bírósági határozatok elleni fellebbezést *egységesen* szabályozta. A miniszteri indokolás elégedetten állapította meg azt, hogy a „kétfokú bíraskodás megfelelően biztosítja a meghozott ítéletnek magasabb bírói fórum által való alapos megvizsgálását és az elsőfokon eljáró bíróság esetleges tévedéseinek orvoslását, nemkülönben lehetőséget nyújt a félnek arra, hogy perbeli mulasztásait az elsőfokú ítélet hozatala után is jóvátehesse”. Ennek ellenére az 1952. évi Pp. nem zárta ki a jogerős bírósági határozat megtámadásának a lehetőségét, „minthogy a kétfokú bíraskodás általánossá tétele mellett sem tekinthető kizártnak, hogy a bíróságok valamely ügyben érdemben helytelen vagy a törvénynek nem megfelelő határozatot hoznak”. A felek rendkívüli perorvoslatként *perújítással* élhettek,²⁴ a legfőbb ügyész pedig perorvoslatot nyújthatott be a törvényesség érdekében. A 210/1950. (VIII. 20.) MT rendeletből átvett jogintézményt 1954-től kezdve nevezték *törvényességi óvásnak*.
- 380 Az új törvény nem elégedett meg azokkal a jogosítványokkal, amelyekkel a régi Pp. – a liberális polgári perrendtartásokat meghaladó módon – a bíróságot felruházta (lásd 239–246. pont). Az anyagi igazság kiderítése érdekében *jelentősen kiterjesztette* a bíróság pervezetési jogát, illetőleg köteleességét. A bírói hatalom megnövelésétől, valamint az ülnökrendszer bevezetésétől a törvényhozó „a polgári jog körében felmerült vitáknak minden huzavonát és bürokratikus hosszadalmasságot kizáró módon való elintézését” várta.²⁵

²⁴ Az 1911. évi törvénytől eltérően az új Pp. a perújítást nem az ítélet ellen irányuló megtámadási kereként, hanem perorvoslatként szabályozta; egyben a perújítási okok számát tizenkettőről háromra csökkentette. A 260. §-felsorolt okok egyébként teljesen megegyeztek a GPK 251. §-ában foglalt okokkal.

²⁵ GÁSPÁRDY (2000: 14. p.) szerint „a törvény tervezetéhez fűzött indoklásban adott önjellemzés” nem rögzítette az 1952. évi Pp. két olyan lényeges új vonását, amelyek pozitívnak és időtállóknak bizonyultak. Az egyik ilyen új vonás volt a törvényszéki és a járásbírói eljárás közötti különbség megszüntetése, pontosabban az elsőfokú eljárásban a járásbírói modell általánossá tétele. A törvényszéki eljárásban ugyanis erős formalizmus, írásbeliség és ügyvédkényszer érvényesült, amely „XX. századi nézőpontból kezdettől fogva nem volt korszerűnek nevezhető”. A másik lényeges újítás a járásbíróságok, mint elsőfokú bíróságok hatáskörének a kiterjesztése volt., „ez a demokratikus lépés a bíróságok 'hozzáférhetőségének' (Access to Justice) egyik biztosítékát hozta létre”.

2. A hazai gyökerek és a szovjet hatás

A Pp. mint az 1911. évi I. törvény „kivonata”

381 A felsorolt újítások ellenére az 1952. évi Pp. nagyon sok szállal kötődött a régi polgári perrendtartáshoz. Az „eltérő osztálytartalom” miatt kezdetben a *különbségek* kaptak nagyobb hangsúlyt, a két törvény egymáshoz való viszonyának a reális megítélésére a hetvenes évekig kellett várni.

Az ötvenes évek elején a régi polgári perrendtartás úgy jelent meg, mint a burzsoázia gonoszságának a megtestesítője, hiszen a kizsákmányolók érdekeit védelmezte a nyomorba döntött néppel szemben. „Papíron biztosította az állampolgárok törvény előtti egyenlőségét, de gyakorlatilag száz és ezer módja volt annak, hogy a dolgozót elüsse igazának bizonyításától. Olyan útvesztői voltak ennek a törvénynek, amelyekben a senki által nem segített egyszerű emberek biztosan eltévelyegtek, kifáradtak, a félúton visszaléptek, amely útvesztők azonban azonnal járhatók voltak a gazdagok, a tőkeerős fél számára.”²⁶ *Névai László* nem gazdasági, hanem ideológiai alapon bírálta a régi perrendtartást, hiányolta belőle az eljárási alapelvekről szóló önálló fejezetet, amelynek következtében alkalmatlanná vált a „felelős felépítményi, segítő szerepnek a betöltésére”.²⁷

382 Az osztályharcos évek elmúltával az elfogult kritikát az árnyaltabb megítélés váltotta fel, amely nem fukarkodott a dicsérő jelzőkkel sem, ugyanakkor elkerülte a két törvény összehasonlításából adódó esetleges félreértéseket. Így lett az 1911 évi I. törvény a kapitalizmus általános válságát közvetlenül megelőző időszak egyik legfejlettebb burzsoá polgári perjogi kódexe, amelyben azonban élesen kidomborodtak „az imperializmus korszakára jellemző burzsoá polgár perjogi elvi vonások”. Ettől eltekintve a régi magyar polgári perrendtartás a burzsoá kodifikációs technika kimagasló alkotásának minő-

²⁶ OGY NAPLÓ 1952: 1056. p.

²⁷ E mondat értelmezéséhez hozzásegít a szerzőnek azon megállapítása, miszerint „a polgári eljárás alapelvei a *felépítmény jogi elemei* közé tartoznak. A felépítményt általában jellemzi, hogy „miután létrejött, hatalmas cselekvőerővé válik, tevékenyen hozzájárul alapjainak kialakulásához, megerősödéséhez, mindent megtesz, hogy segítsen az új rendnek, a régi alap és a régi osztályok felszámolásában és megszüntetésében”. TANULMÁNYKÖTET 1953: NÉVAI 15. p.

sült, amely sok vonatkozásban a polgári perjogtudomány „még haladó jellegű burzsoá-demokratikus megoldásait valósította meg”.²⁸

- 383 A minden tankönyvből visszaköszönő sztereotip jellemzést maga *Névai* törte át, amikor egy 1970-ben írt tanulmányában az 1911. évi Pp.-t „gazdag neobarokk épülethez” hasonlította, amelyet 1952-ben „egyszerű modern pontházzá alakították át”, és emellett az építőanyag – a közel 800 § – több mint 50%-át megtakarították! Az 1952. évi kodifikációt a „megszüntette megőrzés” kitűnő példájának nevezte, mivel a régi törvény teljes hatályon kívül helyezése és a szocialista demokratizmus szellemének megfelelő új elvi alapok rögzítése mellett átvette az 1911. évi Pp. számos sikertörténetét pertechnikai megoldását és részletrendelkezését.²⁹

Tíz évvel később ugyanezek a gondolatok – letisztultabb formában – ismét felbukkantak *Névainál*, aki „célszerű és okos eklekticismusnak” nevezte azt, ahogy az időzavarral küszködő jogszabályszerkesztők a Plósz-féle kódexet összezsugorították, de megőrizték az anyag belső következetességét és szervesen beépítették a rendszerbe a polgári eljárásjog új alapelveit. „Átvették a régi törvényből, ami osztályjellegétől független volt, és egybeötvözték az új társadalmi-gazdasági rend követelményeivel.”³⁰

- 384 A végső szót *Németh János* mondta ki, aki 1985-ben – az éppen krisztusi korba lépett polgári perrendtartásunk méltatása kapcsán – a kodifikáció történetét úgy foglalta össze, hogy „a német-osztrák jogdogmatika hatását tükröző, 792 §-ból álló régi polgári perrendtartást egy 327 §-t tartalmazó tervezetre kivonatolták, kihagyva belőle több, a népi demokratikus körülmények között nem alkalmazható vagy felesleges jogintézményt ... Erre a 'kivonatolásra' főleg azért kerülhetett sor, mert a csaknem három évtizedig tartó előkészítő munka után elfogadott 1911. évi I. tv. a kodifikációs technikának egy olyan, Európa szerte magas színvonalúnak tartott jogalkotása volt, amely elismerésre méltó következetességgel rendelkezett”.³¹

²⁸ Vö.: BECK 1958: 63. p. BECK–NÉVAI: 1962: 54. p. BACSÓ–FARKAS: 1968: 80. p. NÉVAI–SZILBEREKY: 1974: 108. p.

²⁹ NÉVAI (1970: 518) ezzel a „beismerésével” a Pp. újabb reformját készítette elő, amelynek során – a polgári per hatékonyságának a fokozása érdekében – az 1911. évi Pp. egyes intézményei újból előtérbe kerültek (lásd 428. pont).

³⁰ NÉVAI 1983: 290. p.

³¹ NÉMETH 1985A: 290. p.

Azonosságok és különbségek

- 385 Elég egy pillantást vetnünk a két törvény felépítésére, hogy megállapíthassuk, az 1952. évi Pp. alapvonalaiban a régi polgári perrendtartást követte. A szovjet hatására keresztülvitt szerkezeti változtatások (kétfokozatú bíraskodás, egyfokú perorvoslat stb.) éppúgy beilleszthetők voltak a régi struktúrába, mint az új törvény „osztálytartalmát” kifejező *alapvető elvek*, amelyeket – az 1923 évi GPK mintájára (lásd 317–334. pont) – a törvény élére helyeztek. Az 1911. évi Pp. „zsugorításának” leginkább a törvény Ötödik Címétől a Tizenhetedik Címig elhelyezett különleges eljárások (holtnak nyilvánítási, okiratok megsemmisítése iránti eljárás, községi bíraskodás, választott bíróság stb.) estek áldozatul, miután ezek közül az új törvény csak a személyállapottal kapcsolatos pereket és a fizetési meghagyásos eljárást hagyta meg.
- 386 A két törvény felépítésbeli hasonlósága ellenére a polgári per *szerkezetében* nagyon lényeges változások történtek.³² Az 1911. évi törvény a polgári pert két „perszakra” osztotta, perfelvételi és érdemleges tárgyalásra, amelyet az ún. percezúra választott el egymástól (lásd 229. pont). Az új törvény a pert *egységes folyamatnak* tekintette és a szovjet példára hivatkozással a percezúrát kiiktatta. A miniszteri indoklás szerint a korábbi szabályozás nemcsak túlzottan bonyolult volt, hanem az ügyek egy részében – a perfelvételi tárgyalás beiktatása miatt – a perek elintézését is merőben feleslegesen késleltette.
- Az egységes tárgyalási rendszerre való áttérés miatt változtatni kellett a megszüntetett perfelvételi tárgyaláshoz kapcsolódó intézmények, így pl. a mulasztás (Pp. 136. §) és a per megszüntetéséhez vezető okok – a korábbi pergátló kifogások – (Pp. 157. §) szabályozásán is.³³ Az új törvény megszüntette a kereset visszautasítását mint külön perjogi fogalmat és helyette a keresetlevél *elutasításáról* rendelkezett (Pp. 130. §).³⁴ Feloldotta a keresetváltoztatás tilalmát is (Pp. 146. §), amely a régi perrendtartásban ugyancsak a percezúrával függött össze.³⁵

³² A régi és az új törvény részletes összehasonlítását lásd: SCHLEIFFER 1952B–1952E, valamint TANULMÁNYKÖTET 1953.

³³ TANULMÁNYKÖTET 1953: BACSÓ F.: 44–50. p.

³⁴ Vö. UJLAKI 1997: 443–446. p.

³⁵ Az alperes perbeocsátkozása után a felperes keresetét az alperes beleegyezése nélkül többet nem változtathatta meg (1911:I. tv. 188. §).

Az egységes tárgyalási rendszerben megváltozott a per írásbeli előkészítésének a szerepe is. Az osztott (vegyes) tárgyalási rendszerben a perfelvételi és az érdemleges tárgyalás közé eső mozzanat volt, amelyet az 1911. évi törvény külön fejezetben szabályozott (lásd 225–228. pont). Az új Pp. az írásbeli előkészítést az első és a folytatólagos tárgyalás(ok) közötti súlytalan intézménnyé tette és a szabályozására mindössze egyetlen szakaszt fordított (Pp. 141. §).³⁶

- 387 Az érdemi tárgyalás szerkezetére is kiható változást idézett elő az, hogy *a felek bizonyítási eszköz szerepe* jelentősen háttérbe szorult. Az 1911. évi törvény szerint a bíróság akár hivatalból is elrendelhetette a fél eskü alatti kihallgatását, a felek pedig megállapodhattak abban, hogy „a döntő ténykörülmeny valósága vagy valótlanúsága... valamelyik félnek az esküjétől tétessék függővé” (lásd 259. pont). Ehhez képest az új Pp. nemcsak az esküt törölte el [166. § (2) bek.], hanem a feleknek az eskü nélküli meghallgatását sem szabályozta. Csak a 6. §, illetve a 206. § utalt arra, hogy a bíróság a tényállás megállapítása során a felek előadását szabadon mérlegelheti.³⁷
- 388 Az 1911. évi törvénynek a bírói határozatokra vonatkozó fejezetét a törvényhozó úgyszólván érdemi változtatás nélkül ültethette át az új polgári perrendtartásba.³⁸ Csak egyszerűsítésre és stiláris igazításokra volt szükség, igaz ez utóbbinak olyan patinás ki-fejezések estek áldozatul, mint a végítélet és a közbeszóló ítélet. Az ún. „elkülönített végítélet” mint önálló határozatfajta beleolvadt a részítéletbe. Az új törvény általános érvénnyel mondta ki azt, hogy az ítéletet és annak indokolását is mindig kézbesítés útján kell a felekkel közölni (Pp. 219. §) A. korábbi szabályozás a járásbírói eljárásban az ítélet közlését már a kihirdetéssel elintézettnek tekintette.³⁹

³⁶ Hasonlóképpen súlytalan intézmény volt az első tárgyalás előkészítése is, amelyet a Pp. 124. §-a „Intézkedések a keresetlevél alapján” cím alatt szabályozott. Az elnök jogkörét – a szovjet polgári eljárás mintájára – az 1954. évi novella bővítette ki.

³⁷ A felek előadásának bizonyítékként való értékelése a magyar jogirodalom egyik legvitatottabb kérdése volt a régi perrendtartás hatályban léte idején, és az maradt 1952 után is. Vö. MAGYARY GÉZA: *A perbeli beismerés*. Budapest, 1906, Franklin, 129. p.; PLÓSZ SÁNDOR: *A perbeli beismerésről*. In *Összegyűjtött dolgozatai* Budapest, 1927, MTA, 189–269. p. MÓRA MIHÁLY: *Beismert tények bírói ellenőrzése*. *Jogtudományi Közlöny*, VIII. évf. (1953) 169–172. p. FARKAS JÓZSEF: *A bizonyítás a polgári perben*. Budapest, 1956, KJK, 118–123. p.

³⁸ TANULMÁNYKÖTET 1953: BACSÓ F. 53–54. p.

³⁹ Az ítéletet csak a távollévő féllel kellett írásban közölni, de ekkor is elegendő volt az indokolást nem tartalmazó kiadmány kézbesítése (1911:I. tv. 399. §).

A szovjet hatás

- 389 Az 1952. évi polgári perrendtartás a totális diktatúra csúcspontján, az erőszakos szovjetítés legnyomasztóbb éveiben keletkezett.⁴⁰ A bírói-ügyészi szervezet 1949 óta tartó átalakítása a végéhez közeledett, hatályba lépett az új büntető perrendtartás, az anyagi jogszabályok túlnyomó részét hozzáigazították a megváltozott társadalmi-gazdasági viszonyokhoz. Az új polgári perrendtartás kodifikálása betetőzte azt a folyamatot, amely – a többi „népi demokratikus” országhoz hasonlóan – hazánkban is a szovjet típusú igazságszolgáltatás kialakulásához vezetett.⁴¹
- 390 Magyarországra a történelme során nem először oktrojáltak idegen jogszabályokat. De sohasem fogadták olyan hódolatteljes alázattal mint az ötvenes években. Fél évszázad elmúltával is elszoruló szívvel olvashatjuk nagy jogtudósaink megnyilatkozásait, mert nem tudjuk, hogy meggyőződésből avagy kényszer hatására cselekedtek: „A Szovjetunió jogrendszere nem egy idegen, a miénktől lényeges alapjaiban különböző jogrendszer, hanem Devecseri Gábor egyik versének szellemes hasonlatával élve, egy olyan csodálatos tükör, amelyben a holnapi magunkat láthatjuk meg, amikor minden kétség eloszlott afelől, hogy Magyarország immár szocializmust építő országgá vált, hogy a népi demokrácia ennek az építésnek a során a proletárdiktatúra feladatát tölti be, a szovjet jog iránti érdeklődés és a szovjet jognak a magyar jogtudományra gyakorolt hatása is gyökeresen megváltozott.”⁴²
- 391 A korszak kötelező frazeológiája visszhangzott az 1952. évi polgári perrendtartás törvényjavaslatának parlamenti „vitája” során is: „Mi sem természetesebb számunkra, akik felszabadulásunkat, boldog életünket a Szovjetuniónak, a dicső vezérnek és hadvezérnek, a nagy Sztálinnak köszönhetjük, hogy tanulmányozzuk a marxista-leninista alapokon nyugvó új szocialista jogrendszert és az ennek alapján működő népbíróságokat. Ezek tanulmányozása és a mi viszonyainknak megfelelő alkalmazása erősíti nálunk is a dolgozó parasztsággal szövetséges munkásosztály hatalmát.” A parlamenti beszéd azt is nyilvánvalóvá tette, hogy a szovjet jogrendszeren kívül semmilyen más hatás nem

⁴⁰ A korszak történetéhez lásd: SOLT 1992–1996. KAHLER 1993. FLECK 2001.

⁴¹ NÉVAI 1956: 129–148. p.

⁴² NIZSALOVSKY 1952: 293. p.

érvényesülhetett: „Szólni kell még arról az óriási különbségről, ami jogi, igazságügyi vonalon nálunk és ugyanezen a téren tőlünk nyugatra történik. A jog, a törvényesség terén is világosan kimutatható, hogy erkölcsi téren, a társadalmi és az egyéni igazság területén bennünket egy világ választ el a fasizmus és az imperializmus képviselőitől.”⁴³

392 A parlamenti frazeológiával szöges ellentétben állt a törvényjavaslat *miniszteri indokolása*, amely mindössze egyetlen alkalommal hivatkozott az élenjáró szovjet jogtudomány gazdag tapasztalataira és elméleti eredményeire; a szovjet minta követéséről pedig csak a perfelvételi tárgyalás megszüntetése kapcsán tett említést. A kodifikátorok más kifejezésekkel és jelzőkkel is nagyon takarékosan bántak; ugyanakkor az igazságszolgáltatási szervezet átalakításának eredményeként a kétfokozatú bíráskodás és az egyfokozatú perorvoslati rendszer bevezetését lezárt folyamatnak tekintették és külön nem értékelték.⁴⁴

393 A magyar polgári perjog főbb kérdéseiről 1953-ban megjelent tanulmánykötet bevezetőjében *Vas Tibor* leszögezte azt, hogy „polgári perjogi törvényünk sem folytatása, vagy javítása az 1911. évi törvényben foglalt régi polgári perrendtartásnak, hanem ettől osztálytartalmában, alapelveiben különböző, elvileg új, szocialista jogszabály.” Az új perjog magasabbrendűségét az *alapelvek* igazolják. „Ezeket az alapelveket a szovjet jogtudomány dolgozta ki, a szovjet perjog valósította meg elsőnek és a népi demokratikus jogtudomány és jogrendszer ezeket az alapelveket saját viszonyaira alkalmazta.”⁴⁵ *Névvai Lászlóra* várt az a feladat, hogy a szovjet jogtudománynak a polgári eljárás alapelveiről szóló téziseit a magyar jogirodalomba átültesse.⁴⁶

394 A *szovjet hatás* az 1952. évi polgári perrendtartás alapelveiben nyilvánult meg a legerőteljesebben. A jogalkotók a szovjet polgári eljárás alapelveit csaknem szó szerinti fordításban vették át és a legfontosabbakat egy külön fejezetben a törvény élén helyezték el. Így került az alapvető elvek közé a per megindításában kifejezésre jutó szocialista rendelkezési elv, amelyet az ügyész perbeli jogai korlátoztak; az anyagi igazság érvényesü-

⁴³ OGY NAPLÓ 1952: 1064–1065.

⁴⁴ Összehasonlításképpen jegyezzük meg azt, hogy az 1911:I. törvény lényegesen terjedelmesebb indokolása a *német* polgári perrendtartásra 45, az *osztrákra* 40, a *franciára* 22 és az *olasz* perrendre 8 alkalommal hivatkozott (lásd 200. pont).

⁴⁵ TANULMÁNYKÖTET 1953: VAS 7. p.

lésének a biztosítása, továbbá az ügyfélegyenlőség, a jóhiszeműség, a szabad bizonyítás, a nyilvánosság, valamint az anyanyelv használatának az elve (Pp. 1–9. §). A szocialista tárgyalási elv, továbbá a közvetlenség és a szóbeliség elve a Pp. különböző fejezeteiben kapott helyet.⁴⁷ A polgári perrendtartásban található alapelveket, amelyekben „elsősorban az eljárás alanyainak tevékenységére, magatartására vonatkozó rendelkezések domborodtak ki”, Névai a *működési alapelvek* közé sorolta. A szervezeti alapelveket (pl. törvény előtti egyenlőség, társasbíráskodás, bírák választásának elve, bírói függetlenség stb.) az Alkotmány, majd 1954-től kezdve a bíróságokról szóló törvény tartalmazta. Tartalmukat tekintve az 1936. évi sztálini alkotmányból, illetve az 1938. bírósági szervezeti törvényből (lásd 310–311. pont) – változtatás nélkül – átvett tézisek voltak.⁴⁸

- 395 Névai munkássága nyomán az alapelvek a szocialista polgári eljárásjog-tudomány középpontjába kerültek, ami *felerősítette a szovjet hatást*, mivel a polgári perrendtartás valamennyi rendelkezését, beleértve az 1911. évi I. törvényből „kivonatolt” szabályokat is csak a szocialista ideológia prizmáján keresztül lehetett szemlélni. „Az alapelvek megszabják az eljárás egész felépítését, áthatják valamennyi szabályát és intézményét, kijelölik a célját, e cél megvalósításának alapvető módszereit...Ezekből az alapelvekből plasztikusan lép elő a világ leghaladottabb jogrendszerének, a Szovjetunió jogrendszerének a példája nyomán fejlődő és valamennyi intézményében szocialista demokratizmust tükröző magyar polgári perjog eszmei tartalma.”⁴⁹ Az alapelvek mint a *felépítmény jogi elemei* valamennyi népi demokratikus országban *egységesek* voltak „a valamennyiük közös gyökeréről szolgáló szocialista demokratizmusnál és közös célra, a szocialista törvényesség megvalósítására irányítottságuknál fogva...Ha a részletszabályok tekintetében lehetnek és vannak is egyes eltérések, az alapelvek jellege, rendeltetése, legfőbb vonásai azonban feltétlenül közösek”.⁵⁰

⁴⁶ TANULMÁNYKÖTET 1953: NÉVAI 9–43. p.

⁴⁷ A tárgyalási elv a Pp. 3. §-án kívül a 121. §. és 164. §, a közvetlenség elve a 141. §, a szóbeliség elve ugyancsak a 141. §, valamint a 173. §, a 180. § és a 205. § rendelkezéseiben nyilvánult meg.

⁴⁸ Vö. ABRAMOV 1952: 29–38. p.

⁴⁹ TANULMÁNYKÖTET 1953: NÉVAI: 11–12. p.

⁵⁰ Jóllehet a hetvenes években egyre nyilvánvalóbbá váltak az egyes szocialista országok közötti különbségek, a polgári eljárásjog-tudomány változatlanul kitartott – az „objektív kategóriaként” kezelt – alapelvek azonossága mellett. Vö. KENGyel 1996A: 19. p.

3. A szocialista rendelkezési és tárgyalási elv

A rendelkezési elv új felfogása

396 Az 1952. évi polgári perrendtartás indokolása az ülnökrendszer bevezetése mellett második legfontosabb szempontként *a rendelkezési elv új felfogásának* az érvényre juttatását jelölte meg.⁵¹ Ez annyit jelentett, hogy a szovjet polgári eljárásjog mintájára korlátozták a felek rendelkezési jogát, a bíróságot pedig feljogosították és egyben kötelezték is arra, hogy „mind a pervezetés, mind pedig a bizonyítás körében megtegye mindazokat a rendelkezéseket, amelyek az anyagi igazság kiderítéséhez szükségesek.” A népi demokrácia igazságszolgáltatásának közelebb kellett állnia a dolgozó néphez, ezért az új törvény megszüntette az ügyvédkényszert és a bíróság feladatává tette azt, hogy az aktív pervezetés és a kitanítási kötelezettség révén „mindenben segítségére legyen az igazságkereső félnek”.

A rendelkezési elv új felfogása az eljárási szabályok lényeges módosításához vezetett és felborította azt az egyensúlyi állapotot (lásd 238. pont), amelyet az 1911. polgári perrendtartás alakított ki a bírói hatalom és a felek rendelkezési joga között. Az aktív bírói pervezetés az anyagi (később objektív) igazság kiderítésére irányuló kötelességgel párosulva olyan mértékű *bírói túlsúlyt* eredményezett, amelytől a rendszerváltás utáni magyar polgári eljárásjog csak nagy nehézségek árán tudott megszabadulni.

397 A rendelkezési elv szocialista átírata kezdetben csak a szovjet jogrendszer magyarországi helytartóiból váltott ki osztatlan lelkesedést, a jogirodalom tartózkodással fogadta. Néhány hónappal a törvény hatályba lépése után Novák rezignáltan jegyezte meg, hogy a Pp.-ben szabályozott rendelkezési elv „azt jelenti, hogy a feleknek távolról sincs meg az az akaraturalma, mint amely a burzsoá felfogás szerint a peres felet megilleti”.⁵² Schleiffer szerint a Pp. a rendelkezési elvet „az ellenőrzése alá helyezi, újszerűen fogja fel és annak újszerű érvényesülését a közérdek és a népgazdaság szempontjaira figyelemmel szabályozza”.⁵³ A régi perrendtartással való tárgyszerű összehasonlítást és

⁵¹ „A régi polgári perrendtartás értelmében a bíróságok általában kötelesek voltak szigorúan alkalmazkodni a felek által előadott tényekhez, illetőleg az általuk megjelölt bizonyítási eszközökhöz. Ezzel szemben a javaslat azt az elvi álláspontot foglalja el, hogy a polgári peres eljárásban a jogvitát feltétlenül az anyagi igazság kiderítésével kell eldönteni és így megengedhetetlen, hogy ez – akár megfelelő indítványok hiánya miatt, akár más okból – ne érvényesülhessen.” INDOKOLÁS 1952: Általános ind.

⁵² NOVÁK 1953: 160. p.

lemmel szabályozza”.⁵³ A régi perrendtartással való tárgyszerű összehasonlítást és a visszafogott elemzést hamarosan elnyomta egy erőteljesebb hang: a szocialista rendelkezési elvnek az ideológiai alapú megközelítése.

- 398 A szovjet jogtudományból táplálkozó doktrína (lásd 327–331. pont) a rendelkezési elvet – a tartalom és a forma marxi egysége alapján – az anyagi jog *tőkörképének* tekintette, de a benne rejlő „osztálytartalom” alapján éles határvonalat húzott a „burzsoá” és a szocialista rendelkezési elv közé.⁵⁴ Az előbbi a tőkés magántulajdon rendszerén alapszik és a magántulajdonosi *akaraturalom*, illetve *magánautonómia* perjogi biztosítéka (lásd 43. pont), szemben a szocialista rendelkezési elvvel, amelyben az egyén jogai és törvényileg védett érdekei *egységben olvadnak össze* a társadalom és az állam érdekeivel, valamint az objektív igazság érvényesítésének a követelményével.
- 399 A Pp. hatályba lépése idején – kodifikált anyagi jog hiányában – még nem lehetett a magyar polgári jog alapelveire hivatkozni. Ezért *Névai* a szocialista rendelkezési elv és a szocialista anyagi jog egységét az OSZFSZK polgári törvénykönyvének az 1. §-ára hivatkozással támasztotta alá: „A polgári jogokat a törvény védi azoknak az eseteknek a kivételével, amikor társadalmi gazdasági rendeltetésükkel ellentétes módon érvényesítik azokat.” A Ptk. kodifikálása után a 2. § (2) bekezdésében foglalt alapelv, a *rendeltetés-szerű joggyakorlás* lett az anyagi jogi hivatkozása alap: „A szocialista polgári eljárás rendelkezési elvének *új tartalma* a szocialista polgári jognak abban az alaptételében gyökerezik, mely a személyeket megillető jogok szabad gyakorlásának a biztosítását e jogok társadalmi rendeltetésével kapcsolja egybe.”⁵⁵
- 400 A rendeltetés-szerű joggyakorlás elve – *Eörsi* (későbbi) értelmezésében – a burzsoá alanyi jogi koncepció tagadása volt. „A társadalmi tulajdon uralkodóvá válásával [...] megjelenik az a tétel, amely szerint a jogosultság *eleve nem korlátlan, hanem a társadalmi rendeltetéséhez kötött*. A törvény ugyanis azért biztosít jogosultságokat, hogy ezekkel a társadalmi célkitűzésekkel összhangban álló eredményeket lehessen elérni. Ha

⁵³ SCHLEIFFER 1952B: 366. p.

⁵⁴ „A valóságban a magánjogi 'magánautonómia' és a perbeli rendelkezési jog egyaránt csak a tőkés kiváltsága a kapitalizmusban. A rendelkezési jog mind az anyagi jog területén, mind az eljárásban csupán üres forma a termelési eszközöktől megfosztott, gazdasági függőségben, tényleges jognélküliségben tartott dolgozók számára.” TANULMÁNYKÖTET 1953: NÉVAI: 33. p. ABRAMOV 1952: 66–67. p.

a jogosultságot a társadalmi célkitűzésekkel összhangban nem álló célokra kívánják felhasználni, a jogosultság átcsap az ellentétébe, megszűnik jogosultság lenni.”⁵⁶ A szocialista jogirodalom ugyanezt a gondolatmenetet követte a *rendelkezési elv* értelmezése során: egyrésztől megtagadta a korlátlan akaraturalmat hirdető burzsoá rendelkezési elvet,⁵⁷ másrésztől kinyilvánította azt, hogy a felek a jogaikat csak a társadalmi rendeltetésüknek megfelelően gyakorolhatják, ellenkező esetben a szocialista állam beleavatkozik a polgári jogvitába.⁵⁸

- 401 A szocialista jogirodalomnak azt a kérdést is meg kellett válaszolnia, hogy hol húzódnak meg az anyagi jogok szabad gyakorlásának, illetve a perbeli jogok feletti szabad rendelkezésnek a határai. A polgári jogi jogviszonyokban felmerülő *szabadságprobléma* megoldására Eörsi azt a választ adta, hogy „a szabadság nem a társadalomtól való szabadságot jelenti, hanem a társadalom által nyújtott és biztosított szabadságot. A (rendeltetésszerű joggyakorlás) elvében megnyilvánul az a törekvés, hogy a társadalmi érdek az egyéni érdekekkel a legszorosabban összekapcsolódjék úgy, hogy az egyéni autonómia egyrészt a társadalmi érdekek megszabta mozgásteret kapjon, másrészt, hogy ez a mozgáster ebben a keretben a lehető legnagyobb legyen.”⁵⁹ A szocialista rendelkezési elvben is az *érdekek harmóniájára* való törekvés fejeződött ki. Kezdetben az állam érdekei szabtak határt a felek rendelkezéseinek anyagi és eljárási jogaik felett,⁶⁰ később a társadalmi érdekekkel való összhangot kellett megteremteni, sőt az objektív igazság kiderítésének a követelményeit is figyelembe kellett venni. Ebben a meglehetősen leszűkített mozgástérben a felek – a törvény keretei között – szabadon rendelkezhettek a perbe vitt anyagi

⁵⁵ NÉVAI – SZILBEREKY: 1968. 109–110. p.

⁵⁶ EÖRSI 1980: 1400. p.

⁵⁷ „A szovjet polgári per rendelkezési elvének semmiféle közössége nincs a burzsoá polgári per hasonló nevű elvével.” ABRAMOV 1952: 66. p. „A szocialista polgári eljárás rendelkezési elve tartalmában nem azonos a burzsoá rendelkezési elvvel.” TANULMÁNYKÖTET 1953: NÉVAI 33. p.

⁵⁸ „Ennek az elvnek az értelmében engedett jogokat a jogalany csupán a szocializmus érdekeinek megfelelően gyakorolhatja, ellenkező esetben a szocialista állam beavatkozik a polgári jogvitába, ezeket a jogvitákat a szocializmus érdekeivel összhangba hozza.” ABRAMOV 1952: 58–59. „A rendelkezési elv tehát azt jelent, hogy a fél mind a per tárgya, mind a perbeli jogvédelem tekintetében szabadon rendelkezik, amennyiben jogait társadalmi rendeltetésüknek megfelelően használja fel.” FARKAS: 1952: 399. p.

⁵⁹ EÖRSI 1980:1400. p.

⁶⁰ „Az állam a bíróság személyében ellenőrzi, hogy ezek megfeleljenek a szocializmus és a kommunizmus építése feladatainak. Így például, ha a felperes eláll a keresetétől, a bíróság jogosult és köteles megvizsgálni azt, hogy ezek a rendelkezések mennyiben felelnek meg az ügy valóságos körülményeinek.” ABRAMOV 1952: 58–59.

jogaikkal és a védelmükhöz szükséges eljárásjogi eszközökkel, ám a feleknek ez a szabadsága – az állam és a dolgozók jogainak és érdekeinek a védelmében – egybekapcsolódott a bíróság, az ügyészség, egyéb állami szervek és társadalmi szervezetek kezdeményezési jogával és aktivitásával az eljárási eszközök igénybe vétele terén.⁶¹

A rendelkezési elv tartalma

- 402 Az 1952. évi polgári perrendtartásban érvényre juttatott szocialista rendelkezési elv nemcsak az anyagi jognak volt a tükörképe, hanem a szovjet polgári eljárásjognak is (lásd 341–348. pont). A törvény első fejezetében, az „Alapvető elvek” között elhelyezett szabályok csaknem szó szerint megegyeztek az 1923. évi GPK rendelkezéseivel, ugyanakkor a másutt található részletszabályok között már voltak különbségek.
- 403 A szocialista polgári eljárásjog megszüntette a magánautonómia egyik legfontosabb biztosítékát, *a felperes keresetindítási monopóliumát*, mert az nem fért össze a rendelkezési elv új felfogásával.⁶² A Pp. 2. § (1) bekezdése ugyan kimondta azt, hogy bíróság a polgári jog körében felmerült vitát csak erre irányuló kérelem esetén bírálja el, amelyet *rendszerint* a vitában érdekelt fél terjeszthet elő, de *ugyanebben* a bekezdésben az ügyészt is feljogosította arra, hogy az állam és az egyes dolgozók érdekében a polgári pert megindítsa vagy a megindított perben, bármelyik fél érdekében fellépjen.⁶³ A (2) bekezdés a kiskorút megillető tartási követelés érvényesítése iránt a gyámhatóság az anyakönyvvezető, valamint az anya- és csecsemővédelmi szervek számára is biztosította a keresetindítási jogot. A keresetindítási jog *társadalmasítása* mindazonáltal nem érte el azt a mértéket, mint a szovjet polgári eljárásjogban, ahol a bíróság egyes állampolgárok, illetve állami és társadalmi szervezetek kezdeményezésére *hivatalból* is megindíhatta az eljárást (lásd 341–342. pont).
- 404 A szocialista rendelkezési elv nemcsak a keresetindítás tekintetében korlátozta a felek magánautonómiáját, hanem *a kereseti követelés terjedelmének* a meghatározásában is. Az 1923. évi GPK 179. §-a a bíróságot feljogosította arra, hogy az ítélet meghozatala-

⁶¹ NÉVAI–SZILBEREKY 1974: 88. p.

⁶² TANULMÁNYKÖTET 1953: NÉVAI 34. p.

kor „az előtte tisztázást nyert körülmények figyelembevételével” *túllépjen* a felperes által támasztott követelés határán. A szocialista polgári eljárásjogban ugyanis nem érhetette hátrány azt a felet, aki tájékoztatlanságból vagy tévedésből kevesebb követelt annál, mint ami megillette. A magyar Pp. egy másik megoldást választott ennek a hátránnak a kiküszöbölésére. A szovjet polgári eljárásjogtól eltérően nem adta fel a „ne eat iudex ultra petita partium” elvet, inkább egy nyomatékos kioktatási kötelezettséget írt elő a bíróság számára. Ha a kereseti kérelem a bíróság megítélése szerint nem merítette ki a felperest megillető jogokat, erre a felperes figyelmeztetni kellett, illetőleg *magyarázatot kellett tőle kérni* [Pp. 146. § (3) bek.]. A bíróság érdemi döntése azonban a kereseti kérelemhez igazodott (Pp. 215. §).⁶⁴ Ennek a megoldásnak az előnyös voltát *Novák* abban látta, hogy „a fél a rendelkezési jogát itt nem veszíti el, sőt e téren aktív támogatást kap magától a bíróságtól, amely kioktatja, sőt magyarázatot két tőle minden olyan esetben, amikor a per során a fél a joggal való élés kapcsán nem meríti ki az őt megillető összes lehetőséget”.⁶⁵

A „ne eat iudex ultra petita partium” elv a másodfokú eljárásban is érvényesült. A szovjet polgári eljárásjogtól *eltérően*, ahol a fellebbviteli bíróságot a fellebbezés terjedelme nem kötötte (lásd 347. pont) a magyar Pp. 253. §-a úgy rendelkezett, hogy másodfokú bíróság az elsőfokú bíróság ítéletét csak a fellebbezési (csatlakozó fellebbezési) kérelem és a fellebbezési ellenkérelem *korlátai között* változtathatja meg. Ezt a szabályt azonban számos kivétel törte át.⁶⁶

- 405 A szocialista rendelkezési elv megengedő-korlátozó technikája érvényesült a Pp. 4. §-ában is. A törvény ugyan kimondta azt, hogy a bíróság a felek által előterjesztett kérelmekhez és jognyilatkozatokhoz *általában kötve van*, ám az olyan jogról való lemondást, jogelismerést vagy egyezséget, amely a fél méltányos érdekeivel nyilvánvaló ellentét-

⁶³ Az ügyészi részvétellel, mint a szocialista polgári eljárásjog új intézményével, a korabeli jogirodalom kimerítően foglalkozott. Vö. FARKAS et al. 1952: 165–175. p. VÁRADI–FARKAS 1954: SZILBEREKY 1954: 4–9. p.

⁶⁴ NÉVAI (1954:191. p.) azt akarta elérni, hogy a magyar Pp. is – a csehszlovák és a lengyel szabályozás mintájára – a *szovjet megoldást* kövesse, ezért 1954 tavaszán a „ne ultra petita” elv feladását javasolta. A Ppn. (1954: VI. tv.) nem változtatott a 215. § szövegén, sőt a II. Ppn. még nyomatékosabbá tette azt, hogy a döntés nem terjedhet túl a kereseti kérelmen. EÖRSI (1965: 92. p.) az állami befolyás érvényesítése végett „erősen megfontolandó esetekben” szükségesnek látta a bíróság részére a kereseti kérelem határain túlmenő határozathozatal lehetőségének a biztosítását.

⁶⁵ NOVÁK 1953: 161. p.

⁶⁶ Vö. SOLT 1966: 461–463. p.

ben állt, a bíróság akkor sem volt köteles figyelembe venni, ha azt a fél a bíróság tájékoztatása és figyelmeztetése ellenére fenntartotta. Ez a szabály a Pp. indokolása szerint a szocialista rendelkezési elv és az anyagi igazság érvényesülésének az *egységét* fejezte ki.⁶⁷ A törvény jellegzetesen *paternalisztikus* megfogalmazása nyilvánvalóvá tette azt, hogy *egyedül a bíróság* volt hivatva eldönteni azt, hogy mi a fél méltányos érdeke. Ebbe „a jogos és méltányos magánérdek” mellett a *társadalmi érdek* (pl. a társadalmi tulajdon védelme⁶⁸) is beletartozott, hiszen a szocialista rendelkezési elv az egyén jogait egységbe olvasztotta a társadalom és az állam érdekeivel. Hasonló korlátozást tartalmazott a Pp. 148. §-a a perbeli *egyezség* tekintetében is. Az (1) bekezdés megengedte a feleknek azt, hogy a jogvitát vagy a vitás kérdések egy részét a per bármely szakaszában közös akaratnyilatkozatukkal rendezzék. Az így kötött egyezés érvényességét a (2) bekezdés a bíróság jóváhagyásához kötötte, amelyre csak akkor kerülhetett sor, ha az egyezés megfelelt a jogszabályoknak és a felek méltányos érdekeinek. Ellenkező esetben a bíróság a jóváhagyást megtagadta és az eljárás tovább folytatódott.

- 406 A szocialista rendelkezési elv a „bíróság aktív és kezdeményező szerepében” is megnyilvánult, amely egyfelől az anyagi igazság kiderítésére való törekvést, másfelől az alaki és az anyagi pervezetést foglalta magába (lásd 348 pont). A peres eljárás minden szakaszában érvényesülő *hivatalbóliság* mellett a feleknek nem sok lehetőségük volt arra, hogy a per menetéről rendelkezzenek.⁶⁹ Az idézés (Pp. 96. §, 125 §), a kézbesítés (97–99. §), a határidők és a határnapok kitűzése (104. §, 126. §) hivatalból történt,

⁶⁷ „Az anyagi igazság érvényesülésének biztosítását szolgálja a 4. §-nak az a rendelkezése is, amely szerint a bíróság nem köteles figyelembe venni a jogról való lemondást, a jog elismerését vagy az egységét, ha az a fél méltányos érdekeivel nyilvánvaló ellentétben áll, vagyis, ha az az anyagi igazság sérelmével járna. A javaslat ezen a körön túl elismeri a feleknek a per tárgyát illető rendelkezési jogát, mert kimondja, hogy a bíróság a felek által előterjesztett kérelmekhez és jognyilatkozatokhoz kötve van. Természetes azonban, hogy a bíróságot nem kötik a feleknek más természetű, vagyis nem rendelkező jellegű nyilatkozatai és kérelmei, pl. a felek bizonyítási indítványai, a felek bizonyítéku szolgáltató személyes előadásai. INDOKOLÁS 1952: Általános ind.

⁶⁸ Egy 1971-ből származó legfelsőbb bírósági döntés szerint a Pp. 4. §-ának az alkalmazása különösen indokolt olyan esetben, amikor a jogról való lemondás a társadalmi tulajdon érdekét sérti (P. törv. II. 21 336/1971.).

⁶⁹ A felek részére meghagyott pervezetési jogok között kell megemlíteni azt, hogy a felek vagyoni jogi perekben illetékességi kikötést tehetnek (41. §), a felperes vagylagos illetékesség esetén kiválaszthatja az eljáró bíróságot (31. §), az elsőfokú eljárásban a keresetét megváltoztathatta, illetve kiterjeszthette (146. §) és a keresetétől elállhatott (157. §) Mindkét felet megillette a fellebbezés és a csatlakozó fellebbezés benyújtásának, megváltoztatásának és visszavonásának a joga (233, 241, 244, 247. §) és a perújítás kezdeményezése (260. §).

a fél csak a határidő meghosszabbítását kérhette. A tárgyalás előkészítése⁷⁰ és az alaki pervezetés legfontosabb eleme, a tárgyalás vezetése⁷¹ is a bíróság feladata volt. Ez utóbbit a Pp. nem a szovjet minta alapján, hanem az 1911. évi perrendtartás hagyományait követve szabályozta, hiszen a régi törvény is „széleskörű pervezető hatalmat biztosított a bírónak”(lásd 239–246. pont). Az anyagi pervezetés körében

- a bíróságnak hivatalból gondoskodnia kellett arról, hogy a felek a perbeli jogait helyesen gyakorolják és a kötelezettségeiknek eleget tegyenek (3. § 1. bek.),
- a bíróság köteles volt a feleket a szükséges tájékoztatással ellátni és őket jogaira, illetőleg kötelezségeikre figyelmeztetni [3. § (1) bek.],
- a bíróság hivatalból gondoskodott a pereknek alapos és egyben gyors tárgyalásáról [3. § (2) bek.],
- a bíróság a perben részt nem vevő jogi személyt, ha a per eldöntésében érdekelt volt, a perről értesítette s egyben a beavatkozás lehetőségéről is tájékoztatta [54. § (1) bek.],
- az elnök a feleket személyes megjelenésre idézhette és beszerezhetette a bizonyítékul szolgáló okiratokat [141. § (5) bek.],
- a bíróság a per bármely szakaszában megkísérelhette, hogy a felek a jogvitát vagy a vitás kérdések egy részét a felek egyezséggel rendezzék [148. § (1) bek.],
- célszerűségi okokból elrendelhetette a vitás kérdések elkülönített tárgyalását, vagy a folyamatban lévő olyan perek egyesítését, amelynek a tárgya egymással összefüggött (149. §).

A szocialista tárgyalási elv

- 407 Az 1952. évi polgári perrendtartás a tárgyalási elvet anyagi igazság kiderítésének a szolgálatába állította. A rendelkezési elv „új felfogásához” kapcsolódva (lásd 397–402. pont) megszüntette a felek kizárólagos uralmát a peranyag felett és a bíróságot, sőt az

⁷⁰ A Pp. 124. §-ának eredeti szövege még csak arra kötelezte az elnököt, hogy a keresetlevél alapján az ügyet tárgyalásra tűzze ki, kivéve ha hiánypótlásnak, áttételnek vagy a keresetlevél tárgyalás nélküli elutasításának van helye. Ezek az intézkedések azonban kevésnek bizonyultak ahhoz, hogy a bíróság a szocialista polgári eljárás alapvető céljait megvalósíthassa. A tárgyalás előkészítésének „szocialista” rendszerét a Ppn. honosította meg 1954-ben. A módosított 124. § szerint az elnök, ha a keresetlevél a tárgyalásra alkalmas, minden szükséges intézkedést megtehetett a tárgyalás előkészítésére.

⁷¹ „A tárgyalást az elnök vezeti. A törvény keretei között az elnök szabja meg azoknak a cselekményeknek a sorrendjét, amelyeket a tárgyaláson teljesíteni kell... Az elnök ügyel arra, hogy a tárgyalás ne terjedjen ki az ügygel összefüggésben nem álló körülményekre és az ügyre nem tartozó, úgyszintén a

ügyészt is feljogosította arra, hogy a per eldöntéséhez szükséges tények és bizonyítékok összegyűjtésében közreműködjék. A jogirodalom – a Szovjetunióban zajló ideológiai vitákat követve⁷² – „kétfrontos harcot” folytatott a szocialista tárgyalási elv körül, amikor a „felek kizárólagos tény- és bizonyítékszolgáltatási jogától”, valamint a „nyomozó (inkvizíciós) jellegű polgári eljárástól is elhatárolta.”⁷³ A burzsoá tárgyalási elv, a „semmit hivatalból” szemlélet (lásd 48. pont) nem volt összeegyeztethető az igazság kiderítésének a követelményével, a nyomozati vagy vizsgálati elvtől pedig azért kellett elhatárolódni, hogy eloszlassák a túlzott officialitás gyanúját.⁷⁴ Azt a tényt, hogy a tárgyalási és a nyomozati elv ötvözetét a századfordulón több polgári perrendtartás sikerrel megvalósította, a szocialista jogirodalom figyelmen kívül hagyta, sőt „imperialista mesterkedésnek” minősítette (lásd 333. pont), és a szocialista tárgyalási elvet a Gönner-féle kategóriáktól független, sui generis alapelvnek minősítette, amely a tartalma alapján magában foglalja „egyfelől a felek és a perben részt vevő személyek arra irányuló jogát és kötelezettségét, hogy az ügy eldöntése szempontjából lényeges bizonyítékokat a bíróság elé tárják, másrészt a bíróság aktív közreműködési jogát és egyben kötelezettségét az ügyben lényeges körülmények kiderítésére”.⁷⁵ Ez a megfogalmazás ugyanazt az *egységet*, az érdekeknek ugyanazt a *harmóniáját* sugallja, amit a szocialista rendelkezési elv esetében: a bíróság a felek és a per egyéb résztvevő közösen munkálkodnak az anyagi (később objektív⁷⁶) igazság érvényre juttatásában. A felek az eljárás tevékeny résztvevői, „személyi érdekeik érvényesülését a legteljesebben biztosítja a ...a tények és bizonyítékok előterjesztésére, álláspontjuk szabad kifejtésére és védelmezésére vonatkozó joguk, az eljárás kontradiktórius jellege”. És a bíróság sem passzív szemlélője az eljárásnak, „nem a bekötött szemű Iustitia, hanem ...a társadalomnak az objektív igaz-

kihallgatott személy befolyásolására alkalmas kérdés feltevését, illetőleg az arra való feleletet megtiltja.” (Pp. 133.§.)

⁷² A vitát részletesen ismerteti FARKAS 1956: 24–27. p.

⁷³ TANULMÁNYKÖTET 1953: NÉVAI 36. p. FARKAS 1956: i.m. 112–113. p.

⁷⁴ NAGEL (1967: 38. p.) kritikája szerint a szovjet jogban az officialitás és vele összeköttetésben a nyomozati elv olyan széles körben kerül alkalmazásra, hogy nem marad hely a rendelkezési elv kibontakoztatására. Az is kétséges, hogy a tárgyalási elv érvényesülhet-e, mivel nem egyeztethető össze a per céljával, az objektív igazság kiderítésének a követelményével.

⁷⁵ FARKAS 1956: 112. p.

⁷⁶ Lásd 338. pont.

ság érvényesüléséhez fűződő érdekénél fogva, maga is köteles kezdeményező, aktív módon közrehatni a perben”.⁷⁷

A tárgyalási elv tartalma

408 A szocialista tárgyalási elv az anyagi igazság érvényesülését biztosító általános rendelkezésekben, valamint a bizonyításra vonatkozó részletszabályokban nyilvánult meg. A szovjet hatás azonban – a közös ideológiai gyökerek ellenére – sem bizonyult *olyan erőteljesnek*, mint a rendelkezési elv esetében. A Pp. 3. §-a – a törvény céljának (1. §) megfelelően – a bíróság feladatává tette azt, hogy az anyagi igazság kiderítésére törekedjék, de mégsem ruházta fel olyan jogosítványokkal, mint a GPK sokat idézett 5. §-a.⁷⁸ A magyar Pp. nem várta el a bíróságtól azt, hogy *mindent elkövessen* az ügy eldöntése szempontjából lényeges körülmények felderítése érdekében, hanem megelégedett azzal, hogy a bíróságnak *hivatalból kell gondoskodnia* arról, hogy a felek perbeli jogaikat helyesen gyakorolják és perbeli kötelességeiknek eleget tegyenek. Ez a jogosítvány – még Névai kiterjesztő értelmezésében is – csak annyit jelentett, hogy a bíróság „tevékeny módon hasson közre a szükséghez képest majd bizonyításra szoruló *tények* megállapításában”.⁷⁹ A kereseti követelés, valamint az ellenkérelem alapjául szolgáló tények és bizonyítékok megjelölése, valamint a vitás tényeknek a bizonyítása ugyanis alapvetően a felek feladata volt (Pp. 121. §, 139. §, 164. §).

409 A felek *bizonyítási kötelezettségének* a szabályozása tartalmában a szovjet polgári eljárásjogot,⁸⁰ szóhasználatában azonban a korábbi magyar szabályozást követte.⁸¹ A 164. § eredeti szövege szerint: „A vitás tényeket általában annak a félnek kell bizonyítani, akinek érdekében áll, hogy azokat a bíróság valónak fogadja el. A bíróság ettől függetlenül az általa célszerűnek talált bizonyítást hivatalból is elrendelheti.” A második mondat,

⁷⁷ TANULMÁNYKÖTET 1953: NÉVAI 36. p.

⁷⁸ Lásd 331, 338, 340, 354, 355. pont.

⁷⁹ TANULMÁNYKÖTET 1953: NÉVAI 37. p.

⁸⁰ „Mindegyik fél tartozik bizonyítani azokat a körülményeket, amelyekre mint követeléseinek és kifogásainak alapjaira hivatkozik. A bizonyítékokat a felek terjesztik be, de a bíróság hivatalból is beszerezheti azokat. (1923. évi GPK 118. §)

⁸¹ „A bizonyítás azt a felet terheli, akinek érdekében áll, hogy a bíróság az állított tényt valónak tekintse.” (1911. évi Pp. 269. §.)

(amelyből 1957-ben önálló bekezdés lett⁸²), a szocialista tárgyalási elv *lényegét* fejezte ki: A bíróság az anyagi igazság kiderítése érdekében önállóan is folytathatott bizonyítási tevékenységet. A hivatalból elrendelhető bizonyítás *terjedelmét* nem korlátozták a felek által előadott tények vagy a bizonyítási indítványokban megjelölt bizonyítékok. A szocialista tárgyalási elv nem tartalmazott olyan *megszorításokat*, hogy a bíróság *csak* a felek által megjelölt tanúkat vagy szakértőket idézhette meg a tárgyalásra, vagy *csak* a periratokban meghivatkozott okiratokat szerezhette be.⁸³ „Ha a felek nem jelöltek meg bizonyítékokat vagy korlátozzák a bizonyítandó tények és a bizonyítékok körét, ha nem jelentek meg a tárgyaláson, ez nem menti fel a bíróságot az alól, hogy a bizonyítási eljárást lefolytassa. S lefolytathatja *hivatalból* széles körben olyan irányban is, amely a felekre nem kívánatos, ha azt a bíróság döntése szempontjából szükségesnek találja.”⁸⁴

410 A bíróság az anyagi igazság kiderítése érdekében elrendelhetette a bizonyítás kiegészítését vagy megismétlését, úgyszintén a korábban már elrendelt bizonyítás mellőzését is. A bíróság *aktívan közreműködött* a bizonyítékok előteremtésében is. Így pl. a feleket tárgyaláson kívül is meghallgathatta (113. §), a tárgyalás során a feleknek kérdéseket tehetett fel (133. §), a felek mulasztása esetén a valóságnak megfelelő tényállás kiderítése érdekében elrendelhetette a tárgyalás elhalasztását és a mulasztó fél meghallgatását, valamint a szükségesnek tartott bizonyítást is [136. § (3) bek.].⁸⁵

411 Ha a bíróság hivatalból rendelte el a tanú kihallgatását, a fél a bíróság felhívására köteles volt a tanú személyi adatait úgy megjelölni, hogy megidézhető legyen (167. §). A szakértő kirendelése tárgyában a bíróságnak meg kellett hallgatnia a feleket és a felek egyetértő javaslatát lehetőleg figyelembe kellett vennie (177. §). A bíróság hivatalból intézkedett a bíróságnál, közjegyzőnél és más hatóságnál lévő okirat beszerzése iránt

⁸² A II. Ppn. (1958. évi VIII. tv.) – a (2) bekezdés beiktatásával – egyben árnyaltabbá is tette a szöveget: „A bíróság az általa szükségesnek talált bizonyítást hivatalból is elrendelheti.”

⁸³ Az 1911. évi Pp. 288. §-a alapján a bíróság akkor rendelhetette el hivatalból a tanúbizonyítást, ha a per anyagából, nevezetesen a felek előadásából, ideértve az előkészítő iratokat is, továbbá más bizonyításfelvétel eredményéből vagy a pernek egyéb adataiból kitűnt, hogy az a tényállás felderítésére szolgálhat.

⁸⁴ MÓRA MIHÁLY: A bizonyítás. In BECK–NÉVAI 1962: 259–260. p.

⁸⁵ Az 1952. évi Pp. – a korábbi szabályozással ellentétben – az első tárgyalást elmulasztó alperessel szemben nem tette lehetővé az ún. mulasztási ítélet kibocsátását, mert az alperes passzivitására alapított tisztán formai döntést nem tartotta összeegyeztethetőnek az anyagi igazság kiderítésének a követelményével. A mulasztási ítélet szerepét átvevő bírósági meghagyást a III. Ppn. (1972. évi 26. tvr.) vezette be (lásd 427. pont).

(192. §), szemlét rendelhetett el (188. §), a tanút a birtokában lévő okirat, a szemletárgy birtokosát a tárgy bemutatására vagy rendelkezésre bocsátására kötelezhette (173. §, 189. §). Ez utóbbi rendelkezések a részleteikben is megegyeztek az 1911. évi Pp. szabályaival, amely a tárgyalási elv elsődlegessége mellett a nyomozati elvet *kisegítőleg* alkalmazta (lásd 258–259. pont). A hivatalból elrendelt bizonyítás körében alkalmazott intézkedéseket, *Magyary*, nem nyomozásnak, hanem *adatszolgáltató tevékenységnek* nevezte (lásd 261. pont). A túlzott officialitástól – amint arra már utaltunk – a szocialista jogirodalom is elhatárolta magát. *Farkas* a bizonyításról írott monográfiájában már 1956-ban úgy fogalmazott, hogy „polgári perünk a bíróság hivatalból való ténykedésének hangsúlyozása mellett is távol áll attól, hogy a nyomozó elv talajára süllyedjen.”⁸⁶ Későbbi munkáiban is azt az álláspontot képviselte, hogy a hivatalból való bizonyítás *nem változtathatja meg a polgári per jellegét*, a per ennek folytán nem válhat nyomozó eljárássá.⁸⁷

4. Kísérletek a szocialista polgári per megújítására

Az 1954. évi VI. törvény – az első novella

- 412 Alig telt el másfél év az új törvény hatályba lépése óta, amikor az Országgyűlés jóváhagyta a polgári perrendtartás módosításáról szóló 1954. évi VI. törvényt. A változtatások több mint nyolcvan szakaszra terjedtek ki, vagyis a törvény szövegének *egynegyedét* érintették. A jelentős módosítások ellenére a novellát (Ppn.) alig egy hónappal a kihirdetése után, 1954. augusztus 1. napján hatályba léptették.⁸⁸

A sietség oka elsősorban az volt, hogy a polgári perrendtartást hozzá kellett igazítani az igazságügyi szervezetben időközben bekövetkezett változásokhoz.⁸⁹ A Magyar Népköztársaság ügyészségéről szóló 1953. évi 13. törvényerejű rendelet ugyanis a Pp.-től eltérően határozta meg az ügyészi polgári perbeli részvételének a formáit, és a „perorvoslat a törvényesség érdekében” elnevezésű jogintézményt a törvényességi óvással

⁸⁶ FARKAS 1956: 137. p.

⁸⁷ KOMMENTÁR 1976: FARKAS 899. p.

⁸⁸ Az 1954. évi novella hatálybalépéséről és végrehajtásáról az 1954:18. tvr., valamint a 46/1954. (VIII. 1.) MT rendelet intézkedett.

⁸⁹ NÉVAI 1979: 200–201. p.

váltotta fel.⁹⁰ A Magyar Népköztársaság bírósági szervezetéről szóló 1954. évi II. törvény pedig megváltoztatta az eljáró bíróságok összetételét, módosította a hatásköri és az illetékességi szabályokat, biztosította a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító szerepét és kibővítette a Legfelsőbb Bíróság elnökének az eljárásbeli jogait.⁹¹

- 413 Az 1954. évi novella keletkezésében – a szervezeti változások mellett – az *államhatalom központosítási törekvései* is szerepet játszottak. Az etatista szemlélet a Legfelsőbb Bíróság és ügyészség jogainak a kiterjesztésében nyilvánult meg. A Legfelsőbb Bíróság elnöke a szervezeten belüli *különleges előjogokhoz* jutott és a legfőbb ügyész mellett a törvényességi óvás benyújtására is jogosult lett.⁹² A perújítási kérelem megengedhetősége felőli döntés is a Legfelsőbb Bíróság hatáskörébe került.⁹³ A novella által bevezetett *fellebbezési óvás* révén az ügyész „általános felhatalmazást kapott a perek másodfokú elbírálásának a befolyásolására”.⁹⁴
- 414 Az 1954. évi novella az etatista törekvéseken túl azt a szándékot is kifejezte, hogy a magyar polgári perrendtartás *még jobban hasonlítson* a mintaadó szovjet törvénykönyvre. Ezt a célt szolgálta a fellebbezési eljárás teljes átalakítása, az 1911. évi Pp.-ből – leegyszerűsített formában – átvett reformatórius rendszernek egy kasszációs-revíziós jellegű fellebbvitellel történő felváltása.⁹⁵ A kodifikátori buzgalom ezúttal teljes csődöt mondott, mivel „a szóban forgó változás a szovjet-jogi, ám közvetve a cári-orosz, végső soron a klasszikus, de elavulttá vált francia mintát vette alapul”.⁹⁶
- 415 1954 tavaszán *Névai László* egy terjedelmes listát tett közzé a Pp. szovjet mintára megreformálandó intézményeiről és szabályairól. Az elvi kérdések között javasolta az

⁹⁰ NÉMETH 1985A: 291. p.

⁹¹ A Pp. indoklásban felmagasztalt ülnökrendszer első kudarcára vallott az, hogy az első novella – az 1954:II. törvénnyel összhangban – csak az elsőfokú eljárásban tartotta fenn az ülnökrendszert (lásd 21 láb.).

⁹² A Legfelsőbb Bíróság elnöke bármely bíróság bármely ügyét az eljárás bármely szakaszában magához követelhet, kivételes esetekben pedig az ügyet a Legfelsőbb Bíróság hatáskörébe vonhatta (Pp. 23/A. §). Az idézett rendelkezés tartalmilag megegyezett a GPK – 1934-ben módosított – 24. §-ában foglaltakkal.

⁹³ Az elsőfokú bíróságnak a perújítási kérelmet az ügy irataival együtt *véleményes jelentés* kíséretében a Legfelsőbb Bíróság elé kellett terjeszti, ahol a kérelmet zárt ülésben, három hivatásos bíróból álló tanácsban bírálták el (Pp. 266–267. §).

⁹⁴ GÁSPÁRDY 2000: 16. p.

⁹⁵ Vö. FARKAS 1957: 171–172. p.

⁹⁶ GÁSPÁRDY 2000: 17. p.

állam jogi személyként való felfogásának az elvetését, az anyagi igazság fogalmának az átértelmezését, valamint a „ne ultra petitem” tilalmának a feladását. A tárgyalás hatékonyabb előkészítése érdekében szükségesnek tartotta a tárgyaláson kívüli egyesbírói előkészítő intézkedések bevezetését. Kifogásolta a Pp.-nek azt a rendelkezését, amely indokolt esetben lehetővé teszi az ítélet kihirdetésének az elhalasztását. A szovjet, bolgár, csehszlovák polgári eljárásjogra hivatkozva megszüntetendőnek tartotta a fizetési meghagyás intézményét. Végezetül javasolta azt, hogy az új szövegezésű kódex a *Polgári eljárási törvénykönyv* nevet viselje, amelyhez folytatólagosan hozzáfűznék a végrehajtási eljárás szabályait is.⁹⁷ Mivel a Sztálin halála és Rákosi (első) bukása utáni korszakban ekkora áldozatra már nem volt szükség, Névai javaslatai közül csak az állam jogi személyiségének az elvetése és a tárgyalás előkészítésének hatékonyabbá tétele valósult meg.

Az 1957. évi VIII. törvény – a második novella

- 416 Még javában tartott az 1956-os forradalom leverése utáni megtorlás, amikor a törvényesség megszilárdítása és a garanciális szabályok maradéktalan megtartása jegyében megkezdődött a polgári perrendtartás *újabb módosításának* az előkészítése. „Mínhogy a másik eljárásjog, a büntető eljárásjog terén az itt javasolt megoldásokkal ellentétben – ideiglenes jelleggel – bizonyos fokú más irányzatú álláspont figyelhető meg,... felmerülhet az a kérdés, hogy időszerű-e a polgári eljárásjog terén e kérdések felvetése.” – jegyezte meg finom iróniával *Farkas József* a hosszabb szünet után megjelenő Jogtudományi Közlönyben.⁹⁸ A törvényhozók azonban túltették magukat a kádári konszolidáció ellentmondásain és három évvel az első novella után megszületett a polgári perrendtartás egyes rendelkezéseinek módosításáról szóló 1957. évi VIII. törvény. A második novella (II. Ppn.) az elsőnél is terjedelmesebb volt; 116 szakasza a törvény szövegének több mint *egyharmadát* érintette. December végi kihirdetése után két hónappal, 1958. március 1. napján lépett hatályba.⁹⁹

⁹⁷ NÉVAI 1954190–192. p.

⁹⁸ FARKAS 1957: 165. p.

⁹⁹ Az 1957. évi novella hatálybalépéséről és végrehajtásáról az 1958:5. tvr., valamint az 1/1958. (II. 16.) IM rendelet intézkedett.

- 417 A jogirodalom értékelése szerint a II. Ppn. szélesebb körű előkészítés után, a gyakorlat átfogó értékelése alapján került megalkotásra. Ezúttal nem voltak olyan kényszerítő külső körülmények, amelyek a kodifikációt sietteték volna és a szervezeti kérdések sem vonták el a törvényhozók figyelmét az eljárásjogi problémák megoldásától. A második novella a perjogi elveket is sokkal *rugalmasabban* kezelte, amellyel kivívta a joggyakorlat és a jogirodalom elismerését.¹⁰⁰ A részletkérdésekben még ennél is tovább merészkedett és néhány helyen letért az 1952–1954. évi szabályozás során kijelölt kényszerpályáról. Sikerült elfogadtatnia azt, hogy „az egyes szorosan vett eljárásjogi kérdések lehetnek olyan, elsősorban jogtechnikai jellegűek, amelyeknek ilyen vagy olyan (de természetesen a kódex alapelvei által körülhatárolt kereteken belül mozgó) megoldása nincs *közvetlen* kapcsolatban a gazdasági-társadalmi renddel”. E kérdések megoldása a szocialista jogrendben is sokféle lehet, akár az addig követettel ellentétes is.”¹⁰¹
- 418 A II. Ppn. egyik legfőbb érdeme az volt, hogy megszüntette azokat a következtetlenségeket, amelyek az 1954. évi – kétes értékű – kodifikátori buzgalom ültetett a polgári perrendtartásba. A szovjet mintára bevezetett kasszációs-reviziós fellebbviteli rendszer helyett visszatért a Pp. kiinduló állapotához, a – kasszációs elemekkel kiegészített – *reformatórius* fellebbviteli rendszerhez.¹⁰² Megszüntette a Legfelsőbb Bíróságnak a perújítási eljárással kapcsolatos hatáskörét. A perújítási kérelem felől ismét az alapperben eljár elsőfokú bíróság határozhatott.
- 419 A II. Ppn. nem követte az 1954. évi novella etatista szemléletét. *Gáspárdy László* szerint „feltételezni lehetne akár azt is, hogy abban a vészterhes esztendőben, amikor arra sor került, a bosszúálló hatalom – megtorlásként – a novella által követett etatista vonalat fogja tovább erősíteni. Valójában... annak éppen ellenkezője történt: értelmes perjogi konszolidáció a szocialista törvényesség jogpolitikai elvei alapján.”¹⁰³ Nem vitatva e megállapítás relatív igazságtartalmát, vagyis azt, hogy 1957 őszén a törvény módosítása

¹⁰⁰ „Annak felismerése jellemzi rendelkezéseit, hogy nem szabad merev dogmatikus szabályt felállítani a megfelelő perjogi elvekből, ezeket sohasem önmagukért, hanem a polgári per céljainak eléréséért kell felállítani és mindig az adott körülmények figyelembe vételével kell alkalmazni. Nincs olyan elv, amely korrekció nélkül, mereven alkalmazva helyes eljárási formákhoz és nem formalizmushoz vezetne.” BACSÓ–FARKAS: 1968: 81. p.

¹⁰¹ FARKAS: 1961: 67–77. p.

¹⁰² Vö. BACSÓ 1957: 230–234. FARKAS 1957: 171–173. p. SZENTGYÖRGYI 1957: 199–201. p.

¹⁰³ GÁSPÁRDY 2000: 19. p.

– a bírói hatalom és az ügyészi felügyelet tekintetében – sokkal kedvezőtlenebb fordulatot is vehetett volna, meg kell jegyeznünk azt, hogy a II. Ppn. *nem is enyhítette* a polgári perrendtartás etatista szellemét,¹⁰⁴ és a szocialista törvényesség biztosítása érdekében is csak néhány kisebb súlyú garanciális intézkedés beépítésére volt hajlandó.

- 420 Ezek közé tartozott az ügyész jogállásának, valamint az ügyész és a fél viszonyának az újraszabályozása. A módosított 2/A. § egyértelművé tette azt, hogy az ügyész nem általában az „állam és az egyes dolgozók érdekében”, hanem az állam vagy a polgár jogainak védelmében indíthat pert, a fellépésére pedig a törvényesség érdekében kerülhet sor.¹⁰⁵ A 49. §-hoz fűzött (4) bek. úgy rendelkezett, hogy a polgár *félként* vesz részt abban a perben, amelyet az őt megillető igény érvényesítése céljából az ügyész indított

A Ppn. beiktatta, a II. Ppn. törölte a 130. § f) pontjából azt a rendelkezést, hogy a bíróság a keresetlevelet idézés kibocsátása nélkül elutasítja, ha megállapítható, hogy *keresettel érvényesített jog nyilvánvalóan alaptalan*. Ugyanez a történet – az i) pontra nézve – 1972-ben és 1993-ban megismétlődött (lásd 431. pont).

Egy apró módosítás eredményeképpen nagyobb hangsúlyt kapott a *tárgyalási elv* is. A II. Ppn. a bizonyítási kötelezettségről szóló 164. § két bekezdésre történő felosztásával egyértelműen kifejezésre juttatta azt, hogy a per eldöntéséhez szükséges tények bizonyítása *elsődlegesen* a felek feladata, a bíróság által hivatalból elrendelhető bizonyítás pedig *másodlagos*, kiegészítő jellegű.¹⁰⁶

A garanciális jellegű módosítások sorában kell megemlíteni azt is, hogy a novella megszüntette a törvényességi óvásnak a zárt tanácsülésen való elbírálását. A módosított 272. § szerint a Legfelsőbb Bíróság (az elnökségi tanács) a törvényességi óvást nyilván-

¹⁰⁴ A Legfelsőbb Bíróság elnökének az 1954-ben bevezetett előjogai fennmaradtak, sőt a II. Ppn. a legfőbb ügyészt is feljogosította arra, hogy javaslatot tegyen polgári ügynek a Legfelsőbb Bíróság hatáskörébe vonására (Pp. 23/A. §).

¹⁰⁵ NÉVAI (1958: 385. p.) magyarázata szerint a II. Ppn. „arra a helyes elvi alapra helyezkedett, hogy az ügyész perbeli fellépése sohasem az egyik vagy a másik fél, hanem mindig a szocialista törvényesség érdekét szolgálja. Ez az elvi tétel természetesen nem áll ellentétben azzal a gyakorlati ténnyel, hogy a szocialista törvényesség a polgári perben rendszerint valamelyik fél törvényes jogainak a védelmén keresztül realizálódik.”

¹⁰⁶ „Ez a frappáns törvényhozói szereposztás zátonyra futott egyrészt az 'igazság-princípium' makacs erőltetése, másrészt a szakszerű perbeli részvétel hiánya miatt.” GÁSPÁRDY 2000: 20. p.

nos ülésen tárgyalta, ahol az előzetesen értesített felek a törvényességi óvás előterjesztése, valamint a per anyagának az előadása után felszólalhattak.¹⁰⁷

- 421 A korszak sajátosságaként kell megemlíteni azt, hogy a II. Ppn.-nek tulajdonított *stílusos módosításokat* nem a törvényhozó hajtotta végre.¹⁰⁸ Az 1957. évi VIII. törvény 115b. §-a az igazságügyi minisztert hatalmazta fel arra, hogy a Pp. nem módosított rendelkezésein – érdemet nem érintő – szövegmódosításokat tehessen.¹⁰⁹ Ennek eredményeként az „anyagi igazság” kifejezést a Pp. 1. és 3. §-ában a *jelző nélküli* „igazság” váltotta fel, amelyet a jogirodalom *objektív igazságként* értelmezett (lásd 338. pont).
- 422 A jogirodalom az első novella jellemző vonásának az útkeresést tartotta, amelyhez az „elvek szigorú, gyakran merev keresztülvitele” társult.¹¹⁰ A második novella ezzel szemben nem utat, hanem *ösvényeket* keresett, hogy az alapelvek és a részletszabályok közötti ésszerű kompromisszumokat megteremtse. A precíz aprómunkának és a kodifikációs igényességnek köszönhetően ez a törekvése legnagyobb részben sikerrel járt. Az 1952. évi törvényt és a két novellát *egységben* szemlélve megállapíthatjuk azt, hogy az 1957. évi VIII. törvény lezárta azt a közel tízéves kodifikációs folyamatot, amelynek eredményeként az elkövetkezendő *tizenöt évre* egyfelől a politika és a gazdaság igényeihez igazított, másfelől a gyakorlat számára is használhatóvá tett polgári perrendtartás jött létre.

A perjogi reform előkészítése

- 423 A hatvanas évek végén bevezetett új gazdaságirányítási rendszer „mozgásba hozta” a jogalkotást.¹¹¹ A kedvezőbb társadalmi és politikai légkörben előbb az államélet, majd az igazságszolgáltatási szervezet és fórumrendszer reformjára került sor, amelyhez hoz-

¹⁰⁷ A novella legfontosabb módosításainak a sorából nem hagyhatjuk ki a házassági perekre vonatkozó szabályozás reformját. A házassági perek a megyei bíróság hatáskörébe tartoztak, de a bontóper megindítását megelőző előkészítő eljárást a járásbíróság folytatta le. A II. Ppn. a személyállapotra vonatkozó pereket egységesen a megyei bíróság székhelyén lévő járásbíróság hatáskörébe utalta.

¹⁰⁸ GÁSPÁRDY 2000: 22. p.

¹⁰⁹ A polgári perrendtartás módosított és egységes szerkezetbe foglalt szövegét az Igazságügyi Minisztérium tette közzé 1958-ban. A kiadvány szövege nem tüntette fel az igazságügyi minisztertől eredő „stílusos” módosításokat.

¹¹⁰ BACSÓ–FARKAS: 1968: 81. p.

¹¹¹ SZILBEREKY 1968 449. p.

zá kellett igazítani az eljárási szabályokat is.¹¹² Gáspárdy László tömör megfogalmazás szerint: „A delelőjéhez érkezett pártállami rendszer a népgazdaság megreformálása után a közjog reformjához látott.”¹¹³ Az új gazdasági mechanizmus jelszavai a jogirodalomban is beszüremlettek: követendő példaként jelent meg a társadalmi, csoport és egyéni érdek összehangolása; az önállóság növelése, a felelősség érvényesítése, a jogsértőkkel szembeni szigorúbb szankciók alkalmazása stb. A korszak legfontosabb célkitűzése – a szocialista demokrácia továbbfejlesztése – az eljárás hatékonyságának a fokozására irányuló törekvésekben testesült meg.¹¹⁴

- 424 Az novellát megelőző jogirodalmi vita résztvevői egyetértettek abban, hogy *nincs szükség* új törvény megalkotására. Az 1952. évi Pp.-t „a szocialista jogrendszer kiemelkedő alkotásaként” aposztrofálták, úgy alapintézményeiben és alapelveiben, mint főbb megoldásaiban „hosszú időre szóló megállapodott kódexnek” tekintették.¹¹⁵ Szilbereky Jenő – laudációnak is beillő – összegezése szerint a Pp. 1. helyesen tűzte ki a polgári peres eljárás célját, 2. szilárd szocialista alapelveken áll, 3. megteremti az egységes szerkezetű pert, 4. a fellebbezési rendszere következetes, 5. csaknem teljesen kiküszöböli a formalizmust.¹¹⁶ A dicsérő jelzők ellenére a jogirodalom már a hatvanas évek közepétől kezdve figyelmeztető jelként értékelte a polgári ítélkezés lelassulását, a tárgyalás alapos előkészítésének a hiányát, az erélytelen pervezetést, a túlbizonyítást és a szankciók alkalmazásának a hiányát.¹¹⁷ A fokozatosan kikristályosodó reformcélok közül az *eljárás egyszerűsítése és gyorsítása* került az első helyre.¹¹⁸

¹¹² A hatvanas évek végén megkezdett politikai reformot az Alkotmány módosítása zárta le (1972:I. tv.). A törvénykezési reform keretében új törvény fogadtak el a bíróságokról (1972:IV. tv.) és az ügyészségről (1972:V. tv.), megújult a polgári perrendtartás és a büntető eljárás (1973:I. tv.). A reformok háttéréről: ROMSICS 1999: 420–423. p.

¹¹³ GÁSPÁRDY 2000: 23. p.

¹¹⁴ Az Alkotmány módosításához fűzött általános indokolás a szocializmus teljes felépítése érdekében az államélet, a szocialista demokrácia továbbfejlesztése; a központi állami szervek munkája hatékonyságának fokozása, ezzel egyidejűleg pedig a helyi szervek önállóságának növelését jelölte meg.

¹¹⁵ BACSÓ–FARKAS: 1968: 82. p. SZILBEREKY 1968:452. p. NÉVAI 1970:521. p.

¹¹⁶ SZILBEREKY 1968: 451. p.

¹¹⁷ NÉVAI 1963: 623–630. p. NOVÁK 1965: 552–561. p. HÁMORI: 1966:451–458. p. ZSEMBERY: 1967: 299–303. p. BARANYAI: 1967: 553–555. p. BACSÓ–FARKAS: 1968: 68–88. p.

¹¹⁸ A polgári eljárás egyszerűsítésének és gyorsításának a követelménye nem a gazdasági reformmal függött össze, hanem jóval korábban, már a polgári jogalkalmazás jogpolitikai irányelveiben (Igazságügyi Közlöny 1963. évi 13. szám) megfogalmazódott.

425 Az eljárás egyszerűsítésére való hivatkozás ürügyén vetődött fel az *egyesbíráskodás visszaállításának* a lehetősége. A javaslat tálalása nem kis óvatosságot igényelt, hiszen az 1952. évi törvényjavaslathoz fűzött miniszteri indokolás az új perrendtartás kiemelt feladataként jelölte meg ülnökrendszer bevezetését. A „nép közvetlen részvétele” az ítélezésben nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket és a szabályozást már 1954-ben módosítani kellett.¹¹⁹ A szocialista jogirodalom lelkes dicsérete ellenére a népi ülnöki részvétel formalizmusa már *a hatvanas évekre nyilvánvalóvá vált*. Az első áttörést az 1964. évi lengyel polgári eljárási törvénykönyv hozta, amely lehetővé tette azt, hogy a járásbíró elnöke – a családjogi és a munkaügyi viták kivételével – minden ügyet egyesbíró elé utaljon.¹²⁰ A magyar javaslat ennél sokkal szűkebb volt, mindössze néhány ügycsoportban (pl. vagyoni jogi perekben) akarta bevezetni az egyesbíráskodást. Révai Tibor még ettől az óvatos megoldástól is tartott és 1968 nyarán a jogalkotókat arra figyelmeztette, hogy „a polgári eljárás reformját *elsiettetni nem szabad*, hanem azt körültekintő, sokoldalú, nemcsak a hazai sajátosságokra és ítélezési tapasztalatokra támaszkodó, hanem az európai államok jogtudományi, kodifikációs és gyakorlati eredményeit is figyelembe vevő munkával kell megoldani”. Az ülnökbíráskodás védelmében azt javasolta, hogy inkább a *tárgyaláson kívül eljárási cselekmények tekintetében* bővítés ki a tanácselnöki jogkört és a tárgyaláson, „ahová a szűk értelemben vett ítélezéssel és mérlegeléssel kapcsolatos eljárási cselekmények koncentrálnának”, továbbra is a népi ülnökök részvételével valósuljon meg a társasbíráskodás.¹²¹ A jogalkotók azonban elszánták magukat a kiüresedett ülnökbíráskodás reformjára és ebben nem kis szerepe volt a *Kulcsár Kálmán* nevéhez fűződő empirikus vizsgálatnak is.¹²²

426 A Pp. megújításához vezető reformgondolatok forrásvidéke – néhány kivételtől eltekintve – a hazai joggyakorlat és az eljárási tradíció volt, a szocialista országok gyakorlatára történő hivatkozásnak alig volt jelentősége. A hatvanas évek első felében újakodifikált szovjet polgári eljárásjognak nem volt kimutatható hatása a magyar jogfejlő-

¹¹⁹ Lásd 21. lábj.

¹²⁰ A hivatkozott rendelkezést a lengyel polgári eljárásjogi törvénykönyv életbe léptetéséről szóló 297/1964. sz. törvény XII. cikke tartalmazta.

¹²¹ RÉVAI 1968:345–349. p.

¹²² KULCSÁR 1971.

désre.¹²³ A szovjet igazságszolgáltatás gondjai, amint az egy 1967-ben magyarul is megjelent elvi döntésből kiderült, meglehetősen távol estek a gazdaságának és jogrendszérének megújítására készülő Magyarország problémáitól.¹²⁴

- 427 A javaslatok között olyanok is felbukkantak, amelyek az 1911. évi Pp. egyes intézményeit akarták visszaállítani. Ezek közé tartozott – a már említett egyedbíráskodáson kívül – *mulasztási ítélet* visszaállításának a felvetése is. A gyakorlat számára egyre nagyobb problémát okozott az, hogy alperes minden komolyabb hátrány nélkül távol maradhatott akár az első, akár a folytatólagos tárgyalásokról, bizonytalanságban hagyva a bíróságot, hogy a felperes keresetével szemben védekezni kíván vagy sem. A hatvanas évek közepétől kezdve megérett az a felismerés, hogy a felperesnek a mulasztási ítélet hiányából adódó sérelme rendszerint „*nincs arányban azzal a vél sérelemmel, amely az ellenkező megoldás folytán az igazság kiderítésének az elvét érné*”.¹²⁵ A mulasztási ítélet intézménye – bírósági meghagyás elnevezés alatt – beilleszthetőnek bizonyult a Pp. megújításra váró szankciórendszerébe.¹²⁶
- 428 Az új gazdaságirányítási rendszer által megkövetelt nagyobb hatékonyságra hivatkozással *Névai László* a bíróság és a felek közötti viszony megváltoztatására is javaslatot tett. 1970-ben közzétett elemzésében az 1952. évi Pp.-t *olyan alperesi törvénynek* nevezte, ahol az egyensúly rovására érvényesülnek az adósvédelem szempontjai. Az ötvenes évek elején indokolt volt a „dolgozó osztályok tagjait a volt kizsákmányolók támadásával szemben” fokozott védelemben részesíteni. De a szabályozás nem igazodott a társadalmi-gazdasági változásokhoz és ennek a következménye az ún. *gyámkodási szemlélet*

¹²³ A Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok polgári eljárása alapjainak jóváhagyásáról szóló 1961. évi törvény, valamint az 1964. évi GPK magyar fordításban is megjelent, tehát a „nyelvi nehézség” nem lehetett akadály. (Vö. *A Szovjetunó polgári törvényhozásának alapjai és polgári eljárásának alapjai*. Budapest, 1962. KJK. *Az OSZFSZK polgári eljárásjogi törvénykönyve*, 1964. június 11-i törvény, én. kézirat.).

¹²⁴ A Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága teljes ülésének 1967. február 25-i 1. Számú elvi döntése a bírósági eljárások szervezésének a megjavításáról, kultúráltságának fokozásáról és a bírósági tevékenység nevelő hatásának a fejlesztéséről. Forrás: *Magyar Jog* 14. évf. (1967) 500–502. p.

¹²⁵ BACSÓ–FARKAS: 1968: 84. p.

¹²⁶ A mulasztási ítélet visszaállítása ellen érvelőket a fizetési meghagyás jogi természetére hivatkozással lehet meggyőzni arról, hogy az intézmény bevezetése ellen „sem elvi, sem gyakorlati vonatkozásban számottevő ellenvetést tenni nem lehet.” NOVÁK 1975: 560. p.

továbbélése lett.¹²⁷ A Pp. reformmunkálatainak tehát azt kell eredményezni, hogy álljon helyre a törvényben a felperesi és az alperes oldal ésszerű egyensúlya és szűnjék meg „a mai körülmények között már szinte kényeztetésszámba menő túlistápolás”. Ennek érdekében azt javasolta, hogy *egyidejűleg* erősítsék meg a bíróság pervezetési jogosítványait és a fokozzák a felek közreműködési kötelezettségét. „A szocialista perjogtudománynak ez az egyensúlykövetelménye természetesen nem valamilyen öncélú szimmetriamegfontoláson alapszik, hanem abból a gyakorlati megfontolásból ered, hogy így biztosítható a legjobban a törvényesség érvényesülése és az objektív igazság kiderítése a polgári perben... Elméleti szempontból kétségtávolú lehet ezt a megoldást *eklektikusnak* minősíteni. Az ilyen eklekticizmus azonban, amely nagyon is ésszerű eredményre vezet, egyáltalában nem tekinthető hibának. Hiba lenne éppen az ellenkezője, a teljes officialitás, vagy a felek kizárólagos joga a polgári per mozgatására, anyagának szolgáltatására.”¹²⁸

- 429 *Névai László* gondolatmenete rendkívül tanulságos a korszak megértése szempontjából. Az 1952. évi Pp. szemléletére tett megjegyzése önkritikának is felfogható, hiszen a jogtudós munkássága révén maga is tevékenyen közrehatott a felek rendelkezési jogainak a korlátozásában és a túlzott, de mégsem hatékony bírói aktivitás kialakításában.

Az egymással ellentétes erők *mindkét irányban való továbbfejlesztésének* az ötlete úgy is felfogható, mint a csúcspontjára jutott Kádár-korszak egyik jogfilozófiai alaptétele, az antinómiák feloldásának kísérlete. Leginkább egy olyan münchauseni erőfeszítéshez hasonlítható, ahol a bajba jutott vetélytársak egymást megragadva próbálnak kivickélni a mocsárból.

Azon a ponton, ahol *konkrét* javaslatokat kellett volna tenni a bíróság és a felek viszonyának a megváltoztatására, Névai is megtorpan: a szocialista rendelkezési és tárgyalási elv tabuja fontosabbnak bizonyult, mint a valódi változtatás igénye. A reformjavaslatok kimerültek a tanácsvezető bíró jogkörének a fokozásában a tárgyalás előkészítése során, valamint a feleknek a *jóhiszemű pervitelre* történő ösztönzésében.

¹²⁷ „E jelenség lényeg abban áll, hogy a polgári peres eljárásban a felek, de különösképpen az alperesek a tapasztalatok szerint gyakran egészen a bíróságra hagyatkoznak, nemtörődömséget tanúsítanak és jogaik védelmében úgyszólván kizárólag a bíróságtól várják a kezdeményezést, az állandó bírósági segítség reményében olykor a felelőtlenségig terjedő mértékben passzívak. Erre bátorítja őket a törvény néhány rendelkezése és a bíróságnak ehhez igazodó és közismertté vált túlzott készsége a gyámolításra.” NÉVAI 1970:519. p.

¹²⁸ NÉVAI: 1970: 522–523. p.

Az 1972. évi 26. tvr. – a harmadik novella

- 430 Az 1973. január 1-én hatályba lépett III. Ppn. megfelelt az előzetes várakozásoknak.¹²⁹ A 64 szakaszból álló törvényerejű rendelet a Pp. szabályainak több mint egyötödét módosította. Az előzetes jogirodalmi vitát jellemző óvatosság ellenére a perjogi reform néhány kérdésben a *politika tűréshatáráig* merészkedett.¹³⁰ A novella hatékony perjogi szabályokat ígért az eljárás egyszerűsítésére és gyorsítására.¹³¹ A társasbíráskodás alapvető elvének fenntartása mellett a polgári eljárásban is bevezette az egyesbíráskodást.¹³² Az új ügyészégi törvénynek megfelelően módosította az ügyész polgári eljárásjogi helyzetére és feladataira vonatkozó rendelkezéseket.
- 431 A novella számos rendelkezése közvetlenül érintette *a bíróság és a felek viszonyát*:
- A bíróság kitanítási kötelezettségét azokra az esetekre szűkítette, amikor a félnek nincs jogi képviselője [3. § (1) bek.].
 - A szocialista szervezetek működésével kapcsolatban bevezette a bíróság jelzési (szignalizációs) kötelezettségét [Pp. 3. § (3) bek.].¹³³
 - A mulasztó felekkel szemben alkalmazható szankciók körét kitágította. Bevezette az illetékbírságot (5. §), a bírósági meghagyást (136. §), felemelte a pénzbírság összegét (120. §), korlátozta a viszontkereset előterjesztésének feltételeit (147. §) és igyekezett megakadályozni a határidők indokoltan meghosszabbítását (104. §).

¹²⁹ A III. Ppn. követte az igazságszolgáltatási szervezetben bekövetkezett jelentős változásokat és a gazdasági döntőbizottságoknak a bírósági szervezetbe épülésével, illetőleg a munkaügyi bíróságok kialakulásával kapcsolatban új eljárási szabályokat épített bele a törvénybe. Az államigazgatási és társadalombiztosítási határozat megtámadása iránti perek, a sajtóhelyreigazítási eljárás, a szövetkezeti tagsági vitákból származó perek, a munkaügyi bíróság előtti eljárás valamint a választottbírói eljárás szabályozásával jelentősen kibővült a különleges eljárások köre.

¹³⁰ GÁSPÁRDY 2000: 22. p.

¹³¹ A III. Ppn. bővítette a tanácselnöki hatáskört (Pp. 12. §), egyszerűsítette a hatásköri és az illetékességi szabályokat (23. §), valamint a jegyzőkönyvezést (115. §), utat nyitott a modern technika alkalmazása előtt (118. §, 195–196. §), lehetővé tette az ideiglenes intézkedés hivatalból történő elrendelését (156. §) bevezette a rövidített indoklást (221. §) és a fellebbezés tárgyaláson kívüli elbírálását (256/A. §).

¹³² A szabályozás során a jogalkotó abból indult ki, hogy a népi ülnökök csak olyan tárgyú perek elbírálásában vegyenek részt, amelyekben életismeretüket, tapasztalataikat valóban hasznosíthatják, tehát közreműködésük ne legyen formális. Ennek megfelelően a Pp. módosított 11. §-a azokat az ügyeket utalta egyesbíró elé, amelyekben alapvetően jogi kérdések elbírálására, vagy csupán elszámolásokra kerül sor.

¹³³ SCHELNITZ–ZALKA 1966: 199–204. p.

– Az eljáró tanács elnökét feljogosította arra, hogy tárgyaláson kívül minden olyan intézkedést tegyen és az ítélet kivételével minden olyan határozatot hozzon, amit eddig a törvény a bíróság tanácsának hatáskörébe utalt (12. §).

– A bíróság (ismét) elutasíthatta a keresetlevelet akkor, ha a felperes követelése nyilvánvalóan alaptalan volt vagy lehetetlen szolgáltatásra (megállapításra) irányult [130. (1) bek. i) pont].¹³⁴

A felsorolt intézkedések a bíróság és a felek viszonyát összességében *nem változtattak meg*, a bírói túlsúly továbbra is fennmaradt. Egy évvel a III. Ppn. hatályba lépése után *Novák István* a felek eljárási jogait érintő korlátozásoknak valóságos katalógusát állította fel.¹³⁵ A szocialista rendelkezési elv tartalmára csak az ügyész perbeli jogainak módosítása gyakorolt számottevő hatást.

- 432 A hetvenes évek elején megszűnt az ügyészség törvényességi monopóliuma.¹³⁶ Az 1972. évi V. törvény (Üsz.) már arra a koncepcióra épült, hogy a törvényesség megtartása feletti örködés nem kizárólag az ügyész feladata, hanem az ügyészi törvényességi felügyelet szorosan beletartozik a törvényesség szervezeti és eljárásjogi garanciáinak összefüggő rendszerébe. Tehát az ügyésznek nem kell olyan nagyszámú peres és nemperes eljárásban részt vennie, mint régebben. Ezt üzenté a Pp. 2/A. §-ának a módosítása, amely a keresetindítást *fontos* állami vagy társadalmi érdekhez, vagy a jogosult jogvédelemre képtelen állapotához kötötte. A novella hatályba lépése után kiadott legfőbb ügyészi utasítás szerint szocialista szervezet javára az ügyész csak akkor indíthatott keresetet, ha a szervezet az igényét indokolatlanul, ügyészi felhívás ellenére nem érvényesítette. Állampolgár javára akkor volt indokolt a keresetindítás, ha személyi körülményei vagy más ok miatt az alapvető jogait érintő pert maga nem tudta megindítani vagy igényének az érvényesítése nagyobb nehézségbe ütközött.¹³⁷ 1973 után az ügyészi keresetindítások száma lényegesen csökkent.¹³⁸

¹³⁴ NÉMETH (1985A: 294. p.) szerint az 1957-ben már megszüntetett keresetlevél-elutasítási okot (lásd 420. pont) „komoly, elvi törést eredményező hiba volt” felvenni a Pp.-be. A Pp. 130. § (1) bekezdésének i) pontját az 59/1993. (XI. 29.) AB határozat semmisítette meg.

¹³⁵ NOVÁK: 1974: 574–579. p.

¹³⁶ FLECK 2001: 169. p.

¹³⁷ 4/1973. (ÜK. 3.) Legf. Ü. számú utasítás az ügyész polgári jogi tevékenységéről (9. §)..

¹³⁸ KENGyel 1978: 651. p.

- 433 Az ügyészi *fellépés* feltételei ugyanakkor nem változtak, sőt a Pp. 3. § (4) bekezdése a bíróság kötelességévé tette azt, hogy értesítse az ügyészt a keresetindítás vagy a fellépés szükségességéről, ha annak a törvényben megjelölt feltételei a per adatai szerint fennálltak. Az Üsz. 10. §-a kihangsúlyozta azt, hogy az ügyésznek a bírósági eljárásban való részvétele során tiszteletben kell tartania *a felek rendelkezési jogát*, feltéve hogy annak gyakorlása a közérdeket vagy mások törvényes érdekét nem sérti. A jogirodalom értékelése szerint ez a szabály a szocialista rendelkezési jog valódi tartalmát juttatta kifejezésre: „az egyén és a társadalom érdekeinek helyes egységét az igazság megállapításának követelményeiben”.¹³⁹ A jogalkotók nem tartották ennyire fontosnak, ezért a Pp.-nek az ügyész polgári perbeli jogairól szóló 2/A. §-ába már nem került bele.

A nyolcvanas évek kudarcaitól a rendszerváltásig

- 434 A III. Ppn. sikerét a szocialista polgári perrendtartás későbbi módosításai már nem tudták megismételni. 1973 és 1979 között alig született olyan jogszabály, amely a polgári eljárásjogot érintette volna. Az évtized utolsó nagyobb módosítására sem eljárásjogi, hanem *szervezeti* okokból került sor. A munkaügyi bíróságok hatáskörének a kibővítése miatt új eljárási szabályokra volt szükség. A – kissé elhamarkodottan – IV. Pp. novellának elkeresztelt 1979. évi 31. törvényerejű rendelet egyúttal az illetékességre, a képviselőre, a fellebbezésre, valamint a gazdasági perekre vonatkozó szabályokat is módosította.¹⁴⁰ A gyors munka és a koncepció hiánya tükröződött a szövegen. „Tele van nyilvánvaló hibákkal, ellentmondó rendelkezésekkel” – állapította meg róla *Farkas József*.¹⁴¹ A módosítások többségét utóbb vagy megváltoztatták vagy hatályon kívül helyezték.
- 435 A nyolcvanas évek elején a Minisztertanács elrendelte „az 1952-ben alkotott és azóta többször módosított Polgári perrendtartás átfogó újraszabályozását”. Az ötéves kodifikációs terv az 1983–85 közötti időszakra ütemezte az új törvény megalkotását. Az Igazságügyi Minisztérium 1982 nyarán tette közzé a polgári eljárás újraszabályozásának céljairól szóló munkaanyagát, amelynek nyomán a jogirodalomban „rendkívül széles

¹³⁹ BACSÓ 1973: 60. p.

¹⁴⁰ UJLAKI (1980: 305. p.) azzal a megjegyzéssel használta a IV. Ppn. kifejezést, hogy „nem tudni, ezt a rövidített szóhasználatot az aránylag kevés módosítást tartalmazó jogszabályra vonatkozóan általánosan alkalmazni fogják-e.

¹⁴¹ FARKAS 1984: 48. p.

körű és néha szokatlan heveségű vita” bontakozott ki.¹⁴² Az alaphangot Névai László adta meg, aki szerint valamennyi résztvevő átérezte a hatalmas felelősséget és „remegő kézzel nyúl hozzá a Polgári perrendtartásunk még ma is benyomást keltő intézményéhez”.¹⁴³

436 A kodifikációs előmunkálatok példamutató szervezettséggel indultak meg. Az újr szabályozás szempontjából számításba vehető teljes polgári joganyagot, beleértve az összes nem peres eljárást is, az Igazságügyi Minisztérium mintegy *hatvan* témára osztotta fel, és az egyes témára vonatkozó javaslatok kidolgozását munkabizottságokra bízta. A szövegtervezetet – az Országgyűléshez történő benyújtás előtt – társadalmi vitára kívánták bocsátani.¹⁴⁴ A többlépcsős kodifikáció látszólag a legnagyobb rendben folyt, csak *a törvényjavaslat nem készült el* a jogalkotási periódus végére.

437 A sikertelenség oka abban keresendő, hogy a polgári perrendtartás újrakodifikálásának a nyolcvanas évek elején *nem volt valódi tétje*. Az eljárás további egyszerűsítése és gyorsítása, mint a Minisztertanács által megjelölt cél, egy évtizeddel a III. Ppn. után nem hozta lázba a szakembereket. A Kádár-korszak leszálló ágában a gazdasági reformra és a fejlett szocialista társadalom követelményeire való hivatkozásnak sem volt mozgósító ereje.¹⁴⁵ Vonzóbb feladatnak tűnt a harminc éve hatályban lévő – és a hazai körülmények között már matuzsálemi korúnak számító – perrendtartás felfrissítése, szerkezeti megújítása, belső ellentmondásainak és következetlenségeinek a megszüntetése. Három év alatt tanulmányok tucatja gyűlt össze erről.¹⁴⁶ A „fejlesztő karbantartás” során a kodifikáció több meghatározó személyisége arra a következtetésre jutott, hogy a polgári perrendtartás jól bevált, megfelelően szolgálja a kitűzött célokat és a módosítások ellenére is áttekinthető szerkezettel rendelkezik. „A Pp. jelenlegi szabályozása – a lényegét tekintve jó – azon *öncélúan*, az újítás kedvéért nem kell változtatni, tehát a módosítások csak olyan lehetnek amelyek a Pp. még jobb, még hatékonyabb alkalmazását segítik elő.”¹⁴⁷ Ilyen ötletekkel azonban – a szakma tiszteletreméltó buzgalma ellenére – sem le-

¹⁴² NÉMETH 1985A: 299. p.

¹⁴³ NÉVAI 1983: 289. p.

¹⁴⁴ NÉMETH 1985B. 207–209. p.

¹⁴⁵ FARKAS 1984: 41–42. p.

¹⁴⁶ A Pp. reformjával foglalkozó tanulmányokról részletes áttekintést ad: FARKAS 1985:558. p.

¹⁴⁷ NÉMETH 1985B: 210. p.

hetett egy teljesen új törvényt megtölteni. A jogirodalmi vitában Farkas József néhány *eretnek javaslatot* is felvetett, mint pl. a kötelező ügyvédi képviselet korlátozott körben való bevezetését vagy a felülvizsgálat visszaállítását. A szocialista jogrendszerből hiányzó harmadfokú perorvoslatot – a bírósági szervezetet megváltoztatása nélkül – az 1911. évi polgári perrendtartás által szabályozott formában szeretne volna viszontlátni. „Ez a fellegbezés után igénybe vehető rendes perorvoslat bevezetése azzal a következménnyel járna, hogy a törvényességi óvás iránti kérelmek dömpingjét meg lehetne állítani vagy legalábbis korlátok közé szorítani.” – írta.¹⁴⁸ Bármennyire is óvatosan fogalmazott, ezzel a javaslatával dőhött polémiát váltott ki.¹⁴⁹

- 438 A nyolcvanas évek második felében még egy sikertelen kodifikációs kísérlet történt: A Minisztertanács 1986-ban ismét elrendelte a Polgári perrendtartás átfogó újraszabályozását, amelyet 1988 és 1990 között kellett volna elvégezni.¹⁵⁰ A legfontosabb cél – a változatosság kedvéért – az eljárás további egyszerűsítése és gyorsítása volt. Az Igazságügyi Minisztérium az előző jogalkotási periódus fiókban maradt javaslataiból 1988-ra egy újabb koncepciót gyúrt össze.¹⁵¹ A szocialista polgári eljárásjog megújítására tett utolsó kísérlet meglehetősen *ellenmondásos* volt. A stíluson és egyes jogintézményeken már érződött az „új idők szele”. A törvény céljaként nem az igazság kiderítését, hanem a – szocialista törvényesség alapján álló – hatékony jogvédelmet jelölte meg és fokozni kívánta az eljárás résztvevőinek a felelősségét. Elképzelhetőnek tartotta a perfelvételi tárgyalás bevezetését és a felek tanúkénti meghallgatását. Elvetette a harmadfokú perorvoslat tervét, de szükségesnek tartotta a törvényességi óvás szabályainak a részletesebb kidolgozását. Az 1988. évi koncepció ugyanakkor *nem kívánt változtatni* a bíróság és a felek viszonyán, nem készült a szocialista rendelkezési és tárgyalási elv tartalmának a megújítására, de ami ennél is feltűnőbb: teljes érzéketlenséget tanúsított az eljárásjog *alkotmányos alapelvei* (bírósághoz fordulás joga, kétoldalú meghallgatás elve, bírósági

¹⁴⁸ FARKAS 1984: 46–47. p.

¹⁴⁹ SZILBEREKY 1984: 289–303. p.

¹⁵⁰ 2001/1986. (I. 31.) MT határozat az 1986–1990 közötti időszakra vonatkozó jogalkotási feladatok meghatározásáról.

¹⁵¹ A polgári eljárás átfogó újraszabályozásának koncepciója. Összeállította az IM Törvényelőkészítő Főosztályának Munkaközössége. In *Tanulmányok az igazságszolgáltatás továbbfejlesztéséről*. Budapest, 1988. 329–391. p.

út) iránt, jóllehet ezekre a jogirodalom már korábban felhívta a figyelmet.¹⁵² Az utolsó szocialista koncepció csendesen elhalt a rendszerváltás forratagában.

¹⁵² FARKAS 1986: 1–43. p.

BEFEJEZÉS

A MODELLEK KONVERGENCIÁJA AZ EZREDFORDULÓN

- 439 A modern polgári eljárásjog fejlődéstörténetének egyik érdekessége az, hogy *három évszázad* legnagyobb hatású – történelmi korszakokon és földrajzi határokon átívelő – változásai mindig a századfordulókra estek. Így volt ez a XVIII–XIX. század fordulóján, amikor Európa közepén két – egymással éles ellentétben álló – eljárásjogi modell keletkezett. Amíg az *1793. évi porosz törvénykezési rendtartás* a túlméretezett bírói hatalmat, addig az *1806. évi francia polgári eljárási törvény* a korlátlan féluralmat valósította meg. Az Allgemeine Gerichtsordnung a bírói túlsúly, a vizsgálati elv alkalmazása és az ügyvédi tevékenység visszaszorítása miatt rövid időn belül terhessé vált a liberális polgárság számára. Ezzel szemben az alig tíz évvel később keletkezett Code de procédure civile a szóbeliség, a nyilvánosság, a közvetlenség és a szabad bírói mérlegelés elvének az érvényre jutásával megteremtette az európai perjog megújulásának az előfeltételeit.
- 440 A XIX. századi polgári eljárásjog legnagyobb teljesítményei a század utolsó évtizedeiben születnek meg. A tartományi perrendek olvasztótégelyében kiforráló *1877. évi birodalmi német polgári perrendtartás* a – liberális modell fogyatékságai ellenére is – a korszak egyik legnagyobb hatású törvénykönyve lett, amelynek európai, sőt azon túlterjedő kisugárzását számos róla mintázott kódex tanúsítja. A fin de siècle nagy alkotása a szociális polgári per eszményét megvalósító *1895. évi osztrák polgári perrendtartás*, amely a „Kampf ums Recht” szemléletét túlhaladva a pert nem az egyéni jogvédelem eszközének, hanem az individuális és a közösségi érdekek hídjának tekintette. A liberális és a szociális polgári per eszmeiségéből táplálkozó *magyar* perjogi kodifikáció a századfordulón átívelve 1911-ben vezetett eredményre.
- 441 A XX. század kavargó történelme közepett született új kódexek közül kevés bizonyult modell-értékűnek. A szocialista polgári eljárásjog – nem minden történelmi előzmény nélküli – kísérlete, amely ismét az állami akaratot és ellenőrzést helyezte a jogvita megoldásának tengelyébe, a társadalmi rendszerrel együtt bukott meg. De válságba kerültek az egyéni érdekérvényesítés korlátozhatatlanságát hirdető modellek is. Az ezredfordu-

lóhoz közeledve nyilvánvalóvá vált az, hogy sem a bírói túlsúlyra, sem a felek korlátlan rendelkezési jogára építő perrendtartások nem képesek megfelelni a gyors, olcsó és hatékony polgári per iránti növekvő társadalmi igényeknek. A polgári igazságszolgáltatás deficitjét tovább súlyosbítja az,¹ hogy az említett problémák mellett az új világrend kihívásainak, mindenekelőtt a globalizációból adódó „határok nélküli pereskedés” követelményének is meg kell(ene) felelnie.²

- 442 A kilencvenes években szinte egyidőben indultak meg a világ különböző pontjain a nagy reform-mozgalmak. Amerika, Európa és Ázsia polgári eljárásjog-tudománya ma ezektől a kísérletektől hangos. Az 1990. évi Civil Justice Reform Act az Egyesült Államokban,³ az 1990. évi és 1994. évi olasz,⁴ az 1993. évi francia,⁵ az 1990. és 1994. évi koreai novellák,⁶ az 1993. évi új finn⁷ és az 1996. évi új japán polgári perrendtartás,⁸ a Woolf-jelentés nyomán összeállított 1998. évi angol Civil Procedure Rules,⁹ a 2000. évi új spanyol polgári eljárási törvény,¹⁰ a 2001. évi német,¹¹ az 1997. évi és a 2002. évi osztrák novella,¹² a svájci reformtörekvések,¹³ a volt szocialista országok bírósági szervezetének és eljárásjogának átalakítása,¹⁴ továbbá az eljárásjog egységesítésére tett kísérletek, így az 1990-ben közzétett *El Código Procesal Civil modelo para Iberoamérica*,¹⁵ az 1993. évi *Approximation of Judiciary Law in the European Union*¹⁶ és az 1999. évi

¹ ZUCKERMAN, ADRIAN (ed): *Civil Justice in Crisis – Comparative Perspective of Civil Procedure*. Oxford, University Press, 2001.

² TARZIA 1999: 25–37. p.

³ MURRAY 1998: 319–338. p.

⁴ TROCKER 1996: 3–37. p. GÁSPÁRDY 1997: 3–5. p.

⁵ FERRAND, FRÉDÉRIQUE: Justizentlastung in Frankreich. *ZZPInt*, 2. Band (1997) 43–67. p.

⁶ MOON-HYUCK HO: Zur neueren Reform des Zivilverfahrensrechts in Korea. *ZZPInt*, 1. Band (1996) 337–361. p.

⁷ LAUKKANNEN 1997: 227–247. p.

⁸ YASUNORI HONMA: Die Reform des Zivilprozeßrechts in Japan. *ZZPInt*, 1. Band (1996) 327–336. p.

⁹ ZUCKERMAN 1997: 31–42. p., PLANT 1999. WEBER 2000: 59–74. p.

¹⁰ ORTELLS RAMOS 1998: 91–125. p. UŐ 2000: 95–129. p.

¹¹ Lásd 183–188. pont.

¹² KLIČKA, THOMAS: Die „Erweiterte Wertgrenzen Novelle 1997“. *ZZPInt*, 3. Band 1998. 127–136. p. *Zivilverfahrens-Novelle 2002*. Regierungsvorlage. in Internet, <http://www.parlinkom.gv.at>.

¹³ WALTER, GERHARD: Helvetia docet. 1–12. p. In Colloquium „The Coming Together of Procedural Law in Europe“. Brüssel, 2001, (megjelenés alatt)

¹⁴ GÁTOS 1996: 369–374. p. NÉMETH 1998 129–141. OBERHAMMER 2001.

¹⁵ BARBOSA MOREIRA, JOSE CARLOS: Le code-modèle de procédure civile pour l’Amérique latine de l’Institut Ibero-Américain de Droit Processuel. *ZZPInt*, 3. Band (1998) 437–445. p.

¹⁶ STORME 1994.

*Transnational Rules of Civil Procedure*¹⁷ már egy új korszak kezdetét jelzik. Nem túlzás azt állítani, hogy a XVIII. század fordulója, majd a fin de siècle után a fin de millénaire is minőségi változásokat fog hozni a modern polgári eljárásjog történetében.

1. Kihívások

Access to Justice

- 443 A XX. század második felének legnagyobb hatású polgári eljárásjogi irányzata a Mauro Cappelletti által kezdeményezett tényfeltáró kutatás nyomán bontakozott ki. A Firenzében meghirdetett program rövid időn belül világméretűvé szélesedett és a hetvenes évek végén közreadott jelentés közel harminc ország polgári igazságszolgáltatását elemezte.¹⁸ A kutatás téziseiben Franz Klein gondolatai éledtek újjá, aki a múlt század végén megalkotta a szociális polgári per mintájául szolgáló osztrák polgári perrendtartást. Az a felismerés, hogy a polgári pernek egy konkrét szociálpolitikai programba béklyózott jóléti intézményként kell funkcionálnia, Kleint a gyors, olcsó és egyszerű eljárás eszményéhez vezette (lásd 118–128. pont). Cappelletti kutatásaiból ugyanakkor az derült ki, hogy ezt a célt a XX. században nem sikerült megvalósítani.
- 444 A polgári perek *elhúzódása* a hatékony jogérvényesítés egyik legnagyobb akadályának bizonyul. A „judicia perpetua” gondja évszázadok óta nem enyhül; igaz, hogy a pertartam rövidül, de nem olyan mértékben, ahogy azt a társadalmi gazdasági fejlődés megkívánná. A XIX. századi liberális polgári per közömbös volt az időtényezők iránt és a peres felek számára teljes időbeli szabadságot engedélyezett. A gyorsaság csak a szociális permodell számára vált olyan értékké, amelyet akár preklúziós szabályok árán is hajlandó volt biztosítani. Amíg a gyorsaság melletti érvelés a század első évtizedeiben tisztán gazdasági racionalitáson alapult, addig a második világháború után a gyorsaság az igazságszolgáltatás egyik alapvető követelménye lett.¹⁹ A pertartam rövideségéhez fűző-

¹⁷ HAZARD, GEOFFREY: Civil Litigation Without Frontiers: Harmonisation and Unification of Procedural Law. In *Procedural Law on the Threshold of a New Millenium*. General Reports. Wien, 1999, 3–21. p.

¹⁸ CAPPELLETTI–GARTH: 1978–1979.

¹⁹ Az 1950-ben elfogadott Emberi Jogok Európai Egyezménye 6. cikkének 1. pontja szerint „Mindenkinek joga van arra, hogy ügyét a törvény által létrehozott független és pártatlan bíróság tisztességesen, nyilvánosan és ésszerű időn belül tárgyalja [...]”

dő közérdek egyre több országot indított arra, hogy perjogi reformjának a középpontjába az eljárás gyorsítását és egyszerűsítését állítsa. A hangzatos törekvések ellenére ezek reformok – éppen a gyorsaság tekintetében – többnyire nem hozták meg a kívánt eredményeket.

- 445 A költségtényezők vizsgálata során igazolódott az a hipotézis, hogy azok a felek, akik a pereskedéshez megfelelő anyagi háttérrel rendelkeznek, nyilvánvalóan előnyben vannak azokkal szemben, akik ilyen kiadásokat nem kockáztathatnak meg. A vagyoni különbségek csökkentésére hivatott *szegénység* nem képes megszüntetni az ún. jogi szegénységet, vagyis „számos ember képtelenségét arra, hogy a jogot és az igazságszolgáltatás intézményeit teljes mértékben kihasználja”.²⁰
- 446 A költségkorlátok és az időtényezők mellett az *esélyegyenlőtlenség* volt a legtöbbet vizsgált kérdés az „Access to Justice” irodalmában. A törvény előtti egyenlőség, az ügyvédkényszer és a szegénység, a bírói aktivitás és a kitanítási kötelezettség alapján a polgári eljárásjog-tudomány hosszú időn keresztül adottnak tekintette a peres felek esélyegyenlőségét. A *ténylegesség* vizsgálatának a szükségessége – elsősorban a szociológiai gondolkodásmód hatására – csak a hetvenes években merült fel: „Annak ellenére, hogy a tényleges joghoz jutás a modern társadalmakban növekvő mértékben nyer elfogadást, mint alapvető szociális jog, a ténylegesség fogalma önmagában mégis bizonytalan. Az optimális hatékonyság ebben a körben csak a teljes mértékű «fegyverzeti egyenlőség» mellett képzelhető el, minthogy csak ebben az esetben biztosítható, hogy a végeredmény kizárólag a szemben álló vélemények értékén múljon, függetlenül a felek egyikének vagy másikának az anyagiak vagy a képességek terén fennálló fölényétől. Ez a teljes mértékű egyenlőség természetesen csak utópia; a felek közötti különbséget eltörölni minden tekintetben sohasem lehet.”²¹
- 447 Az *Access to Justice Project* legnagyobb érdeme az volt, hogy a polgári eljárásjog-tudomány figyelmét a dogmatikai problémák mellett a jogérvényesítés ténylegességével összefüggő kérdésekre is ráirányította. A nyolcvanas években megkezdődött a polgári per gazdasági analízise és a polgári eljárásjogi normák hatékonyságának vizsgálata. A

²⁰ CAPPELLETTI 1976: 671. p.

²¹ CAPPELLETTI 1976: 673. p.

kutatási eredmények jelentős mértékben hozzájárultak a kilencvenes évek nagy kodifikációs hullámát kiváltó polgári eljárásjogi reformmozgalmak kibontakozásához. A XIX. század végéhez hasonlóan az *ezredforduló* jogalkotói, jogalkalmazói és jogtudósai ismét szembesülnek a kor színvonalának megfelelő, gyors, olcsó és hatékony polgári per megteremtésének a problémájával. Egy évszázad polgári eljárásjogi fejlődésének két – azonos elkötelezettségű – tudós, Franz Klein és Mauro Cappelletti munkássága adja meg a keretét.

A Woolf-jelentés és az angol reformtörekvések.

- 448 Az Access to Justice Project nyomán kibontakozó világméretű reformmozgalom hatása alól az *angol polgári eljárásjog* sem tudta kivonni magát. A kihívásokat a kilencvenes évek második felében közzétett Woolf-jelentés tartalmazta.²²

A korábban csodálattal emlegetett angol igazságszolgáltatást egyre több kritika érte a költséges és bonyolult polgári per miatt (lásd 111. pont). 1994-ben *Lord Woolf* kapott megbízást az angol polgári eljárásjog helyzetének az áttekintésére és új eljárási szabályok kidolgozására. A hiányosságok feltérképezése során arra a következtetésre jutott, hogy „a jelenlegi rendszer *túl drága*, a költségek gyakran meghaladják a követelés értékét; *túl lassú*, ahogy az ügyek eljutnak a döntéshozatalig; *túl egyenlőtlen*, mert hiányzik az (esély)egyelőség az erőteljes és gazdag, valamint a kevésbé tehetős pereskedők között. *Túl bizonytalan*: a költségek és a pertartam kiszámíthatóságának a hiánya az ismeretlentől való félelemhez vezet és (a pert) áttekinthetetlenné teszi sok pereskedő számára. Legfőképpen *túl széttöredezett*, mivel senkinek sincs világos és átfogó felelőssége a polgári per menetéért, és *túlságosan kontradiktórius* (adversarial), mivel az ügyek iránnyitása nem a bíróságok, hanem a felek kezében van; ennél fogva gyakran előfordul az, hogy a szabályokat a felek sem tartják be és a bíróságok sem hajtják végre.” Ahhoz, hogy a polgári igazságszolgáltatás a *joghoz jutást* (Access to Justice) biztosítsa, olyan eljárásra lenne szükség, amely

- a) az eredményeit tekintve *igazságos* lenne,
- b) a peres feleket *tisztességesen* kezelné,
- c) *ésszerű költség* mellett megfelelő eljárásokat kínálna,

²² GODFREY–LOEBEL 1997: 89–92. p. RUMBERG–EICKE: 1998. 19–22. p.

- d) *ésszerű gyorsasággal* foglalkozna az ügyekkel,
- e) *érthető* lenne a peres felek számára,
- f) *alkalmazkodna* a peres felek igényeihez,
- g) *előrelátható* lenne, amennyiben a különböző ügyek természete megengedi,
- h) a költségek felhasználását és a szervezettségét tekintve *hatékony* lenne.²³

449 Lord Woolf a radikális reform elkötelezettjeként mindenekelőtt az *adversary system* hagyományos rendjét (lásd 77–85. pont) kívánta megváltoztatni, mivel a polgári perek elhúzódásának az alapvető okát ebben látta. Azt javasolta, hogy a polgári per irányításáért való felelősséget, amelyet eddig a peres felek és ügyvédjeik viseltek, a bíróságnak adják át.²⁴ Az angol sajtó által forradalminak minősített kezdeményezés nem volt előzmények nélküli. A *managerial judges* gondolata már a nyolcvanas években felbukkant, sőt részlegesen meg is valósult az Egyesült Államokban,²⁵ az angol felsőbbbíróságok pedig a kilencvenes évektől kezdve egyre gyakrabban avatkoztak bele az eljárás menetébe, feltehetően azért, mert „az idősebb bírák már hallották a hátuk mögött a változások szeleit fújdogni”.²⁶ Ám 1996-ban, amikor Lord Woolf közzétette a jelentését és az új polgári eljárási szabályok tervezetét,²⁷ valóságos orkán támadt: „Amennyiben ezt teljes egészében alkalmazni fogják, akkor az *adversary system* alapelvei közül sokat a történelem-könyvek lapjaira fognak száműzni.”²⁸

Változások Közép- és Kelet-Európában

450 A politika rendszerek összeomlása a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján a szocialista bírósági szervezetet és az eljárást is magával rántotta. A gyors társadalmi és politikai változások közepette a nemzeti hagyományokhoz való visszatérés tűnt a legegyszerűbb és legkevésbé kockázatos megoldásnak. Így pl. Oroszországban az 1864. évi bírósági státútumot, Romániában az 1948 előtti igazságszolgáltatási rendszert tekintették kiindulási alapnak. Bulgáriában az 1910-ben felállított Igazságügyi Főtanácsot, Ma-

²³ LORD WOOLF 1996: chapter 1, para 1–2.

²⁴ LORD WOOLF 1996: chapter 4, para 2, 18.

²⁵ RESNIK 1982: 427–430. p.

²⁶ ANDREWS 1997: 14–16. p.

²⁷ Draft Civil Proceeding Rules 1996.

²⁸ ANDREWS 1995: 172. p.

gyarországon az 1950-ben megszüntetett ítélőtáblát állították vissza. Másik megoldásként kínálkozott a világ fejlett országaiban bevált jogintézmények átvétele, amelyhez egyre erőteljesebb jogharmonizációs törekvés is kapcsolódott.²⁹

451 A volt szocialista országok polgári eljárásjogának kilencvenes évekbeli fejlődése ugyanakkor több *paradoxonnal* is szolgált. Ezek közül az egyik legérdekesebb az „Access to Justice”, vagyis a joghoz jutás biztosítása. A peres felek egyenjogúságát és esélyegyenlőségét a szocialista polgári eljárásjogi törvények más módszerekkel próbálták meg biztosítani, mint a nyugat-európai polgári perrendtartások. A bírói hatalom megnövekedése, a felek rendelkezési jogának a visszaszorítása, a vizsgálati elv kiegészítő alkalmazása minden korábbi kísérletnél nagyobb lehetőséget adott *a gyors, olcsó és egyszerű polgári per megvalósítására* (lásd 340–357. pont).

452 A hetvenes években már egyes szocialista országok jogtudósai is bekapcsolódhattak a Cappelletti által kezdeményezett vizsgálatokba³⁰. Kiderült az, hogy a világszerte feltárt kedvezőtlen jelenségek, így pl. a magas ügyvédi munkadíjak, a polgári perek elhúzódása, a jogismeret hiányából adódó esélyegyenlőtlenség, az eljárás formalizmusa és bürokratizmusa stb., úgyszólván *ismeretlenek voltak* az érintett szocialista országokban, mivel a polgári pereket általában az alacsony költségek, a viszonylag rövid pertartam és a kiterjedten alkalmazott költségkedvezmények jellemezték.³¹ Az *árnyoldal* a polgári per természetével nehezen összeegyeztethető bírói túlsúly és az ügyészi beavatkozás lehetősége volt, amely szükségképpen együtt járt a felek rendelkezési jogainak a korlátozásával.

Cappelletti megjegyzése szerint „abból a kevés adatból, ami fellelhető, úgy tűnik, hogy az eljárás nyilvános és hozzáférhető a közemberek számára. A közérdek miatt igen fontos a joghoz jutás és az igazság kiderítése. Megállapítható, hogy az egyes szocialista országokban a szocialista jogok jóval tovább léptek azon az elven, amelyet Franz Klein a kollektív jólét egyik intézménynek nevezett.”³²

²⁹ NÉMETH 1998: 131–132. p.

³⁰ CAPPELLETTI–GARTH 1978–1979: Vol. I. A World Survey. Milano: Access to Justice in Bulgaria by Z. Sztalev, 231–246. p., Access to Justice in Hungary by L. Névai, 595–616. old, Access to the Civil Justice System in Poland by M. Łos 783–816. p., Access to Justice in the Soviet Union by V. K. Puchinskiy, 817–844. p.

³¹ SZTALEV 1976: 770–782. p.

³² CAPPELLETTI–GARTH: 1987: 13. p.

- 453 A *rendszer váltás után* a volt szocialista országokban széttöredezett a szociális védőháló; csökkent a költségkedvezményekben részesülők száma, miközben magasra szöktek az ügyvédi munkadíjak és az eljárással kapcsolatos egyéb költségek. A bírósághoz fordulás jogának a kiszélesedése következtében a polgári perek száma és a bíróságok munkaterhe ugrásszerűen megnőtt. A pertartam hossza tekintetében a volt szocialista országok néhány év alatt „ledolgozták a hátrányukat”. A kilencvenes évek közepétől kezdve a közép- és kelet-európai országok polgári igazságszolgáltatásában ugyanazok a válságjelenségek mutatkoztak, mint a fejlett országokéban.³³

2. Válaszok

Az eljárási reformok általános célkitűzései

- 454 A kilencvenes évek polgári eljárási reformmozgalmai a hatékonyabb eljárás ígéretével próbálják meg a polgári igazságszolgáltatással szemben növekvő társadalmi elégedetlenséget lecsillapítani. A hatékonyság az „egyszerű, gyors és olcsó” polgári per – Franz Klein óta hirdetett – jelszaván túl a nagyobb bírói szerepvállalást és az igazságos vagy legalábbis pártatlan döntések meghozatalát is jelenti.
- 455 A Lord Woolf tervezete alapján 1998-ben elfogadott, az angol és walesi polgári bíróságok által alkalmazandó Civil Procedure Rules alapvető célként tűzi ki az ügyekkel való *igazságos foglalkozást*, amely magában foglalja
- a) a felek egyenjogúságának a biztosítását,
 - b) a költségek csökkentését,
 - c) az ügygel arányban álló eljárási módot, amelynek során figyelembe kell venni a pénzkövetelés nagyságát, az ügy fontosságát, a jogvita bonyolultságát és a felek anyagi helyzetét,
 - d) az ügygel való eredményes és tisztességes foglalkozást,
 - e) a bíróság erőforrásainak a megfelelő megosztását, számításba véve az egyéb ügyekhez szükséges erőforrásokat is.³⁴

³³ NÉMETH 1988: 132, 135–137. p.

³⁴ Civil Procedure Rules, Part 1. Overriding Objective, para 1.1.

456 A hatékonyság mellett az eljárás *korszerűsítése* is az alapvető célkitűzések között szerepel. Habár a polgári perrendtartások világszerte közismerten hosszú élettartalmúak, a menthetetlenül elavult kódexeken csak a joganyag teljes újrakodifikálása segíthet. Ez történt meg 1991-ben Finnországban,³⁵ 1996-ban Japánban.³⁶ 1999-ben Szlovéniában,³⁷ 2000-ben Spanyolországban és 2002-ben Litvániában.³⁸ Az új japán perrendtartás célja az, hogy a nép számára a polgári eljárás használatát megkönnyítse, az eljárásjogi rendelkezéseket a mai társadalom igényeinek megfelelően alakítsa és közérthetőbben fogalmazza meg.³⁹ Az új litván perrendtartás a – fél évszázados szovjet uralom után – a bíróság és a felek modern együttműködését és az eljárás koncentrációját kívánja megvalósítani.⁴⁰ A 2001. évi német novella a perorvoslati rendszer reformját tűzte ki célul, míg az 2002. évi osztrák novella az első (perfelvételi) tárgyalás átalakításával, a mulasztási ítélettel szembeni ellenmondás megszüntetésével, valamint újabb preklúziós szabályok bevezetésével az eljárás *feszességét* akarja növelni.

Változások a bíróság és a felek viszonyában

457 A XX. század utolsó évtizedének polgári eljárásjogi reformjai egy sajátos *konvergencia* irányába mutatnak. A jelenség lényege abban foglalható össze, hogy a korlátlan féluralmat, illetve a túlméretezett bírói hatalmat megvalósító modellek egyaránt az *észszerű egyensúlyi állapot* megteremtésének az irányába mozdulnak el. A konvergencia kiváltó oka a polgári igazságszolgáltatás válsága (alacsony hatékonyság, elhúzódó perek, növekvő költségek, hiányzó esélyegyenlőség, kommunikációs problémák, bizalmatlanság és tekintélyvesztés stb.), amely mindkét modellt egyaránt sújtja. A hatékonyság növelése érdekében az egyik oldalon a féluralom korlátozásával megnövelik a bírói hatalmat, a másik oldalon pedig a bírói hatalom rovására a felek uralmi helyzetét

³⁵ Az 1991-ben elfogadott, majd 1993. december 1-én hatályba lépett új polgári perrendtartás az 1734. évi törvényt váltotta fel. Vö. LAUKANNEN 1997: 227–229. p.

³⁶ Az 1996-ban elfogadott, majd 1998. január 1-én hatályba lépett új japán polgári perrendtartás az 1891. évi törvényt váltotta fel. Vö. MATSUMOTO 1997: 333–334. p.

³⁷ GALI 2001: 91–113. p.

³⁸ A 2003. január 1-én hatályba lépett polgári perrendtartás az 1964. évi szovjet polgári eljárási törvénykönyvet váltotta fel. Vö. MIZARAS—NEKROSIUS: 2002: 480–488. p.

³⁹ NAKANO TEHCHIRO: Justiz und Verfahrensreform. Rückschau und Ausblick anlässlich der japanischen ZPO-Reform 1996. In *Festschrift für Gerhard Lüke*. München, 1997, Beck, 591–592. p.

⁴⁰ MIZARAS—NEKROSIUS: 2002: 480. p.

erősítik meg. A cél mindkét esetben a kiegyensúlyozott bírói hatalom, a felek és a bíróság közötti modern együttműködés feltételeinek a megteremtése

- 458 A bírói hatalom vagy – Cappelletti kifejezésével élve – az eljárás feletti bírói felügyelet megnövekedése általánosságban jellemzi a XX. század polgár eljárásjogának a történetét. A szocialista jogrendszer gyorsan leszámolt a polgári per liberális szemléletével és a felek korlátlan uralma helyett a korlátlan bírói hatalmat teremtette meg. A bíró aktivitás lassú növekedése azonban a liberális tradíciókat őrző polgári eljárásjogokban is megindult, de meg sem közelítette azt a mértéket, mint a szocialista országokban.⁴¹ A folyamat akkor gyorsult fel, amikor az Access to Justice mozgalom hatására ismét felértékelődött a szociális polgári per eszménye és a bíróság perbeli szerepének a megnövelése a hatékony, gyors és célszerű eljárás megteremtésének a legfontosabb biztosítéka lett.⁴² A bíróság és a felek viszonyában bekövetkezett változás a *common law* jogrendszerben a legszembetűnőbb, ahol a bíró passzivitásnak rendkívül mély gyökerei vannak (lásd 90–93. pont). A bíróság pervezetési jogosítványainak a kiszélesítése az ezredforduló polgári eljárásjogi reformjai során világméretű jelenséggé vált, amely alól csak a *volt szocialista országok* képeznek kivételt, ahol a bíróság és a felek közötti egyensúlyt a túlméretezett bírói hatalom csökkentésével lehet elérni.

3. A bírói hatalom növelése

Judicial case management

- 459 A „judicial case management” gondolata az Egyesült Államokból ered. Az 1990. évi Civil Justice Reform Act az amerikai polgári igazságszolgáltatásnak a magas költségek-ből és a perek elhúzódásából adódó problémáit a bírói pervezetés intézményesítésével próbálta meg orvosolni. A törvényhozás arra ösztönözte a bírákat, hogy a polgári ügyekben „menedzserek” legyenek, akik a pert nyomon követik és a feleknek útmutatá-

⁴¹ „Nyugaton a bírói hatalom kiteljesedése az eljárás menetének irányításában és ellenőrzésében nem vonta maga után a rendelkezési elv és a felek ehhez kapcsolódó lényeges jogosultságainak a mellőzését. A bírói hatáskörök csak technikai jellegűek és a formális dolgokhoz kapcsolódnak. A bíró nem tudja rákényszeríteni az akaratát a felekre sem a pertárgy meghatározása, sem a per eldöntéséhez szükséges tények vizsgálata tekintetében.” CAPPELLETTI–GARTH 1987: 31. p.

⁴² HESS, BURKHARDT: The discretionary power of the judge. General Co-report. In *A procedural law for all seasons – From Charles V to the third millenium*. General and Reginal Reports. Gent, 2000. 11–17. p.

sokat adnak. Azt remélték, hogy a „menedzser–bírák” gátat vethetnek az ügyvédek tobzódásának a discovery során, a feleket az alternatív vitakezelő megoldások igénybevétele ösztönzi és előmozdítja az ügyek gyors és költség-kímélő megoldását.⁴³ Valamennyi szövetségi kerületi bíróság számára elrendelték azt, hogy a „polgári igazságszolgáltatás elhúzódását és költségeit csökkentő tervet” készítsenek a törvényben megfogalmazott olyan elvek alapján mint pl.

- a kis ügyek elválasztása a nagyobb előkészítést és ráfordítást igényelő komplex esetektől,
- a bírósági tisztviselő (judicial officer) bevonása a tárgyalás előtti eljárásba, annak folyamatos ellenőrzése céljából,
- a bonyolultabb esetekben ún. *discovery management conference* megtartása a vitapontok előkészítése céljából,
- a pereskedők ösztönzése az önkéntes információcserére a költségkímélő discovery érdekében stb.⁴⁴

460 A 1990. évi Civil Justice Reform Act – a kritikus fogadtatása ellenére⁴⁵ – egyik elindítója lett a *bírói aktivitás növelésére* irányuló törekvésnek, amelyet az 1998. évi angol Civil Procedure Rules már sokkal határozottabban fogalmazott meg az alapvető elvei között: „A bíróság köteles az alapvető cél megvalósítása érdekében az aktív pervezetésre. Az aktív pervezetés magában foglalja:

- a) a felek ösztönzését az együttműködésre a per során,
- b) a per főkérdéseinek a korai felismerését,
- c) a gyors döntést a tisztázandó kérdésekről és a többi kérdés elvetéséről,
- d) a kérdések eldöntése sorrendjének a meghatározását,
- e) a felek ösztönzését az alternatív vitakezelése megoldások ösztönzésére,
- f) a segítségnyújtást a felek részére a megállapodáshoz,
- g) a határidők megállapítását vagy a per menetének a más módon történő irányítását,
- h) annak eldöntését, hogy egy cselekménnyel járó előny arányban áll-e az azzal járó költségekkel,

⁴³ MURRAY 1998: 319. p.

⁴⁴ 28 United States Code (U.S.C.) § 473a (1)–(6).

⁴⁵ MURRAY 1998: 327.p.

- i) az ügy összes lehetséges vonatkozásaival való foglalkozást,
- j) az ügygel való foglalkozást a felek bíróság előtti megjelenése nélkül,
- k) a technikai eszközök használatát,
- l) iránymutatást annak érdekében, hogy a tárgyalás hatékony és gyors legyen.”⁴⁶

Az angol bíró feladatai közé tartozik az *active case management*, amely bonyolultabb ügyekben (*multi-track*) egy előkészítő ülés megtartásának a kötelezettségét jelenti, ahol a bíró az eljárás menetét, a tisztázandó tény-, jog- és költségkérdéseket, valamint az alternatív vitakezelési lehetőségét megvitatja a felekkel (*case management conference*).⁴⁷

Az anyagi pervezetés

- 461 Kevésbé látványos a bírói aktivitás növekedése azokban a jogrendszerekben, ahol az *alaki pervezetés* (a határidők kitűzése, az idézés és a kézbesítés stb.) korábban is a bíróságok feladata volt. Az Emberi Jogok Európai Egyezményének 6. cikkében foglaltak teljesítéséhez azonban még a hagyományosan liberális elveket őrző nyugat-európai polgári perrendtartásoknak is tovább kell lépniük az *anyagi pervezetés* irányába,⁴⁸ amely a jogvita kimerítő tárgyalását, gyors és szakszerű eldöntését foglalja magába (lásd 139–140. pont). A francia polgári eljárásban ez a folyamat már 1975-ben elkezdődött. A *Nouveau Code de procédure civile* deklarált célja az volt, hogy a felek uralmát megtörje, mert a korábbi eljárás nehézkességének és lassúságának az okát elsősorban erre vezették vissza (lásd 21–23. pont). A bíróság szerepe jelentősen felértékelődött és a peranyag összegyűjtésére ma már olyan nagy befolyása van, hogy a jogirodalom „szinte inkvizitórius jelleget” tulajdonít az eljárásnak.⁴⁹ Az olasz polgári eljárási törvénykönyv 1990. évi reformja hasonló célokat tűzött maga ki, amikor a felek közreműködési kötelezettségét és a bíróság pervezetési jogosítványait egyaránt növelni akarta. A szigorú preklúziós szabályok gördülékenyebbé tették az eljárást. A peranyag összegyűjtésére azonban az olasz bíró változatlanul csekély befolyással bír.⁵⁰ A *bírói aktivitást* hangsú-

⁴⁶ Civil Procedure Rules, para 1.4. (1)–(2).

⁴⁷ Civil Procedure Rules, para 29.2.

⁴⁸ BROECKX, KAREN: The discretionary power of the judge. Regional Report, Belgium, France, Italy, Netherlands. In *A procedural law for all seasons – From Charles V to the third millenium*. General and Reginal Reports. Gent, 2000. 13–14. p.

⁴⁹ RECHBERGER, WALTER: Ein Rückblick auf des Prozessrecht des 20. Jahrhunderts. University of Athen Faculty of Law, 2001. 7–8. p. (Kézirat)

⁵⁰ TROCKER 1996: 14–20. p.

lyozza az 1993. évi finn polgári perrendtartás is, habár az alapelvei a liberális perelfogást tükrözik. Az új törvény nemcsak az alaki, hanem az anyagi pervezetést is a bíróság feladatává teszi. A bíróságnak előzetesen tisztáznia kell a felek követeléseit és a vita lényeges pontjait. A tárgyalást úgy kell előkészítenie, hogy az ügy az első tárgyaláson elbírálható legyen. A bíróságnak gondoskodnia kell az ügy kimerítő tárgyalásáról.⁵¹ Az 1996. évi japán polgári perrendtartás – a liberális alapelvek megőrzése mellett – a bíróságot feljogosította arra, hogy a tárgyalás előkészítése során a felek személyes megjelenését, okiratok és más tárgyi bizonyítékok felmutatását, szemle fogantatosítását és szakértő bevonását elrendelje. A bíróságot kitanítási kötelezettség is terheli, amely ugyancsak az anyagi pervezetés része.⁵² A 2000. évi spanyol eljárási törvény a korábbinál nagyobb szerepet szán a bírónak, de csak az alaki pervezetés körébe tartozó intézkedések megtételére jogosítja fel. A per eldöntéséhez szükséges tények és bizonyítékok összegyűjtése továbbra is a felek feladata. A bíróság csak annyit tehet, hogy figyelmezteti a feleket a bizonyítási indítványaik hiányosságaira, valamint kiegészítő kérdéseket tehet fel a feleknek, a tanúknak és a szakértőknek.⁵³ Ennél lényegesen tovább megy a 2001. évi német novella, amely anyagi pervezetés címszó alatt a bíróság „útmutatási és közrehatási kötelezettségét” fogalmazza meg (lásd 187. pont).

4. A bírói hatalom csökkentése

- 462 Az eljárási modellek konvergenciája a rendszerváltást követően a volt szocialista országokban is bekövetkezett. Csakhogy ez a folyamat éppen „ellentétes előjelű” volt azzal, ami a világban másutt lezajlott, hiszen a bíróság és a felek közötti ésszerű egyensúlyi állapot megteremtéséhez itt *a túlméretezett bírói hatalom csökkentésére* volt szükség. A feladat nem bizonyult egyszerűnek, mivel a szocialista bíró „hiperaktivitásból” meg kellett (volna) őrizni azokat az elemeket, amelyek a felek számára visszaadott rendelkezési szabadság ellensúlyát képezik egy hatékony és korszerű eljárási modellben. Ennek – az ellentmondásoktól sem mentes – folyamatnak a legfontosabb mozzanatait, a magyar, lengyel, litván és szlovén jogfejlődés alapján próbáljuk meg bemutatni.

⁵¹ LAUKKANEN 1997: 238. p.

⁵² MATSUMOTO: 1997:357–358. p.

Visszatérés a rendelkezési elv eredeti tartalmához

- 463 A szocialista polgári eljárásjog sohasem tagadta meg a rendelkezési elvet, csupán a saját képére és hasonlatosságára formálta azt. Így lett az alapelv eredeti tartalmából, vagyis a felek szabad rendelkezési jogából a bíróság és az ügyész által ellenőrzött, az egyéni és a társadalmi érdek összhangját, a szocialista törvényesség érvényesülését biztosító intézmény (lásd 327–330. pont). A szocializmus összeomlása után a rendszer ideológiáját megtestesítő szocialista rendelkezési elv is légtüres térbe került, mivel a magántulajdon, a piacgazdaság és a jogállamiság egyaránt megkövetelik *a magánautonómia tiszteletben tartását*.
- 464 A volt szocialista országokban – látszólag – nem siettek a rendelkezési elv tartalmának az újrafogalmazásával. Ennek a magyarázata az, hogy a rendszerváltás után először is az igazságszolgáltatás jogállami működéséhez szükséges garanciákat (bírósághoz fordulás joga, bírói függetlenség, jogorvoslati jogosultság stb.) kellett megteremteni. Alkotmány-módosításokra, illetve alkotmánybírói döntésekre volt szükség ahhoz, hogy a felek rendelkezési joga ne csupán deklaráció, hanem érvényesíthető, sőt kikényszeríthető alapjog legyen.⁵⁴ Magyarországon 1995-ben, majd 1999-ben, Lengyelországban 1996-ban került sor a rendelkezési elvet érintő törvénymódosításra,⁵⁵ Szlovéniában a jugoszláv perrendet felváltó 1999. évi,⁵⁶ míg Litvániában a szovjet eljárásjog helyébe lépő 2002. évi új polgári perrendtartás adta vissza a rendelkezési elv valódi tartalmát.⁵⁷

A magyar Pp. 1995. évi novellája

⁵³ ORTELLS RAMOS 2000: 100–101. p.

⁵⁴ Magyarországon az Alkotmánybíróság üttette az első réseket a szocialista rendelkezési elven. A 8/1990. (IV. 23.) AB határozat indokolása szerint a *rendelkezési jog* „szerves része az Alkotmány 54. § (1) bekezdésében minden ember veleszületett jogaként deklarált emberi méltósághoz való jognak, amelytől senkit sem lehet önkényesen megfosztani.” Ugyanebben a határozatában mondta ki az Alkotmánybíróság azt, hogy az emberi méltósághoz való jogot az ún. „általános személyiségi jog” egyik megfogalmazásának tekinti, amelybe pl. az önrendelkezés szabadságához való jog vagy a magánszférához való jog is beletartozik. A rendelkezési elv *tartalmát* az ügyész polgári eljárásbeli részvételéről szóló 1/1994. (I. 7.) AB határozat indokolása tárta fel: „A feleket megillető rendelkezési jog azt jelenti, hogy a fél anyagi és eljárási jogaival szabadon rendelkezik, így mindenkinek szabadságában áll anyagi jogainak eljárási érvényesítése, a bíróság igénybevétele, peres vagy nemperes eljárás kezdeményezése. Az eljárási értelemben vett fél rendelkezési joga az alkotmányos önrendelkezési jog egyik aspektusa, eljárási vonatkozása, amely az egyén autonómiáját érinti, illetőleg azzal kapcsolatos.”

⁵⁵ ZOLL 2001: 67–90. p.

⁵⁶ GALI 2001: 97–98. p.

⁵⁷ MIZARAS–NEKROSIUS: 481. p.

- 465 A Pp. 1995. évi módosítása⁵⁸ egyfelől megnyitotta az utat *a felek rendelkezési jogainak* a szabad és korlátozásmentes érvényesülése előtt, másfelől hozzákezdett a polgári jogvitákra nehezüdő *bírói-ügyészi túlsúly* csökkentéséhez. A szocialista rendelkezési elv megengedő-korlátozó technikája helyett általános érvénnyel mondta ki azt, hogy a bíróság – ha törvény ettől eltérően nem rendelkezik – a felek által előterjesztett kérelmekhez és jognyilatkozatokhoz kötve van. A perbeli egyezség jóváhagyását csak akkor tagadhatja meg, ha az kogens jogszabályba ütközik (Pp. 148. §).
- 466 A novella új alapokra helyezte a magánautonómia érvényesülését súlyosan korlátozó *ügyészi részvételt*. Az Alkotmánybíróság határozatának megfelelően az ügyész általános keresetindítási jogosultságát csak arra az esetre tartotta fenn, ha a jogosult jogainak védelmére bármely okból nem képes.⁵⁹ A novella megváltoztatott tartalommal hozza vissza az 1994-ben alkotmányellenesnek minősített *ügyészi fellépést*. A korábbi szabályozáshoz képest a legfontosabb eltérés az, hogy az ügyészi fellépésre nem általában, hanem csak akkor kerülhet sor, ha a keresetindítás feltételei fennállnak, vagyis ha a jogosult jogainak védelmére bármely okból nem képes.⁶⁰
- 467 Az officialitás visszaszorításának a szándékával *maradt ki* a törvény szövegéből az, hogy *a bíróságnak hivatalból kell gondoskodnia arról*, hogy a felek a perbeli jogaikat helyesen gyakorolják és a perbeli kötelezettségeiknek eleget tegyenek.⁶¹ A novella kiiktatta a szocialista rendelkezési elv néhány anakronisztikus és kiüresedett szabályát is. Megszűnt a bírósági szignalizáció,⁶² valamint a bíróság azon kötelezettsége, hogy a perben részt nem vevő, de a jogvitában érintett gazdálkodó szervezetet tájékoztatnia kell a beavatkozás lehetőségéről.

⁵⁸ 1995. évi LX. törvény a Polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény módosításáról.

⁵⁹ Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint az alkotmányos önrendelkezési jognak ez a korlátozása elkerülhetetlen korlátozás és megfelel az Alkotmány 51. § (3) bekezdésében írt annak az alkotmányi rendelkezésnek, amely szerint az ügyészségnek is feladata az alkotmányos rend, az állampolgárok (és szervezeteik) jogainak és törvényes érdekeinek védelme és biztosítása [1/1994. (I. 7.) AB határozat, Indokolás III. rész. 2. 3. pont.].

⁶⁰ Az ügyész perbeli fellépése tehát nem tekinthető önálló jogosítványnak, hanem az pusztán a perindítási jog „dinamikus mozzanata”, azaz egy már megindult perben való részvétel ugyanazon megfontolás alapján, amely a konkrét esetben a keresetindítási jogot is megalapozta volna. (Az 1995. évi LX. törvény indokolása, 1. §.)

⁶¹ NOVÁK: 1995: 279–282. p.

⁶² SCHELNITZ–ZALKA: A bíróságok szignalizációs tevékenysége polgári ügyekben. *JK*, 1966. évf. 199–204. p.

A magyar Pp. 1999. évi novellája

- 468 A Pp. 1999. évi módosítása⁶³ a törvény alapvető elveinek az újrafogalmazásával, a meglévő rendelkezések módosításával és újabb szabályok beiktatásával még hangsúlyosabbá tette a rendelkezési elvet.⁶⁴ A módosított 3. § (1) bekezdés rögzíti a vitában érdekelt félnek a per megindításához való kizárólagos jogát, amelyet csak törvény korlátozhat. A (2) bekezdés annak a kimondásával, hogy a bíróság – a törvény eltérő rendelkezése hiányában – a felek által előterjesztett kérelmekhez és jognyilatkozatokhoz kötve van, a rendelkezési elv érvényesülését a per egészére kiterjeszti. Ezzel a törvény egyértelművé teszi azt, hogy „az ügy urai” a peres felek, ők határozzák meg a per tárgyát és ezáltal a bíróság eljárási mozgásterét is. A bíróság azonban köteles megakadályozni a felek (és képviselőik) részéről minden olyan eljárási cselekményt, amely a jóhiszemű joggyakorlás követelményével ellentétes (8. §). A felek rendelkezési joga tehát nem *korlátlan*, csak egy másik alapelv, a jóhiszemű joggyakorlás keretei között érvényesülhet.⁶⁵
- 469 Hasonló rendelkezéseket fogalmaz meg az 1999. évi új *szlovén* polgári eljárási törvény. A pert csak keresettel lehet megindítani és a bíróság – a személyi állapottal kapcsolatos perek kivételével – kötve van a felek indítványaihoz. A jogelismerést, a jogról való lemondást és az egyezséget azonban megtilthatja, ha kogens jogszabályba vagy a jó erkölcsbe ütközik (2–3. §).⁶⁶

A kitanítási kötelezettség

- 470 A magyar Pp. 1995. évi novellája a felek szabad rendelkezési jogának az elismerése és az ügyész polgári perbeli részvételének a korlátozása mellett a bíróság aktív és kezdeményező szerepét is jelentősen mérsékelte. Egyebek között megszüntette az általános

⁶³ 1999. évi CX. törvény az Országos Ítéltábla székhelyének és illetékességi területének megállapításáról, valamint az igazságszolgáltatás működését érintő egyes törvények módosításáról.

⁶⁴ Az új elvek egyrészt tükrözik azokat a társadalmi, gazdasági és jogi változásokat, amelyek a kilencvenes években Magyarországon végbementek, másrésztől összhangban vannak az Emberi Jogok Európai Egyezménye „Jogok és szabadságok” című fejezetének az előírásaival.

⁶⁵ A per tárgya feletti szabad rendelkezés jogát biztosítja még pl. a keresetváltoztatás megengedettsége (146. §), az egyezségkötés lehetősége (148. §), a keresettől való elállás (160. §) vagy a bíróságnak a kereseti kérelemhez való kötöttsége (215. §) stb. A rendelkezési jog nemcsak az első fokú eljárásra, hanem a jogorvoslatokra is kiterjed., ahol az 1999. évi novella még tovább szélesítette a felek lehetőségeit.

⁶⁶ GALI 2001: 97-98. p.

kitanítási kötelezettséget, amivel kisebbfajta vihart kavart a jogalkalmazók körében. Az új szabályozás szerint a bíróság csak a *perbeli jogok és kötelezettségek* tekintetében köteles a jogi képviselő nélkül eljáró felet a szükséges tájékoztatással ellátni. Hasonló szabályozás található a lengyel⁶⁷ és a szlovén⁶⁸ polgári perrendtartásban is. A külső szemlélő – az osztrák *Oberhammer* – megállapítása szerint ezekben az országokban még nem sikerült a bíróság általános segítségnyújtási kötelezettségét (Manuduktionspflicht) kiélegítően elhatárolni attól az „útmutatási kötelezettségtől” (Hinweispflicht), amely az anyagi pervezetés részeként az hatékonyabb igazságkiderítés eszköze. A kitanítási kötelezettség gyakorlása még mindig a szocialista bíróság nevelő funkciójának a teljesítését idézi fel.⁶⁹

A hivatalból elrendelhető bizonyítás visszaszorítása

- 471 A szocialista polgári perben a bíróság minden korábbi mértéket meghaladóan vett részt a bizonyításban. Az anyagi (objektív) igazság kiderítése érdekében nem elégedhetett meg a felek által szolgáltatott peranyaggal, hanem aktívan közre kellett működnie a per eldöntéséhez szükséges tények és bizonyítékok összegyűjtésében (lásd 331–334, 355–357. pont).

A rendszerváltás után a szocialista tárgyalási elv elveszítette az ideológiai alapjait és légiüres térbe került. A polgári per céljának az átértékelése következtében az anyagi igazság kiderítésének a kötelezettsége kimaradt a törvénykönyvek szövegéből. A hivatalból elrendelhető bizonyítás még azokban az országokban is a szovjet múlt *terhes örökségének* számított, ahol egyébként a második világháborút megelőzően is ismerték az ex officio bizonyításfelvételt. Magyarországon az 1911. évi perrendtartás (lásd 258–262. pont), Lengyelországban az 1930. évi polgári eljárási törvény alkalmazta, míg Szlovéniában az 1929. évi jugoszláv perrendtartás vezette be. Az osztrák polgári perrendtartásból átvett szabályok azonban valódi vizsgálatra nem adtak lehetőséget, mivel a bíróság csak olyan tények bizonyítását rendelhette el, amelyekre a felek hivatkoztak.

⁶⁷ Az 1964. évi lengyel polgári eljárási törvény a bíróság kitanítási kötelezettség kezdettől fogva a perbeli cselekményekre nézve állapította meg (5. cikk).

⁶⁸ Az 1999. évi szlovén polgári perrendtartás 12. §-a szerint a bíróságnak a jogban járatlan felet a perbeli jogairól ki kell tanítania.

⁶⁹ OBERHAMMER 2001: 136. p.

A szocialista polgári perben ilyen *korlátozás* nem érvényesült, mivel a bíróságnak az *ügy valamennyi lényeges körülményét* tisztáznia kellett.⁷⁰

- 472 Lengyelországban az 1996. évi reform során hatályon kívül helyezték az 1964. évi polgári eljárási törvénynek az igazság kiderítésére vonatkozó rendelkezését (3 cikk. 2. §), de meghagyták a bíróságnak azt a jogát, hogy hivatalból rendeljen el bizonyítást (323. cikk). A felemás szabályozás nem a vizsgálati elv továbbélését jelenti, hanem a bizonyítás kiegészítésére ad lehetőséget. A bíróság – a felek indítványa nélkül – csak olyan tények bizonyítását rendelheti el, amelyekről hivatalos tudomása vagy a felek perirataiban szerepelnek.⁷¹
- 473 Szlovéniában az 1999. évi törvény gyökeresen szakított a múlttal és az ún. *tiszta tárgyalási elvet* vezette be, vagyis a bíróság a felek indítványa nélkül nem rendelhet el bizonyítást. (Kivételt csak a személyi állapottal kapcsolatos perek képeznek.) *Gali* szerint az új szabályozás a régi perrendtartás helytelen alkalmazásának a következménye: a másodfokú bíróságok túlságosan gyakran helyezték hatályon kívül az elsőfokú ítéleteket arra hivatkozással, hogy a bíróságnak az anyagi igazság kiderítése érdekében hivatalból kellett volna a bizonyítást elrendelni. Ugyanakkor a tiszta tárgyalási elvnek is vannak *ésszerűtlen* elemei, így pl. a bíróság a felek indítványa nélkül nem rendelhet el szakértői bizonyítást és nem szerezhethet be okiratokat.⁷²
- 474 Litvániában is a szovjet szabályozás árnyaitól kellett megszabadulni. Az 1964. évi törvény már a tárgyalás előkészítés során a bíróság kötelességévé tette azt, hogy a per eldöntéséhez szükséges bizonyítékok kiegészítéséről gondoskodjon. A 2002. évi új per-

⁷⁰ A *szovjet* polgári eljárásjog szerint a bíróság köteles volt a törvényben előírt minden intézkedést megtenni az ügy valóságos körülményeinek a tisztázás érdekében (lásd 331–334, 355–357. pont). Az NDK 1975. évi polgári perrendtartása is azt követelte meg a bíróságtól, hogy a per eldöntése szempontjából jelentős tényeket derítse ki és a valóságnak megfelelően állapítsa meg (2. §, 52. §). Az 1964. évi *lengyel* polgári eljárási törvény *viszafogottabb* rendelkezése szerint a bíróságnak törekednie kell az ügy minden lényeges körülményének a sokoldalú megvizsgálására, valamint a jogviszonyok valóságos tartalmának a felderítésére (3. cikk). A felek kötelesek voltak megjelölni az ügy eldöntéséhez szükséges bizonyítékokat, de a bíróság a felek által meg nem jelölt bizonyítást is felvehette és a szükséges bizonyítékok megállapítása végett megfelelő vizsgálatot is elrendelhetett (232. cikk). Az 1976. évi *jugoszláv* perrendtartás szerint a bíróság köteles volt a kérelem megalapozottsága szempontjából döntő jelentőségű tényeket teljes egészében és az igazságnak megfelelően megállapítani. [...] A bíróság a felek által nem közölt tények megállapítására is jogosult volt (7. szakasz).

⁷¹ ZOLL 2001: 69. p.

⁷² GALI 2001: 99. p.

rendtartás szerint a bizonyítás a felek és a per egyéb résztvevőinek a feladata (58. §). Ha a bizonyítás nem kielégítő, a bíróság a feleknek és a per egyéb résztvevőinek a bizonyítás kiegészítését javasolja és erre határidőt szab. A törvény szövege egyértelművé teszi azt, hogy a bíróságnak *nincs lehetősége arra*, hogy a bizonyítékokat a saját kezdeményezésére gyűjtse össze. Ez a korlátozás nem érvényesül a személyi állapottal kapcsolatos perekben, a munkaügyi vitákban és a nemperes eljárásban (110. §).⁷³

- 475 *Magyarországon* két lépésben sikerült a szocialista tárgyalási elvtől megszabadulni. Az 1995. évi novella korlátozta a hivatalból elrendelhető bizonyítást, az 1999. évi novella pedig – az igazság kiderítésére vonatkozó rendelkezések kiiktatásával – újrafogalmazta a per célját.

Az 1952. évi Pp. a vizsgálati elvet szubszidiárius jelleggel alkalmazta (lásd 420. pont). A 164. § (2) bekezdése szerint a bíróság *az általa szükségesnek talált* bizonyítást hivatalból is elrendelhet. Az 1995. évi novella ezt a szabályt úgy változtatta meg, hogy a bíróság csak akkor rendelhet el bizonyítást, *ha azt a törvény megengedi*. Az indokolás „elvi fontosságúnak” minősítette a Pp. 164. § (2) bekezdésének a szűkítését, mivel a hivatalból elrendelhető bizonyítás „a bíróság pártatlansága szempontjából aggályos, a perek futamidejét tekintve kedvezőtlen, s a felek szabad önrendelkezésével, a tőlük elvárható aktivitással ellentétes irányba mutat.”⁷⁴

1995 és 1999 között furcsa ellentmondás jellemezte a magyar polgári igazságszolgáltatást. Mivel a polgári per céljára (Pp. 1. §) és a bíróság feladatára (3. §) vonatkozó rendelkezések *változatlanul* maradtak, a bíróságnak továbbra is az igazság kiderítésére kellett törekednie, anélkül azonban, hogy az ehhez szükséges bizonyítást hivatalból elrendelhetne volna.⁷⁵

- 476 A felemás helyzetnek az 1999. évi novella vetett véget. Negyvenhét évvel a Pp. hatályba lépése után a törvényhozó feladta azt a célt, hogy a polgári jogviták eldöntését az igazság alapján biztosítsa. Egyúttal mentesítette a bíróságot a 3. §-ban foglalt azon

⁷³ MIZARAS–NEKROSIUS 2002: 481–482. p.

⁷⁴ A bíróság bizonyítási kötelezettsége csak *a személyi állapottal* kapcsolatos jogvitákban maradt fenn. A Pp. 286. § (1) bekezdése szerint a házassági perekben a bíróság az általa szükségesnek tartott bizonyítást hivatalból is elrendelheti. Ezt a szabályt a többi státusperben, valamint a gondnokság alá helyezéssel, illetve annak módosításával vagy megszüntetésével kapcsolatos perekben is alkalmazni kell. Vö. Pp. 293. § (1) bek., 302. § (1) bek., 303. §, 310. § (1) bek, 312. § (2) bek.

kötelezettsége alól, hogy a perben az igazság kiderítésére törekedjék. A jogvita *pártatlan eldöntéséhez* nem az anyagi vagy objektív igazság kiderítésére, hanem az *eljárás igazságosságára* van szükség, amelynek megvalósulását a törvény alapvető elvei biztosítják. E felfogás szerint a tárgyalási elv azzal járul hozzá a jogvita pártatlan eldöntéséhez, hogy a peranyag szolgáltatását *kizárólag* a felek feladatává teszi és a bizonyítás hivatalból való elrendelését még célszerűségi okokból sem engedi meg, mivel ezzel a felek önrendelkezési jogát korlátozná.⁷⁶

Visszatérés a liberális tárgyalási elvhez?

- 477 A négy volt szocialista ország közül Magyarország és Szlovénia megegyeznek abban, hogy a hivatalból elrendelhető bizonyítás visszaszorításával a tárgyalási elv *maradékátlan érvényesülését* kívánják biztosítani. A háttérben mindkét országban ott találjuk – a szocialista korszak túlméretezett bírói hatalmának az antitéziseként – a bírói passzivitást hirdető szemléletet. (Az 1999. évi magyar módosítás filozófiája szerint a pert irányító bíró helyébe a szemlélődő bírónak kell lépnie.⁷⁷) Ennek következtében sem a módosított magyar, sem pedig az új szlovén perrendtartás nem tudta a bíróság és a felek közötti kívánatos *egyensúlyi állapotot* megteremteni, ehelyett a XIX. századi liberális permodellhez tértek vissza. Túl azon, hogy az ún. tiszta tárgyalási elvnek Közép-Európában nincsenek valódi hagyományai, a modellváltás az előző pontokban bemutatott „konvergencia-jelenségnek” is ellentmond: a világszerte megindult változások ugyanis éppen arra figyelmeztetnek, hogy a hatékony polgári igazságszolgáltatást nem lehet tartósan a bíróság passzív szerepére felépíteni. Ezt ismerték fel Litvániában, ahol a 2002. évi új polgári perrendtartással nem a polgári per liberális modelljéhez akartak visszatérni, hanem – *Nekrosius* megfogalmazása szerint – „arany középutat kerestek a polgári per köz- és magán(érdekű) céljai között.

A bíróság polgári perbeli szerepét itt Magyarországon sem kell újra feltalálnunk, hiszen azt *Magyary Géza* csaknem egy évszázaddal ezelőtt már nagyon pontosan meg-

⁷⁵ KENGYEL 1996B: 278–285. p.

⁷⁶ GADÓ 2000:24. p.

⁷⁷ KENGYEL 2000: 233–248. p.

határozta: „A féltől függjön, hogy akar-e jogvédelmet vagy sem, de ne tőle függjön, hogy az eljárás miképpen bonyolódjék le és meddig tartson.”⁷⁸

⁷⁸ MAGYARY 1924. 36. p.

A RÖVIDÍTVE HIVATKOZOTT MŰVEK JEGYZÉKE

ABEL, PAUL – BRESCH, MAX 1948: Grundsätze des österreichischen und englischen Zivilprozess in Vergleichender Darstellung. In *Festschrift für Fünfzigjahrfeier der österreichischen Zivilprozeßordnung 1898–1948*. Wien, Manz, 7–16. p.

ABRAMOV, SZ. N. 1952: *"Szovjet polgári eljárás"*. Moszkva, Állami Jogirodalmi Kiadó.*

ANDREWS, NEIL 1995: *The Adversarial Principle: Fairness and Efficiency: Reflection on the Recommendations of the Woolf Report*. In ZUCKERMAN – CRANSTON, ROSS (ed.) 1995: 169–183. p.

ANDREWS, NEIL 1997: Development in English Civil Procedure: How far can the English courts reform their own procedure? *ZZPInt*, 2. Band, 3–29. p.

ANTALFI MIHÁLY 1915: *Polgári perrendtartás*. I–II. köt. Pécs. (szerző kiadása)

ARNAUD, ADNRE-JEAN 1969: *Les origines doctrinales du Code Civil Francais*. Paris.

BACSÓ JENŐ (id.) 1910: *A jogvédelem előfeltételei a polgári perben*, Máramarossziget, Wisner.

BACSÓ JENŐ (id.) 1917: *A polgári perrendtartás tankönyve*. Budapest, Grill.

BACSÓ JENŐ 1957: A polgári perrendtartás fellebbezési rendszerének néhány kérdése. *MJ*, 4. évf. 230–234.

BACSÓ JENŐ – FARKAS JÓZSEF 1968: Tizenöt éves a polgári perrendtartás. *JK*, XXIII. évf. 68–88. p.

BACSÓ JENŐ 1973: *A magyar polgári perrendtartás új novellája*. Polgári Eljárásjogi Füzetek III. 39–75. p.

BÄHR, OTTO 1885: Der Deutsche Zivilprozeß** in praktischer Betätigung. *Jherings Jahrbücher* 23. 339–443. p.

BÄHR, OTTO 1894: Die neuen österreichischen Civilprozess-Gesetzentwürfe. *ZZP*, XIX. Band, 79–103. p.

BAILEY, S.H. – GUNN, M. J 1996: *Modern English Law System*. 3rd ed. London, Sweet & Maxwell.

BAJORY PÁL 1960: Az érdemi döntés korlátai a polgári perben. *MJ*, 7. évf. 416–420. p.

BARANYAI ALBERT 1967: Néhány javaslat a polgári eljárásjogi szabályok módosításra. *MJ*, 14. évf. 553–555. p.

* Az idézőjellel megjelölt könyvek eredeti orosz nyelvű címét a NÉVAI (szerk.): Szocialista polgári eljárásjogi bibliográfia (1945–1977) felhasználásával magyarra lefordítva adjuk meg.

** A *Prozess* főnév írása az 1998-as német helyesírási reform során megváltozott. A nevekben és az idézetekben azonban az eredeti írásmódot (Prozeß) követjük

- BATHE, HEINRICH 1977: *Verhandlungsmaxime und Verfahrensbeschleunigung bei der Vorbereitung der mündlichen Verhandlung*. Berlin, Gruyter.
- BAUMBACH, ADOLF 1938: Zivilprozeß und freiwillige Gerichtsbarkeit. *ZAkDR*, 5. Jahrg. 583–585. p.
- BAUMBACH, ADOLF 1942: Zur Zivilprozeßreform. *ZAkDR*, 9. Jahrg. 49–51. p.
- BAUMBACHKOMM 2003: BAUMBACH, ADOLF – LAUTERBACH, WOLFGANG – ALBERS, JAN – HARTMANN, PETER: *Zivilprozeßordnung mit Gerichtsverfassungsgesetz und anderen Nebengesetzen*. 61. Aufl. München, Beck.
- BAUR, FRITZ 1970: Zeit- und Geistesströmungen im Prozeß. Einige aktuelle Bemerkungen zu dem so betitelten Vortrag von Franz Klein. *JB*, 92. Jahrg. 445–453. p.
- BAUR, FRITZ 1977: Funktionswandel des Zivilprozesses? In Tradition und Fortschritt im Recht. *Tübinger Rechtswissenschaftliche Abhandlungen*. 46. Band, 159–175. p.
- BEAN, DAVID 1994: *Injunctions*. 6th ed. London, Oyez Longman.
- BECK SALAMON (szerk.) 1958: *Magyar polgári eljárásjog*, Budapest, Felsőoktatási Jegyzetellátó.
- BECK SALAMON – NÉVAI LÁSZLÓ (szerk.) 1962: *Magyar polgári eljárásjog*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BENDER, ROLF – SCHUMACHER, ROLF 1980: *Erfolgsbarrieren vor Gericht*. Tübingen, Mohr.
- BERNHARDT, WOLFGANG 1935: Die Parteiherrschaft im Zivilprozeß. *DGWR*, 1. Jahrg. 70–73. p.
- BERNHARDT, WOLFGANG 1939: *Rechtsstreit. Grundrisse des Deutschen Rechts*. Tübingen, Mohr.
- BERNHARDT, WOLFGANG 1949: Die Aufklärung des Sachverhalts im Zivilprozeß. In *Beiträge zum Zivilprozeßrecht. Festgabe zum 70. Geburtstag von Leo Rosenberg*. München, Beck, 9–50. p.
- BETTERMANN, KARL AUGUST 1978: Hundert Jahre Zivilprozeßordnung. Das Schicksal einer liberalen Kodifikation. *ZZP*, 91. Band, 365–397. p.
- BIHARI OTTÓ 1974: *Államjog*. 2. kiad. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BIRTSCH, GÜNTER 1969: Gesetzgebung und Repräsentation im späten Absolutismus. *Historische Zeitschrift*, 208. Band, 265–294. p.
- BLOMEYER, KARL: Neue bürgerliche Rechtspflege und neue Prozeßrechtswissenschaft. *DR*, 34. Jahrg. 473–476. p.
- BLOMEYER, KARL 1933: Erneuerungsbewegung und Zivilprozeßreform. *DJZ*, 38. Jahrg. 1239–1243. p.
- BLOMEYER, KARL 1938: Österreichisches Zivilprozeß und die deutsche Rechtserneuerung. *ZAkDR*, 5. Jahrg. 462–464. p.
- BLOMEYER, ARWED 1985: *Zivilprozeßrecht. Erkenntnisverfahren*. Berlin, Duncker & Humblot.
- BOGUSZLAVSZKIJ M. M. – TRUNK, ALEXANDER 2001: *SZNG: reforma grazsdanskovo processzualnovo prava. Matyeriali mezsduarodnoj konferenciji*. Moszkva. (kézirat)

- BOMSDORF, FALK 1971: *Prozeßmaximen und Rechtswirklichkeit. Verhandlungs- und Untersuchungsmaxime im deutschen Zivilprozeß – Vom gemeinen Recht bis zur ZPO*. Berlin, Duncker & Humblot.
- BOWERS, JOHN – GATT, IAN 1990: *Procedure in courts and tribunals*. London, 1990, Longman.
- BÖHM, PETER 1978: *Die Streit um Verhandlungsmaxime. (Zum Einfluß der Verfahrenstheorie des 19. Jahrhunderts auf das gegenwärtige Prozeßverständnis.)* In *Ius Commune* VII. Frankfurt, Klostermann, 139–159. p.
- BÖHM, PETER 1986: *Die österreichische Justizgesetze von 1895/1896*. In HOFMEISTER, HERBERT (Hrsg.): *Kodifikation als Mittel der Politik*. Wien, Manz.
- BÖHM, PETER 1987: *Franz Klein (1854–1926)* In BRAUNEDER, WILHELM (Hrsg.): *Juristen in Österreich 1200–1981*. Wien, Orac.
- BÖHM, PETER 1988: Zu der rechtstheoretischen Grundlagen der Rechtspolitik Franz Kleins. In HOFMEISTER, HERBERT (Hrsg.): *Forschungsband Franz Klein (1854–1926). Leben und Wirken*. Wien, Manz, 191–202. p.
- BÖHM, PETER 1990: Zivilprozeß und Ideologie im nationalsozialistischen Staat. In DAVY, ULRIKE et al. (Hrsg.): *Nationalsozialismus und Recht*. Wien, Orac, 149–172. p.
- BREHM, WOLFGANG 1982: *Bindung des Richters an den Parteivortrag und Grenzen freier Verhandlungswürdigung*. Tübingen, Mohr.
- Brief-Wechsel 1780–1784: *Brief Wechsel über die gegenwärtige Justizreform in den Preußischen Staaten, nebst einigen nach den Vorschriften der neuen Prozessordnung instruirten Acten*. 1–3. köt. Berlin.
- BRIGGS, ADRIAN – REES PETER 1997: *Civil Jurisdiction and Judgement*. 2nd ed. London, LLP.
- BRUNS, RUDOLF 1968: *Zivilprozeßrecht. Eine systematische Darstellung*. Berlin, Frankfurt, Vahlen.
- BRÜGGEMANN, DIETER 1968: *Judex sdatutor und judex investigator*. Schriften zum deutschen und europäischen Zivil-, Handels- und Prozeßrecht. 50. Band, Bielefeld, Gieseking.
- BUNGE, JÜRGEN 1995: *Zivilprozeß und Zwangsvollstreckung in England*. Berlin, Duncker & Humblot.
- BÜLOW, ARTUR 1949: Die Mitwirkung des Staatsanwalts in bürgerlichen Rechtsstreitigkeiten. *AcP*, 150. Band, 301–304. p.
- CANSTEIN, VON RABAN 1880: Die Grundlagen des Beweisrechts. *ZZP*, 2. Band, 296–371. p.
- CAPPELLETTI, MAURO – JOLOWICZ JOHN ANTONY 1975: *Public Interest Parties and the Active Role of the Judge in Civil Litigation*. New York, Oceana Publications.
- CAPPELLETTI, MAURO – GARTH, BRYANT (ed.) 1978–1979: *The Florence Access-to-justice Project*. Milano, Vol. I. *A World Survey* 1978. Vol. II. *Promising Institutionis* 1979. Vol. III. *Emerging Issues and Perspectives* 1979. Vol. IV. *The Antropological Perspective* 1979.

- CAPPELLETTI, MAURO – GARTH, BRYANT 1987: Introduction – Policies, Trends and Ideas in Civil Procedure. *International Encyclopedia of Comparative Law*, Vol. XVI. Civil Procedure. Chapter 1. Tübingen, Mohr.
- CAPPELLETTI, MAURO 1976: Access to Justice. Comparative General Report. *Rabels Zeitschrift*, 40. Jahrg. 669–717. p.
- COING, HELMUT (Hrsg.) 1982: *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*. III. Band: *Das 19. Jahrhundert*, Zweiter Halbband: *Gesetzgebung zum Allgemeinen Privatrecht und zum Verfahrensrecht*. München, Beck.
- CONRAD, HERMANN 1958: *Die geistige Grundlagen des Allgemeinen Landrechts für die Preußischen Staaten von 1794*. Köln und Opladen, Westdeutscher Verlag.
- CONRAD, HERMANN 1961: *Rechtsstaatliche Bestrebungen im Absolutismus Preußens und Österreichs am Ende des 18. Jahrhunderts*. Köln und Opladen, Westdeutscher Verlag.
- CSATSKÓ IMRE 1867: *A francia polgári törvénykezés különösen a bírósági szervezet és annak alapelvei*. Pest, Első Magyar Egyesületi Könyvnyomda.
- DAAN, ASSER 1994: Audi et alteram partem: a limit to judicial activity. In *The Roman Law Tradition*. Cambridge, University Press, 209–221. p.
- DAHLMANN, GERHARD 1971: *Der Strukturwandel des deutschen Zivilprozesses im 19. Jahrhundert. Untersuchungen zur Entwicklungsgeschichte der ZPO an Hand ausgewählter Gesetzgebungsarbeiten*. Aalen, Scientia.
- DAHLMANN, GERHARD 1982: Deutschland. In COING 1982: 2615–2697. p.
- DAHLMANN, GERHARD 1982: Frankreich. In COING 1982: 2489–2570. p.
- DAHLMANN, GERHARD 1982: Österreich. In COING 1982: 2699–2753. p.
- Damrau, Jürgen 1975: *Die Entwicklung einzelner Prozeßmaximen seit der Reichszivilprozeßordnung von 1877*. Paderborn, Schöningh.
- DANNREUTHER, DIETER 1987: *Der Zivilprozeß als Gegenstand der Rechtspolitik im Deutschen Reich 1871–1945. Ein Beitrag zur Geschichte des Zivilprozeßrechts Deutschland*. Rechtshistorische Reihe. 53 Band, Frankfurt, Lang.
- DARBYSHIRE, PENNY 1995: *English Legal System in a Nutshell*. 3rd ed. London, Sweet & Maxwell.
- DAVID, RENE 1977: *A jelenkor nagy jogrendszeri. Összehasonlító jog*. Budapest, KJK.
- DE BOOR, HANS OTTO 1938: Die Funktion des Zivilprozesses in der völkischen Rechtsordnung. *ZakDR*, 5. Jahrg. 834–838. p.
- DE BOOR, HANS OTTO 1939: *Die Auflockerung des Zivilprozesses. Ein Beitrag zur Prozeßreform*. Tübingen, Mohr.
- DEGENKOLB, HEINRICH 1877: *Einlassungszwang und Urteilsnorm*. Leipzig, Engelmann.
- DELPECH, HENRY 1955: Enquête. In *Encyclopédie Juridique*. Répertoire de Procédure civile et commerciale. Paris, Dalloz.
- DENNING, LORD ALFRED 1979: *The discipline of law*. London, Butterworths,
- DENNING, LORD ALFRED 1980: *The due process of law*. London, Butterworths

- DOBROVOLSZKIJ A. A. – NÉVAI LÁSZLÓ 1977: *"Polgári eljárás a szocialista országokban – a KGST tagállamaiban"*. Moszkva.
- DURMANOV, N. D. – KLEINMAN, A. F. 1949: *A szovjet bünvádi és polgári eljárásjog alapelvei*. Budapest, Hirlap, Szaklap, és Könyvkiadó.
- EBEL, FRIEDRICH 1982: *200 Jahre preussischer Zivilprozess. Das Corpus Iuris Fridericianum vom Jahre 1781*. Berlin, Gruyter.
- EMMER KORNÉL 1883: *A polgári peres eljárás reformja*, Budapest, Franklin.
- EMMER KORNÉL 1885: *Törvényjavaslat a szóbeliség, közvetlenség és nyilvánosság elvein alapuló polgári törvénykezési rendtartás tárgyában*. Budapest, Egyetemi könyvnyomda.
- ENDRES, PETER 1985: *Die französische Prozessrechtslehre vom Code de procédure civile, 1806 bis zum beginnenden 20. Jahrhundert*. Tübingen, Mohr.
- ENGELHARDT: Die Stellung des Richter im neuen Zivilprozeß. *DR*, 5. Jahrg. (1935) 586–590. p.
- EÖRSI GYULA 1965: *A szocialista polgári jog alapproblémái*. Budapest, Akadémia.
- EÖRSI GYULA 1980: A polgári jog alapelvei. In SZABÓ IMRE (főszerk.) *Állam és jogtudományi enciklopédia*. I–II. köt. Budapest, 1980. Akadémia.
- ESSER, JOSEF 1948: Franz Klein als Rechtssoziologe. Die Überwindung des dogmatischen Schuldenkens im Prozeßwerk Franz Klein. In *Festschrift zur fünfzigjahrfeier der österreichischen Zivilprozeßordnung 1898–1948*. Wien, Manz. 35–50. p.
- FALCSIK DEZSŐ 1910: *A polgári per jog tankönyve*. 3. kiad. Budapest, Grill.
- FARKAS JÓZSEF 1952: A szocialista eljárási alapelvek érvényesülése az új csehszlovák peres eljárásban. *JK*, VII. évf. 398–403. p.
- FARKAS JÓZSEF 1954: A bíróság bizonyítási tevékenysége a szovjet kereseti eljárásban és annak tanulságai. *Jogtudományi Közöny*, IX. évf. 484–491. p.
- FARKAS JÓZSEF 1956: *A bizonyítás a polgári perben*. Budapest, KJK.
- FARKAS JÓZSEF 1957: A polgári perrendtartás reformjáról. *JK*, XII. évf. 165–176. p.
- FARKAS JÓZSEF 1961: Eljárásjogi kérdések a Polgári Törvénykönyv életbeléptetése után. *JK*, XVI. 67–77. p.
- FARKAS JÓZSEF 1984: A polgári eljárás átfogó újraszabályozása. *MJ*, 31. évf. 40–50. p.
- FARKAS JÓZSEF 1985: Az eljárásjog néhány alapvető elve és a polgári eljárásjog átfogó újraszabályozása. *JK*, XL. évf. 558–565. p.
- FARKAS JÓZSEF 1986: A polgári eljárás alkotmányos szabályozása. In TRÓCSÁNYI LÁSZÓ (szerk.): *Az eljárási jogok az alkotmány rendszerében. Az alkotmány továbbfejlesztésének tudományos megalapozása III*. Budapest, MTA, 1–43. p.
- FARKAS JÓZSEF et al. 1952: Az ügyész részvétele a polgári perben. *JK*, VII. évf. 165–175. p.
- FASCHING HANS 1990: *Lehrbuch des österreichischen Zivilprozeßrechts*. 2. Aufl. Wien, Manz.

- FEHLING, REINHARD 1996: *Einflüsse österreichischen Rechtsdenkens auf den deutschen Zivil-prozeß*. Inaugural-Dissertation. Kiel, Universität.
- FISCHER, WOLFGANG 1990: *Die Beschleunigungsmechanismen des französischen Zivil-prozesses*. Bielefeld, Giesecking.
- FLECK ZOLTÁN 1983: A bírói függetlenség jogszociológiai vizsgálatának előfeltevései. *Társadalomkutatás*, 12. sz. 82–92. p.
- FLECK ZOLTÁN 2001: *Jogszolgáltató mechanizmusok az államszocializmusban. Totalitarizmus elméletek és a magyarországi szocializmus*. Budapest, Napvilág.
- FLEMING, JAMES 1965: *Civil Procedure*. Boston, Little, Brown and Company.
- FODOR ÁRMIN – MÁRKUS DEZSŐ 1895: *A polgári törvénykezési rendtartás kézikönyve*. I–II. Budapest, Singer–Wolfner.
- FODOR ÁRMIN 1896: *Az új osztrák polgári perrendtartás*. Magyar Jogászegyleti Értekezések. 114. Budapest, Franklin.
- FODOR ÁRMIN 1915: *Az új polgári perrendtartás. Jogállam perrendtartási füzet*, 14. évf. Budapest. 1–11. p.
- FROHBERG, HELMUT 1939: *Untersuchungsgrundsatz und Pateiaussage im preussischen Zivilprozeß von 1709–1793*. Inaugural Dissertation. Leipzig, Moltzen.
- GADÓ GÁBOR 2000: Az eljárási igazságosság a polgári perben. *MJ*, 47. évf. 18–43. p.
- GALI, ALEŠ 2001: *Die „Richtermacht“ im Slowenischen Zivilprozess*. In OBERHAMMER 2001: 91–113. p.
- GÄRTNER, GUSTAV FRIEDRICH 1832: *Kritik des Untersuchungs-Principes des Preußischen Civil-Processes*. Berlin.
- GÁSPÁRDY LÁSZLÓ 1997: Az olasz polgári perrendtartás felülvizsgálata. *Közjegyzők Közlönye*, 1. évf. 3–5. p.
- GÁSPÁRDY LÁSZLÓ 2000: *Modern magyar perjogtörténet*. Miskolc, Novotni Kiadó.
- GÁTOS GYÖRGY 1996: Bírósági szervezeti változások a közép- és kelet-európai államokban. *MJ*, 43. évf. 369–374. p.
- GAUL, HANS 1968: Zur Frage nach dem Zweck des Zivilprozesses. *AcP*, 168. Band, 27–61. p.
- GEILKE, GEORG 1966: *Einführung in das Sowjetrecht*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- GIFFORD, DONALD – SALTER, JOHN 1997: *Understanding the English Legal System*. London, Cavendish.
- GILLES, PETER 1977: Rechtsmitteleinlegung, Rechtsmittelbegründung und nachträgliche Parteidisposition über das Rechtsmittel. *AcP*, 177. Jahrg. 202–204. p.
- GILLES, PETER 1980: Grundzüge des neuen deutschen Zivilprozessrechts und erste Praxiseinführungen mit der sog. Vereinfachungsnovelle. *Annales de la Faculte de Droit d'Istanbul*, Nr. 43. Istanbul, 3–17.p.
- GLASSON, EMILE – MOREL, RENÉ – TISSIER, ALBERT 1925–1929: *Traité theorique et pratique d'organisation judiciaire de compétence et de procédure civile*. 3. ed. 1–3. tom. Paris, Sirey.

- GODFREY, PATRICIA – LOEBEL, ANKE 1997: Der Woolf Report, englisches Zivilverfahrensrecht im Umbruch? *Zeitschrift für Rechtsvergleichung*, 38. Jahrg. 89–92. p.
- GOEBEL, JOACHIM 2000: Rechtsmittelreform in Zivilsachen und Rechtspolitik: Theoretische Anfragen in praktischer Absicht. *ZZP*, 113. Band, 49–83. p.
- GOLDSCHMIDT, JAMES 1924: *Die neue Zivilprozeßordnung vom 13. Mai mit systematischer Erläuterung der neuen Bestimmungen*. Berlin, Springer.
- GOLDSCHMIDT, JAMES 1929: *Zivilprozeßrecht*. Berlin, Springer.
- GORPHE, FRANÇOIS 1947: *L'appréciation des preuves en justice*. Paris.
- GOTTWALD, PETER 1998: Die österreichische Zivilprozeßordnung aus deutscher Sicht. In MAYR, G. PETER (Hrsg.): *100 Jahre österreichische Zivilprozeßgesetze*, Wien, Verlag Österreich. 179–195. p.
- GOTTWALD, PETER 2002: Einführung. In *Zivilprozessordnung*. (Beck Texte im dtv) München, Beck, IX–XXIV. p.
- GÖNNER, NIKOLAUS THADDÄUS 1801–1803: Handbuch des deutschen gemeinen Processes in einer ausführlichen Erörterung seiner wichtigsten Gegenstände. 1–4. Bde. Erlangen.
- GREGER, REINHARD 2000: Justizreform? Ja, aber... *JZ*, 55. Jahrg. 845–852. p.
- GRUNSKY, WOLFGANG 1974: *Grundlagen des Verfahrensrechts. Eine vergleichende Darstellung von ZPO, FGG, VwGO, FGO, SGG*. Bielefeld, Gieseking.
- GURVICS, M. A. 1965: Az objektív igazság elve a szovjet polgári eljárásban. *Külöldi Jogi Cikkgyűjt*, 41–52. p. (ered. megj. *Szovjetszkoe goszudarsztvo i pravo*, 1964. évi 9. sz.)
- HABSCHEID, WALTER 1968: Richtermacht oder Parteifreiheit. Über Entwicklungstendenzen des modernen Zivilprozeßrechts. *ZZP*, 81. Band, 175–196. p.
- HAENDEL VILMOS 1932: *A perbeli cselekmények koncentrációja a magyar perjogi fejlődés szolgálatában*. Miskolci Jogászélet Könyvtára, Miskolc, Ludvig és Janovits.
- HAGEN, JOHANN 1971: Die soziale Funktion des Prozesses. *ZZP*, 84. Band 1971, 385–395. p.
- HAHN, BERHARD 1983: *Kooperationsmaxime im Zivilprozeß*. Prozeßrechtliche Abhandlungen. 55. Heft. Köln, Heymanns.
- HAHN, E. (Hrsg.) 1880: *Die gesamten Materialien zu den Reichsjustizgesetzen*. 2. Band: *Die gesamten Materialien zur Zivilprozeßordnung*. 1. Abtlg. Berlin, 1880.
- HÁMORI VILMOS 1966: Polgári eljárásjogunk módosításának kérdéséhez. *JK*, XXI. évf. 451–458. p.
- HÁMORI VILMOS 1967: A rendelkezési elv és megvalósítása a szocialista polgári perben. *JK*, XXII. évf. 223–232. p.
- HELLER, MIHAIL – NYEKRICS, ALEKSZANDR 1996: *A Szovjetunió története*. In Orosz történelem 1–2. köt. Budapest, Osiris.
- HENCKEL, WOLFRAM 1980: Gedanken zur Entstehung und Geschichte der Zivilprozeßordnung. In BALZER et al. (Hrsg.) *Gedächtnisschrift für Rudolf Bruns*, München, Vahlen, 111–128. p.
- HINTZE, OTTO 1912: Friedrich der Große und die preußischen Justizreformen des 18. Jahrhunderts. *Recht und Wirtschaft*, 1. Jahrg. 128–135. p.

- HIPPEL, VON FRITZ 1939: Wahrheitspflicht und Aufklärungspflicht der Parteien im Zivilprozeß. Frankfurt, Klostermann.
- HORVÁTH BARNA: *Angol jogelmélet*. Budapest, 2001, Pallas/Attraktor.
- HORVÁTH PÁL 1964: *A szocialista jog fejlődése*. Budapest, KJK.
- HORVÁTH PÁL 1980: A szovjet jog a szocializmus társadalmi-gazdasági alapjainak lerakása időszakában. *Gazdaság- és Jogtudomány*, XIV. évf. 299–325. P.
- INDOKOLÁS 1893: *Indokolás a magyar polgári perrendtartás előadói tervezetéhez*. Kiadja a Magyar Királyi Igazságügyminisztérium. Budapest, Pesti Könyvnyomda.
- INDOKOLÁS 1902: *A magyar polgári perrendtartás törvényjavaslatának indokolása*. Közzéteszi a magyar királyi igazságügyminiszter. Budapest, Grill.
- INGMAN, TERENCE 1996: *The English legal process*. 6th ed. London, Blackstone.
- JACOB, SIR JACK I. H. 1982: *The reform of civil procedural law and other essays in civil procedure*. London, Sweet & Maxwell.
- JACOB, SIR JACK I. H. 1987: *The Fabric of English Civil Justice*. London, Steven & Sons.
- JANCSÓ GYÖRGY 1908: *Magyar polgári törvénykezési jog*. 3. kiad. Kolozsvár, Atheneum.
- JAUERNIG, OTHMAR 2000: *Zivilprozeßrecht*. 26. Aufl. München, Beck.
- JELINEK, WOLFGANG 1991: Einflüsse des österreichischen Zivilprozeßrechts auf andere Rechtsordnungen. In HABSCHEID, WALTER (Hrsg.): *Das deutsche Zivilprozeßrecht und seine Ausstrahlung auf andere Rechtsordnungen*. Bielefeld, Giesecking, 41–89. p.
- JHERING, RUDOLF 1873: *Der Kampf ums Recht*. Wien. (Repr. Deutsches Rechtsdenken. 2. Heft, Frankfurt am Main, 1943, Klostermann)
- JOLOWITZ, JOHN ANTONY 1983: *Adversarial and Inquisitorial Approaches to Civil Litigation*. The Cambridge Lectures. Cambridge.
- JUGYELSZON, K. SZ. 1951: *A bizonyítás problémája a szovjet polgári eljárásjogban*.* Moszkva, Goszjurizdat.
- KAHLER FRIGYES 1991: Az ítékezés irányítása Magyarországon 1949–1956, *Magyar Jog*, 38. évf. 133–142, 205–209. p.
- KAHLER FRIGYES 1993: *Joghalál Magyarországon*. Budapest, 1993. Zrinyi.
- KALLISZTRATOVA R. F. 1965: Az OSZFSZK új polgári perrendtartása. *Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény*, 72–80. p. (ered. megj. *Szovjetszkoe goszudarsztvo i pravo*, 1964. évi 8. sz.)
- KALLWEIT, UWE 1983: *Die Prozessförderungspflicht der Parteien und die Präklusion verspäteten Vorbringens im Zivilprozeß nach der Vereinfachungsnovelle vom 3. 12. 1976*. Europäische Hochschulschriften. Reihe II. Band 355, Frankfurt am Main, Lang.
- KAREV, D. SZ. 1952: *A szovjet igazságszolgáltatás*. Budapest. Jogi és Államigazgatási Kiadó.
- KELETI FERENC 1952: Az új polgári perrendtartás. *JK*, VII. évf. 242–249. p.
- KELLNER, HORST (Hrsg.) 1980: *Zivilprozeßrecht. Lehrbuch*. Berlin, Staatsverlag.

- KENGYEL MIKLÓS 1978: Tudományos ülés az ügyész polgári eljárásbeli szerepének néhány időszerű kérdéséről. *MJ*, 25. évf. 658–663. p.
- KENGYEL MIKLÓS 1986: A jogvédelmi igény mint a polgári eljárásjog-tudomány „termékeny tévedése”. *JK*, XLI. évf. 550–557. p.
- KENGYEL MIKLÓS 1988: *Tanúbizonyítás a polgári perben*. Budapest, KJK.
- KENGYEL MIKLÓS 1989A: *A bíróság és a felek közötti felelősségi viszony a polgári perben. Történeti és összehasonlító elemzés.* (A jogi felelősség és szankciórendszer elméleti alapjai 8.) Budapest, 1989, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
- KENGYEL MIKLÓS 1989B: A keresettől a bírósághoz fordulás jogáig. *Studia Iuridica*, 118. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem, 137–149. p.
- KENGYEL MIKLÓS 1993A: Sieben Jahrzehnte sozialistische Wissenschaft des Zivilprozeßrechts. *Osteuropa Recht*, 39. Jahrg. 198–207. p.
- KENGYEL MIKLÓS 1993B: Száz éves a sommás eljárásról szóló törvény. *MJ*, 40. évf. 10. sz. 608–611. p.
- KENGYEL MIKLÓS 1996A: Illúzió és valóság. A szocialista polgári eljárásjog-tudomány hét évtizede. *Jura*, 3. évf. 10–19. o.
- KENGYEL MIKLÓS 1996B: A rendelkezési és a tárgyalási elv a Polgári perrendtartás 1995. évi módosítása után. *MJ*, 43. évf. 278–285. p.
- KENGYEL MIKLÓS 1996C: Illusions and Reality. Seven Decades of Socialist Theory of Procedural Law, In RABELLO, ALFREDO (ed.): *Essays on European Law and Israel*. Jerusalem, 781–785. p.
- KENGYEL MIKLÓS 2000: A polgári eljárásjog jelene és jövője. In *Ötödik Magyar Jogászgyűlés*, Budapest, Magyar Jogász Egylet, 233–248. p.
- KENGYEL MIKLÓS 2001: *A német bírósági szervezet az újraegyesítés után.* In TÓTH MIHÁLY – HERKE CSONGOR (szerk.): *Tanulmányok dr. Földvári József professzor 75. születésnapja tiszteletére.* Pécs, 139–154. p.
- KERN, EDUARD 1939: *Der Aufgabekreis des Richters*. Recht und Staat in Geschichte und Gegenwart. 124. Band. Tübingen, Mohr.
- KERN, EDUARD 1954: *Geschichte des Verfassungsrechts*. München, Beck.
- KISCH, WILHELM 1928/29: Die soziale Bedeutung des Zivilprozesses. *Judicium*, 1. Jahrg. 1–32. p.
- KLEIN, FRANZ – ENGEL, FRIEDRICH 1927: *Der Zivilprozeß Oesterreichs. Das Zivilprozessrecht der Kulturstaaten. Dritter Band.* Mannheim, Bensheimer.
- KLEIN, FRANZ 1890/1891: Pro futuro. Betrachtungen über Probleme der Civilprozeßreform. *JB*, XIX. Jahrg. (1890) Nr. 44–52, XX. Jahrg. (1891) Nr. 1–9.
- KLEIN, FRANZ 1894: Die neuen österreichischen Civilprozess-Gesetzentwürfe. *ZZP*, XIX. Band, 1–78, 197–246. p.
- KLEIN, FRANZ 1901: *Zeit- und Geisteströmungen im Prozesse*. Wien, (Repr. Deutsches Rechtsdenken. 3. Heft, Frankfurt am Main, 1943, Klostermann.)
- KLEINMANN, A. F. 1948: "A szovjet polgári eljárás demokratikus alapelvei". *Szovjetszkoje gaszudarsztvo i pravo*, 45–56. p.

- KOCH, CHRISTIAN 1855: *Der Preussische Civil-Prozess*. Berlin, Guttentag.
- KOHLER, JOSEPH 1914: Alexander Plosz und die Oficialmaxime im ungarischen Zivilprozesse. *RheinZ*, 6. Jahrg. 1–33. p.
- KOHLER, JOSEPH 1911: Zur Prozeßreform. *Rheinische Zeitung*, 3. Jahrg. 1–13. p.
- KOMMENTÁR 1976: NÉVAI LÁSZLÓ – SZILBEREKY JENŐ (szerk.): A polgári perrendtartás magyarázata. 1-2. köt. Budapest, KJK.
- KOSER, REINHOLD 1912–1913: *Geschichte Friedrichs des Großen*. 4 Aufl. 1–3. Bde. Stuttgart.
- KOVÁCS MARCEL 1910: *Részletkérdések a polgári perrendtartás javaslatában*. Magyar Jogászegyleti Értekezések I. köt. 4. évf. Budapest, Pfeifer.
- KOVÁCS MARCEL 1927–1933: *A polgári perrendtartás magyarázata*. I–II. köt. 2. kiad. Budapest, Pesti Könyvnyomda.
- KÖBLÖS ADÉL 2002: Angol polgári eljárásjog a csatornában? *MJ*, 49. évf. 291–296. p.
- KUGLER, KLAUS FRIEDRICH 2002: *Die Kooperationsmaxime. Richtermacht und Parteiherrschaft im Zivilprozess – der gemeinsame Weg zum richtigen Prozessergebnis*. Schriften der Johannes-Kepler-Universität Linz, Reihe A, Rechtswiss. 16. Linz, 2002, Trauner.
- KULCSÁR KÁLMÁN 1971: *A népi ülnök a bíróságon*. Budapest, Akadémia.
- KURSZKIJ, D. I. 1948: *Válogatott tanulmányok és beszédek*. * Moszkva.
- KÜNZL, REINHARD 1986: *Dispositionsmöglichkeiten der Parteien im Zivilprozeß*. Inaugural Diss. Erlangen, Nürnberg,
- LÁBADY TAMÁS 1997: *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus.
- LAUKKANEN, SAKKARI 1997: Die Entwicklung des finnischen Zivilprozessrechts und die Veränderung der Rolle des Richters. *ZZPInt*, 2. Band, 227–247. p.
- LEIPOLD, DIETER 1982: Zivilprozeßrecht und Ideologie – am Beispiel der Verhandlungsmaxime. *JZ*, 37. Jahrg. 441–448. p.
- LENIN, VLADYIMIR ILJICS 1952–1954: *Művei*. Budapest, Szikra.
- LEONHARDT, OTTO 1948: Zur Geschichte der österreichischen Justizreform vom Jahre 1898. In *Festschrift zur fünfzigjahrfeier der österreichischen Zivilprozeßordnung 1898–1948*. Wien, Manz. 125–159. p.
- LÉVAI TIBOR (szerk.) 1978: *A szocialista ügyészi szervezet fejlődése a Magyar Népköztársaságban*. Budapest, Legfőbb Ügyészség Kiadványa.
- LEVIN, LOUIS 1913: *Richterliche Prozessleitung und Sitzungspolizei in Theorie und Praxis*. Berlin, Liebmann.
- LICHTENSTEIN JÓZSEF 1991: Adalékok a bírói szervezet alkotmányos reformjához. In TÓTH KÁROLY: Kovács István Emlékkönyv. *Acta Juridica. et Politica*. Tom XL. Fasc. 13. Szeged, 193–207. p.
- LOCRE, JEAN GUILLAUME 1830: *La Législation civile, commerciale et criminelle de la France, ou commentaire et complément des Codes français XXI*. Paris.

- LOHMANN, ULRICH 1968: *Gerichtsverfassung und Rechtsschutz in der DDR*. Studien zur Sozialwissenschaft. 62. Band. Opladen, Westdeutscher Verlag.
- LOSCHELDER, MICHAEL 1978: *Die österreichische Allgemeine Gerichtsordnung von 1781. Grundlagen und Kodifikationsgeschichte*. Schriften zur Rechtsgeschichte Bd. 18. Berlin, Duncker & Humblot
- MAGYARY GÉZA 1911/1912: Die neue ungarische Zivilprozeßordnung. *Recht und Wirtschaft*, 1. Jahrg. 230–234. p.
- MAGYARY GÉZA 1924: *Magyar polgári perjog*. 2. kiad. Budapest, Franklin.*
- MAGYARY GÉZA 1927: *Plósz Sándor emlékezete*. Budapest, MTA.
- MAGYARY GÉZA – NIZSALOVSKY ENDRE 1939: *Magyar polgári perjog*. Budapest, Franklin.
- MAKLEZOV, A. et al. 1925: *Das Recht Sowjetrusslands*. Tübingen, Mohr.
- MATSUMOTO HIROYUKI 1997: Zur Struktur des japanischen Zivilprozesses nach der Zivilprozessordnung. *ZZPInt*, 2. Band, 333–334. p.
- MAURACH, REINHART 1928: Die Rolle des Staatsanwalts im sowjetrussischen Zivilprozess. *Zeitschrift für Ostrecht*. 2. Jahrg. 722–723. p.
- MEDER, WALTER 1971: *Das Sovjetrecht*. Frankfurt, Berlin, Metzner.
- MENGER, ANTON 1890: *Das bürgerliche Recht und die besitzlosen Volksklassen. Eine Kritik des Entwurfs eines Bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich*. 2. Aufl. Tübingen, Laupp.
- MESZLÉNY ARTÚR 1911: *A polgári perrendtartás szociális szempontjai*. Magyar Jogászegyleti Értekezések. I. köt. 12.füz. Budapest, Pfeifer.
- MESZLÉNY ARTÚR 1911: *Bevezető a polgári perendtartáshoz*. Budapest, Atheneum.
- MITTERMAIER, CARL J. A. 1820: *Der gemeine deutsche bürgerliche Prozeß in Vergleichung mit dem preußischen und französischen Zivilverfahren und mit den neuesten Fortschritten der Prozeßgesetzgebung*. Bonn, Marens.
- MIZARAS, VYTAUTAS – NEKROSIUS, VYTAUTAS 2002: Das neue Zivil- und Zivilprozeßrecht in Litauen. *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht*, 3. Jahrg. 480–488. p.
- MONTESQUIEU, CHARLES 2000: *A törvények szelleméről*. Budapest, Osiris – Attraktor .
- MÓRA MIHÁLY 1953: Beismert tények bírói ellenőrzése. *JK*, VIII. évf. 169–172. p.
- MURRAY, PETER 1998: Civil Justice Reform in America: The 1990 Civil Justice Reform Act and Its Consequences. *ZZPInt*, 3. Band, 319–338. p.
- MÜNCHKOMM 1992: LÜKE, GERHARD – WALCHSHÖFER, ALFRED (Hrsg): *Münchener Kommentar zur Zivilprozeßordnung*, 1–3. Bde. München, Beck..
- NAGEL, HEINRICH 1967: *Die Grundzüge des Beweisrechts im europäischen Zivilprozeß*. Baden-Baden, Nomos.

* Az évszám nélkül megjelent második kiadás megjelenési éve a Nizsalovszky Endre által átdolgozott harmadik kiadás előszavának utalásából visszakövetkeztethetően 1924.

- NAGY DEZSŐ 1883: *A polgári peres eljárás reformja*. Budapest, Franklin.
- NATHAN, HANS (Hrsg.) 1957: *Das Zivilprozeßrecht der Deutschen Demokratischen Republik*. Berlin, Deutscher Zentralvertrag.
- NÉMETH JÁNOS 1975: *Rendkívüli perorvoslatok a magyar polgári eljárásjogban*. Budapest, Akadémia.
- NÉMETH JÁNOS 1985A: A polgári perjogunk fejlődése a felszabadulás óta. *MJ*, 32. évf. 284–301. p.
- NÉMETH JÁNOS 1985B: *A polgári eljárásjog átfogó újraszabályozása a Magyar Népköztársaságban*. Polgári Eljárásjogi Füzetek XIII. 203–221. p.
- NÉMETH JÁNOS 1991: Das deutsche Zivilprozeßrecht und seine Ausstrahlung auf die Rechtsordnungen der osteuropäischen Ländern. In HABSCHEID, WALTER (Hrsg.): *Das deutsche Zivilprozeßrecht und seine Ausstrahlung auf die Rechtsordnungen*. Bielefeld, Giesecking, 254–281. p.
- NÉMETH JÁNOS 1998: Az átmeneti időszak igazságszolgáltatásának jelenlegi helyzete a közép- és kelet-európai országokban. *MJ*, 45. évf. 129–141. p.
- NÉVAI LÁSZLÓ (szerk.) 1952A: *Szovjet polgári eljárás*. Az OSZFSZK polgári eljárási törvénykönyve. Budapest, Jogi és Államigazgatási Kiadó.
- NÉVAI LÁSZLÓ 1952B: A rendelkezési és a tárgyalási elv a szovjet polgári eljárásban. *Jogtudományi Közlöny*, 7. évf. 264–269. p.
- NÉVAI LÁSZLÓ 1954: A Pp. reformjának kérdéséhez. *JK*, IX. évf. 190–192. p.
- NÉVAI LÁSZLÓ 1956: *Törvénykezési szervezeti jog*. Budapest, Jegyzetellátó.
- NÉVAI LÁSZLÓ 1958: A törvényesség, az igazságosság és a nevelő feladat a polgári eljárásban. *JK*, XII. évf. évf. 383–390. p.
- NÉVAI LÁSZLÓ 1963: A jogalkalmazás jogpolitikai irányelvei és a polgári eljárás. *JK*, XVII. évf. 623–630. p.
- NÉVAI LÁSZLÓ 1968: A polgári eljárás szerepe és jelentősége az igazságszolgáltatásban és a jogászképzésben. *MJ*, 15. évf. 711–718. p.
- NÉVAI LÁSZLÓ 1970: A polgári per hatékonyságának a problémája a gazdaságirányítás új rendszerében. *JK*, XXV. évf. 513–523. p.
- NÉVAI LÁSZLÓ 1973A: *A magyar polgári eljárás alapvonalai és a törvénykezési reform*. Polgári Eljárásjogi Füzetek IV.
- NÉVAI LÁSZLÓ 1973B: Az ügyész szerepe a polgári eljárásban Magyarországon. *JK*, XXVIII. évf. 621–635. p.
- NÉVAI LÁSZLÓ 1974: *Az ügyész a polgári eljárásban a törvénykezési reform után*. Polgári Eljárásjogi Füzetek VII. 7–16, 97–98. p.
- NÉVAI LÁSZLÓ (szerk.) 1977: *Szocialista polgári eljárásjogi bibliográfia 1945–1977*. *Polgári Eljárásjogi Füzetek*. IX. Budapest.
- NÉVAI LÁSZLÓ 1979: *Fejezetek a törvénykezési szervezet és a polgári eljárás történetéből*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- NÉVAI LÁSZLÓ 1983: Egy új polgári perrendtartás koncepciójáról. *MJ*, 30. évf. 289–306. p.

- NÉVAI LÁSZLÓ 1987: *A szocialista polgári eljárásjog elméleti alapkérdései*. Budapest, Akadémia.
- NÉVAI LÁSZLÓ – SZILBEREKY JENŐ 1968: *Polgári eljárásjog*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- NÉVAI LÁSZLÓ – SZILBEREKY JENŐ 1974: *Polgári eljárásjog*. 3. kiad. Budapest, Tankönyvkiadó.
- NIZSALOVSZKY ENDRE 1952: A szovjet jogtudomány szerepe jogtudományunk fejlődésében. *JK*, VII. évf. 292–296. p.
- NOVÁK ISTVÁN 1953: A rendelkezési elv új polgári perrendtartásunkban. *JK*, VIII. évf. 159–162. p.
- NOVÁK ISTVÁN 1965: A polgári eljárás gyorsításának és egyszerűsítésének néhány kérdése. *JK*, XX. évf. 552–561. p.
- NOVÁK ISTVÁN 1974: A felek eljárási jogainak korlátai a Pp. rendszerében. *JK*, XXIX. évf. 574–579. P
- NOVÁK ISTVÁN 1995: A hivatalbóli eljárás alkonya. – Töprengő gondolatok egy polgári eljárásjogi „reform-lépés” előtt. *MJ*, 42. évf. 279–282. p.
- NÖRR, KNUT WOLFGANG 1975: *Reinhardt und die Revision der Allgemeinen Gerichtsordnung für die Preußischen Staaten*. Materialien zur Reform des Zivilprozesses im 19. Jahrhundert. Ius Commune Sonderhefte 4. Frankfurt, Klostermann,
- NÖRR, KNUT WOLFGANG 1976: *Naturrecht und Zivilprozeß. Studien zur Geschichte des deutschen Zivilprozeßrechts während der Naturrechtsperiode bis zum beginnenden 19. Jahrhundert*. Tübinger Rechtswissenschaftliche Abhandlungen. 41. Band, Tübingen, Mohr.
- O’HARE, JOHN – HILL, ROBERT 1993: *Civil Litigation*. 6th ed. London, Longman.
- OBERHAMMER, PAUL 1993: *Richtermacht, Wahrheitspflicht und Parteivertretung*. Schriftenreihe der Ludwig Boltzmann Institut für Urkundenwesen XIII.
- OBERHAMMER, PAUL 2001: *Richterbild und Rechtsreform in Mitteleuropa*. Wien, 2001, Manz.
- OGY NAPLÓ 1952: Az 1949. évi június hó 8-án összehívott Országgyűlés naplója. Hiteles kiadás. II. kötet 26–60. ülés.(1950. V. 8. – 1953. III. 18.) Budapest, 1959.
- ORTELLS RAMOS, MANUEL 1998: Auf dem Wege zu einem Zivilprozessrecht in Spanien: Der Vorentwurf eines neuen Zivilprozessgesetzes. *ZZPInt*, 3. Band, 91–125. p.
- ORTELLS RAMOS, MANUEL 2000: Der neue spanische Zivilprozeß – Leitlinien der Ley Enjuiciamiento Civil vom 7. Januar 2000. *ZZPInt*, 5. Band, 95–129. p.
- PAP JÓZSEF 1898: *A Plósz-féle Polgári perrendtartás tervezetéhez. Perjogi tanulmány*. Budapest, Eggenberger.
- PAP JÓZSEF 1901: *Perjogi elvek a magyar polgári perrendtartás törvényjavaslatában*. Budapest, Márkus.
- PAP JÓZSEF 1902: *A szóbeliség a polgári perrendtartás javaslatában*. Budapest, Franklin.
- PAWLOWSKI, HANS-MARTIN 1967: Aufgabe des Zivilprozesses. *ZZP*, 80. Band, 345–391. p.

- PERROT, ROGER 1956: Preuve. In *Répertoire de procédure civile et commerciale*, 1–2. tom. Paris, Dalloz.
- PETSCHKE, GEORG – STAGEL, FRIEDRICH 1963: *Der österreichische Zivilprozeß. Eine systematische Darstellung*. Wien, Manz.
- PETSCHKE, GEORG 1928/1929: Eine gemeinsame Zivilprozeßordnung für das Deutsche Reich und Österreich. *Judicium*, 1. Jahrg. 183–260. p.
- PFENDESZAK KÁROLY 1867: *A hannoverai polgári perrendtartás*. Pest, Pfeifer Kiadó.
- PIEKENBROCK, ANDREAS 1995: *Der italienische Zivilprozeß im europäischen Umfeld. Eine rechtsvergleichende Studie unter Hervorhebung der richterlichen Verfahrensleitung*. Berlin, Duncker & Humblot.
- PLANT, CHARLES (ed.) 1999: *Civil Procedure Rules*. London, Blackstone.
- PLÓSZ SÁNDOR 1885: *A magyar polgári perrendtartás tervezete*. Budapest, Egyetemi Könyvnyomda.
- PLÓSZ SÁNDOR 1911: *A polgári per szerkezete az új perrendtartásban*. Magyar Jogászegyleti Értekezések. II. köt. 14. füz. Budapest, Pfeiffer.
- PLÓSZ, ALEXANDER 1911/1912: Die Prozeßleitung des Gerichts nah der neuen ungarischen Zivilprozeßordnung. *Recht und Wirtschaft*, 1. Jahrg. 392–398. p.
- PLÓSZ SÁNDOR 1917: *Zwei Vorträge aus dem ungarischen Zivilprozeßrecht*, Berlin, Liebmann.
- PLÓSZ SÁNDOR 1927: *Összegyűjtött dolgozatai*. Budapest, MTA
- POPP, HANS 1986: *Die nationalsozialistische Sicht einiger Institute des Zivilprozess- und Gerichtsverfassungsrechts, dargestellt am Beispiel des Gesetzes über die Mitwirkung des Staatsanwalts in bürgerlichen Rechtssachen vom 15. 7. 1941*. Rechtshistorische Reihe. 47. Band, Frankfurt, Lang.
- PUCHELT, E. S. 1877–1878: *Die Civilprozessordnung für das Deutsche Reich*. 1–2. Bde. Leipzig, 1877–1878, Roßberg.
- PUCHTA, WOLFGANG HEINRICH 1819: *Über die Grenzen des Richteramts in bürgerlichen Rechtssachen*. Nürnberg.
- PUCSINSZKIJ, V. K. 1954: A perbeli elismerés a szovjet polgári eljárásjogban. *Szovjetjogi Cikkgyűjtemény*. 676–687. p. (ered. megj. *Szovjetszkoe goszudarsztvo i pravo*. 1954. évi 1. sz.)
- RECHBERGER, WALTER (Hrsg.) 2000: *Kommentar zur ZPO*. 2. Aufl. Wien, New York, Springer.
- RECHTBERGER, WALTER – SIMOTTA, DAPHNE-ARIANE 2000: *Grundriß des österreichischen Zivilprozeßrechts. Erkenntnisverfahren*. 5. Aufl. Wien, Manz
- RESNIK, JUDIT 1982: Managerial Judes, 96 *Harvard Law Review*, 427–430.p.
- RÉVAI TIBOR 1968: A polgári eljárásbeli népi ülnökreszvétele problémái. *MJ*, 15. évf. 345–351. p.
- RÉVAI TIBOR 1970: *A dolgozók részvétele az igazságszolgáltatásban*. Budapest, KJK.
- RÉVAI TIBOR 1980: A polgári eljárásjog módosítása a Szovjetunióban. *MJ*, 27. évf. 732–737. p.

- RICHTER BÉLA 1935: *A polgári igazságszolgáltatás jövője*. Szeged, Városi Könykiadó.
- RICHTER BÉLA 1938: *Politikai irányeszmék hatása a polgári perjogra*. Szeged, Egyetemi Kiadó.
- ROMSICS IGNÁC 1999: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris.
- ROSENBERG, LEO – SCHWAB, KARL – GOTTWALD, PETER 1993: *Zivilprozeßrecht*. 15. Aufl. München, 1993, Beck.
- ROSENBERG, LEO – SCHWAB, KARL 1969: *Zivilprozeßrecht*. 10. Aufl. München, Beck.
- ROSENBERG, LEO 1927: *Lehrbuch des Deutschen Zivilprozeßrechts*. Berlin, Liebmann.
- RUMBERG, CARSTEN – EICKE, TIM 1998: Der „Woolf Report“ – Reform des englischen Zivilprozesses. *Recht der internationalen Wirtschaft*, 19–22. p.
- SÁRFFY ANDOR 1946: *Magyar polgári perjog*. Budapest, Grill.
- SCHELLHAMMER, KURT 2001: Zivilprozessreform und erste Instanz. *MDR*, 55. Jahrg. 1081–1085. p.
- SCHELNITZ GYÖRGY – ZALKA KÁROLY 1966: A bíróságok szignalizációs tevékenysége polgári ügyekben. *JK*, XXI. évf. 199–204. p.
- SCHLEIFFER PÁL 1952A: Néhány szó a régi és az új Pp. létrejöttének körülményeiről. *JK*, VII. évf. 321–322. p.
- SCHLEIFFER PÁL 1952B: Az új polgári perrendtartás általános rendelkezései. *JK*, VII. évf. 366–377. p.
- SCHLEIFFER PÁL 1952C: Az új Pp. perorvoslati rendszere. *JK*, VII. évf. 504–508. p.
- SCHLEIFFER PÁL 1952D: Elsőfokú eljárás az új Pp.-ben. *JK*, VII. évf. 438–448. p.
- SCHLEIFFER PÁL 1952E: Az új Pp.-ben szabályozott különleges eljárások. *JK*, VII. évf. 536–540. p.
- SCHMIDT, ALEXANDER 1911: Die neue Zivilprozeßordnung für Ungarn. *ZZP*, 41. Jahrg. 539–551. p.
- SCHMIDT, JOSEPH 1881: *Lehrbuch des preußischen Rechts und Prozeß mit Rücksicht auf die Reichsgesetzgebung, das gemeine Recht und den gemeinrechtlichen Prozeß*. Breslau, Marusche unde Berendt.
- SCHMIDT, RICHARD 1910: *Die Neuerungen im Zivilprozeßrecht nach der Amtsgerichtsnovelle vom 1. Juni 1909*. Anhang zur 2. umgearb. Aufl. des Lehrbuches des deutschen Zivilprozeßrechts, Leipzig.
- SCHMIDT, RICHARD 1939: Der grundsätzliche Wandel des Erkenntnisverfahrens im Zivilprozeß des Nachkriegszeit. (Verhandlungsprinzip und Instruktionsmaxime) *ZZP*, 61. Band, 253–278. p.
- SCHNEIDER, EGON 1977A: Die Vereinfachungsnovelle zur Zivilprozessordnung 1977. *MDR*, 30. Jahrg. 1–14, 89–93. p.
- SCHNEIDER, EGON 1977B: Beiträge zum neuen Zivilprozessrecht. *MDR*, 793–797, 881–887, 969–975. p.
- SCHOIBL, NORBERT 1987: *Die Entwicklung des österreichischen Zivilverfahrensrechts*. Europäische Hochschulschriften. Reihe II. Rechtswissenschaft. Vol. 571. Frankfurt, Lang.

- SCHÖNEFELD, KLAUS 1981: *Zur Verhandlungsmaxime im Zivilprozeß und in den übrigen Verfahrensarten*. Frankfurt.
- SCHÖNKE, ADOLF 1938: *Zivilprozeßrecht. Eine systematische Darstellung*. Berlin, Decker.
- SCHÖNKE, ADOLF 1950: *Das Rechtsschutzbedürfnis*. Studien zu einem zivilprozessualen Grundbegriff. Prozessrechtliche Abhandlungen 17. Band, Frankfurt – Berlin.
- SCHRIMPF, HENNIG 1979: *Herrschaft, Individualinteresse und Reichtermacht im Übergang zur bürgerlichen Gesellschaft*. Studien zum Rechtsschutz gegenüber der Ausübung öffentlichen Gewalt in Preussen 1782–1821. München, Minerva.
- SCHWARTZ, JOHANN 1902: *Die Novelle vom 17/20. Mai 1898 und die künftige Civilprozeß-reform*. Berlin, Guttentag.
- SCHWARTZ, JOHANN 1898: *Vierhundert Jahre deutscher Zivilprozeß-Gesetzgebung: Darstellungen und Studien zur deutschen Rechtsgeschichte*. Berlin. (Repr. Aalen, 1986, Scientia Verlag)
- SEUFFERT, LOTHAR 1913: Über die neue ungarische Zivilprozeßordnung. *RheinZ*, 5. Jahrg. 161–173. p.
- SLEZÁK LAJOS 1937: *A perrendi reform és a tárgyalási alapelvek*. Budapest, Grill.
- SMITH, ROGER 1996: *Achiving Civil Justice. Appropriate dispute resolution for the 1995s*. London, Legal Action Group.
- SOLT KORNÉL 1965: Az elsőfokú ítékezés korlátai a polgári perben. *JK*, XX.évf. 233–242. p.
- SOLT KORNÉL 1968: A másodfokú ítékezés korlátai a polgári perben. *JK*, XXIII. évf. 459–466. p.
- SOLT PÁL (szerk.) 1992–1996: *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*. 1–5. köt. Budapest, KJK.
- SPECTATOR 1989: A perjog reformjához. (Négy cikk.) Budapest. Franklin
- SPEHL, HANS 1926: Franz Klein. *ZZP*, 51. Band, 407–441. p.
- SPRUNG, RAINER 1977: Die Grundlagen der österreichischen Zivilprozeßrechts. *ZZP*, 90. Band, 380–394. p.
- SPRUNG, RAINER 1979: Die Ausgangspositionen österreichischer Zivilprozessualistik und ihr Einfluß auf das deutsche Recht. *ZZP*, 92. Band, 4–28 p.
- STEIN, FRIEDRICH 1907: Zur Reform des Zivilprozeßrechts. *DJZ*, XII. Jahrg. 1283–1289. p.
- STEIN, FRIEDRICH 1921: *Grundriss des Zivilprozessrechts und des Konkursrechts*. Tübingen, Mohr
- STORME, MARCEL 1994: *Rapprochement du Droit Judiciaire de l'Union européenne – Approximation of Judiciary Law in the European Union*. Dordrecht/Boston/London, Kluwer.
- STÖLZEL, ADOLF 1885: *Carl Gottlieb Svarez*. Berlin, Vahlen.
- STÜRNER, ROLF 1991: Das deutsche Zivilprozeßrecht und seine Ausstrahlung auf andere Rechtsordnungen – von Deutschland aus gesehen. In HABSCHEID, WALTER (Hrsg.): *Das deutsche Zivilprozeßrecht und seine Ausstrahlung auf andere Rechtsordnungen*. Bielefeld, Giesecking, 3–40. p.

- SVAREZ, CARL GOTTLIEB – GOBLER CHRISTOPH 1796: *Unterweisung für die Parteien zu ihrem Verhalten bei Prozessen un anderen gerichtlichen Angelegenheiten nach Anleitung der Allgemeinen Gerichtordnung für die Preußischen Staaten*. Berlin und Stettin.
- SZALAY JÓZSEF 1956: A szovjet ügyészség szerepe a szocialista törvényesség védelmében. *JK*, XI. évf. 257–266. p.
- SZENTGYÖRGYI REZSŐ 1957: Kasszációs-revíziós fellebbezési rendszer a polgári eljárásban. *MJ*, XII. évf. 199–201.
- SZILBEREKY JENŐ 1954: Az ügyész polgári perbeli fellépéséről. *MJ*, 1. évf. 4–9. p.
- SZILBEREKY JENŐ 1961: *Az ügyész a polgári eljárásban*. Budapest, KJK.
- SZILBEREKY JENŐ 1968: A peres eljárás reformjához. *MJ*, 15. évf. 449–462. p.
- SZILBEREKY JENŐ 1973: A polgári eljárás módosítása. *MJ*, XX. évf. 1–4. p.
- SZILBEREKY JENŐ 1984: Megjegyzések egy készülő törvénytervezet előkészítéséhez. *MJ*, 31. évf. 289–290. p.
- SZILBEREKY JENŐ 1992: A törvényességi óvás. In NÉMETH JÁNOS (szerk.): *Magyar polgári perjog*. 1–2. köt. Budapest, ELTE
- SZTALEV, ZSIVKO 1976: Access to Civil Justice in the European Socialist States. *Rabels Zeitschrift*, 40. Jahrg. 770–782. p.
- TANULMÁNYKÖTET 1953: *A magyar polgári perjog főbb kérdései*. Állam- és Jogtudományi Intézet Tudományos Könyvtára, Budapest, Jogi és Államigazgatási Kiadó.
- TARZIA, GIUSEPPE 1999: *Une procédure civile sans frontières. Harmonisation et unification du droit procédural*. In *Procedural Law on the Threshold of a New Millenium*. General Reports. Wien, 25–37. p. Universität Wien.
- THOMAS, HEINZ – PUTZO, HANS 2002: *Zivilprozessordnung*. München, Beck.
- TROCKER, NICOLÒ 1991: Der Einfluß des deutschen Zivilprozeßrechts auf die italienische Verfahrenskodifikation. In HABSCHEID, WALTER (Hrsg.): *Das deutsche Zivilprozeßrecht und seine Ausstrahlung auf andere Rechtsordnungen*. Bielefeld, Gieseking, 139–158. p.
- TROCKER, NICOLÒ 1996: Grundlinie der Reform der italienischen Zivilrechtspflege. *ZZPInt*, 1. Band, 3–37. p.
- UJLAKI LÁSZLÓ 1980: A IV. Ppn. és a gazdasági per modellje. *JK*, XXXV. évf. 305–309. p.
- UJLAKI LÁSZLÓ: A keresetlevél-elutasítás és a permegszüntetés jogintézményeinek szembeállítása. *JK*, LII. évf. 443–446. p.
- VÁRADI JÁNOS – FARKAS JÓZSEF 1954: *Az ügyész szerepe a polgári perben*. I. rész. Eljárásjogi ismeretek. Budapest, Jogi és Államigazgatási Kiadó.
- VARGA GYULA 1972: *Tárgyalási elv, bizonyítás és ténybeszerzés hivatalból*. Polgári Eljárásjogi Füzetek II. 53–62. p.
- VASDÉNYEI GÉZA 1897: *A magyar polgári perrendtartás előadói tervezetére vonatkozó észrevételek*. Budapest, Franklin.
- VIERHAUS, FELIX 1894: Die Behandlung der neuen österreichischen Civilprozess-Gesetzentwürfe im Abgeordnetehause. *ZZP*, XX. Band, 552–564. p.

- VIERHAUS, FELIX 1895: Die Behandlung der neuen österreichischen Civilprozess-Gesetzentwürfe im Herrenhause ZZP, XXI. Band, 360–366. p.
- VISINSZKIJ A. J. 1952: *A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban*. Budapest, Akadémia.
- VISINSZKIJ, A. J. 1937: "A jogelmélet frontjának a helyzetéhez" Moszkva.
- VISINSZKIJ, A. J. 1950: *A szovjet állam- és jogtudomány kérdései*. Budapest, Jogi és Államigazgatási Kiadó.
- WACH, ADOLF 1885: *Handbuch des des Deutschen Zivilprozeßrechts*. Erster Band, Leipzig, Duncker & Humblot.
- WACH, ADOLF 1895: *Die Mündlichkeit im Österreichischen Civilprozess Entwurf*. Wien, Manz.
- WACH, ADOLF 1896: *Vorträge über die Reichs-Civilprozessordnung gehalten vor praktischen Jusisten im Frühjahr 1879*. 2. Aufl. Bonn, Adolph Marcus.
- WACH, ADOLF 1898: Die Novelle zur Zivilprozeßordnung. *DJZ*, 3. Jahrg. 65–70. p.
- WACH, ADOLF 1902: Der Entwurf der ungarischen Civilprozeßordnung. *Gruchot Zeitschrift*, 46. Jahrg. 465–491. p.
- WAGNER, ALBERT 1968: *Die Umgestaltung der Gerichtsverfassung und des Verfahrens- und Richterrechts im nationalsozialistischen Staat*. In *Quellen und Darstellungen zur Zeitgeschichte*. 16/1. Band, Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt.
- WASSERMANN, RUDOLF 1978: *Der soziale Zivilprozeß. Zur Theorie und Praxis des Zivilprozesses im sozialen Rechtsstaat*. Darmstadt, Luchterhand.
- WEBER, HELMUT 2000: Aktuelle Prozeßrechtsreformen in England. *ZZPInt*, 5. Band 59–74. p.
- WEIBLER, ADOLF 1891: Die Umbildung der Anwaltschaft unter Friedrich der Großen. Königshütte.
- WEIBLER, ADOLF 1905: *Geschichte der Rechtsanwaltschaft*. Leipzig, Pfeffer.
- WELLMANN GYÖRGY: *A törvényességi óvás a polgári eljárásban*. Polgári Eljárásjogi Füzetek. XIII. Budapest, 123–158. p.
- WERTH, NICOLAS: Egy állam a népe ellen. Erőszak, elnyomás, rémuralom a Szovjetunióban. In COURTOIS STÉPHANE et al. 2002: *A kommunizmus fekete könyve. Bűntény, terror, megtorlás*. Budapest, Nagyvilág, 39–276. p.
- WETZELL, GEORG WILHELM 1878: *System des ordentlichen Civilprozesses*. 3. Aufl. Leipzig, Tauchnitz.
- WEYERS, HANS-LEO 1975: Über Sinn und Grenzen der Verhandlungsmaxime im Zivilprozeß. In: *Dogmatik und Methode. Joseph Esser zum 65 Geburtstag*. Kronberg/Ts, Scriptor. 193–244. p.
- WIECZKOMM 1994: WIECZOREK, BERHARD – SCHÜTZE, ROLF (Hrsg.): *Zivilprozeßordnung und Nebengesetze. Großkommentar*. 3. Aufl. Berlin, Gruyter, Erster Band, 1. Teilband.
- WILLIAMS, JASONS 1997: *Civil and Criminal Procedure. The conduct of the litigation the courts of England and Wales*. London, Sweet & Maxwell.
- WOLF ERIK 1963: Karl Gottlieb Svarez. In *Grosse Rechtsdenker der deutschen Rechtsgeschichte*, Tübingen, Mohr, 426–446.

- WOLFF, KARL 1936: *Grundriß des österreichischen Zivilprozeßrechts*. Wien, Springer.
- WOOLF, LORD HARRY 1995: *Access to Justice – Interim Report*. London, HMSO.
- WOOLF, LORD HARRY 1996: *Access o Justice – Final Report*. London, HMSO.
- ZANDER, MICHAEL 1993: *Cases and materials on the English Legal System*. 6th ed. London, Butterwords.
- ZETTEL, GÜNTHER 1977: *Der Beibringungsgrundsatz: seine Struktur und Geltung im deutschen Zivilprozeß*. Berlin, Duncker & Humblot.
- ZINK E. 1860: *Über die Ermittlung des Sachverhaltes im französischen Zivilprozeß*. München, Kaiser.
- ZLINSZKY IMRE 1875: *A bizonyítás elmélete a polgári peres eljárásban, tekintettel a jogfejlődésre és a különböző törvényhozásokra*. Budapest, Athenaeum.
- ZLINSZKY IMRE 1879: *Két legújabb törvényhozási mű a polgári perjog köréből. (A német és az osztrák perrendtartási javaslat.)* Budapest, MTA.
- ZOLL, FRYDERYK 2001: *Die Stellung des Richters in Polen*. In OBERHAMMER 2001: 67–90. p.
- ZÖLLER, RICHARD 2002: *Zivilprozessordnung. Kommentar*. 23. Aufl.Köln, Schmidt.
- ZUCKERMAN, ADRIAN – CRANSTON, ROSS (ed.) 1995: *Reform of civil procedure. Essays on 'Access to justice'*. Oxford, 1995, Clarendon Press.
- ZUCKERMAN:, ADRIAN 1997: The Wolf Report on Access to Justice. *ZZPInt*, 2. Band 31–42. p.,
- ZSEMBERY ISTVÁN 1967: A hatékony polgári bírászkodás néhány eljárásjogi eszközéről. *MJ*, 14. évf. 299– 303. p.

IDEGEN NYELVŰ RÖVIDÍTÉSEK

AcP	Archiv für die civilistische Praxis
C. A.	Court of Appeal
Ch. D.	Chancery Division
DGWR	Deutsches Gemein- und Wirtschaftsrecht
DJ	Deutsche Justiz
DJZ	Deutsche Juristen-Zeitung
DR	Deutsches Recht
DRiZ	Deutsche Richterzeitung
DuR	Demokratie und Recht
H. L.	House of Lords
JB	Juristische Blätter
JR	Juristische Rundschau
JZ	Juristen-Zeitung
L. J.	Lord Justice
M. R.	Master of Rolls
MDR	Monatschrift für Deutsches Recht
NJW	Neue Juristische Wochenschrift
Q. B.	Queen's Bench Division
RGBI	Reichsgesetzblatt
RheinZ	Rheinische Zeitung
RuWi	Recht und Wirtschaft
ZAkDR	Zeitschrift der Akademie für Deutsches Recht
ZRP	Zeitschrift für Rechtspolitik
ZZP	Zeitschrift für Zivilprozeß
ZZPInt	Zeitschrift für Zivilprozeß International

A német nyelvű rövidítésekhez KIRCHNER, Abkürzungsverzeichnis der Rechtssprache (1993) c. művet vettük alapul.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ